SÅ MINNS JAG DET

Minnen nedtecknade
av

Thomas Notini

Uxori Maj-Britt filiaque Cecilia,
mulieribus vitae meae dilectibus,
dedicatus;
in memoriam parentium dilectorum
scriptus.

(Stångehuvud, Lysekil. Foto: Thomas Notini)

”Alles Vergängliche
ist nur ein Gleichnis.”
– Goethe

EN KORT INLEDNING

För ett par år sedan återsåg jag, alldeles kort, en gammal god vän från gymnasietiden, Peter Frändén, som även varit rektor vid vår gemensamma skola i Östersund. Det skedde i samband med ett föredrag av Carl-Göran Ekerwald på min – på vår gemensamma – gamla arbetsplats Rönnells Antikvariat i Stockholm.

Peter grep tag i mina armar, såg rakt på mig och sade:

– Lova mig en sak: Skriv ner dina minnen! Det löftet ber jag alla mina vänner att ge mig!

Jag berättade då för honom, att jag redan för över ett årtionde sedan påbörjat just det projektet – men att jag kört fast, till synes ohjälpligt fast. Över hundra A4-sidor, och jag var bara framme vid slutet av gymnasietiden. Det fanns plötsligt så många saker där som tog emot.

Men jag gav Peter mitt löfte, och det är han som skall ta tacket för att jag återfick motivationen att skriva vidare.

”Nulla dies sine linea” lyder ett stålblankt romarcitat som tillskrivits Plinius den äldre, och många lever efter den devisen rent bokstavligt. Det gäller kanske i första hand dem som regelbundet, dagligen, under hela sitt verksamma liv, fört dagbok. De är ganska få, men de finns – inte minst de som på det hela taget måste göra det: politiker, diplomater, samhällets toppar. De som är skyldiga historien detta bidrag.

Men hur är det med oss andra? Dagbok har jag aldrig skrivit regelbundet och fortlöpande, bara i korta perioder och även då mycket sporadiskt. Nu får jag lita till mitt minne och ta hjälp av de hållhakar som finns i sparad korrespondens, vänners och släktingars påpekanden, gamla skolkataloger etc. Och – Google.

Till vad nytta? Min egen egoistiska nytta är jag får konfrontera mitt minne med allt det goda som varit – och allt det mindre goda som också varit. Samt nyttan av självrannsakan. Övrig nytta skulle möjligen kunna vara, att detta skrivna, för mina efterkommande liksom för andra som råkar snubbla över det i den oändliga cyberrymden, kan bli en pytteliten pusselbit till förståelsen av det mysterium som vi kallar Tiden.

Det mysterium om vilken Einstein, liksom flera av de stora mystikerna, säger att det är en illusion.

Jag ansluter mig helt till insikten att tiden är en illusion, men en envis och egensinnig illusion, som vi likväl måste förhålla oss till. Och jag har således fortsatt med mina rader. Nästan varje dag.

VID TRÖSKELN

Det stod fullt klart för mig ganska långt fram i tiden. Att jag tillbragt mina första veckor i livet skild från min mor, som efter min födelse, enligt både läkarnas och de närståendes mening, låg för döden. En allvarlig kris hade tillstött; hon hade sedan tonåren bara en njure. Den andra, som var obotligt förstörd av ideliga infektioner, hade opererats bort redan när hon var i tonåren. Det var på den tiden ett stort och riskabelt ingrepp med många gånger högre risk för dödlig utgång än idag. Och när en total kollaps av hennes inre organ hotade efter min födelse, gjordes säkerligen allt som stod i läkarvetenskapens makt vid 1940-talets mitt för att rädda hennes liv.

Kanske hade mina föräldrar senare nämnt de turbulenta händelserna kring min födelse för mig i olika sammanhang, men antagligen hade jag inte riktigt förmått ta det till mig. Förmodligen sköt jag det ifrån mig, som en alltför tung påminnelse om vilket pris mitt liv hade haft. Min mor klarade krisen. Efter två veckor var hon i ett sådant skick att hon kunde ta mig till sig, där på Södra BB.

Men att det varit just så – och vad det faktiskt fört med sig, dessa dramatiska veckor – blev jag medveten om långt senare. Bit för bit och vid olika tillfällen berättade mina föräldrar om hur det varit, om hur min far börjat förbereda sig för att bli lämnad ensam och för hur jag i så fall skulle tas om hand, och så vidare.

1945, kriget var slut och mina föräldrar var ganska nygifta. De berättade många gånger om detta krigsslut, och om vilken jublande festyra det hade utlöst. De berättade om hur de i timmar drivit runt i folkmassan som uppsluppet och planlöst rörde sig i Stockholms innerstad, om papperskorgarna som tömdes från kontorsfönstren längs Kungsgatan som improviserade konfettikaskader, om glädjerop, jubel och osvenska, spontana omfamningar. Min far hade på grund av sin klena fysiska beskaffenhet blivit ”kronvrak” och fått frisedel från det militära. Men om så inte hade varit fallet, skulle han ha rest till kriget i Finland som frivillig, efter vad han själv försäkrade. Istället hade han som student under krigsåren i Uppsala ivrigt hjälpt till med att packa och iordningställa utrustning åt de svenska frivilliga soldaterna och hjälptransporter till det drabbade och lidande grannfolket i öster, som det officiella Sverige vände ryggen.

Fest och jubel i den kungliga svenska huvudstaden med anledning av krigsslutet. Man har ibland förebrått det svenska folket för att ha delat såväl vinsten som glädjen av andra folks uppoffringar i krig och fred, att gärna ha låtit andra stå för slitet och grovgörat och sedan, när man blåst faran över, lika gärna och hurtfriskt och beredvilligt, kommit till festen och invigningschampagnen. Historien får väl så småningom utvisa huruvida detta är en rättvis dom.

Föräldrarna talade om året därpå, 1946, när Sveriges blivande kronprins Carl Gustaf föddes på Valborgsmässoafton. Den med mig jämngamle gossen, som jag ibland på något säreget sätt kom att jämföra mig med, troligen mest till följd av mina föräldrars, särskilt min mors, rojalistiska sinnelag. Till att börja med gällde jämförelserna mest hans fina trampbil, som han körde runt med på Haga Slott, och som fanns avbildad i Se och Veckojournalen och som jag avundades honom. Men mina goda föräldrar – som då var tämligen fattiga – såg till att även jag fick en trampbil, kanske inte lika flott, men ändå. En liten röd sak i trä, som jag körde runt med i den rymliga barnkammaren i den rätt stora, men totalt omoderna lägenheten på Östgötagatan 11 på Söder (i ett nu längesedan rivet hus).

Född den 9 maj, tio dagar senare än Sveriges arvfurste och sedermera kronprins och på dagen ett år efter det att andra världskrigets strider slutade. Därtill Friedrich Schillers dödsdag och, så småningom, den Europeiska Unionens födelsedag. Min Mamma påstod, att hon genom det öppna fönstret på Södra BB, där hon redan var inlagd, hade kunnat höra hyllningssaluten från kanonerna på Skeppsholmen. Det måste alltså ha varit en synnerligen vindstilla Valborg, och bruset från trafiken måste ha varit avsevärt lägre 1946 än senare, för jag har litet svårt att föreställa mig, att en salut från Skeppsholmen i våra dagar skulle kunna höras så långt bort på Söder.

* * * * * *

Det står i mitt personbevis, att jag är född i Brännkyrka, vilket är en sanning med modifikation. Det var i Brännkyrka församling, någonstans på Hägerstensåsen, som mina föräldrar hyrde sin första lägenhet tillsammans. Efter min födelse återvände de aldrig dit; kontraktet torde ha sagts upp ungefär samtidigt. Som nyfödd kom jag istället till mina morföräldrars lägenhet på Hantverkargatan 32 på Kungsholmen, det som skulle bli mitt andra hem och en trygg och ombonad tillflyktsort, så länge som morföräldrarna var i livet.

Om min far Gösta Nordquist har det skrivits en biografi, ”Med engagemang och lyhördhet”, författad av Karl-Axel Nordlund och utgiven 2002 i Härnösands Stiftshistoriska Sällskaps skriftserie. Det som fattas i min berättelse finns alltså att läsa i Karl-Axel Nordlunds bok – som skulle kunna läsas parallellt med min text. Vad jag berättar ger kanske mest fragmentariska speglingar av en sons – ett barns och en ynglings – känslor, erfarenheter och upplevelser av sina föräldrar. Förutom alt annat.

Om min mor Marita Notini-Nordquist finns en artikel i ”Svenskt Konstnärslexikon”, utgivet på Allhems Förlag på 1960-talet. Där finns i koncentrat en beskrivning av hennes karriär som konstnär. Ett konstnärsliv som inte blev mycket mer än en torso, om än en mycket vacker sådan.

Konstnär var hon, på ett alldeles äkta och genuint sätt. Men hon var samtidigt en orolig ande, en sökare, en mångsidigt begåvad människa med mångskiftande intressen och ambitioner. Konsten var för henne oerhört viktig, ett sätt att leva, men den räckte inte.

Konsten, människointresset – och så, kanske något som gjorde henne till litet av en främmande fågel i sin släkt – ett uttalat religiöst sökande, en tro som aktivt sökte sin väg och sitt hem.

Hon kom från en släkt av glada, livsbejakande och konstnärligt skapande människor med rötter i det italienska Toscana. Namnet stavades ursprungligen *Nutini*, men anpassades snart till svensk ortografi. Varmhjärtade, underbara människor med italienskt sinne för fest och glad gemenskap. Kreativa, uppfinningsrika, fyllda av omtanke och generositet; sådana som inte strax låter sig nedslås av diverse motgångar utan finner lösningar. Men min Mamma hade därutöver ett uttalat och starkt intresse för religionen och de existentiella frågorna, vilket skulle bli avgörande för hennes framtid.

Det var hos Natanael Beskow det började. Han var konfirmationsläraren på modet i Stockholm på 1920- och 1930-talen, framförallt i borgerliga kretsar, dels bland människor med litet radikalare läggning, dels bland dem som inte hade någon djupare förankring i kristen tro, utan sökte sig till det som därvidlag rörde sig i tiden. Det var den teologiska liberalismens blomstringstid, då man hade övergått från Luthers Lilla Katekes till Bergspredikan som grund för kristendomsundervisningen i skolorna. Emanuel Linderholm och andra likasinnade tillkännagav en övergång från det – som man menade – dogmatiska till det etiska. Parollen var ”Jesu enkla lära” – vad man nu menade med det.

Det råder ingen tvekan om att Beskow med sin starka personlighet gjorde ett oerhört starkt intryck på sina konfirmander. På några starkare än på andra, och min mor Marita hörde avgjort till dem för vilka hans inflytande blev livsavgörande, om än på ett sätt som han själv knappast skulle ha räknat med. För min mors del fortsatte kontakten med Beskow även efter konfirmationen. Hon följde med till Birkagården, Beskows skapelse, där hon i många år var aktiv. Beskows etiska radikalism gjorde henne även till vegetarian, ett projekt hon höll fast vid ända tills hon började lida av diverse bristsjukdomar och Mor Hilma sade ifrån på skarpen. Beskows egen vegetarism och asketiska livshållning var säkerligen förebilden. Hon berättade om hur Beskow vid julmiddagen suttit och knaprat på valnötter och russin, medan de andra smorde kråset med julskinka, revbensspjäll och andra julbordets läckerheter.

Vänskapen med Natanael och Elsa Beskow behöll hon så länge de levde. Ett av mina tidigare barndomsminnen har jag från Djursholms kapell, Beskows egen liberalteologiska helgedom. Jag kan ha varit 4-5 år gammal och följde med min mor till gudstjänsten där han predikade. Det rådde en förtätad stämning i detta kyrkorum, när Beskow, lekmannen och likväl pastorn[1], trädde in i kyrkan i sin svarta kostym och ytterligare insvept i en stor, luftig, svart prästkappa. Hur han knäböjde vid altaret och dolde ansiktet i händerna i tyst bön. Så mycket minns jag av själva gudstjänsten. Sedan minns jag mötet med honom ute på kyrkbacken, hur han varmt leende och med sin skarpa och samtidigt lugna blick från det Kristusliknande ansiktet såg rakt på mig och sade: Thomas. Inget annat. Bara: Thomas.

Beskow hörde till de predikanter som predikar utan koncept. På sin höjd hade han några få stolpar nedtecknade på en liten papperslapp. Att hans predikningar ändå kunde ges ut i flera volymer på Birkagårdens förlag har en dam vid namn *Karin Lindahl*

1 Beskow gick igenom hela prästutbildningen men avstod från att låta prästviga sig, eftersom han inte ansåg sig kunna avlägga prästlöften på Svenska kyrkans lära.

förtjänsten av. Hon var under många decennier en hängiven trotjänarinna på Birkagården, och hon kunde stenografera. Då Beskow predikade i Djursholms kapell, satt hon alltid troget där med sitt stenografblock och tecknade ner allt han sade. Sedan skrev hon ut det på skrivmaskin, varpå Beskow gick igenom det och gav sitt godkännande inför utgivningen.

Upplevelsen i Djursholms kapell lär ha inspirerat mig till en lek därhemma. Jag svepte in mig i sängöverkastet, ”gick för altaret” framför stora kakelugnen, knäböjde, vände mig om och sade: ”Nu skall alla vara tysta, för nu skall prästen sova!” Varpå jag dolde ansiktet i händerna, precis som Natanael Beskow.

Natanaels hustru Elsa minns jag som en livfullare, mer gladlynt och rundare gestalt, klädd i blått. Jag kommer ihåg besöket i den Beskowska enplansvillan i Djursholm, efter gudstjänsten. Natanael var till åren kommen och skumögd. Som hjälpmedel för att kunna läsa hade han ett slags kikarglasögon, som väckte mitt särskilda intresse. Och vi fick, jag och min Mamma, av Elsa Beskow ett exemplar av hennes saga ”Solägget”. Tyvärr utan hennes skrivna dedikation, men det numera slitna och hoplappade exemplaret finns idag i min dotters ägo.

Jag fick mig berättat av min mor, att Elsa Beskow vid något tillfälle sagt till sin man, att hon hade så dåligt samvete över att hon inte deltog mer aktivt i hans utåtriktade sociala arbete på Birkagården. Natanael Beskow skall då helt lugnt ha svarat sin hustru: ”Man spänner inte Pegasus framför plogen.”

Det kan inte ha gått särskilt lång tid efter detta, förrän vi på mina morföräldrars landställe i Sämstad, Bro socken på Stångenäset i Bohuslän, under en sommarvistelse hörde nyheten i radio om Elsa Beskows död. Och senare, samma höst, såg och hörde jag för första gången i mitt liv min mor gråta, ömkligt och uppgivet. Det var när hon nyss, per telefon från Karin Lindahl på Birkagården, fått nyheten om Natanael Beskows bortgång. Hon grät inte så när hennes egen far dog, än mindre när hennes mor dog. Beskow var viktig för henne. En tydligare fadersgestalt, tror jag, än den fader hon hade ”enligt köttet”, som de gamle brukade säga.

Beskow hade fått betyda mycket för många. Men när han själv nalkades slutet, var det som om den tro han själv lutat sig mot inte riktigt förmådde bära honom ”hän över hed och stup och forsars fall”. Det finns vittnesbörd om hur han själsligen våndades och om hur han bad att man vid dödsbädden skulle läsa Anders Frostensons psalm för honom:

Bed för mig, Herre kär.
Se till mig ner.
Modfälld och trött jag är,
orkar ej mer.
Jag har blott synd och brist.
Bönen sin kraft har mist.
Bed för mig, Jesus Krist,
bed för mig, du.

Detta är mörkrets stund,

Maktlös jag är,
Hjärtat är ångestfullt.
Herre, var här!
Bed att ett under sker,
att i din blick jag ser
kärlek som liv mig ger.
Bed för mig nu.

Såsom för Petrus du
bad i hans nöd,
bed för mig, Herre, nu,
styrk mig, ge stöd,
att jag bevarad må
genom all fara gå,
snart i din skara stå,
evigt dig när.

* * * * * *

Konstfack och en avbruten teckningslärarutbildning. Konstakademien med lärare som Isaac Grünewald och Albert Engström. Uppbrott till en förskolepedagogisk utbildning på Fröbelinstitutet i Norrköping samt hos Karin Uhlin i Stockholm. Så kan i korthet min mor Maritas studieväg beskrivas. Konstnärligt skapande, socialt patos, väckt av Beskows och Birkagårdens radikalism, en önskan att förstå människan, stärkt av pedagogiskt och psykologiskt studium. Egna initiativ med privat kindergarten.

Och så en dag: ett besök på Stockholms Stadsbibliotek i hörnet Sveavägen – Odengatan. Mor Marita drar ut en bok ur bokhyllan. Den är skriven av Poul Bjerre, den excentriske ”själsläkaren”. Vilken av hans böcker det var, har jag aldrig lyckats utröna. Men den satte henne på ett spår som hon just då sökte. Hon var säkert i behov av egen terapeutisk genomlysning av sin livssituation, och hon hungrade efter mer kunskap om ”fenomenet människan”.

Så kom hon in i kretsen kring Poul Bjerre, som kulturpersonlighet en närmast absurd företeelse, men som läkare – i det han uträttade i terapirummet – omvittnat skicklig, obestridligt begåvad.

Bjerre var sina patienters läkare och psykoterapeut, helt och fullt. Men dem som han såg särskilda kvaliteter hos bjöd han även in till den krets av adepter och ”lärjungar” som han samlade kring sig till samkväm och seminarier. Han såg sig inte bara som psykoterapeut eller psykoanalytiker, rätt och slätt, utan förstod sin kallelse som närmast profetisk, som grundare av en ny filosofi, en ny religion, en ny världsordning. Se mer därom i Jan Bärmark/Ingemar Nilsson, ”Poul Bjerre – Människosonen” (1983).

Det var här hon mötte Gösta Nordquist, född som nummer nio i en skara på tio barn i ett utfattigt hem i Ådalen, präst sedan några år tillbaka och nu hos Bjerre för att få hjälp i en livskris. Snart skulle Gösta Nordquist bli Bjerres främste adept och av honom tänkt att fortsätta hans verksamhet. Och snart skulle han, byggnadsarbetarsonen Gösta Nordquist

från Styrnäs och konstnärsdottern Marita Notini från Stockholm, finna varandra som livskamrater och ingå äktenskap.

En lägenhet i bottenvåningen på Engelbrektsgatan 4, på samma våningsplan som där Bjerre hade sin mottagning och sin seminarieverksamhet, blev mina föräldrars första gemensamma bostad efter min födelse. ”Makterna!”, skulle kanske Strindberg ha skrockat om det faktum, att jag själv senare i livet skulle komma att bo med min egen familj snett över gatan på samma plats, i nr 33.

* * * * * *

Min mor Marita Notini var född den 20 oktober 1909 och dotter till formgivaren Harald Notini och hans hustru, teckningslärarinnan Hilma Notini, f. Thudén.

Det fanns ett äldre syskon i familjen, brodern Gösta f. 1908. Familjetraditionen vet berätta, att Pappa Harald hade förespeglats en lång och givande studieresa i Europa, som dock blev inställd, när det visade sig att hans unga fästmö Hilma väntade barn. Då blev det istället äktenskap och omedelbart inträde i arbetslivet. Harald var liksom sin fästmö Hilma utbildad på Konstfack, och han fick ganska omedelbart arbete på Arvid Böhlmarks Lampfabrik AB, där han blev kvar till sin död 1959, långt efter sin pensionering. Till Böhlmarks hörde vid denna tid även Pukebergs Glasbruk utanför Nybro i Småland, vars produktion han till största del formgav och även var konstnärlig ledare för. Hilma arbetade fram till sin pensionering som teckningslärarinna vid Sofia Folkskola på Söder.

Brodern Gösta, som hade ett företräde i den ganska dominerande Mamma Hilmas hjärta, hade sin väg rätt klart utstakad från början. Hans glödande naturintresse och iögonenfallande naturvetenskapliga begåvning uppmuntrades av morfadern, lektorn Carl Johan Andreas Thudén – kallad ”Janne” – som varit lektor vid läroverket i Halmstad i ämnena naturlära och historia och lever vidare i Halmstads hävder som en mycket färgstark, kraftfull och inspirerande lärarpersonlighet. Bland andra essäisten Klara Johansson, som hade varit hans elev, har beskrivit honom mycket levande i sina minnen från hemstaden. Janne Thudén var även fysiskt kraftfull och atletisk och drog sig inte för att inskrida handgripligen, där han ansåg det behövas. Så berättas det t.ex. om hur lektor Thudén vid ett strövtåg i skogen ertappade två tjuvskyttar på bar gärning. Han grep tag i dem båda i nacken, en i vardera handen, och ”skallade” dem mot varandra. Varpå de snopna och omtöcknade vacklade bort från brottsplatsen.

Gösta Notini blev så småningom professor i allmän skogszoologi med viltvård vid Skogshögskolan i Stockholm. Sin konstnärliga begåvning fick han utlopp för som skicklig naturvetenskaplig illustratör, som silversmed och möbelsnickare med intarsiaarbeten som specialitet. Han avled i prostatacancer 1964, vid 56 års ålder.

Min mor sörjde över att hon aldrig hade fått ta studentexamen. Efter sina år på Anna Schultheiss flickskola på Söder sökte hon och kom in i gymnasiet, men det blev istället, hux flux, bestämt att hon skulle åka till Göteborg för att ta hand om sin åldrige morfar Janne, som efter sin pensionering och som änkling flyttat från Halmstad till staden vid Göta Älvs mynning. Efter att hon varit bara något halvår hos sin morfar i Göteborg blev det sedan bestämt, lika hux flux, att den gamle Janne skulle flyttas till Stockholm från sin gamla tvårummare vid Gamla Varvet i Göteborg.

Janne Thudén hade ganska tidigt blivit änkling och började så småningom drabbas av psykotiska sjukdomsattacker. Idag skulle man troligen ha ställt diagnosen schizofreni. Sjukdomen lär ha brutit ut första gången i samband med en dramatisk brand som ödelade stora delar av Halmstad och där Janne deltog aktivt i släcknings- och hjälparbetet. Under sina sjukperioder led han av psykotiska vanföreställningar, trodde sig vara olika historiska personer – Lord Nelson, Napoleon och flera andra. Under ett av dessa psykotiska skov lyckades han med en eka eller en liten segelbåt ge sig ut i Göteborgs hamninlopp och ta sig ombord på ett fartyg som var på väg mot England. Väl framme i London blev han omsorgsfullt omhändertagen genom svenska beskickningens försorg, fick sjukhusvård och kunde så småningom föras hem till Göteborg. Så länge han hade andra närstående kring sig, däribland den ogifta dottern Maja, lär man ha försökt förebygga dessa skov, när de första tecknen märktes. Ett sådant tecken var när han satte sig grensle över en stol och i närmast exalterat tillstånd började berätta någon historisk episod. Då lär man ha smugit ner ett verksamt pulver i hans te och på det sättet förebyggt eller i varje fall lindrat det kommande skovet. Så småningom hade han inga nära anhöriga mer i sin närhet i Göteborg, och det var i det läget som Marita, dotterdottern, skickades dit. Vid det laget hade hans psykiska tillstånd stabiliserats.

Man fann sedan en våning åt honom på Söder i Stockholm, en som liknade den han haft i Göteborg så långt det var möjligt. Den inreddes nästan exakt likadant. Men Stockholm och Söders höjder var en fullständigt främmande miljö för denne nu högt åldrade bohuslänning och västsvensk, som älskade det öppna, salta Västerhavet och ljuset och granitklipporna vid Bohuskusten. Inte lång tid efter denna påtvingade flytt dog ej helt oväntat den gamle morfar Janne, och Marita stod där utan sin efterlängtade gymnasieutbildning.

Marita, som i förhållande till Mamma Hilma fick leva i skuggan av sin bror, var till sin personlighet och läggning mycket olik brodern Gösta. Gemensamt var dock det som förenade ”Notiniterna”: konstnärligheten, den skapande begåvningen – och en musikalitet som hon även delade med många i sin släkt och familj (hon var i unga dagar en duktig amatörpianist). Men hos Marita fanns även dessa andra strängar på lyran: ett socialt, pedagogiskt och psykologiskt intresse och, som sagt, ett intensivt andligt och religiöst sökande. Aktiv konstnär förblev hon livet ut, och hon anlitades flitigt som porträttmålare, ett område där hon ägde en förbluffande naturbegåvning som akademiutbildningen troligen inte kunde vare sig lägga något till eller dra något ifrån.

Marita gick således på Konstfack, på linjen för teckningslärare. Hon avbröt dock denna utbildning, av skäl som jag aldrig fick veta. Hon sökte och vann inträde vid Konstakademien, där hon sedan var elev i flera år och hade Isaac Grünewald och Albert Engström som lärare (den förstnämnde i målning, den senare i teckning).

I samband med hennes inträdesansökan till Konstakademien inträffade ett litet intermezzo. De som sökte inträde skulle ju lämna in prov på sina färdigheter – målningar, teckningar etcetera. Det gjorde förstås Marita, men strax innan ansökningarna skulle avgöras fick hon veta att ett prov inte hade lämnats in. Det stämde inte – det var inlämnat i alldeles rätt tid. Den ansvarige för bedömningen av detta prov, som gällde teckning, var Albert Engström.

Marita, som blev alldeles panikslagen, fick ett telefonnummer till Engström och ringde upp – han fanns just då inte i Stockholm utan i ateljén i Grisslehamn. Den som svarade var en påtagligt berusad Albert Engström, som med nöd och näppe kunde ta till sig vad det hela handlade om. Han hade missat Maritas prov, men det hela ordnade sig slutligen, till all lycka.

Dessa båda lärare – storheter inom var sitt område – kunde inta vara mer olika än de var. Grünewald varmhjärtad, spontan, empatisk; Engström spänd, knuten, fåordig.

Vid Fröbelinstitutet i Norrköping skaffade sig Marita en utbildning till förskolepedagog. Alla dessa olika utbildningar under loppet av 1920-talets slut och 1930-talet. Vid 1940-talets början drev hon under en tid egen privat kindergarten i Stockholm, på S:t Eriksgatan och Östermalmsgatan.

Mor Hilma måste ibland resolut ingripa i Maritas tillvaro. Under de perioder då hon var helt absorberad av något projekt – och det var hon ofta – ägnade hon inte så stor uppmärksamhet åt sina yttre livsbetingelser. Jag använder ogärna uttrycket ”bohemeri”, som man ju så gärna drar till med som klyscha i samband med konstnärer. Men ett litet exempel kan kanske nämnas. Vid ett tillfälle råkade Mor Hilma och Marita mötas någonstans i Stockholm. Hilma fick då till sin förskräckelse se sin dotter komma gående klädd i hatt med flor, säckiga manchesterbyxor, högklackade skor och en kappa med rävskinn. Detta var ingalunda uttryck för någon excentricitet hos Marita, bara ett genuint ointresse för ämnet kläder – *just då*. När så mycket annat var så mycket viktigare. Hon hade helt enkelt bara tagit på sig det som just vid denna tidpunkt fanns närmast till hands. Hur som helst: Mor Hilma föste bryskt in dottern i närmaste portgång och rättade till det värsta.

Den sviktande hälsan till följd av den kroniska njursjukdomen kastade också sin skugga över Maritas liv under dessa tidigare år – mer än hon själv berättat om. Från några av hennes jämnåriga kamrater fick jag långt senare veta, att hon t.ex. tidvis under konststudietiden varit så svag, att manliga studiekamrater fick bära henne uppför Konstakademiens trappor. En av hennes läkare var den på sin tid mycket kände professorn vid Karolinska Institutet, Elis Berven, och när hon vid ett tillfälle litet uppgivet hade frågat honom något i stil med: ”Hur kan det gå så här illa?”, hade professor Berven svarat helt lugnt: ”Ja, kära fröken Notini, var kommer allt ont ifrån?”

Det hör måhända till historien, att Marita livet ut ansåg att hennes njurskada var förvärvad, genom att hennes mor Hilma under graviditeten nyttjat en skadlig medicin, troligen något smärtstillande. Något belägg för detta fanns inte. Däremot förefaller det som om Hilma mot slutet av sitt liv, när den kroniska bronkiten i åratal plågade henne och slutligen ledde över i lungcancer (trots att hon inte var rökare), använde ett slags ”bröstdroppar”, som innehöll morfin eller något opiumderivat och som hon vart efter troligen blev beroende av.

Och så mötet med Bjerre. Och med den gänglige, tunne, närmast anorektiske, kedjerökande unge prästen från Styrnäs. Det var pipa och billig piptobak då, fattigmans rökverk. Snart nog skulle det bli en strid ström av cigaretter. Samt några decennier senare: kroniskt, obotligt lungemfysem, det som numera kallas KOL.

Min mor var vid denna tidpunkt redan några år över de trettio. Hon hade under någon tid i det förflutna, vet inte hur länge, haft en romans med Anders Frostenson. Den lär ha slutat med att min mor i stor upprördhet bröt med honom på grund av hans kvinnosyn, men jag fick aldrig veta något mer i detalj om detta. Under sina år på Birkagården blev Marita ganska radikal, även politiskt, efter vad jag förstod. Kanske tänkte hon också i feministiska banor redan innan begreppet fanns, det kan jag inte heller bedöma. Hur som helst, något slags tvistefråga om värdering och synsätt föranledde Mor Marita att bryta med den unge skånske prästen och psalmdiktaren. När min far Gösta ett antal år senare, numera gift med min mor Marita, arbetade som e.o. pastorsadjunkt i Gustav Vasa församling och hade Frostenson som kollega i församlingen, tog Gösta initiativet till en försoningsträff. Den lär ha avlöpt i god anda och stämning, och Pappa Gösta och Anders Frostenson behöll livet ut sin vänskap, fastän de sällan träffades. ”Låt ej solen gå ner över er vrede” – det var de Paulusord som Pappa Gösta alltid citerade, när han berättade om denna episod. Många år senare, när Frostensons hustru Ulla, Sven Lidmans dotter, avled, bara ett par år efter sin far, hade Pappa Gösta och Anders Frostenson en förtrolig brevväxling.

Men nu mötte Marita således en annan ung präst, norrlänning och tillika blivande psykoterapeut. Gösta Nordquist föddes i Styrnäs by i Ådalen i Ångermanland den 25 september krigsåret 1914 i ett f.d. båtsmanstorp. Han var, som nämnts, den näst yngste i en barnaskara på tio. Svår fattigdom och en periodvis svårt psykiskt sjuk far med våldsamma utbrott kastade sin skugga över hans uppväxt och gav sår som aldrig läkte. Han fick bevittna mycket misshandel, som när far Erik gick lös på mor Lina med olika tillhyggen, däribland snusdosan. Blodet rann, och ibland var hon näst intill medvetslös. Det hände ibland, att Erik slängde ut Lina och alla tio barnen under någon av sina bärsärkagångar, mitt i vinternatten, så att de fick söka skydd i någon granngård. Det förekom också, att Gösta och hans yngsta syster Ingrid knappt vågade gå hem från skolan av rädsla för att finna mor Lina ihjälslagen.

Man brukar ju förknippa detta slags förhållanden med missbruk, men Erik Nordkvist nyttjade varken alkohol eller andra droger. Enligt pappa Gösta var Erik nykterist, men inte av något slags ideologiska skäl. Han hade bara blivit ”så himmelens arg” när motboken infördes, att han beslöt sig för att aldrig skaffa någon. Han såg den uteslutande som ett ingrepp i den personliga integriteten.

Erik var enligt vår tids sätt att se psykiskt sjuk, men han var också påfallande duglig och kompetent inom de gränser som var honom givna. Han vandrade runt i Ådalen och tog de jobb som fanns att få inom byggnadssnickeriet. Hemma på ”kammaren” hade han en uppsättning skomakarverktyg och tog emot skomakeriarbeten som extraarbete. Särskilt lönande blev denna bisyssla under de tider, då byns ordinarie skomakare, som var så kallad periodsupare, låg helt utslagen. På vintrarna blev det även jobb i skogen. Erik hade gått i skola sex veckor – bara sex veckor – och på den tiden hade han lärt sig läsa och skriva hyggligt, och han kunde också räkna ut volymen på timret i timmerlassen.

Men ändå drogs den barnrika familjen tidvis med en fattigdom som gränsade till svält. Lingon och potatis var långa tider det enda som vankades på middagsbordet, och mor Lina såg sig ibland tvungen att tigga ihop livsmedel i granngårdarna. *Tigga* är dock inte rätta ordet, för i naturahushållningens tidevarv kunde man reglera mellanhavanden av

detta slag med gentjänster. För mor Linas del innebar det, att hon genom att tvätta, stryka, baka m.m. betalade sina och familjens skulder i de hem som bistått de olycksdrabbade. Hon lär också ha stått till tjänst som ”jordemor”, vid förlossningar.

Den unge Gösta stack nog ut från den övriga syskonskaran, på mer än ett sätt. Det måste redan i byskolan ha blivit rätt uppenbart, att han hade ett ”läshuvud” över genomsnittet. Önskan att bli präst växte troligen fram under konfirmandtiden. Den unge, nyprästvigde församlingsprästen Kristoffer Kristoffersson blev till både inspiration och stöd och kom senare även att ge handräckning rent ekonomiskt, förmodligen främst genom att ordna stipendier och andra bidrag.

Det fanns två andliga centra i Styrnäs: kyrkan och missionsföreningen inom Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen, som är inomkyrklig. Frikyrkorna hade knappast fått något fotfäste där. Den söndagliga seden bestod alltså för de flesta att gå i kyrkan på förmiddagen och ”på böna” – det lokala EFS-mötet – i skolhuset på eftermiddagen. Och den ordningen gällde också för mor Lina och hennes barn. Hon var dotter till mästersmeden Jonas Sundström på Gålsjö bruk, och vallonättling, och sedan barndomen djupt förankrad i den nyevangeliska, rosenianska väckelsens fromhet inom EFS. Hon hade därtill, liksom de flesta av sina barn, en mycket god sångröst, men några ”världsliga” sånger lär hon nog aldrig ha sjungit. De varma, innerliga väckelsesångerna i ”Sions Toner” hörde därför till pappa Göstas andliga arv. Visserligen valde han tidigt en annan andlig väg, men de gamla väckelsepsalmerna, som ”Var jag går i skogar, berg och dalar”, ”Bred dina vida vingar” m.fl. kunde livet ut röra honom till tårar.

Det var en stenig, törnbeströdd väg som ledde Gösta från fattigdomens Ådalen och till prästvigningen, Poul Bjerre och den kommande, kombinerade banan som präst och psykoterapeut. Vad som för Gösta lade sten på börda var familjens totala oförståelse, och rentav fientlighet, till hans utbildning och yrkesval. När jag 1977 – året före Pappa Göstas död – gjorde en resa i Ångermanland och Ådalen i hans fotspår och i sällskap av en faster, Kerstin Ahlbom, besökte släktingar – kusiner, fastrar och en farbror – som jag aldrig eller sällan träffat, fanns denna fientlighet kvar oförminskad. Gösta var klassförrädaren och svikaren som bara gjort sig märkvärdig. Här illustrerades verkligen det ofta citerade Jesusordet: ”En profet blir ringaktad bara i sin hemstad och i sitt hem.” (Matt 13:25)

Gösta, som prästvigdes 1941 av biskop Torsten Bohlin, fick sin första tjänst i Ströms Vattudal i Jämtland. Det ligger nära gränsen mot Norge, och han berättade att det nästan dagligen kom utmattade norska flyktingar som till fots tagit sig över gränsen och sökte hjälp i prästgården.

Från sitt arbete på pastorsexpeditionen berättade han något märkligt. Det kom en dag in en man som begärde ett personbevis – det kallades på den tiden ”åldersbetyg”. Det var ju mitt under krig och beredskapstider, så han behövde dokumentet i något militärt ärende. När den unge pastorsadjunkten Gösta granskade mannens papper, upptäckte han, att det stod ett annat efternamn, *Jansson*, i mannens militära dokument än i kyrkböckerna, där han var skriven med efternamnet *Karlsson*. Gösta frågade naturligtvis hur detta kunde komma sig och fick till svar:

– Jo – sesåunen ä ne. Je heit Jansson i de militäre å Karlsson i de civile.

Vilket visade sig stämma helt och fullt. Före digitaliseringens, personnumrens och de stora centrala databasernas tid kunde tydligen sådant förekomma.

STOCKHOLM, FÖRSTA ETAPPEN – OCH SÄMSTAD

Pappa Gösta hade ett kortvarigt studentäktenskap bakom sig, när han gifte sig med Mamma Marita. Vigseln ägde rum den 27 januari 1945 i Bro kyrka på Stångenäset i Bohuslän. Några kilometer därifrån, i byn Sämstad i samma socken, låg mina morföräldrar Harald och Hilma Notinis landställe, en liten sommarvilla i två våningar, inte långt från stranden av Färlevfjorden, en av Gullmarsfjordens två ”armar” inåt landet.

Bro kyrka hade en stark tradition i Maritas släkt på mödernet. Där hade hennes mor Hilmas farfar, prosten Carl Adolf Thudén, varit kyrkoherde i 47 år (1830-1877).[2] Han var en dynamisk och socialt utåtriktad präst som uträttade mycket praktiskt gott för människorna i sitt pastorat: han lät bygga skolor för att motverka den utbredda analfabetismen; han hjälpte traktens lantbrukare med förmånliga lån till utsäde under missväxtår, i ett projekt som lade grunden till Lysekils Sparbank; han lät inrätta mejerier, för att böndernas mjölkråvara skulle kunna tillvaratas mer effektivt och ändamålsenligt. För allt detta blev han hårt angripen av de mer konservativt sinnade. Invektiv som ”galne prosten” lär på sina håll ha utslungats, men det tycks prosten själv ha tagit med ro. Det fanns ingen pensionsålder för präster vid denna tid på 1800-talet. Till kyrkoherdeställena hörde ett arrendejordbruk, så även i Bro, vilket gav kyrkoherdarna huvuddelen av deras inkomst. Prosten Thudén blev kvar på sin post till sin död 1877 vid 84 års ålder. Familjetraditionen förtäljer, att den gamle församlingsherden mot slutet förrättade högmässan sittande i en karmstol i kyrkans kor. I övrigt hade han hjälp av en adjunkt. Av allt att döma hörde han teologiskt hemma inom både upplysningen och romantiken – av hans efterlämnade bibliotek framgår, att han i varje fall läste Schleiermacher. Han var alltså den siste icke-schartauanske kyrkoherden i Bro före den schartauanska väckelsens totala genombrott på Västkusten. Ett målat porträtt av honom, troligen utfört redan mot slutet av 1830-talet, finns uppsatt i Bro kyrkas sakristia. Mor Marita målade en kopia, som finns i min ägo, ovanför mitt skrivbord. Det är ett porträtt helt i tidens säregna svenska porträttstil: alla avbildade män av någon rang skulle i princip se ut som Karl XIV Johan; så även, i detta fall, prosten Thudén. Genom några tecknade porträtt, dagerrotypier och fotografier gjorda senare fram i tiden har vi en sannare bild av hur han egentligen såg ut.

När jag fyllde 15 år, fick jag av Mor Marita prosten Thudéns gamla signetring av karneol och guld, med initialerna C.A.T. ingraverade i stenen. Sedan den genomgått en omfattande renovering bär jag den av och till i litet högtidligare sammanhang.

Det var säkerligen en stor begivenhet, när vigseln mellan Gösta och Marita ägde rum, denna bistra januaridag under det sista krigsåret 1945. Stor på det sättet, att det i dessa trakter, som då ännu i kyrkligt avseende var helt präglade och styrda av den rigida schartauanska väckelsen, inte var alldeles självklart att kyrkorna skulle upplåtas för förrättningar där ”utsocknes” personer var inblandade. Men här gällde ett givet undantag: det var den legendariske prosten Thudéns barnbarnsbarn som skulle vigas, därtill vid en

2 Han finns omskriven i bl.a. Sven Rydstrand, ”Stångenäs”, Uddevalla 1959, sid 91-96.

präst i Svenska kyrkan. Vigselförrättaren var kyrkoherden i Bro och Brastads pastorat, Daniel Hallbäck.

Om själva vigselakten har jag inte fått mig något annat berättat än Mor Maritas missöde, så typiskt för henne.

Det var en kall vinter i Sverige 1945. Under taxifärden från Sämstad till kyrkan i Bro hade Marita därför haft raggsockor och ett par rejäla vinterkängor på sig. I en kasse låg de vackra, nyinköpta vita brudskorna, som det var meningen att hon skulle byta till i kyrkans vapenhus.

Väl framme vid kyrkan fick hon av sig kängorna, men glömde ta på sig de vackra brudskorna. Således gick min mor Marita Notini som brud den 27 januari 1945 inför altaret i Bro kyrka, Stångenäset, iförd brudklänning, brudslöja – och vita raggsockor.

* * * * * *

Det blev ingen smekmånad och ingen bröllopsresa. Därtill räckte inga till buds stående medel. Gösta var fattig, hade inte en tia på banken. Kontakten med hans egen släkt och familj var till största del bruten sedan hans mor Lina avlidit 1939. Och Harald och Hilma Notini var ingalunda några höginkomsttagare. Harald var en duktig formgivare men förstod aldrig att ta betalt för sin kompetens. Han hade, livet ut, en slätstruken lön som anställd vid AB Arvid Böhlmarks lampfabrik. Den betalades ut kontant genom en kassalucka på fabriken. Inte ett öre fick han i royalty på allt han ritade; allt gick till företaget. Och Hilmas lön som teckningslärare på Sofia Folkskola på Söder hade knappast varit särskilt stor, och nu var hon sedan flera år tillbaka folkpensionär, rätt och slätt.

Det blev att återvända till Stockholm och till den lilla, hyrda lägenheten på Hägerstensåsen.

Gösta var ännu Poul Bjerres adept och tilltänkte efterträdare. Han hade under Bjerres handledarskap börjat ta emot patienter i psykoterapi vid Bjerres institut på Engelbrektsgatan. Korta prästerliga vikariat i Stockholms innerstadsförsamlingar gav tillskott till de små terapiarvoden som gick att få vid Bjerres mottagning. Någon fast prästtjänst hade Pappa Gösta aldrig kunnat få vid denna tid i Stockholm. Det så kallade stiftsbandet gällde ännu, och det gav inte präster möjlighet att söka fast tjänst någon annan stans än i det stift där de var prästvigda – vilket i Göstas fall var Härnösands stift i Norrland.

* * * * * *

Det kom till en brytning mellan Pappa Gösta och Poul Bjerre någon gång 1947. Vi bodde då ännu i lägenheten på Engelbrektsgatan 4, och Mamma Marita berättade endast en liten kort episod om hur det hade gått till. Bjerre, som inte alls önskade denna brytning, hade kommit in till oss i vårt kök, satt sig grensle över en trälåda och börjat prata med Mamma Marita; Gösta var för tillfället inte hemma. Detta, att han slog sig ned i all ödmjukhet på vad som närmast fanns till hands, en gammal trälåda från Sockerbolaget, uttryckte en attityd hos Bjerre som Marita inte var van vid att se. Nu var han uppriktigt bedrövad, bekymrad över vad som höll på att hända och riktade hela samtalet igenom

vädjanden, bara ödmjuka vädjanden, om att Gösta och Marita skulle ändra sitt beslut. Men beslutet stod fast. Samarbetet med Poul Bjerre var framme vid vägs ände.

Nu gav sig Pappa Gösta ganska omedelbart i kast med projektet att skriva sin licentiatavhandling inom ämnet praktisk teologi. Han hade ju tidigare studerat i Uppsala, men eftersom hans handledare, docenten Sven Kjöllerström, utsågs till professor i Lund, valde han att lägga fram sin avhandling där, under Kjöllerströms ledning. Det ägde rum den 31 januari 1948.

Pappa och Bjerre träffades aldrig mer, men en annan person i kretsen kring Bjerre och i vår familjs vänkrets, psykiatern Bertil Mars, sökte upp Bjerre på Vårstavi, bara några år före hans död. En fråga som den åldrige Bjerre ställde till Bertil Mars var:

– Nå, har Gösta blivit katolik ännu?

Poul Bjerre måste ha haft en enastående intuition.

Ganska snart flyttade vi till en lägenhet på Rehnsgatan. Därifrån har jag inte heller några minnen; jag var inte ens två år fyllda, när det var dags för nästa flyttning.

Det blev ett flertal flyttningar i Stockholm under förhållandevis få år, antagligen i jakt på lägre hyror. Vi flyttade härnäst till Västmannagatan 11, strax ovanför Norra Bantorget, och det hemmet minns jag nästan in i minsta detalj. Min lilla barnkammare – spjälsängen jag låg i kommer jag faktiskt ihåg – låg i anslutning till köket. Pappa Gösta hade ett arbetsrum, där han kunde ta emot patienter. Det finns ett foto bevarat (publicerat i Karl-Axel Nordlunds ovannämnda bok), där jag sitter i Pappa Göstas knä; det är taget just i detta arbetsrum.

Julgransplundringarna här på Västmannagatan har jag ett särskilt minne av, därför att de fortfarande gick till just så som var brukligt i Stockholm i gamla tider. När julgranen regelrätt plundrats på alla godsaker som hängde där i små korgar och övriga prydnader plockats ner, bar man den – högtidligt, nästan som i ett begravningståg – genom lägenheten, under det att man sjöng:

Nu är glada julen slut, slut, slut,
julegranen bäres ut, ut, ut.
Men till nästa år igen
kommer han, vår gamle vän,
ty det har han lovat.

Därefter slängde man helt enkelt ut granen genom ett fönster ner på gatan under högljudda rop. Förhoppningsvis såg någon omtänksam människa till så att granen inte damp ner i huvudet på någon förbipasserande. Och där nere på gatan fick den sedan ligga, tills renhållningsverket tog hand om den. Detta är numera förbjudet sedan länge, men seden tycks ännu leva kvar bland en del stockholmare.

De som deltog i dessa julevenemang var mina Notini-kusiner och en del barn i ungefärligen samma ålder som jag, från familjer som hörde till mina föräldrars vänkrets.

Pappersåtervinning förekom i Stockholm redan på denna tid, i slutet av 1940-talet. Den gick till på ett sätt som väl återspeglar det faktum, att det då ännu alltid fanns någon vuxen person – läs: mor i familjen – hemma under dagtid. Man samlade ihop tidningsbuntarna och band ihop dem med snören (shoppingpåsar av papper eller plast fanns ännu inte i sinnevärlden). På en viss veckodag kom pappersinsamlingens lastbil, och den annonserade sin ankomst till kvarteret genom att spela upp en glad melodi, som hette ”Pappers-polkan”[3], genom en stor högtalarmegafon på lastbilens förarhytt. Då bar man ner pappersbuntarna och gav dem till personalen. Jag slog följe många gånger med Mamma Marita ner till lastbilen, ”när Pappers-polkan gick”. Ett regelbundet återkommande nöje.

Mjölk och grädde handlades fortfarande i lösvikt i en närbelägen mjölkbutik. Man hade med sig de knubbiga flaskorna i olika storlekar, omsorgsfullt diskade, som återanvändes så länge de alls höll. Mjölk men framförallt grädde köptes i lösvikt; man beställde t.ex. ”två mått grädde ” (”mått” var troligen = deciliter), som med hjälp av en skopa hälldes genom en tratt ner i glasflaskan. Denna förslöts sedan genom att expediten tillverkade en synnerligen primitiv propp av smörpapper, som på sin höjd hindrade damm och skräp från att komma ner i grädden. Hur man fraktade hem sådana skvalpiga och läckande emballage, begriper jag än idag inte; men ett dunkelt minne säger mig, att det fanns ett slags specialkonstruerad metallkorg för just lösviktsförpackade mjölkprodukter. Kanske användes en sådan.

Snett över gatan låg en fiskhandel, framför vars fönster jag alltid ville stanna till. Anledningen var ett märkligt arrangemang med ett slags vattensprinkler som satt fästad längst upp på fönstrets insida. Därifrån rann vatten i ett slags vågformationer ner längs fönstret, vilket fascinerade mig. Det gav ett litet disigt, lätt förvridet perspektiv på det som fanns inne i butiken. Jag har dock aldrig förstått vad detta vattenfall hade för syfte: om det var ren dekoration eller hade någon praktisk funktion. I några få fiskaffärer såg jag denna anordning så sent som på 60-talet, innan den försvann ur bruk helt.

* * * * * *

Det var åter dags för en rojalistisk högtid. Gamle kungen, den riktigt gamle, Gustaf V, den nuvarande kungens farfars far, hade i hög ålder avlidit på Drottningholms Slott. Det hände 1950, vårt sista år på Västmannagatan.

Det var första gången jag av mina föräldrar introducerades för begreppet döden. Men det var för fyraåringen inte riktigt möjligt att ta till sig den kroppsliga dödens irreparabla och tragiska verklighet. Nyheten om den gamle monarkens död fick mig således att skapa en lek: jag kröp upp och lade mig på serveringsbordet i köket och var ”död kung”.

Det var hur som helst en viktig händelse i vår historia, det ansåg i varje fall Mamma Marita. Gustaf V hade ju varit Sveriges statsöverhuvud sedan 1907, två år efter unionsupplösningen, och ända fram till nu, fem år efter andra världskrigets slut. Det ville hon på något icke-verbalt sätt hugfästa i mitt minne.

Hon tog med mig till Riddarholmskyrkan, där den gamle kungens kista stod på lit-de-parade i Bernadottekoret. Jag minns den förtätade, allvarstyngda stämningen, tystnaden

3 https://www.youtube.com/watch?v=ZdhWpy9SDLM

hos de stora skarorna av defilerande människor; jag minns de höga kandelabrarna och kistan som var svept i blå sammet med guldkronor.

Jag kan inte ha varit mer än 3-4 år, när jag första gången drabbades av krupp, troligen den variant som kallas ”falsk krupp” men som ändå är nog så besvärlig. Mina föräldrar måste ha blivit rejält skrämda av den akuta andnöd som sjukdomen yttrar sig i. Jag fördes i ambulans till Roslagstulls sjukhus, där jag hölls kvar några dagar för observation. Dunkelt minns jag själva ambulansfärden och behandlingen på infektionskliniken, där jag fick ligga i ett ångtält. Jag kom att drabbas av kruppanfall flera gånger under uppväxten, men då inte värre än att det kunde behandlas hemma med hjälp av just ett gammaldags ångtält.

Någon gång under dessa år på Västmannagatan blev jag också opererad för ”körtel bakom näsan”, med den medicinska termen *adenoid*, en vanlig komplikation hos barn med många infektioner i de övre luftvägarna. Det var den mycket väletablerade öron- näsa-halsläkaren docent Lars Preber som utförde operationen på Röda Korsets sjukhus. Jag kommer väl ihåg den vidriga etersövningen och de hallucinationer av krälande gröna amöbor den gav strax innan man somnade, och det förfärliga illamåendet och kräkningarna efteråt.

Preber hade i många år sin mottagning vid Stureplan i Stockholm och kom att ha tre generationer av vår familj som patienter: mina morföräldrar, mina föräldrar och sist jag. Detta var inte sista gången jag blev behandlad av honom.

* * * * * *

I lägenheten på Västmannagatan passerade många gäster revy. Särskilt många av dem minns jag inte, men några.

Pappa Gösta hade det, som sagt, inte lätt att finna en fullgod försörjning under dessa år. Efter uppbrottet från Poul Bjerre måste han söka sig andra kontakter, andra bundsförvanter som på olika sätt var beredda att stödja honom. Det blev en rad korta förordnanden som präst i olika Stockholmsförsamlingar. Han var flitigt anlitad som artikelförfattare i olika tidningar och tidskrifter och som föreläsare och föredragshållare. Och han skrev böcker som publicerades på dåvarande Diakonistyrelsens Bokförlag (sedermera Verbum).

Bland de prästkolleger han knöt an till fanns den legendariske Stockholmsprästen, prosten Erik Arbin i Johannes församling. De blev goda vänner, inte minst därför att Arbin förstod Pappa Göstas särskilda kunskaper och vad han strävade efter: själavårdskompetens förstärkt med insikter och kunskaper i psykoterapi. I hans församling, Johannes, hade Pappa Gösta flera förordnanden. Erik Arbins hustru Öllegård, född Åkerhielm, var, som jag minns henne, en liten rund, gladlynt, kraftfull och mycket utåtriktad kvinna. Vid ett tillfälle – kanske inför advent 1950, då vi igen stod i begrepp att flytta – kom Öllegård och ett antal andra damer från Johannes hem till oss och räckte fram en adventsljusstake i mässing som gåva. Hon stod där i vårt vardagsrum och höll upp ljusstaken, medan hon på sitt energiska sätt höll ett tal till Mamma Marita.

Paret Arbin råkade ha sitt sommarställe inte långt från mina morföräldrars bohuslänska sommarhus, där också vi tillbragte våra somrar. Arbins bodde i Skredsvik, på

andra stranden av Gullmarsfjorden. Det hände därför någon gång, att vi i samband med våra sommarvistelser hos mina morföräldrar i Sämstad hälsade på hos Arbins i Skredsvik. Vi färdades då dit i morföräldrarnas rymliga eka, som var försedd med utombordsmotor. Mamma Marita kände Gullmarsfjordens farvatten sedan barndomen, utan och innan. Och Pappa Gösta, som var född och uppvuxen vid vatten och sjöfart, älskade att sitta vid rodret. (Han hade i sin tidiga ungdom ibland haft sommarjobb i maskinrummet på en av båtarna som gick i reguljär trafik längs Ångermanälven.)

Det var vid ett sådant tillfälle – då jag kanske var fyra år gammal – som jag föll i vattnet från bryggan i Skredsvik. Att jag var nära att drunkna, vet jag av vad som senare har berättats, men jag har också minnen av det. Under de korta sekunder då jag befann mig under vattenytan blev allt runtomkring mig grönt, tyst och grönt, och jag kunde inte andas. Det var då Erik Arbin ingrep och räddade mig. Räddade mig till livet.

Och jag kan till och med minnas hur han bar mig iland. Jag var antagligen omtöcknad och skräckslagen och hade svalt en del av Gullmarns salta vatten.

Innerligt hoppas jag att mina föräldrar förstod att tacka Erik Arbin för vad han gjorde den gången. Själv fick jag aldrig tillfälle att göra det. Ett bestående men av händelsen är min fobi för att simma på djupt vatten där jag inte bottnar med fötterna. Det gäller även simbassänger.

En som stödde Pappa Gösta i hans arbete och inte minst i hans skrivande var biskopen i Skara, Yngve Rudberg. Han skrev förordet till en av Göstas böcker, och kanske var det i samband med detta som han en gång var gäst i vårt hem, där han även övernattade – i all enkelhet på soffan i vårt vardagsrum. Vad jag minns av honom var hans långa resliga gestalt, hans täta, vitlockiga hår, och att han bar ett hårnät om huvudet när han sov. Det är mig veterligen enda gången i livet jag sett en man bära hårnät. Han var också den förste i den rätt långa raden av biskopar jag skulle komma att träffa. Rudberg lär också ha varit full av anekdoter och historier, och hans specialitet skall ha varit dödsannonsernas poesi, den vilt blommande. Såsom detta exempel, en änkas rader till makens minne:

Käre Johan från mig gått
och har friden fått,
tills vi träffas åter.

* * * * * *

Hantverkargatan 32 på Kungsholmen, mina morföräldrars bostad, tre trappor upp. I husets entré en dörrmatta, på vilken det stod DROTT, det då välkända fastighetsbolaget. Den gamla hissen var av märket Graham Brothers och hade en säregen doft som jag än idag kan återkalla i minnet.

Och så den underbara, generösa hörnlägenheten, även den med en omisskännlig, helt unik doft. Där hade jag mitt andra hem, en trygg och ombonad tillflyktsort under dessa år i Stockholm.

”Tillflyktsort” skulle jag inte ha sagt då, men senare har jag förstått, att det var som tillflyktsort den fungerade.

Tidvis, ibland troligtvis rätt långa tider, fick jag bo där, och jag stortrivdes. Där fanns alltid gott om material till att rita, måla och modellera, vilket var min absoluta favoritsysselsättning genom hela barndomen och en stor del av tonåren. I ett skåp förvarade Mormor Hilma ett rätt stort lager av pappersblock för teckning och målning samt kritor, vattenfärger, penslar, blyertspennor... och modell-lera, ”plastillin”, saknades heller aldrig.

Mormor Hilma hade varit teckningslärarinna på Sofia Folkskola, men sedan hon gått i pension därifrån, var hon inte alls konstnärligt aktiv längre. Det var Morfar Harald som fortsatte sin skapande verksamhet. På hans skrivbord låg alltid ritningar till lampor och belysningsarmaturer, och där satt han ofta kvällstid, ivrigt sysselsatt med sina skarpvässade blyertspennor, sina passare och linjaler. Det var också han – inte Mormor Hilma – som ibland gjorde mig sällskap, när jag själv tecknade, målade eller modellerade.

Bakom denna märkliga uppdelning – Morfar som var oförtrutet konstnärligt verksam och Mormor som hade dragit sig tillbaka – låg ett slags familjetragedi, om än ganska gåtfull.

Mormor Hilma hade en gång i tiden varit en oerhört skicklig miniatyrmålare. Hon gjorde då, med hjälp av elfenbensplattor, tunna penslar, färglåda och en lupp, de mest utsökta miniatyrporträtt, enligt en månghundraårig teknik. Ett av dem har jag ännu i min ägo, ett porträtt av hennes farfar prosten Thudén i Bro. Hilma hade inga egna minnen av hur han såg ut; han dog ett par år innan hon föddes. Som förlaga använde hon därför troligen ett tecknat porträtt eller en dagerrotypi.

Morfar Harald hade under de första decennierna på Böhlmarks ritat armaturer i utpräglad jugendstil, det stilideal som dominerade när han började sin karriär. Fram emot 1920-talets slut blåste andra vindar. Funktionalismen gjorde sitt intåg, och Harald hörde tidigt till dem som svalde ”funkisens” ideal med hull och hår. Säkerligen läste han funktionalismens stridsskrift ”Acceptera!” av Gregor Paulsson m.fl. och anslöt sig helhjärtat till dess program. När det så var dags för funktionalismens slutgiltiga genombrott, vid Stockholmsutställningen 1930, låg Harald i frontlinjen och var synnerligen aktiv vid själva utställningen. I min ägo finns hans inträdeskort till utställningsområdet. Det är försett med hans foto och ligger instucket i en plastficka, vilket troligen var en stor nymodighet då, och det är undertecknat av funkisprofeten och ”utställningsgeneralen” Gregor Paulsson. Efter 1930 ändrade Harald Notinis formgivning av belysningsarmaturer karaktär helt och hållet. Nu härskade det moderna, helt och fullt.

Hilma fortsatte att undervisa elever på Sofia Folkskola. Och därhemma fortsatte hon att måla sina fantastiska miniatyrer, på samma sätt som man gjort sedan 1500-talet, åtminstone.

Det är nu, någon gång, som olyckan inträffar. De närmare omständigheterna känner jag inte till. Kanske var Harald av någon anledning irriterad på sin hustru, kanske hade han tagit sig ett glas för mycket till bästa, kanske var han bara övermodigt barnslig och tanklös. Hur som helst; vid ett tillfälle råkade han undslippa sig en kommentar om Hilmas miniatyrmåleri, där han ungefärligen sade, att ”det där är ju bara kolorerat fotografi”.

Kolorerat fotografi!…

Orden skar som ett knivhugg rakt in i Hilmas hjärta. Hon lade ner alla sina verktyg: elfenbensplattorna, penslarna, färglådan och luppen. Och rörde dem aldrig mer.

Det hjälpte inte att Harald ångrade sig bittert, att han bad om förlåtelse gång på gång, att han gråtande och vädjande bönade och bad att Hilma skulle börja måla miniatyrer igen. Han insåg omedelbart vilket övertramp han gjort sig skyldig till.

Men förgäves. Sagt var sagt och gjort var gjort. Såret tycktes oläkligt. Hilma målade inga fler miniatyrer och bedrev över huvud taget ingen egen konstnärlig verksamhet mer.

Varför?

En vuxen människa kunde väl komma till en punkt i livet, där ett förlupet ord av detta slag skulle kunna förlåtas och glömmas. Så kunde man kanske tycka. Men så icke när det gällde Hilma.

Kanske var denna incident den droppe som för Hilma fick bägaren att rinna över. Harald och Hilma hade levt i ett ganska ”modernt” äktenskap, där båda var heltidsarbetande utanför hemmet. I det avseendet var de minst ett halvsekel före sin tid. Dagis fanns visserligen inte, däremot anställda hembiträden. Men från Hilmas släkt har jag fått mig berättat något som min mor nogsamt teg om: att Haralds svartsjuka var ett gissel för Hilma och hindrade henne från att komma till sin rätt och att låta sina talanger och sin personlighet blomma. Hilma var i sin ungdom vidunderligt vacker, därom vittnar inte bara muntliga vittnesbörd, utan även de bevarade fotografierna. Harald hade ingalunda varit den ende hugade friaren bland de manliga kamraterna på Konstfackskolan. Och när han väl hade vunnit Hilma, gjorde hans ständiga svartsjuka henne till en fågel i bur, trots det ”moderna” äktenskapet.

Hilma led periodvis av svåra depressioner. När hon väl var pensionerad från sin lärartjänst, bodde hon ofta ensam på sitt älskade Sämstad till långt inpå senhöstarna. Ensam med sig själv och med sin depression. Och ensam ville hon vara. Men det var inte fråga om en depression i passivitet, utan i nästan maniskt oavbruten verksamhet. Långa skogspromenader gav rikliga bär- och svampskördar. Den omsorgsfullt vårdade köksträdgården gav ymniga skördar av både bär och frukt och grönsaker. Långa, ensamma fisketurer på Gullmarsfjorden gav avsevärda fångster av fisk och skaldjur. Och under krigsåren gav goda kontakter med traktens bönder tillgång till både ägg och kött, smör och mjölkprodukter, ett gott stycke utöver de officiella ransonerna. Allt togs tillvara; det syltades och saftades, och det konserverades med hjälp av vad man i Finland kallar ”rexning”, vakuumkokning i glasburkar. När det sedan, sent omsider, var dags för hemresa till Stockholm, packades koffertar och trälådor fulla. Sämstads taxichaufför och allt-i-allo, Hugo Olsson, fick ställa upp med transport till Brodalens järnvägsstation, där alltsammans ”polletterades” till Stockholm som fraktgods och sedan kom familjen till godo under det långa vinterhalvåret. Men se någon av sina nära och kära kring sig under dessa höstvistelser på landet, det ville hon inte.

Egentligen minns jag bara Mormor Hilma som den i grunden melankoliska och deprimerade människa hon var, i varje fall under senare delen av sitt liv. Deprimerad och misstänksam, för att inte säga paranoid. Och denna sida av henne var något som vi – jag

och mina kusiner – någon gång emellanåt fick uppleva, även direkt riktat mot oss själva. En splittrande och svårtydbar upplevelse av en mormor och farmor, som vi i övrigt hade lärt känna som generös, självutgivande och omtänksam.

Generös och omtänksam, men oemottaglig för ett känslomässigt gensvar.

Inte en enda gång kan jag minnas mig ha sett ett leende komma över Mormor Hilmas läppar.

Och Harald – den i grunden snälle, alldeles på tok för snälle, ansvarslöst snälle – lyckades hon i sin tur låsa in i en vrå av självförebråelse, självanklagelse och dåligt samvete, som plågade honom intill hans livs sista andetag. Det hade behövt komma till ett samförstånd och en försoning.

* * * * * *

Jag vet inte i vad mån Morfar Haralds lidelsefulla intresse för sången och musiken, i synnerhet operan, kom att påverka mig och väcka mitt eget starka intresse för dessa ting. Harald ägde en gammaldags vevgrammofon för 78-varvs grammofonskivor (inte med tratt, utan med ett stort brett, fyrkantigt hål, där ljudet strömmade ut). Hans älsklingssångare Beniamino Gigli fanns i hans samling ”stenkakor”, liksom Enrico Caruso och David Stockman och några tidiga inspelningar med Jussi Björling. Av Stockman fanns bara en skiva, med Leoncavallos ”Mattinata”, som han sjöng till svensk text. Fast där var tydligen ett jack i skivan, så efter de inledande ackorden kom Stockman aldrig längre än till: ”I öster där solen bebådar... bebådar... bebådar... bebådar...”

Men det som fångade mitt, 5-6-åringens, särskilda intresse, var samlingen av glada militärmarscher: Svea Livgardes paradmarsch och ett flertal andra. Det förekom en viss ceremoni när dessa skivor spelades upp. Grammofonen stod på en pall mitt i rummet. Jag blev tamburmajor och utrustades med en gammal biljardkö, som fick tjänstgöra som tamburmajorens stav. När musiken började, bar det iväg i marsch runt pallen: jag före som tamburmajor, och Morfar Harald efter som högvaktstruppen, på väg till Kungliga Slottet.

Med tanke på hur föga militärisk och inte alls rojalistisk jag sedermera blivit, får väl denna mjuka indoktrinering via musiken anses ha varit tämligen verkningslös. Liksom den röda trampbilen, som hos mig i vuxen ålder inte ens har frambragt ett körkort.

Ibland fick jag höra Morfar Harald sjunga och nynna på sånger som hörde till hans förflutna: romantiska manskvartetter, operaarior, romanser, folkvisor m.m. Det var visserligen bara brottstycken och små smakprov, men det gav ändå en aning om den sonora tenorbaryton han en gång haft. Han hade redan i sin barndom och sina tidigaste tonår regelbundet gått på Operan – således även i Gustaf III:s gamla operahus, åren innan det revs. Och hans livslånga kärlek till sången kunde inte ens sexåringen ta miste på. På hans dödsbädd frågade min Mor Marita honom, vad han skulle ha velat bli, om han hade valt ett annat yrke. Hans svar kom utan dröjsmål:

– Sångare.

* * * * * *

Jag kan inte gå vidare i denna berättelse utan att säga ytterligare några ord om Sämstad, sommarparadiset, som redan omnämnts ett par gånger.

”Sommarparadis” är kanske ett alltför tungt vägande ord, när det gäller min egen relation till denna plats. Till saken hör, att jag redan i min barndom var vad jag under större delen av mitt liv förblivit: ett stadens barn. I staden med dess pulserande liv, dess mångfald och rika möjligheter, har jag alltid trivts bäst.

Jag längtade aldrig till landet. När avresan per tåg från Stockholm ner till Bohuslän nalkades, någon gång kring mitten av juni, var det för mig alltid förenat med blandade känslor. Hade jag själv fått välja, skulle jag gärna ha dröjt mig kvar i sommarens Stockholm, en underbar sommarstad, som jag egentligen först fick uppleva som vuxen. När vi kom åter till Stockholms Central i slutet av augusti, var det redan höstmörkt, och höstens skärpa kändes i luften. Aldrig har jag heller som vuxen kunnat identifiera mig med t.ex. Astrid Lindgrens lyriska skildringar av hur barn njuter av sommarens fröjder på landet. ”Idas sommarvisa” är för mig ett stycke fin barnviselyrik, men de sensuellt laddade barnkänslor för sommaren som den beskriver kan jag egentligen inte minnas att jag någonsin själv upplevt.

Men ändå! När vi väl var installerade på Sämstad, anpassade jag mig snart, och ambivalensen gick utan tvivel över i tillgivenhet och rentav kärlek. Också jag kunde njuta av livet på landet, fast antagligen helt på mitt eget sätt. Huset på Sämstad – jo, vi sade alltid *på* Sämstad – avyttrades för längesedan, men hos mig har somrarna där lämnat kvar en djup kärlek till Bohuslän, det svenska landskap jag älskar mest av alla. Men knappast det skogbevuxna innerfjordlandskapet, där vi bodde, utan det yttre kustbandet med de rödaktiga, böljande granitklipporna, det öppna havet och de många fiskelägenas täta vita bebyggelse som skjuter ända ut i sjön. Den synen gör mig lycklig. Vi gjorde ofta utflykter dit ut.

Sämstad är, som tidigare nämnts, en by inom Bro och Brastads socken på Stångenäset. Redan Mormor Hilmas farfar, prosten Thudén, skall här enligt traditionen ha köpt några klippor nere vid fjordstranden, dit han ibland kunde bege sig med familjen sommartid för att bada ostört. På denna plats fanns i min barndom ett litet och gammalt, synbarligen mycket gammalt badhus, som också enligt traditionen var en kvarleva från prosten Thudéns tid. Inuti stod ett badkar av något slags kopparplåt, och intill detta fanns en vattenvärmare som eldats med ved, med en rökgång upp genom taket. På prostens tid badade man antagligen inte direkt i sjön, i varje fall inte prosten och hans hustru. Man hämtade vatten i hinkar från fjorden och värmde sedan i vattenvärmaren, och som ”badborste” fungerade den friska, jod-doftande tången.

Det var denna anknytning till Sämstad som gjorde att mina morföräldrar började vistas här sommartid. De första tiotal åren hyrde de sitt sommarnöje i övervåningen hos lanthandlaren Olsson. Vid mitten av 1920-talet blev det till sist möjligt för dem att bygga sitt sommarhus, ett brunt ”pepparkakshus” med vita knutar och brutet tak, i två våningar. Hur det finansierades, vet jag inte, men troligtvis skedde det med hjälp av något kapital som Hilma fört med sig i boet. Morfar Harald ritade huset, i nära samråd med Mormor Hilma. Själva byggarbetet skedde under ledning av Sämstads egen byggföretagare, byggmästare Folke Lundkvist från Göteborg, som också hade sitt sommarhus på Sämstad, på en kulle strax ovanför båtbryggan.

Ett stycke nedanför Hilmas och Haralds hus, litet längre ner i samma backe, låg ett annat sommarhus som byggmästare Lundkvist en gång byggt åt en annan familj som sommartid bodde på Sämstad. Ett antal år senare såldes detta hus till min morbror Gösta Notini. Därför kom vi att kalla mina morföräldrars ”pepparkakshus” och detta andra hus som Lundkvist byggt för ”övre villan” respektive ”nedre villan”. Gösta fann dock rätt snart sitt eget sommarparadis i Löttorp på Öland och började då vistas där allt oftare med familjen. Han lät därför ibland sommartid hyra ut ”nedre villan”, innan han så småningom sålde den. En sommar, solförmörkelsesommaren 1954, hyrde mina föräldrar där.

Vi bodde i ”nedre villan”, vi bodde ibland under samma tak som mina morföräldrar i ”övre villan”, det bruna pepparkakshuset, och vi bodde en sommar i ett hyrt hus på gården Lännestad, också den belägen inom Bro och Brastad socken men på andra sidan av Stångenäset.

Men var vi än bodde under dessa somrar, så var det Mormor Hilmas och Morfar Haralds hus, det bruna med vita knutar och brutet tak, som var sommarvistelsens hjärta och centrum. Mellan övre och nedre villan fanns en skog. Ett område med tätt växande, höga furor, en trolsk John Bauer-skog. I trädens skugga rådde dunkel och ogenomtränglighet och inget annat växte; marken täcktes av en matta av barr och kottar. Mitt i skogen fanns ett skjul, där fiskeredskap och andra verktyg och förnödenheter förvarades. Och längst upp i backen, mot en kort bergvägg, stod, i ensamt majestät, torrdasset.

I skjulet stod även *hydroforen*, maskinen som drog vatten upp från tomtens brunn till vattenkranarna i köket. Brunnen, som låg nere vid grinden, var den bästa och tillförlitligaste vattentäkten på Sämstad. Min mor Marita berättade om hur denna brunn kommit till. Mina morföräldrar hade nyligen köpt tomten där det nya huset skulle byggas. Nu gällde det att hitta en vattentäkt. Mormor Hilma litade till gamla beprövade metoder. Hon anskaffade således en rejäl slagruta och gick runt på de nya ägorna för att rekognoscera. Plötsligt fick hon en stark och överväldigande ”känning”. Slagrutan böjde sig med obändig kraft neråt, på en speciell plats, nere vid den gamla vägen upp till lanthandeln. Grävning ordnades – och där påträffades, mycket riktigt, en källåder, under lång tid framöver den bästa och tillförlitligaste som fanns på Sämstad.

När väl brunnen var grävd och en pump installerats, gav mina morföräldrar klartecken till alla de Sämstadsgrannar, som var mindre väl lottade med vatten, att det var fritt fram för dem att komma och hämta vatten här, närhelst de behövde. Även efter Hilmas och Haralds död – nästan fyrtio år efter det att brunnen grävts – minns jag att människor från när och fjärran, människor vi alls inte kände, kom in genom grinden med sina hinkar och ämbar och försåg sig med vatten vid vår pump. En tradition och ett slags sedvanerätt som vi självklart lät fortsätta.

Den sommar vi bodde i ”nedre villan” inträffade den totala solförmörkelsen i södra Sverige. Det var den 30 juni 1954. Vi satt på balkongen, försedda både med svärtade glas och med de särskilda solförmörkelseglasögon som funnits att inhandla enkom inför denna händelse. Radion var på, och vi kunde minut för minut följa det spännande astronomiska dramat, ända intill det ögonblick, då totalt nattmörker rådde, mitt på dagen, och då man bara kunde skönja solen som en vit skära runt ett svart klot.

Från just denna sommar i ”nedre villan” minns jag Morfar Haralds dagliga morgonpromenad ner till oss, vid frukosttid. Han var då iförd sin vita sommarkeps, gick med sin promenadkäpp och hade med sig en rund mjuk pepparkaka, bredd med smör och med ett leende ansikte ritat i smöret. Det var hans present till mig, varje morgon.

Trots allt, klarade jag nog av livet på landet bättre än min stackars Pappa Gösta, fastän han var född och uppvuxen på landsbygden. Så fort han kände lukten av fisk- eller skaldjursavfall – vilket ju inte så sällan förekom här vid Västkusten – sprang han runt knuten och kräktes som en katt. Hans luktöverkänslighet var anmärkningsvärd, med tanke på hans kedjerökande, som borde ha trubbat av det mesta av luktsinnet. Hans spensliga gestalt, hans hyperkänsliga händer och spretiga, spruckna naglar, hans handfallenhet inför det mesta som hade med det lantliga livet att göra – ingenting av detta skulle ha fått någon att ens gissa att han var född och uppvuxen i en lantlig miljö.

Till egendomen på Sämstad hörde ett litet hus som låg ett gott stycke från sommarhuset. Det låg på en klippa ovanför bryggan och var till omfånget mycket begränsat, som en ”friggebod” eller snarast ännu mindre. Det var inrett som en skeppskajuta och fick, på grund av sitt läge uppe på klippan, namnet ”Alphyddan”. Enligt vad som berättades, byggdes det ursprungligen åt Mormor Hilmas ganska olycklige broder Kalle Thudén, en ogift sjöman, som var väl utbildad inom sitt yrke men aldrig riktigt gjorde någon karriär, som för det mesta vantrivdes på sina ”hyror” ute på världshaven och vars yrkesbana slutade snöpligt med ett fall i en docka i Londons hamn. Det fanns senare i familjen ett ”bevingat ord”, som kom till användning, när någon tycktes gnälla eller kverulera: ”På detta fartyg trivs jag icke.” Det lär ha varit en ofta återkommande fras i Kalles brev hem till sin far Janne och sina systrar Hilma, Anna och Maja.

Kalle Thudén ådrog sig vid fallet i dockan en rätt svår skallskada men återhämtade sig i någon mån, dock aldrig så att han kunde återvända till sjön. Istället kom han under resten av sitt liv att föra en pensionärstillvaro, som sommartid utspelade sig just här, i Alphyddan på Sämstad. Olyckan hade gjort honom till en ganska rigid enstöring, men i Alphyddans lilla ”kajuta” trivdes han – kanske bättre än på någon av sina ”hyror” ute på de sju haven.

När ”Morbror Kalle” var borta, stod Alphyddan öde och tom, men den fick en ny användning, när två av familjens yngre män kom in i bilden. De båda ”Göstorna”, min morbror och min far, satt där, i ostördhet och tystnad och med utsikt mot Gullmarsfjorden, i tur och ordning, och skrev sina doktors- respektive licentiatavhandlingar. För mig och mina lekkamrater var den lilla Alphyddan ett omtyckt och spännande mål för utflykter och exkursioner. Ingen väg eller ens någon upptrampad stig ledde upp till huset; man fick klättra och gå uppför slänten mellan höga furor för att ta sig dit.

Till de stora nöjena hörde fisketurerna ute på Gullmarn. Mina morföräldrar hade en rejäl eka, försedd med utombordsmotor, och så länge Mormor Hilma levde, var det nästan alltid hon som satt vid rodret. Vi fiskade med dörj, torskpilkens ”kusin”, som var försedd med ett knippe krokar och sänke, det sistnämnda för att man skulle kunna loda upp till rätt nivå från sjöbotten – två och en halv famn, om jag minns rätt. Krokarna försågs med lämpligt agn, och det gällde att hitta de rätta ställena ute i fjorden. Mormor Hilma kände

sedan gammalt till de ställena väl, och vi drog för det mesta hem gott om makrill, vitling och ibland rödspätta (som här på Västkusten kallades *rödspotta*). Det var en härlig känsla när man fick ett tydligt napp på linan och kunde hiva upp tre-fyra eller ibland ännu fler makrillar eller vitlingar i ett enda drag.

Någon gång emellanåt kom en räktrålare från kusten in i fjorden på en försäljningsrunda. Då for man ut i ekan och köpte, direkt från trålaren, nyfångade och nykokta räkor till ett mycket överkomligt pris.

Inte bara fisketurer, utan även utflykter med matsäck gjordes i den motorförsedda ekan. Någon av Gullmarsfjordens öar eller holmar var oftast vårt utflyktsmål. ”Skitareholmen” for vi förbi, av skäl som väl redan namnet antyder. Den var sedan urminnes tider helt belägrad av måsar och trutar. Det blev oftast på Stora eller Lilla Bornö som vi lade till för några timmars vila och rekreation. Inte så sällan for vi med ekan ända ut till Lysekil, vid Gullmarns mynning, och lade till i gästhamnen (där det då var avsevärt mindre trångt än i våra dagar). Det var ett alternativ till att ta bussen, när vi hade olika ärenden till staden.

Några jämnåriga lekkamrater hade jag på Sämstad, däribland Birgitta, mellandottern till den tidigare nämnde Hugo Olsson, Sämstads taxichaufför och tusenkonstnär, och hans hustru Ester. Det var särskilt en sysselsättning vi gärna ägnade oss åt tillsammans, då och då, och Birgitta har själv påmint mig om detta i vuxen ålder. I förstugan till Hilmas och Haralds hus stod en märklig pjäs, som troligen redan då var av mycket gammalt datum: en fullt autentisk och fungerande järnspis, fastän i miniatyrformat, försedd med en liten uppsättning kastruller, stekpannor och plättlaggar, allt i ”lekstugeanpassad” miniatyr.

Under Mormor Hilmas överinseende flyttades spisen ut på backen och eldades. Pannkakssmet anrättades, och vi kunde, Birgitta och jag, grädda de allra läckraste miniatyrplättar, som sedan avåts under stor andakt samt med Hilmas jordgubbssylt.

Inne i huset, i det som kallades ”röda rummet” (efter en liten soffgrupp i röd sammet med röda tofsar) stod ett gammalt piano. Det stod kvar där även sedan nya ägare tagit över huset, och de berättade för oss, att detta piano helt enkelt inte gick att flytta på! Det gick inte, hur gärna man än hade velat, att transportera bort denna möbel ur huset, försåvitt man monterade isär den. De nya ägarna menade, att instrumentet på något sätt måste ha byggts in i huset från början. Ett litet mysterium, som aldrig fick sin förklaring.

Antagligen var det inte ett piano av särskilt hög kvalitet. Någon pianostämmare torde knappast heller någonsin ha varit där och stämt det. Men inuti pianot, nerstucken i en ögla av läder, satt märkligt nog en stämnyckel. Pianofabrikören tycks ha menat, att var och en skulle stämma pianot på egen hand, när behov förelåg och andan föll på.

Ännu några år efter mina morföräldrars död tillbragte vi någon tid varje sommar på Sämstad. Jag hade kommit in i tonåren, genomgått målbrottet och var förhäxad av sången och operan. Min röst hade gått från gossopran till baryton, och som sommarlektyr hade jag tagit med mig Ingrid Sandbergs uppslagsverk i tre band ”Våra vanligaste operor och operetter”, samt sångnoter. Nu satt jag ibland vid det gamla pianot, dels för att ta ut sångstämmorna i noterna, dels för att bara improvisera litet ”taffelmusik”. Och nu kom

stämnyckeln i bruk. Med ledning av en stämgaffel gjorde jag mitt bästa för att få pianot i något så när spelbart skick, men vissa strängar var bortom all reparation och stämning.

Och jag sjöng och sjöng. Mest ostörd kunde jag sjunga på torrdasset, uppe i backen i John Bauer-skogen. De som eventuellt passerade förbi vid sådana tillfällen kunde sålunda få höra ”Wolframs sång till aftonstjärnan” ur Tannhäuser, Händels ”Largo”, Tostis ”Ideale” och ett flertal andra solosångnummer strömma ut från dasset.

På själva Sämstad fanns bara en bondgård. I närheten, på promenadavstånd från Sämstad, låg bland andra gårdarna Röd och Bönn, men just denna lantegendom på Sämstad ägdes av bonden Karlsson, som i min barndom var änkeman och nu på äldre dar drev sin gård med hjälp av sina två hemmavarande, ogifta söner. Gamle Karlsson själv var ganska vresig och tyckte inte om barn. Den ene av sönerna, Harry, skötte om hushållet och stod mestadels i köket, vid grytorna, när man kom på besök. Han var alltid gladlynt och vänlig, även mot oss barn. Jag minns att jag ogärna lät mig sändas i ärende till Karlssons – för att t.ex. köpa ägg, potatis eller färsk, opastöriserad mjölk i medhavd, gammaldags bleckkanna – om jag inte visste att den snälle Harry var hemma. När jag sommaren 1993 tjänstgjorde som predikobiträde i Lysekils församling och höll en andakt för de gamla på sjukhemmet, satt Harry där i en rullstol. Jag hade då gärna gett mig till känna och hälsat på honom, men det visade sig dessvärre vara för sent. Harry satt med slutna ögon, djupt försjunken och avsidestagen i demens, helt onåbar.

Några ord till sist om den tidigare nämnde Hugo Olsson och den gamla lanthandeln.

Hugo Olsson var en i den stora skaran av barn till lanthandlarparet Olsson på Sämstad. Han och den ogifta systern Kerstin, som övertog lanthandeln, var de enda som livet ut stannade kvar i sin hemby.

Lanthandeln var ännu i min barndom byns samlingspunkt och clearingcentral. Inte bara livsmedel utan alla tänkbara förnödenheter fanns där att köpa: verktyg, husgeråd, kärl, färger, stövlar, en del kläder, tyger och mycket annat. Sämstads postexpedition och postsparbank fanns också här och sköttes av Olssons.

Hugo drev, som sagt, taxirörelse men var i övrigt, som så många bohuslänningar, tusenkonstnär och något av ett födgeni. Tidvis skötte han posttransporterna. Under den snöfria tiden på året blev hans rymliga garage förvandlat till båtvarv, där han på beställning byggde de mest utsökta båtar: ekor, motorbåtar, segelbåtar. Alltsammans gediget, professionellt hantverk. Så länge han orkade, röjde han sly och annan vildvuxen skog för kommunens räkning och kunde som delbetalning ta över virket. Det blev ett värdefullt tillskott till husets varmvattenförsörjning och uppvärmning vintertid. När jag och min familj kortvarigt besökte Sämstad 1983, visade Hugo stolt upp sina båda värmepannor: en för olja och en för ved. Och han visade på det omfångsrika lagret av ved, log sitt plirande, väderbitna leende och sade: ”För je töcker ênte om araber!”

Det mesta av Karlssons ägor såldes och är numera täckta av moderna fritidshus. Idag skiljer sig inte Sämstad nämnvärt från andra sommarstugekolonier längs Västkusten. Lanthandeln är borta, och ingen ny butik har kommit i dess ställe. Och Sämstad har för länge, länge sedan försvunnit ur Bohustrafikens bussturlistor. Alltsammans på gott och ont, som (nästan) all förändring.

Ett par år efter min morbror Göstas död 1964 beslöt Mamma Marita och mina kusiner samt Göstas änka Inger, att Sämstad skulle säljas. Jag var nybliven student och såg på detta som en naturlig och nödvändig förändring, och så gjorde även mina kusiner. För Mamma Marita var dock skilsmässan från Sämstad mycket smärtsam. Då närmade sig också hennes eget liv sitt slut. Bara ett par år efter försäljningen dog hon, 59 år gammal.

FYRA ÅR PÅ SÖDER

I början av december 1950 bröt vi av någon anledning upp från lägenheten på Västmannagatan och flyttade till Söder, till Östgötagatan 11, strax nedanför Mosebacke Torg. Anledningen – eller anledningarna – kan jag gissa mig till. Ekonomin var ett ständigt närvarande bekymmer för mina föräldrar, under dessa år i Stockholm i synnerhet, då Pappa Gösta inte hade något fast arbete. Antagligen blev lägenheten på Västmannagatan för dyr. Den på Östgötagatan 11 var visserligen större men totalt omodern. I grunden var huset dit vi flyttade en ”rivningskåk”, och bara ett par år efter vår avflyttning revs det och gav plats åt ett nybygge.

Jag minns från mitt dåvarande barnperspektiv denna lägenhet som bra mycket större än den egentligen var, men rummen var helt klart mer rymliga än de på Västmannagatan och takhöjden högre. Dock saknades alla moderniteter utom elektricitet, WC och rinnande kallt vatten. Tvättrummet var inrymt i en trång och mörk skrubb, där det fanns ett pyttelitet porslinshandfat med rosa blomdekor, försett med en kallvattenkran. Värmen fick man åstadkomma bland annat genom att elda i de kakelugnar som fanns i fyra av de fem rummen. I vardagsrummet stod en stor och mycket vackert ornamenterad grön kakelugn, som man innerligt får hoppas blev tillvaratagen när huset revs i slutet av 1950-talet. I köket fanns gasspis, en varmvattenberedare samt en lår för koks, som kaminen i tamburen eldades med, och en lår för ved till kakelugnarna.

Badmöjligheter saknades alltså helt och hållet, men hos mina morföräldrar på Kungsholmen fanns ett rejält badrum, som vi hade fri tillgång till. Min Pappas uttryck för detta var ”att fara över och bada”. Med spårvagn, linje 1, från Slussen och till hållplatsen i stort sett utanför morföräldrarnas port vid Hantverkargatan.

Min barnkammare inrymdes i ett av lägenhetens större rum, som vette mot sydost, mot Katarina kyrka. Från mitt barnkammarfönster kunde jag varje Kristi Himmelsfärdsdag höra och se den blåsarensemble som då brukade stå högt uppe i kyrkans torn och spela koralmelodier, tidigt på morgonen. En tradition som lär ha fortlevt länge.

Många glada barnfester, med såväl mina kusiner som barn till mina föräldrars vänner, hölls här på Östgötagatan. Mamma Marita var ju förskolepedagog och älskade att arrangera barnteater i olika former, något som ofta stod på programmet vid dessa tillfällen.

I ett av rummen hade hon inrymt sin ateljé, där hon inte bara målade utan även arbetade med keramik. Där stod således en keramikugn och en drejskiva, som var rätt flitigt i bruk under dessa år. Under en period tillverkade hon keramikfigurer för försäljning på Libraria.

Pappa Gösta hade ett arbetsrum som låg rätt avskilt från lägenheten i övrigt och där han kunde ta emot sina patienter. Han skrev flitigt i pressen, var ofta anlitad som föredragshållare och började bli rätt etablerad även som psykoterapeut. Men inkomsterna var ojämna, osäkra och alltför små. En liten inredningsdetalj från hans arbetsrum har jag ibland i åtanke; den följde med oss länge i våra flyttningar, långt efter det att den fyllt sin ursprungliga funktion. Det var en liten snäckformad ”klämma” i metall, fäst i övre änden på en stång som var nedstucken i en gedigen fot. I själva klämman, som var placerad på Pappas skrivbord, satt ett litet anslag om patientavgiften och en försiktig uppmaning om att den förväntades betalas per gång. Långt ifrån gällande praxis bland vår tids psykoterapeuter, som ingår noggranna ”kontrakt” med sina patienter – där de ekonomiska villkoren fastställs i detalj – innan terapin alls påbörjas.

Dunkelt erinrar jag mig mina föräldrars återkommande kontroverser med det gamla hyreshusets ägare och värd, en gammal snåljåp vid namn Loström. Han lär ha lovat runt men hållit tunt.

Min infektionskänslighet, som senare i livet ”växte bort”, gav sig tillkänna ganska tidigt. Vid ett tillfälle drabbades jag av lunginflammation; jag var väl omkring sex år gammal då. Lägenheten var som sagt helt omodern, och uppvärmningen skedde med hjälp av kol och koks i ett par kaminer samt ved i ett par kakelugnar. Men då jag insjuknade i lunginflammation – det hände under vintertid –ville min Mor Marita uppenbarligen inte att jag skulle ligga i min barnkammare, som hon ansåg alltför dragig och otillräckligt uppvärmd, i varje fall för ett barn med lunginflammation. Så min säng flyttades in till vardagsrummet, där den stora vackra gröna kakelugnen gav god värme. En sjuksköterska kom med jämna mellanrum och gav mig injektioner med penicillin.

* * * * * *

Det som är mörkt och smärtsamt, det tränger man gärna bort, i varje fall delvis. Man minns kanske bara i brottstycken och har svårt att placera i tiden. Ett sådant fragmentariskt minne är när jag, totalt apatisk och nästan helt utan språklig kommunikation, sitter hopkrupen under ett bord i tamburen, timme efter timme, dag efter dag. Hur länge? Några dagar, någon vecka, kanske ännu längre; jag vet och minns inte. Vad som hände runtomkring och hur mina föräldrar hanterade situationen, det vet jag inte heller. Det jag minns är att min mor långt senare i samtal med mig refererade till denna händelse – liksom i förbigående och till synes en aning sorglöst – som ”din första depression”. Det kan alltså inte ha varit helt kortvarigt.

Som om hon alltså anade och förutsåg vad som skulle följa mig senare i livet, långt efter det att hon själv hade lämnat scenen.

* * * * * *

Måla, teckna, skulptera – det var en del av livsluften hemma. Min goda mor kom på idén att köpa hem tjocka rullar med ljust papper, troligen avsedda som omslagspapper för butiker. De kunde rullas ut på golvet, och så var det bara att rita, rita, rita... Försedd med pennor och oljekritor. Det här skulle jag ha glömt om ingen påmint mig om det. Den som senare friskade upp mitt minne och berättade livfullt och detaljerat om dessa ting var min

kusin Anja Notini, sedermera skicklig fotograferande konstreporter, keramiker och under de sista decennierna av sitt liv även målare. Hon var med ibland och deltog i ritandet. Det blev långa serier, långa berättelser i bild. I mitt arkiv har jag kvar enstaka bilder jag ritat med oljekrita. Men de härrör inte från dessa långa ”rullar”, utan är snarare bilder jag gjorde under inspiration av ett bildverk i flera häften som fanns i vårt hem, ”Nutida svenskt måleri”, med färgreproduktioner av inte minst de svenska koloristernas produktion – Leander Engström, Karl Isaksson, Ivan Ivarsson, Helmer Osslund, Inge Schiöler, Sven X:et Erixon, Albin Amelin och många, många andra. Dessa häften var min läsning – och min inspirationskälla – när jag var c:a sex-sju år gammal.

Vart ”rullarna” tog vägen, vet jag inte, men de har sannolikt försvunnit under någon av de otaliga flyttningar som senare skulle följa. Detta trots att min Mamma sparade det mesta av vad jag tecknat, målat och skulpterat. Mina föräldrar var, i all sin goda vilja, rastlösa, flygande holländare.

* * * * * *

Min skolgång det första året blev en totalt kaotisk historia.

Första tiden gick jag i Katarina Norra Folkskola, den röda tegelbyggnaden strax nedanför Katarina kyrka. Den låg på bekvämt gångavstånd från vår bostad uppe vid Östgötagatan, kanske bara fem minuters rask promenad över Katarina kyrkogård.

Skolbyggnaden gjorde ett dystert, ovänligt intryck med sin fabriksliknande arkitektur och sina långa, mörka, trista korridorer. Första lärarinnan hette fröken *Annsjö*, och det enda jag tydligt minns är att jag blev grundligt mobbad av flera klasskamrater för att jag redan kunde läsa obehindrat. Det hade jag lärt mig minst ett år före skolstarten.

Det blev efter en kort tid byte till den antroposofiska Kristofferskolan, som då låg vid Malmskillnadsgatans krön, strax nedanför Johannes brandstation på Norrmalm. Hur min mor kommit på idén att mitt i terminen sätta mig i den skolan (för det var hon som fattade sådana beslut, inte min far), det har jag aldrig förstått – sannolikt var det på någon väninnas eller bekants inrådan. Det verkade troligen spännande med den annorlunda Waldorf-pedagogiken.

Det var en skolmiljö som från första stund gjorde ett förvirrande intryck på mig. Särskilt de egendomliga, dagliga övningarna i ”eurytmi”, som med sina besynnerliga ramsor och åtbörder bara verkade absurda och obegripliga.

I Kristofferskolan gick också min yngsta Notini-kusin, Li Notini, sedermera duktig keramiker, liksom sin äldre syster Anja. Hon hette egentligen Inger, som sin mor, men i vår familj kallades hon alltid Lill-Lill. Hon gick ett par årskurser över mig, så vi var inte klasskamrater.

Hon stod mig närmast i ålder, och hon stod också mitt hjärta närmast – det kan sägas utan att på något sätt förringa min varma tillgivenhet för hennes syskon Dag och Anja.

En dag hade vi kommit överens, Lill-Lill och jag, att vi skulle mötas vid busshållplatsen och följas åt en bit på vägen hem efter skolan, för att pratas vid. Men jag glömde vår överenskommelse och tog en tidigare buss. När jag efter några hållplatser kom på mitt misstag, greps jag av panik och förtvivlan, gick av bussen, åkte tillbaka för att leta

efter Lill-Lill. Men det var för sent. Hon hade redan åkt hem, troligen besviken på sin kusins försumlighet och ointresse.

Jag kom hem och grät, förkrossad och uppgiven. En överreaktion, kunde man tycka, vilket det väl också var. Men när jag långt senare tänkt tillbaka på denna händelse, ser den ut som ett omen och ett förebådande om hur jag skulle missa Lill-Lill också längre fram i livet. I mitten av 1990-talet missade jag även hennes död. Först ett år i efterhand fick jag veta, att hon avlidit i cancer. Jag sörjde henne förfärligt, och sorgen mildrades inte av att jag aldrig fått tillfälle att träffa henne under hennes sista tid eller ens följa henne till den sista vilan.

I Kristofferskolan kom så den dag, då en gosse i klassen överföll mig helt besinningslöst och slet av mig stora delar av håret. Varför han fattat sådant agg till mig, fick jag aldrig veta. Jag chockades av själva överfallet, men minst lika chockad blev jag av det som följde strax därefter. Den som lärarna tröstade och tog hand om, mycket ömsint – det var förövaren, inte offret. Kanske mycket antroposofiskt, det kan jag inte bedöma, men i varje fall mycket svenskt. Jag fick, i mitt sargade tillstånd, tillåtelse att ensam åka hem med buss, det var allt. Sju år gammal.

Det var min sista dag i Kristofferskolan.

När jag åtskilliga år senare i livet fick se den belgisk-svenske filmaren Eric M. Nilssons reportage om den antroposofiska Waldorf-pedagogiken – ett formidabelt lustmord i ord och bild – blev det många igenkännanden.

Så kom jag slutligen till Maria Förberedande Elementarskola, gemenligen kallad ”Smöris”, strax intill Södra Latin. Det var på den smått legendariska, nydanande pedagogen Märta Franssons tid som rektor. Men det blev kort. Snart skulle det igen bli dags för uppbrott.

* * * * * *

Jag lärde mig alltså läsa i god tid innan skolan började, och varken läsning eller skrivning beredde mig någonsin svårigheter. De humanistiska ämnena, inklusive språken, var och förblev det område där jag kände mig mest hemma.

Men när det gällde matematiken låste det sig totalt. Och den låsningen har varat livet ut. Mina föräldrar tycks tidigt ha upptäckt detta problem. Jag fick extraundervisning av en kvinnlig lärare som de kände och som bodde någonstans i Johanneshov; en pedagog av den gamla stammen som var otålig, grinig och helt oförstående inför min tröghet. Betydligt bättre och tålmodigare hjälp med matten fick jag av en annan vän i familjen, Gunnel Vretblad. Också hon bodde i Johanneshov, på Gullmarsvägen, ett stycke ovanför Gullmarsplans tunnelbanestation. Hon var till yrket kartritare och jag fick besöka henne regelbundet för långa sessioner vid räknehäftet. Men det lossnade ändå aldrig riktigt. Matematiken förblev min skräck och mitt röda skynke, genom nästan hela skoltiden. Jag kastar om siffror och tal. Idag finns en diagnos för detta tillstånd: *dyskalkyli*. Ingen har dock ställt denna diagnos åt mig, utom jag själv – alla symtomen stämmer.

* * * * * *

Mamma tog initiativ till att jag skulle börja lära mig spela piano. Min första pianolärarinna, Iris Flodell, bodde bara runt hörnet, på Högbergsgatan, dit jag gick till mina pianolektioner. Iris Flodell var gift med silversmeden Sigurd Persson, som då hade sin ateljé och butik i gatuplanet i samma hus på Högbergsgatan. Parets son blev en av mina första lekkamrater, vilket föranledde mig att av och till besöka den då ännu tämligen anspråkslösa ateljé, där Sigurd Persson satt och formade de vackra silverföremål som snart skulle göra honom till en av de mest kända och uppskattade silversmederna i landet.

Runt hörnet, på Högbergsgatan, alldeles intill Sigurd Perssons ateljé, fanns *Folkets Bio*, en biograf som sedermera har flyttats ett flertal gånger och gått varierande öden tillmötes.

Om man tog sig över staketet på vår gård in till granngården, kunde man genom ett fönster i en liten ”kupol” i marken blicka ner i Folkets Bios maskinrum.

Snart fick jag klart för mig att biografen hade två maskinister: en ilsken och vresig, som jagade bort en, när man stod där och tittade; en annan snäll och vänlig, som bjöd en att klättra ner genom fönstret och följa hans arbete.

Så kom det sig, att jag vid ett flertal tillfällen fick tillfälle att se arbetet i ett maskinrum i en gammaldags biograf. Genom en liten lucka i väggen kunde man se in i biografsalongen och följa filmen, om man ville. Säkert var det inte alls enligt reglerna, men jag tror inte jag tagit skada.

Inga Tobiasson hette en mycket uppskattad rytmiklärarinna i Stockholm på 1950-talet. Hon drev en rytmikskola på Söder, och där var jag en tid elev. Därifrån minns jag bara en uppvisning, som ägde rum på gamla Jarlateatern vid Jarlaplan inför publik och där jag var iförd en färggrann uniform och försedd med en käpphäst samt hade några solorepliker att framföra. Vad spektaklet handlade om har jag för längesedan glömt, men det var avgjort ett ögonblick av stolthet, för mig själv och antagligen även för mina föräldrar och morföräldrar.

Söder hade vid den här tiden ett rykte om att vara en stadsdel med rätt tunga sociala problem. Där fanns en del kriminella ungdomsgäng som begick våldsbrott och gjorde miljön otrygg för både barn och vuxna. Själv råkade jag aldrig ut för någon allvarligare incident, men vi hörde ofta talas om människor som blivit misshandlade och nedslagna på öppen gata.

Vi bodde strax nedanför Mosebacke, och den lilla parkanläggningen med dammen på Mosebacke Torg blev en lekplats jag ofta sökte mig till. I dammen kunde mina små leksaksbåtar av trä och plast färdas lugnt. Där lät jag också en liten dykarfigur i plast sänkas ner, men den blev jag i ett obevakat ögonblick bestulen på.

I den närbelägna Urvädersgränd låg en liten fabrik som tillverkade mandelmassa. Jag var aldrig särskilt glupsk ifråga om godis och sötsaker, men mandelmassa hörde till de söta delikatesser som jag var oerhört förtjust i. Vid den här tiden fanns inte mandelmassa att köpa i livsmedelsbutikerna året runt, som idag; den förekom uteslutande i form av godsaker i samband med jul och påsk och som läckert inkråm i fettisdagsbullarna.

Själva fabriken låg en halv trappa ner från gatuplanet, och genom två fönster kunde man följa tillverkningsprocessen: mandeln som maldes och blandades med florsocker och äggvita, allt med maskiners hjälp. Mandel levererades till fabriken i jutesäckar, och den färdiga mandelmassan paketerades i stora cylinderformade träförpackningar. Doften var förförisk, och när min goda Mamma upptäckte mina promenader till fabriken, försåg hon mig en dag med en liten summa pengar, så att jag skulle kunna fråga om jag fick köpa en liten kvantitet av den åtrådda varan. Jag gjorde så, men det blev blankt avslag.

Våra inkomster var som nämnts knappa, men ändå tyckte Pappa att han någon gång emellanåt, vid något veckoslut, skulle bjuda ut familjen på restaurang. I regel besökte vi då restaurangen vid Mosebacke, den som var inrymd i Södra Teaterns hus, och åt en tidig middag. För mig blev dessa besök på Restaurang Mosebacke minnesvärda av en enda speciell anledning: där spelade Einar Groths orkester, en av de sista klassiska svenska underhållningsorkestrarna. Kapellmästaren Einar Groth var violinist, och orkestern bestod av c:a tio musiker. Repertoaren var den gamla lugna taffelmusiken, och Groth lät gärna sin ensemble spela stycken på begäran av publiken. Här lärde jag känna Johann Strauss valser och polkor, Émile Waldteufels ”Skridskoåkarna”, Tosellis ”Serenata”, ”Döende svanen” och åtskilliga andra av den äldre tidens ”evergreens”, som jag än idag är mycket svag för. När jag många år senare besökte Liseberg i Göteborg om somrarna, dröjde jag mig alltid länge kvar vid den estrad, där Ronnie Hartleys orkester spelade, och jag kunde i minnet drömma mig tillbaka till Einar Groths kapell. Hartleys ensemble spelade delvis samma repertoar, utökad med gladjazz, schlager och latinamerikanskt.

Restaurangen vid Mosebacke finns kvar än, men har förstås ändrat karaktär helt och hållet, och Einar Groths orkester har sedan länge ersatts med jazz, pop och country & western.

* * * * * *

Mina morföräldrars lägenhet på Hantverkargatan 32 var, som jag tidigare antytt, en trygg och ombonad atmosfär. Den gav en trygghet av ett slag som inte fanns hemma, och jag vistades där, bodde där, ofta under dessa år på 1950-talet. I matsalen stod en stor bäddsoffa av ek som jag sov i, och doften av de fräscha, manglade linnelakanen som Mormor bäddade åt mig med har jag inte svårt att återkalla i minnet. I rummet stod också ett grönt golvur med en märklig rokokoaktig dekor i japansk eller kinesisk stil. Det är idag i min dotter Cecilias ägo, och innan jag skulle sova, stannade Mormor uret genom att stanna pendeln, så att klockan inte skulle störa mig under natten.

De täta och ibland långa vistelserna hos Morfar Harald och Mormor Hilma var delvis föranledda av att min far Gösta av och till anlitades som föredragshållare på andra orter och min mor Marita då följde med. Men så småningom gick det upp för mig, att det också fanns andra orsaker: min fars psykiska instabilitet, hans återkommande depressioner och aggressiva utbrott och hans med åren tilltagande missbruk av både läkemedel och alkohol. Vistelserna hos morföräldrarna blev en tillflykt, där jag kunde skyddas från att se och möta all denna oro därhemma. Senare fram i tiden, när vi flyttat till Norrland och Morfar och Mormor var borta, fanns inte längre någon tillflyktsort. Då blev jag vittne till sådant som jag inte med några närmare detaljer vill tynga denna berättelse med.

Ett stenkast från mina morföräldrars bostad, på samma sida av Hantverkargatan, låg den gamla Kungsholms Bokhandel som senare blev pappershandel. Det var en bokhandel av den gamla sorten, medan kommissionssystemet ännu fanns kvar och prissättningen på böckerna var fixerad, i alla bokhandlar från Ystad till Haparanda.

I källarplanet fanns barnavdelningen. Och det betydde inte bara barnböcker utan även, märkligt nog, en imponerande leksaksavdelning. Den som vid denna tidpunkt drev Kungsholms Bokhandel måste, på något sätt, ha varit en stor vän av barn.

De sortimentsbokhandlar som ännu idag finns kvar arrangerar emellanåt författarträffar, för att bereda kundkretsen möjlighet att möta sina favoritförfattare och ställa frågor. Här, i Kungsholms Bokhandels källarplan, arrangerades möten mellan barnen och deras författare. Jag närvarade vid ett av dessa tillfällen, då Astrid Lindgren och Lennart Hellsing var där och läste högt ur sina böcker, inför en uppmärksamt lyssnande skara av barn. Detta var vid en tidpunkt då både Astrid Lindgren och Lennart Hellsing ännu var fullt verksamma som författare. Astrid Lindgren hade ännu inte skrivit vare sig *Mio, min Mio* eller *Bröderna Lejonhjärta*, och Lennart Hellsing hade ännu inte inlett sitt samarbete med tecknaren Poul Ströyer. Det levande mötet med dessa författare och att ha fått höra dem ”live” är något man känner livslång tacksamhet för.

* * * * * *

Till Pappa Göstas uppenbara brister som psykoterapeut – hans stora förtjänster icke att förtiga – hörde hans bristande förmåga att dra en gräns mellan privat och professionellt. Gud och alla människor skall veta att han inte varit ensam om denna brist bland psykoterapeuter, och den är ett tema som återkommer av och till även i den nutida debatten om hur psykoterapeuter arbetar. Det var aktuellt i samband med psykologen Barbro Sandins arbete med en schizofren patient, som en lång tid bodde i hennes hem, med avsevärda följder för hennes familjeliv. På goda grunder har det förts diskussioner om hur långt terapeuters empati skall sträcka sig och framförallt vilka former den skall ta och hur man skall sätta gränser.

I mitt barndomshem förekom det också att patienter dök upp i vår hemmiljö, dock inte vid så många tillfällen, men ändå tillräckligt för att sätta spår.

Under dessa sista år på Söder i Stockholm hade Pappa Gösta vid ett tillfälle en dansk prästhustru från Köpenhamn som patient. Hon var uppenbart psykotisk, med allt vad detta innebär av förvirring och kaotiskt beteende – och hon bodde under terapitiden i vårt hem på Östgötagatan.

Det är inte svårt att inse, att detta ledde till konflikt och upprörda scener mellan mina föräldrar. Att denna stämning utlöste ångest, oro och frustration även hos mig, är väl knappast heller förvånande. I samband med detta hände något som etsade sig fast i mitt minne som en stor, smärtsam besvikelse, och hos mina föräldrar, framförallt Mamma, som en skuld, en avgrund av dåligt samvete, som hon senare i livet ofta återkom till, vädjande till mig om både förlåtelse och förståelse. Vid någon tidpunkt, när konflikten kring den danska patienten var som häftigast och min pockande, högljudda oro som störst, blev jag inlåst i mitt rum. Inlåst som en fånge av mina föräldrar.

Troligen varade denna inlåsning inte mer än i högst fem minuter, men för mig, 6-åringen, varade den länge, alltför länge. Panik, förtvivlan, vrede, besvikelse över ett kortvarigt men dock frihetsberövande, som jag minns som om det skedde igår. Jag står där gråtande, skrikande och bankande med mina knutna nävar på insidan av den låsta dörren.

Oron fanns redan här, som ett ständigt moln över vår vardag, och Mormors och Morfars hem på Kungsholmen var tillflykten där man kunde andas ut, omgiven av lugn och ständig omtanke.

* * * * * *

Det var utan tvivel Morfar Harald som introducerade mig i den klassiska sångkonstens värld, genom de 78-varvsskivor jag nämnde tidigare. Hans älsklingssångare var som sagt Beniamino Gigli.

Vid den här tiden visades en film om Enrico Caruso med Mario Lanza i huvudrollen som Caruso. Mamma tog en gång med mig på bio för att se denna film; den var garanterat barntillåten, även om den nog så dramatiskt framställde Carusos sista kamp mot den tidiga döden. Antagligen var åtskilligt i denna melodram inte alls dokumentärt – det var ju en Hollywood-film. Men hur som helst försatte den mig, med sitt flöde av italiensk opera och belcantosång, i ett tillstånd av total berusning och hänförelse. Lycklig kom jag hem till Östgötagatan och sjöng, sjöng, sjöng med min gossopran. Vad jag sjöng minns jag inte; antagligen både sånger som jag kunde och fantasifulla imitationer av den operamusik jag nyss hade hört. Det är i varje fall en kväll jag aldrig kommer att glömma. Där såddes antagligen ännu ett frö till det som senare skulle bli min korta och mycket anspråkslösa bana som yrkessångare.

Under dessa år i Stockholm såg jag bara en pjäs på Operan: det var den mycket omtyckta barnoperan *Lille-Petters resa till månen*, med Ollonborren och de båda flygande barnen. Det påstods att det hade inträffat olyckor med barn som försökt att flyga och skadat sig illa, sedan de kommit hem från föreställningen. Något sådant gav jag mig inte på, kanske därför att jag hade råkat se hur Ollonborren fäste en lång vajer i en gördel runt midjan strax innan han skulle flyga. Jag hade genomskådat teaterillusionen.

Ett återkommande nöje här på Söders höjder var eljest att gå till biografen ”Piccadilly” på Götgatan, där det visades non-stopfilm som matiné för en billig entréavgift. Där fick man se SF-journalen – föregångaren till TV-ålderns nyhetsprogram – och där var Helan & Halvan, Chaplin, tecknade Disney-filmer m.m. Biografen är sedan länge borta, och på dess plats finns bland annat ett gatukök.

* * * * * *

Mina föräldrar gick tämligen regelbundet i kyrkan, som alltså var Katarina kyrka, på tre minuters gångavstånd hemifrån. Jag följde inte så ofta med, utom i samband med större helger som vid advent och jul. Svenska kyrkan var på den tiden en inte särdeles barnvänlig kyrka, ifall man undantar den traditionella söndagsskoleverksamheten. En lång, abstrakt predikan i mitten och en torftig liturgi.

Men det betydde inte att jag inte bar på några existentiella funderingar. Varför Gud kändes otillgänglig för mig vet jag inte, men jag kan tänka mig en bidragande orsak: den alltför grovt antropomorfiska Gudsframställningen som jag sett i Mammas bildverk om Michelangelo – Gud i långt grått skägg som sitter på ett moln. Man kunde tycka att barns Gudsbilder ganska naturligt är antropomorfiska, människoavbildande, men det fungerade uppenbarligen inte för mig.

Bönen, som jag visste var en del av mina föräldrars vardag och helgdag, längtade jag efter men kunde inte få något riktigt grepp om.

Så en dag ställde jag Mamma (*sic* – inte Pappa!) frågan:

– Kan man be till sin själ?

För mig, 6- eller kanske 7-åringen, var alltså den individuella, odödliga människosjälen en realitet, inte en obegriplig abstraktion, medan Gud däremot tedde sig svåråtkomlig. Någon förklaring till hur det var så har jag inte. Det bara fanns där.

Mamma förklarade, mycket enkelt, att man ber *till Gud – med sin själ*. Det var, i all sin enkelhet, det enda jag behövde veta.

Här fanns nu, i sin kärna, i sin sammanfattning, det som blev min tro, min livsåskådning, och förblivit så i livets alla skiften. Jag har gått många omvägar och sökt mig till sammanhang, där detta varit mer eller mindre fördunklat eller övertäckt men funnits kvar i det fördolda. Men en cirkel sluter sig alltid, förr eller senare. Idag har jag kunnat återvända hit: Verkligheten, Gud, det eviga Varat; själen som är delaktig i Gud och som – i likhet med allt som är till – sträcker sig åter dit, bortom tidens och rummets gräns: i riktning mot Gud = det Ena, det Absoluta, det Odelbara. Här fanns redan outtalat Plotinos, Mäster Eckhart, Johannes Tauler, Angelus Silesius och Thomas Merton, långt innan de blivit mina ”eviga följeslagare”. Och där fanns Augustinus med sin bön – den bön som vid sidan av Fader Vår inbegriper allt:

Du, o Gud, har skapat mig till Dig,
och mitt hjärta är oroligt,
till dess det finner ro i Dig.

* * * * * *

Någon gång under de fyra åren på Söder började Mamma Marita att besöka en annan kyrka än den närbelägna Katarina. Det var den katolska S:t Eriks domkyrka vid Medborgarplatsen. Säkerligen hade hon Pappa Gösta med sig någon gång emellanåt. Jag följde också med, rätt ofta, och blev oerhört gripen och fascinerad av det katolska gudstjänstfirandet och själva stämningen i kyrkan.

Min förmodan är, att det från början var intresset för sitt ursprung som ledde Mamma till den katolska kyrkan. Hennes farfar, stuckatören Axel Notini, var född katolik och förblev så livet ut, av allt att döma också regelbundet praktiserande. Axel Notini hade för övrigt en gång i tiden utfört stuckornamenteringen i S:t Eriks domkyrka. Mamma letade efter sina rötter samtidigt som hon sökte en andlig förankring med djupare andlig substans än vad

Natanael Beskow och kretsen kring honom kunde ge. Och i katolicismen fann hennes oroliga själ en hamn. Men vägen dit skulle få ett högt pris, ett pris som inte bara betalades av henne utan av oss alla tre i familjen. Jag återkommer till detta.

Under denna tid fick vi besök hemma av en av prästerna i S:t Erik, en mycket sympatisk person, en svenskfödd katolsk präst, pastor Westerdahl. ”Du ser ut som en italiensk pojke”, sade han till mig. Det uppfattade jag som en varm komplimang. Jag var redan väl medveten om mitt italienska ursprung på mödernet. Och vid något tillfälle gjorde båda mina föräldrar ett besök hos den dåvarande katolske biskopen i Stockholm Johannes Ericus Müller, en fridsam och mycket vänlig man. Antagligen fattade Mamma redan vid den här tiden beslutet att så småningom konvertera. Men det fanns hinder och komplikationer – inte bara den omständigheten, att hon var gift med en präst i Svenska kyrkan.

Kanske fick Mamma Maritas intresse för katolicismen en extra stimulans genom bekantskapen med ett par av våra grannar, Karin och Allan Janzon, som bodde i en lägenhet i bottenvåningen med sin stora barnaskara och med Karins mor. Karin och Allan, liksom Karins gamla mor, hade tidigt konverterat till katolicismen; alla barnen var döpta och uppfostrade i den katolska kyrkan. Paret Janzon var utpräglat intellektuella; de var språkmänniskor, med tonvikten på franska, och kom så småningom att bli kända som översättare, kanske mest för sitt mångåriga och gemensamma översättande av Hergés tecknade serie *Tintin*.

Ett par av sönerna i familjen Janzon blev mina lekkamrater, den med mig ungefärligen jämnårige Peter samt den några år äldre Bosco.

Pappa Gösta hyste livet ut en olycklig kärlek till katolicismen. Om detta har Karl-Axel Nordlund skrivit utförligt i den ovannämnda biografin. I min hemmiljö tog detta sig uttryck exempelvis i husaltaret med krucifix, altarbild, ljus och antependium. Men Pappas dragning till det katolska och allmänkyrkliga måste ha tagit sin början redan innan han träffade Mamma Marita. Det framgår nämligen av mitt gamla familjealbum att jag fick mitt namn Thomas, inte av aposteln, tvivlaren, utan av Thomas ab Aquino, den katolska kyrkans normative teolog, som författade det digra verket ”Summa Theologiae”.

FLYTTEN NORRUT OCH DEN SVARTA SOLEN

Pappa hade som sagt svårt att finna någon hållbar försörjningsmöjlighet i Stockholm. Då det gällde prästtjänster, fanns bara tillfälliga förordnanden att tillgå. Praktiken gav långtifrån en tillräcklig ekonomisk bas. Det var också i början av hans bana som psykoterapeut; patienttillströmningen var säkert inte så stor, och de arvoden han begärde var antagligen alltför blygsamma.

Mamma Marita tog ibland vikariat som teckningslärarinna, och ett av de minnen som är förknippade med turbulens, stress och olycka därhemma är då hon återvänder hem efter en dags slit i någon skola, med disciplinära problem och troligen även andra svårigheter. Hemma väntar hushållsbestyr med matlagning och tusen andra ting, och hon är uppgiven, trött, irriterad, på gränsen till att bryta samman. Allt för att få ekonomin att hålla ihop.

I samarbete med Västerås stift och biskop John Cullberg personligen inrättades en familjerådgivning i stiftets regi och dit Pappa Gösta blev knuten som psykoterapeut. Han pendlade mellan Stockholm och Västerås tjänstgjorde där ett par dagar i veckan. Pappa övernattade vid dessa tillfällen i biskopsgården, och han berättade om hur biskopinnan Cullberg själv kom in med kaffebricka till honom på morgonen. Mer om detta rådgivningsprojekt finns att läsa i Karl-Axel Nordlunds ovannämnda bok. Pappa hade ett mycket gott förhållande till biskop Cullberg, men så småningom avvecklades samarbetet, oklart varför.

Hösten 1954 började den ekonomiska situationen för vår familj att bli ohållbar, trots mina föräldrars gemensamma ansträngningar. Detta kan tyckas egendomligt, eftersom dessa år i Stockholm, alltsedan tiden hos Poul Bjerre vid 1940-talets mitt, var den i viss mening mest lyckosamma i Pappa Göstas karriär. Han blev, med Karl-Axel Nordlunds uttryck, något av ett ”affischnamn”. Som tidigare nämnts skrev han flera böcker som gavs ut på Diakonistyrelsens Bokförlag (sedermera Verbum); han skrev artiklar och hade ”brevlådor” i flera tidskrifter; han anlitades som föredragshållare runtom i landet; han deltog i debatten; han blev t.o.m. i någon tidningsspalt avporträtterad av en karikatyrtecknare, ett framgångskriterium så gott som något.

Hade han tagit vara på denna framgång och tänkt i litet mer kreativa banor när det gällde sin yrkesmässiga framtid, hade vi säkerligen inte behövt flytta från Stockholm. Men det fanns flera vägar, som han själv uppfattade som stängda för honom, fastän det nog egentligen var han som själv stängde dem. Att knyta an till S:t Lukasstiftelsen, den kristna psykoterapeutiska organisationen, var för honom otänkbart, efter en konflikt med organisationens grundare metodistpastorn Göte Bergsten, som inte ville ha något att göra med dem som fått sin skolning hos Bjerre.[4] Att knyta an till Psykoanalytiska föreningen och där komplettera sin utbildning kunde han inte heller tänka sig, antagligen både på grund av

4 Efter Bergstens tid, när den frikyrkliga dominansen inom S:t Lukasstiftelsen släppte, hade Pappa Göstas verksamhet kunnat finna en naturlig hemvist där.

något slags kvardröjande solidaritet med Bjerre (som distanserat sig från Freud) och på grund av den renlärigt freudianska psykoanalysens *dåvarande* fientliga hållning till kyrka, teologi och religion överlag. Han tänkte väl – förmodligen obefogat – att skulle han ha blivit psykoanalytiker, hade han varit tvungen att ge upp sin identitet som präst, kanske som kristen över huvud taget.

En plan som gick ut på att Pappa skulle ha fått en specialtjänst inom Johannes församling, under Erik Arbins kyrkoherdetid, omintetgjordes av motstånd från en av församlingens präster, K.B. Öster, och de förtroendevalda som Öster fick på sin sida. Och efter detta tycks Pappa Gösta ha gett upp hoppet om en framtid i Stockholm.

Så kom han på tanken att söka sig som präst upp till sitt gamla stift, Härnösands Stift, där han hade rätt att söka ordinarie tjänst. En komministertjänst i lilla Nyhem i östra Jämtland, annexförsamling inom Bräcke pastorat, ledigförklarades. Det var på den tiden då en del prästtjänster tillsattes genom val i församlingen. Då skulle de sökande tre huvudkandidaterna hålla var sin provpredikan. Pappa Gösta kom med bland dessa tre och reste upp till Nyhem, ensam, och höll sin provpredikan.

Det rådde en stor spänning och förväntan hemma på Östgötagatan under de dagar, då kyrkorådet i Nyhem skulle räkna samman församlingsbornas röster och fatta sitt utnämningsbeslut. Men så en kväll kom beskedet per telefon: Pappa Gösta hade fått tjänsten.

För mig, 8-åringen, framstod det hela bara som ett stort äventyr. Jag hade ingen föreställning om vad denna flyttning till en liten skogsby i Norrlands inland skulle innebära.

* * * * * *

När Pappa Gösta någon gång i adventstid 1954 reste upp till Nyhem för att provpredika, blev han i sovvagnen bestulen på två tillhörigheter: Hermann Hesses ”Siddharta” och sitt armbandsur. Om han någonsin återanskaffade Hermann Hesses roman, vet jag inte. Men problemet med klockan löste han på ett annat sätt, då han inte ansåg sig ha råd att köpa en ny. Det var långt före de billiga armbandsurens tid. Jag hade av min omtänksamma faster Kerstin fått ett armbandsur när jag var sju år, i samband med skolstarten. Det konfiskerades helt enkelt nu av Pappa, som väl ansåg sig behöva det bättre. Inte förrän två år senare fick jag klockan tillbaka, då Pappa tydligen till sist ansåg sig vara vid kassa att anskaffa en egen. Jag saknade alltså länge en egen klocka, och min förmåga att läsa klockan dröjde; den infann sig inte förrän jag fått min egen klocka åter.

Men nu var det januari 1955, några veckor efter nyår. Uppbrottet från Stockholm var oåterkalleligt. För Mamma var det säkert långt svårare än hon visade. Hennes mor Hilma låg redan sjuk med diagnosen lungcancer. Det fanns all anledning i världen för Mamma att känna vånda och oro. Men troligen ansåg hon att det inte fanns något val. Samtidigt tror jag hon såg det som en utmaning: att bli prästfru i en liten församling och utveckla sina förmågor och talanger till församlingens bästa. Vilket hon skulle göra, med den äran.

En kväll i slutet av januari bar det alltså iväg. Flyttlasset avlägsnade sig, och vi steg ombord på nattåget, i sovvagnen, som skulle föra oss från Stockholms Central direkt upp till Nyhem, utan byte. Norra stambanan trafikerades då ännu med persontrafik i långt

större utsträckning än senare, och det jämtländska Nyhem var en av stationerna på sträckan mellan Bräcke och Långsele. Idag är stationen med det lilla trivsamma stationshuset i Nyhem sedan länge jämnade med marken och borta, och tågen passerar utan att stanna.

När vi följande morgon steg av vid Nyhems järnvägsstation, var det bister norrländsk inlandsvinter (jag höll på att skriva ”inlandsis”) med cirka 25 minusgrader. Snön knarrade och sjöng under fötterna, allt var ödslig, frusen, isolerad stillhet.

Vi togs emot av den då nyprästvigde pastorsadjunkten Bertil Bodin, som under en mellanperiod hade upprätthållit prästtjänsten i Nyhem. Han var vänlig, omtänksam och sparade ingen möda för att underlätta det för oss att landa i den nya miljön.

Jag hade över en natt omplanterats från storstaden med dess pulserande liv och rytm och dess variationsrika möjligheter till en liten by djupt inne i Norrlands inland. Min erfarenhet av landsbygden begränsade sig till somrarna på Sämstad, vid fjorden och i havets närhet. Här i Nyhem fanns en liten insjö, Mellsjön – en liten ”ficka” söderut av den något större Hovdsjön – som nu var bottenfrusen men där man om somrarna kunde bada och ta en liten roddtur. Omplanteringen blev en total chock. Jag var långt ifrån förberedd. Jag befann mig plötsligt mitt i Ingenstans.

Första kvällen i prästgården – ett hus med sju rum – minns jag som en uppgivenhetens och den vanmäktiga hemlängtans stund. Mamma satt vid sängkanten och försökte trösta mig och förklara, att allt skulle bli bra. Vilket det ju så småningom skulle bli. Min tid i Jämtland skulle, bortsett från ett par kortare avbrott, vara i elva år.

Ett av de första rum som Mamma inredde och ställde i ordning var den egna ateljén. Där ställde hon upp sin keramikugn, och där riggade hon upp sitt staffli och packade upp förrådet med oljefärger, akvarellfärger och annat konstnärsmaterial.

Det måste ha skett redan första dagen i det nya hemmet. Enligt vad Mamma Marita berättade – detta minns jag inte själv – skall jag den första morgonen ha satt mig vid staffliet, försedd med oljefärger och en begagnad pannå (förmodligen en skiss som Mamma gärna avvarade), och målat en svart sol som går ned vid horisonten, i ett kargt, snötäckt landskap.

En svart sol. För Mamma måste detta ha varit smärtsamt att se, och hon återkom ofta till det, när vi senare i livet talade om denna tid. Det var som om hon bar på ett dåligt samvete över att jag som barn bara hade fått ”hänga på lasset” i mina föräldrars ständiga byten av både bostadsort och livsinriktning.

Nej, jag minns faktiskt inte målningen med den svarta solen. Jag tror att chocken ganska snart måste ha börjat mildras av de möjligheter som den nya miljön utan tvivel erbjöd. Ett hus med sju rum var trots allt ett spännande territorium att ta i besittning för en åttaåring. Och vad jag kommer ihåg av den första dagen, då vi var nyinstallerade i prästgården, var det första besöket i byns Konsumbutik. Förstemannen i butiken råkade heta *Povel* i förnamn och var inte heller helt olik sin namne med efternamnet Ramel. Jag hade redan i Stockholm hört Povel Ramels sånger och sett hans film ”Ratataa” på en biograf i Götgatans backe upp mot Medborgarplatsen. Överst på inköpslistan stod: ett kilo köttfärs och två sparkstöttingar (”två spark”, som vår hemhjälp, den unga Ritva Eliasson,

sade på det sakliga, ordkarga jämtska idiomet). Bådadera hörande till livets nödtorft; det förstnämnda för livets uppehälle, det senare nödvändigt för att ta sig fram längs byvägarna i det norrländska vinterlandskapet. Sparkstöttingarna hämtades ner från butikens vindsförråd, och köttfärsen maldes färsk.

* * * * * *

Det dröjde inte länge förrän jag skulle sättas i skola. Den skola som nu väntade mig – min fjärde innan årskurs två var avslutad – var den lilla byskolan.

Det var en ”B-skola”, inrymd i ett litet skolhus i två våningar. Systemet med B-skola innebar att två årskurser kunde undervisas i samma klassrum, samtidigt, av samma lärare.

Min lärare blev Elsa Åhlander. Hon var en kraftfull och varmhjärtad människa med en uttalad förmåga att entusiasmera sina elever, och utöver lärarskapet var hon ledare för Nyhems kyrkokör. Hennes man, den blide och vänlige Einar Åhlander, var skogsfaktor och anställd av skogsföretaget Wifsta Warf AB, och ett av parets fyra barn var Torsten Åhlander, sedermera rätt känd programledare och TV-producent i Luleå. (Torsten knöt jag senare i livet kontakt med via Facebook.) När vi flyttade till Nyhem bodde endast det yngsta barnet, sonen Staffan, och hans yngsta syster kvar hemma, och Staffan lärde jag efter hand känna rätt väl, trots en viss åldersskillnad. Staffans stiliga modelljärnväg, byggd med Märklin-tåg, gjorde jag mig ofta ärende till Åhlanders för att få se på närmare.

I byskolan fanns ytterligare två lärare: den rundlagde och alltid propert kostymklädde Sven Persson, som var ”överlärare”, som det hette i den tidens folkskola, samt ”skolkantorn”, den originelle och jovialiske men ganska sjuklige August ”Agge” Brundin. Han var alltså parallellt med lärartjänsten organist i Nyhems kyrka, men hans tjänster sköttes ofta av vikarier på grund av hans täta sjukperioder.

Det var en rätt trivsam skola, och i källarplanet låg skolbespisningen som sköttes av två litet ampra men gediget kokkunniga damer i byn. Skolmaten, som var enkel men säkerligen närande, har jag inga oangenäma minnen av. Men jag förvånades alltid över att man envisades med att kalla vanlig mannagrynsgröt med mjölk för ”mannagrynspudding”.

Skolhygienen skulle dock knappt ens på den tiden ha passerat Hälsovårdsnämndens granskning. När det var dags för matrast och vi skulle ner i matsalen, ställdes vi i kö för att tvätta händerna i ett tvättställ i korridoren, helt adekvat. Men någon i skolans ledning hade fått för sig att här skulle sparas på vatten. Så vi var tvungna, samtliga barn från två klassrum, att tvätta händerna i samma vatten, i ett litet handfat. Det var strängt förbjudet att tömma handfatet och fylla på med nytt vatten. Jag är övertygad om att det hade varit hälsosammare för oss att sätta oss till bords med otvagna händer. Tydligen hade man i skolans ledning ingen information om hur infektioner sprids.

Och infektioner florerade, vilket drabbade mig särskilt, eftersom jag under hela uppväxttiden var ovanligt infektionskänslig. Mina sjukfrånvarotider blev både täta och långa. Min Mamma, som reagerade upprört mot den gräsliga handtvätten i skolan, om än förgäves, påstod även att byns avlopp rann rakt ut i landsvägsdiket, men riktigt så illa har jag svårt att tro att det var.

När jag insjuknade i kikhosta, ansågs jag inte kunna vårdas hemma utan fördes till Epidemisjukhuset i Östersund, där jag lades in. Där fick jag första gången kontakt med

”Epidemins” legendariske och mångårige överläkare Sven Prag. På olika vägar kom mina föräldrar rätt snart att lära känna Sven Prag och hans hustru Lena privat, och den vänskapen gick så småningom över i nästa generation. Sven och Lena Prags äldste son Svante var under ett antal år min klasskamrat i Östersund och har förblivit en mycket nära vän under livets gång.

När jag långt senare i livet, den 9 januari 2001, fick hedersuppdraget att jordfästa Sven Prag i Vikers kyrka i Västmanland, sade jag i mitt griftetal om honom bland annat detta:

Sven Prag fick leva ett långt liv, ett liv som omspände större delen av det sekel som vi nyligen lämnat bakom oss. Sven levde detta långa liv med själ och hjärta, känsla och förstånd djupt engagerade i tidens skeenden, i det som berörde honom allra närmast såväl som i det som gällde samhället i stort, det samhälle han kom att ägna sin långa och trofasta livsgärning.

Sven Prag — läkaren, sångarbrodern, medmänniskan. Vi har alla våra minnen av Sven Prag från hans rika levnadsbana. Vi minns hans kärlek till musiken och studentsången, grundlagd under studieår i Lund; den sonora tenorstämman, som när som helst kunde falla in i den nordiska körlyrikens klassiska sånger, hymnerna till livets odödliga skönhet och rikedom. Vi minns hans humor och distans, hans kvickhet och esprit; den snabba och avväpnande repliken, den välgörande förmågan att föra uppförstorade problem tillbaka till deras rätta proportioner. Vi minns Sven som den lysande värden för fester och gästabud, inhägnade av den generositet och värme som Sven både med och utan ord utstrålade och förmedlade.

Alla dessa kvaliteter bar Sven också med sig in i sin gärning som läkare, vetenskapsman och förtroendevald i samhällets tjänst. Som ung marinläkare under oroliga krigsår blev han varse de onda krafternas spel i tiden och historien. Hans samhällsengagemang var djupt och äkta och varade livet ut. Under den svåra polioepidemin i 1950-talets början gjorde han helhjärtade insatser som har blivit inskrivna i vår medicinska historia. Ett alldeles särskilt engagemang ägnade han åt barns och ungdomars välfärd i sin mångåriga verksamhet som skolläkare och i sina samhälleliga förtroendeuppdrag.

Den infektionsklinik han under flera decennier förestod i Östersund, ”Epidemisjukhuset”, som den på den tiden kallades, var inte bara en sjukhusavdelning. Den var ett tryggt och ombonat hem för människor, som på olika sätt och olika hårt blivit drabbade av sjukdom och ohälsa; ett hem, där ingen mänsklig omsorg sparades eller snålades med. Sven Prag var en läkare som månade om hela människan och som intuitivt förstod den kärleksfulla omtankens helande kraft, vid sidan av beprövad forskning och vetenskap.

* * * * * *

Kulinariskt intresse väcktes antagligen tidigt i mitt liv. Redan under åren i Stockholm förvånades både Mamma och mina morföräldrar över hur förtjust jag redan som barn blev i grönmögelost – eller ”Roquefortost”, som min Mamma litet extravagant kallade all slags ädelost med grön- eller blåmögel, av vad slag och kvalitet den än var. Jag var så förtjust,

att jag drabbades av eksem, kliande utslag bakom öronen, av den starka osten. Jag kallade den ”rockford” och frågade gärna och ofta efter den.

Här i Nyhem vankades snart en kulinarisk upplevelse, som jag antagligen aldrig mer får vara med om från början till slut, så som här skedde. I en av gårdarna i byn fanns ett litet privat tunnbrödsbageri. Dit fick jag en gång följa med. Den unga flickan i byn, Ritva Eliasson, som hjälpte oss i hushållet, tog med mig dit på en kombination av studiebesök och inköp. Det var ett riktigt gammaldags bageri, med en murad ugn. Två damer skötte det hela, och man arbetade enligt konstens alla regler. Två sorter bakades: det mjuka och det hårda tunnbrödet. Två olika slags degar från olika tråg och två olika gräddningsprocedurer. Kruskavel användes; utkavlingen gick snabbt och effektivt; därefter skyfflades de jästa och utbakade, tunna kakorna snabbt in i ugnen på stora skovlar av trä. Det mest underbara mjuka och hårda tunnbröd blev resultatet, och vi fick smaka av det, redan i bageriet, nygräddat med smör på. Himmelskt!

I prästgårdens grovkök fick jag vid ett tillfälle känna en doft, eller snarare en lukt, som jag tolkade som om någon smärre olyckshändelse inträffat i avloppssystemet. Men jag fick snart veta vad den berodde på: surströmming.

Min Pappa var sedan sin norrländska barn- och ungdom en hängiven surströmmingsälskare, och Mamma hade också lärt sig uppskatta delikatessen redan i unga år, hos sin ingifta morbror Leonard Groth, som var borgmästare i Sundsvall på 1930-talet och början av 1940-talet – fast hon alltid fick vara försiktig med salt mat till följd av sin njursvikt. Mamma brukade efter Leonard Groths tips låta sin portion surströmming dra en stund i vichyvatten, ett bruk jag och min familj har behållit.

Tydligen höll mina föräldrar sin surströmmingsfest alldeles för sig själva. Det var först något årtionde senare i livet som jag kom att varmt uppskatta surströmmingen som den förnämliga läckerhet den faktiskt är, serverad med nykokt mandelpotatis, finhackad rödlök, hårt och mjukt tunnbröd, lagrad ost, sval öl och, om man så vill, en kryddig och sval svensk snaps. Jag hör avgjort till surströmmingens vänner, men om surströmmingen kan man, sist och slutligen, nog bara säga: *You like it, or you don’t.*

* * * * * *

På 1950-talet började man på allvar att driva tanken, att bilkörning inte bara var något för yrkeschaufförer, utan även kunde vara till vardagligt gagn för gemene man. Bilen skulle bli var mans egendom, i det goda svenska folkhemmet. Att ”bila” blev ett nytt verb i svenska språket, mest förknippat med semesterfirande.

I Nyhem hade vi gångavstånd till det mesta som gällde livets nödtorft: Konsumbutiken, den privata lanthandeln, smeden, tunnbrödsbageriet, gästgivargården, järnvägsstationen etcetera. Men kyrkbyn, Ulvsjö, kunde man inte ta sig till utan bil. Det blev i början en del taxiresor i tjänsten för Pappa, och jag tror inte att vare sig pastorat eller domkapitel på den tiden knusslade med sådana räkningar. Det sågs som en ganska normal utgift för dåtidens präster.

I Nyhem fanns en taxichaufför som omväxlande körde både taxi och buss. När vi skulle in till Östersund, länets enda stad, var det SJ:s gula landsvägsbussar, de som fraktade både passagerare, post och diverse mindre fraktgods, som stod till buds. Skakigt,

långsamt och obekvämt, men fullt pålitligt enligt tidtabellen. Järnvägen fungerade också vissa tider på dagen, med byte i Bräcke.

Hos mina föräldrar föddes dock snart tanken att skaffa både körkort och bil för att bli litet mer oberoende av såväl taxi som kommunala färdmedel.

De började ta körlektioner i Östersund. Och i sinom tid blev det uppkörning. Mamma klarade sig galant och fick sitt körkort utan omsvep. Min nervösa Pappa kuggades, efter en sömnlös natt. Dels körde han mot rött ljus i en uppförsbacke på Frösön, dels kunde han inte fickparkera. Pappa gjorde aldrig om försöket. Mamma blev snart en skicklig, säker och rutinerad bilförare. Pappa körde sedermera ibland på raksträckor, med Mamma vid sin sida, men därvid förblev det. Så småningom upphörde han helt att sitta vid ratten.

Vår första bil blev en Ford Consul, inhandlad på Sandström & Ljungqvist i Östersund, den dominerande bilfirman i staden. Men det var något fel på den bilen från början – "fel på lamellerna", vilket jag aldrig begripit vad det var. Det yttrade sig i att bilen i vissa lägen gick skakigt och ryckigt. De mystiska lamellerna sågs över och reparerades ideligen, men någon riktig förbättring inträdde nog aldrig under denna bils livstid.

* * * * * *

Mina föräldrar tog sitt uppdrag som prästpar på största allvar. I prästgårdens källarplan fanns en lokal som lämpade sig utmärkt för barn- och ungdomsverksamhet. Där stod sedan gammalt en sparbössa av ett förskräckligt slag, en relikt från kyrkans tid som kulturimperialistisk maktfaktor: en "negerpojke" som nickar till tack varje gång någon lägger en slant i bössan. Ett minne från den tid då syföreningsdamerna stickade yllestrumpor till barnen i Afrika. Denna apparat var förstås inte i bruk under vår tid i Nyhem; den stod där mest som ett kuriosum och tidsdokument.

Min Mamma drog igång verksamhet av olika former och innehåll. Några eftermiddagar i veckan var det fritt fram för traktens unga att komma och syssla med olika hantverk. Det byggdes dockskåp, det snickrades och målades och skulpterades. Allt inom ramen för kyrkans juniorverksamhet, och allt under Mammas engagerade överinseende. Och detta visade sig vara en mycket omtyckt verksamhet – ända därhän, att den vid ett tillfälle förorsakade ett slagsmål mellan två hetlevrade gossar. De höll på att snickra ett dockskåp tillsammans, och det fanns tydligen en överenskommelse dem emellan, att de båda skulle komma vid överenskommen tid och arbeta tillsammans. Vid ett tillfälle hade emellertid den ene gossen kommit litet i förtid och börjat snickra, utan att invänta sin kompanjon. När denne sedan kom, utbröt envigen praktiskt taget omgående, med full kraft. Det utdelades råsopar och raka puckar, det klöstes och revs och blodet rann. Jag minns inte hur incidenten avbröts, men antagligen kom min fader prästen och hemförlovade de båda stridstupparna.

Musiken var viktig för Mamma, och den gåvan tog hon vara på i sitt församlingsarbete. I prästgården samlade hon barn och ungdomar, som var särskilt sångbegåvade, till repetitioner och sångövningar och studerade in en liten repertoar med dem i form av trios, kvartetter, kanonsånger (som Mozarts "Dona nobis pacem") och annat. Ibland var jag med i dessa små ensembler, ibland inte. Sångerna framfördes vid församlingsaftnar och ibland även i gudstjänsten i kyrkan.

Till Mammas åtaganden hörde också söndagsskolan. Den samlades i prästgårdens källarlokal, tidigt på söndag morgon, innan det var dags för avfärd till kyrkan, som låg på några kilometers avstånd i det närbelägna Ulvsjö, en av de mindre byarna i Nyhems socken.

Under vårt år i Nyhem var den gamla sockenstugan i Ulvsjö inte i bruk för sitt egentliga ändamål utan uthyrd som privatbostad. Som sockenstuga och församlingshem fungerade då istället föreningsgården Vängåvan, som låg i den centrala delen av Nyhems samhälle, på gångavstånd från prästgården.

Vi bodde bara ett år i Nyhem, men jag har ofta förundrats över allt mina föräldrar hann med under denna korta tid. Vid ett tillfälle, det måste ha varit framåt hösten, satte Mamma upp ett sångspel under medverkan av ett antal barn och unga tonåringar med talang och entusiasm för sång och teater. Det hela gick av stapeln på Vängåvan, där det fanns en enkel scen med ridå – och där t.o.m. en del resande teatersällskap emellanåt framträtt.

Vad sångspelet handlade om, kan jag dessvärre inte dra mig till minnes. Förmodligen hade Mamma plockat idéer från olika håll och lagt till egna uppslag. Att det uppskattades, det vet jag. Verksamhet av det här slaget var man inte bortskämd med i Nyhems församling. Men vad jag själv minns från detta tillfälle är, typiskt nog, två smärre missöden. En ung, mycket vacker och sångbegåvad flicka i nedre tonåren skulle vid ett tillfälle sjunga en av Mozarts vaggsånger – ”Schlafe, schlafe, holder süsser Knabe” – men på svenska. Allt hade repeterats noga, Mamma satt vid pianot bakom kulissen. Flickan sjöng, utan att missa ett enda ord av texten, allt medan hon vaggade ett inlindat barn i form av en docka. Men melodin var plötsligt totalt ny och improviserad; icke en enda ton var av Mozart. Ingen i publiken torde ha märkt något av denna avvikelse, särskilt som Mammas följsamma ackompanjemang i stort sett ändå stämde med den improviserade och oväntade melodin.

Den egentliga malören inträffade vid ett moment, då ett stilla snöfall skulle dala ner över scenen. Praktiskt hade det ordnats så, att en av juniorgruppens pojkar skulle stå på en hög stege vid sidan av scenen, dold för publiken. Med hjälp av en dammsugare inställd på ”utblåsning” istället för ”insugning” och laddad med sönderrivna små pappersbitar skulle han i ett visst ögonblick skapa illusionen av ett snöfall.

Ögonblicket kom. Men antagligen var dammsugarslangen för hårt packad med de sönderrivna papperen. Ingenting kom ur slangen. Av det planerade snöfallet blev bara det frustande ljudet av en igenkorkad dammsugare.

* * * * * *

När Pappa Gösta tillträdde tjänsten som komminister i Nyhem, fanns i församlingen redan ett principbeslut om att församlingskyrkan skulle renoveras. Genomförandet av det projektet kom att infalla under vårt år i Nyhem.

Projekteringen och renoveringsarbetena måste ha påbörjats ganska snart efter det att vi flyttat dit. En jämtländsk konstnär från Ås, Anders Liljeqvist, fick, hur vet jag inte, uppdraget att ersätta den gamla altardekorationen – ett kors i relief av trä, med en törnekrans runt korsets skärningspunkt, en vanlig dekoration i det tidiga 1800-talets pietistisk-romantiska kyrkoarkitektur i Sverige – med en altartavla.

Under den tid då han arbetade med altartavlan, bodde Liljeqvist hos oss i prästgården. En äldre, lågmäld, anspråkslös man.

Jag kan inte minnas om mina föräldrar någonsin diskuterade varför inte Mamma fått chansen att åta sig detta uppdrag, något hon säkert med glädje skulle ha gjort. Men när altartavlan så småningom var färdig, var mina föräldrar ganska missnöjda, särskilt Mamma Marita. Liljeqvist hade åstadkommit en ganska uttryckslös Kristus-gestalt, påtagligt inspirerad av Carl Kylberg men i en gråtrist, blek färgskala.

Det verkar som om Anders Liljeqvist fick helt fria händer att måla som han ville, på plats i kyrkan, utan att ha lämnat in någon skiss i förväg. Idag skulle man ha begärt in förslagsskiss i förväg, inte bara av en utan av flera konstnärer.

När allt var klart, renoveringsarbetena och den nya altartavlan, skulle kyrkan återinvigas, och det skedde samtidigt med biskopsvisitation. Det var i samband med detta som jag första och enda gången träffade biskopen i Härnösand, sedermera ärkebiskopen, Gunnar Hultgren.

Under visitations- och invigningsdagarna bodde Hultgren hos oss i prästgården. Han anlände till Nyhem sent en kväll, när jag hade gått och lagt mig. När jag kom ner till frukosten följande morgon, var både Pappa och biskop Hultgren klädda i kaftan; det hörde till i samband med visitation. Jag gick fram och hälsade på den reslige biskopen och blev fascinerad av hans stora biskopskors av guld, som jag spontant tog i handen och kände på.

– *Så tungt det är!* sade jag.

– *Ja, min vän, det är tyngre än du tror,* svarade Hultgren.

I prästgården serverades aldrig alkoholstarkare drycker än svagdricka, den gamla bittersöta skummande bordsdrycken som såldes i stora bruna damejeanner. Allt annat skulle ofelbart ha provocerat den allmänna opinionen, som i dessa trakter och vid denna tid var ganska nykteristisk. Rökning var däremot ganska allmänt accepterad, även bland präster. När Pappa Gösta och biskop Hultgren satt och pratades vid i vardagsrummet efter middagen, rökte de båda: Pappa sina eviga cigaretter, och Hultgren puffade på sin pipa. Hultgren fällde då denna kommentar:

– *Du skall röka pipa eller cigarr som jag, Gösta – cigaretter är inget* ***decorum*** *för en präst!*

Gunnar Hultgren var en kyrkoman med både en självklar pondus och en naturlig auktoritet, samtidigt som han var utrustad med en välgörande humor och en sund distans till den egna personen. Ett par av de historier han berättade för Pappa Gösta är väl värda att bevara för eftervärlden.

Som ung teologie studerande hade Hultgren deltagit i en internationell konferens för kristna studenter från hela Europa; den ägde rum någonstans i England. Detta var på den tid då tyska var det första främmande språket som undervisades vid de svenska läroverken och gymnasierna; engelskan kom långt senare och lärdes knappast ut med någon större pedagogisk skicklighet. Det förhållandet skulle nu komma att spela den unge

Gunnar Hultgren ett spratt. När det var dags för honom att äntra talarstolen och presentera sig själv, fick den säkert något förvånade publiken höra honom säga:

– I am a Swedish Christ!

Senare fram i tiden, när Hultgren var biskop i Härnösands stift och var på en av sina visitationsresor till någon mindre församling någonstans i den norrländska glesbygden, tog han in på ett lokalt gästgiveri – en lantlig institution som idag är så gott som försvunnen, till följd av den massiva avfolkningen av den svenska landsbygden. Hultgren skulle upp tidigt följande morgon och bad värdshusvärlden om väckning på ett visst klockslag.

Hur det nu var, så vaknade Härnösandsbiskopen självmant i god tid på morgonen – men värdshusvärden hade uppenbarligen försummat sitt väckningsåtagande. När så biskop Hultgren var på väg ner till frukosten i matsalen, iförd svart kaftan och med det gyllene biskopskorset om halsen, kom en sömnig värdshusvärd honom till mötes i korridoren och sade skamset:

– Det var ju för jävligt att jag glömde väcka pastorn!

Biskopens dagar i Nyhem avslutades med en kombinerad återinvigningsgudstjänst och visitationshögmässa. Det var en stor högtidsdag för Nyhemsborna, och man gick man ur huse för att vara med. När jag läser i sockenkrönikan ”Nyhems Socken”, utgiven 1995 av Nyhems Bygdehistoriska Förening, förvånas jag över att man förbigått detta jubileum med tystnad. Året för tillkomsten av Anders Liljeqvists altartavla anges felaktigt som 1952, och renoveringen och återinvigningen 1955 nämns inte med ett ord. I Karl-Axel Nordlunds ovan refererade bok finns dock detta evenemang omnämnt och dokumenterat, även i bild. Det ägde rum någon gång under sommaren. Festmiddagen efteråt ägde rum på föreningsgården Vängåvan.

Prästerskapet som deltog bestod förutom biskopen av Pappa Gösta, kyrkoherden i Bräcke Erik Edsfors, den tidigare komministern i Nyhem Talis Halsius och kontraktsprosten i Ragunda Olle Arbman. Särskilt Olle Arbman gjorde starkt intryck på mig, den nioårige betraktaren. Han hade ett vänligt, förfinat väsen, men han verkade fysiskt bräcklig, och om jag inte minns fel, svajade han till ett ögonblick framme vid altarrunden, när återinvigningsakten pågick, som om han var på väg att svimma. Olle Arbman var mycket produktiv som författare. Han skrev äventyrsromaner under pseudonymen ”Olle Skogsbo”, och han skrev ett flertal diktsamlingar i eget namn. Litet respektlöst kallades han av en del kolleger för ”Olle med vers”. Kanske var hans diktning ojämn, men i den Svenska Psalmboken har han i varje fall lämnat ett bidrag – nr 471, ”Om Kristus döljes nu för dig” – som avgjort hör till pärlorna i den svenska psalmskatten. Sista versen, vers 4, lyder:

Kom, herde, du som tar dig an
vad sårat är och brutet.
Om varje hjärta stängt jag fann,
ditt hjärta är ej slutet.
Omistlige, som trösten räckt,

bliv hos oss i vår aftonväkt.
Vår sorgetid
skall fly, men ej din ljusa frid.

Bara någon vecka efter återinvigningen fick vi budet, att Olle Arbman plötsligt avlidit i Stockholm i hjärtinfarkt, i samband med ett besök hos sin dotter.

* * * * * *

Jag blev inte alls utsatt för mobbning i min nya skola och bland mina nya, norrländska klasskamrater. Men de måste ha upplevt mig som ganska udda, när jag kom till dem, med mitt helt annorlunda stockholmska idiom och mina referensramar från storstadslivet.

När det gällde idiomet, ställdes också jag inför många överraskningar, liksom alla som konfronteras med en helt ny dialekt. Vid den här tiden tid levde dialekterna i Sverige ännu kvar i rena och oförfalskade former, som vart efter tyvärr har slätats ut, och de sägs också i många fall ha varierat från by till by. Så påstods det t.ex. att man i det lilla Hovdsjö i Nyhems socken talade en dialekt med alldeles säregna drag. Istället för ”hit” sade man *a'hittan*, och istället för ”dit” sade man *a'dittan*. Och det lilla adverbet ”alltid” blev det ännu märkligare *n'allt'n*.

Jag har senare förstått att den jämtländska dialekten verkligen är oerhört rik på lokala varianter. De kan skifta från socken till socken – eller *kunde*, kanske man snarare borde säga, i en tid då dialekterna i allmänhet är på väg att dö ut.

Hustrun till kyrkoherden i Bräcke, Sonja Edsfors, som liksom Mamma Marita var infödd stockholmska, berättade hur hon som nyinflyttad i Jämtland hörde kvinnor i församlingen entusiastiskt tala om ”krúsa” (substantiv, inte verb). Hon funderade intensivt över vad detta ord månde betyda – kanske smycken, små broderade dekorationer på blusen? Tills det gick upp för henne, att det betydde ”kakor”, ”småbröd till kaffet”, söta bakverk i allmänhet.

Och nog fanns det *krúsa* i Nyhem. Till saken hör, att min Pappa Gösta – kanske av genetiska orsaker, kanske till följd av sin fattiga, sockersnåla uppväxt, kanske bäggedera – hatade och avskydde allt sött: kakor, kaffebröd, konfekt, efterrätter, frukt, kort sagt allt som smakade sött.

Men till plikterna för en församlingspräst i Norrland vid denna tid hörde deltagande i kaffebjudningar. Många och frikostiga. Där gällde inte bara sju sorters kakor, utan det var fråga om att tävla och att överglänsa varandra, från hus till hus, i dignande kaffebord med allsköns hembakt.

Aldrig skall jag glömma min Pappas plågade ansiktsuttryck, när han – piskad och tvingad av den gällande konventionen – lade den ena sötare kreationen efter den andra på sitt kakfat och långsamt tryckte det hela i sig, nedsköljt med ett antal koppar kaffe.

* * * * * *

1955 fanns i Nyhem, som sagt, en järnvägsstation. Den var en social knutpunkt och en förbindelselänk till omvärlden. Det gick att stiga på tåget i det lilla Nyhem och åka till

Stockholm, Luleå, Sundsvall med flera såväl närbelägna som mera fjärran destinationer – med eller utan byte. Det gick långsamt, men tryggt, regelbundet och enligt tidtabell. Bakom biljettluckan satt fru Gunnel Engström, men där skötte hon inte bara SJ:s biljettförsäljning utan även Nyhems postkontor med allt vad därtill hörde. Det var något av ett nöje att som pojke hålla till här vid stationshuset och se den alltid mycket propert uniformsklädde stationsinspektören Nilsson i aktion med sin gammaldags stins-flagga, när han gjorde honnör till hälsning och när han både stoppade och gav startsignal till tågen. Vid något tillfälle fick jag följa med någon av byns äldre pojkar – troligen banvaktens son – på en tur med dressin, ett spårburet fordon som trampades som en cykel. Det gällde då att i förväg veta när tåg var i annalkande, eller att höra på avstånd när tåg var på ingång. Då var det bara att hoppa av, ställa dressinen vid sidan av spåret och vänta tills tåget gått förbi.

Telefonnätet var inte automatiskt; den moderniteten skulle dröja ytterligare tio år. Telefonapparaten hade sålunda ingen ”petmoj” med siffror, som vi var vana vid från Stockholm, utan bara en vev som man vevade på. Då ringde det hos föreståndarinnan för Nyhems telefonväxel, fru Helga Magnusson, och man blev kopplad dit man ville – sak samma om det var till granngården eller till Stockholm. Givetvis hade växeln begränsade öppettider. Den höll öppet ungefär samma tid som byns butiker. Skulle en nödsituation inträffa på annan tid och man måste ringa t.ex. på natten, fanns ingen annan möjlighet än att bege sig till fru Magnussons hus, väcka henne och be henne öppna växeln.

När vi kom till Nyhem, värmdes prästgården fortfarande upp med hjälp av en koleldad värmepanna. Jag kan ännu minnas hur Pappa Gösta den första tiden, iförd morgonrock och tofflor, bittida och sent, står nere i pannrummet och skyfflar in kol i pannan. Redan efter någon månad byttes kolet ut mot olja, och värmepannan behövde inte längre lika omfattande tillsyn. Men tekniken var bristfällig. Oljepannan upphörde ofta att fungera, och jag kan minnas många tillfällen, många vinterdagar, då temperaturen i prästgården hastigt sjönk och vi otåligt satt och väntade på service fjärran ifrån.

All den service som fanns i detta lilla norrländska samhälle den gången är idag borta. Enligt statistik för Nyhem år 2020 finns där 78 bofasta personer. 1970 upphörde Nyhem officiellt att vara tätort. Sommartid ökar förstås invånarantalet med de gamla Nyhemsbor och andra som har sommarställe där. De som idag bor där året runt arbetar således på distans eller pendlar längre eller kortare sträckor. 1955 var de allra flesta fullt sysselsatta på ort och ställe, i sin hemby. Och Nyhem är bara ett av otaliga exempel på samma förändring.

* * * * * *

Året i Nyhem blev rätt händelserikt, och vi gjorde även en del resor, i glädje och i sorg. Den 4 mars nåddes vi per telefon av ett dödsbud, väntat men ändå tungt: Mormor Hilma hade avlidit i sin obotliga lungcancer.

Sista tiden vistades hon på ett sjukhem för terminalvård, sedan många decennier tillbaka nedlagt och rivet, på Parmmätargatan i Stockholm, snett emot Kungsholms församlingshus. Under vår sista tid i Stockholm besökte vi henne där – jag, mina föräldrar och möjligen även någon av mina kusiner.

Det var inte alldeles lätt med Mormor Hilma. Hon var känslomässigt blockerad på ett sätt som man som barn omedelbart uppfattade. Från vårt besök hos henne på sjukhemmet minns jag bara en egendomlig ceremoni, förrättad av Mormor själv. Så snart vi kommit in i sjukrummet, tog hon fram en flaska eau-de-cologne, av det klassiska märket 4711, och stänkte på oss alla närvarande, i en energisk, svårtolkad gest, litet som en besvärjelse.

Mamma Marita lär i sin omsorg ha bett en av församlingens präster att besöka henne. Så skedde, men det lär ha blivit ett totalt fiasko. Prästen hade blivit mycket avvisande bemött av Mormor Hilma, prosten Thudéns sondotter, och måste ha haft en känsla av att gå därifrån med oförrättat ärende.

Men hur det nu än var, så var Mormor död. Vi tog tåget från Nyhems station och åkte direkt, utan byte, till Stockholm. Vi kom hem till Morfar Harald på Hantverkargatan. Han var uppgiven av sorg – hans samvetskval gentemot Mormor Hilma har jag redan tidigare berört. Dessa kval var knappast realistiska, men de plågade honom ändå oändligt. Jag såg Morfar gråta, det hade jag inte gjort förut. Och det var svårt att komma till tals med Morfar som tidigare. Han var ledsen, nedstämd, tystlåten, inte redo för kontakt så som jag varit van från mina tidigare goda pojkår i Stockholm. Jag var nog ingen god tröstare, utan höll mig mest i bakgrunden.

Pappa Gösta tog på sig att förrätta begravningen. Till Mormor Hilma hade han ett tillräckligt distanserat förhållande för att kunna gå i land med denna uppgift. När Morfar Harald fyra år senare avled, måste han avstå. Harald hade stått hans hjärta för nära.

Begravningen ägde rum i Heliga Korsets kapell på Skogskyrkogården redan den 9 mars. Det har aldrig funnits någon klockringning på Skogskyrkogården. Mina föräldrar hade därför sett till att klockorna i Kungsholms kyrka skulle ringa ”själaringning” för Mormor. Det var så väl planerat i tiden, att vi hörde klockringningen när vi var på väg i taxi till begravningen.

En ung gossopran från Stockholms Gosskör, Ingemar Swahn, sjöng Mozarts ”Ave Verum Corpus”. I övrigt minns jag bara det förfärliga momentet, då kistan i slutet av akten sänktes ner i avgrunden med hjälp av den hiss som den stod uppriggad på. Ett försök att inför kremering ”simulera” den traditionella gravsättningen på kyrkogården. Lyckligtvis ett bruk som senare avskaffades.

* * * * * *

Två konfirmandgrupper hann Pappa med under året i Nyhem, dels en ordinarie, som antagligen började sin läsning rätt omedelbart efter vår ankomst, dels en mindre grupp sommarkonfirmander. En av konfirmanderna i den ordinarie gruppen var sedermera anstaltschefen vid Österåkeranstalten, AnnBritt Grünewald. Hon har i en tidningsintervju och i Karl-Axel Nordlunds biografi berättat om sin konfirmandtid och om Pappa Gösta som konfirmationspräst i mycket positiva ordalag. Uppenbarligen var Pappa en efter sin tids förhållanden god konfirmandlärare. Detta till skillnad från mig, som efter några år som präst såg mig tvungen att för alla parters bästa lämna den delen av de prästerliga uppgifterna. Men så har tiderna och villkoren också ändrats. De ungas referensramar är idag radikalt annorlunda, särskilt i storstadsmiljön, och deras problem mer komplicerade.

Studiecirklar förekom också, såsom en i psykologi, som Pappa ledde.

I sommarkonfirmandgruppen ingick två döttrar till vänner från tiden i Stockholm; de bodde under konfirmandtiden hos oss i prästgården och förgyllde tillvaron åtskilligt för den unge prästpojken. Romantiska inslag fanns inte med i bilden, men däremot åtskillig lek och kreativitet. Vi målade och ritade och vi uppförde små teaterpjäser, som jag både skrev och regisserade.

Sommarkonfirmationen blev särskilt minnesvärd, eftersom Erik Vretblad, fadern till en av konfirmanderna (vars mor var den tidigare nämnda Gunnel Vretblad), medverkade som organist. Erik Vretblad var till yrket civilingenjör, men hade vid sidan av detta utvecklat en skicklighet som fullt professionell konsertorganist. Jag antar att han hade den på sin tid kände organisten i Oscarskyrkan Patrik Vretblad i sin närmaste släkt. Orgelmusik av så hög klass som vid denna konfirmationsgudstjänst lär nog varken förr eller senare ha ljudit från orgeln i Nyhems kyrka.

Även lokala förmågor kom att anlitas i musiklivet i Nyhems kyrka. Provinsialläkaren i Bräcke, doktor Kurt Malmqvist, hade en hustru Mary som var begåvad med en utomordentligt vacker altröst. Hon var till yrket gymnastikdirektör men hade ingen särskild röstmässig eller allmänmusikalisk skolning. Ändå sjöng hon med en alldeles naturlig och träffsäker musikalitet och med en varm, avspänd tonbildning. Särskilt Mamma Marita var begeistrad över hennes sång, som hon jämförde med Marian Andersons, och hon såg till att Mary Malmqvist engagerades så ofta som möjligt, både i kyrkan och vid församlingsaftnar.

Pappa åstadkom mycket, men hans psykiska labilitet ledde också till många sjukskrivningar. Vikarier fick komma, ibland på ganska kort varsel, och ta hand om gudstjänster och förrättningar. En av dessa har särskilt fastnat i mitt minne, den förre kyrkoherden på Frösön prosten Johan Björck, av de flesta kolleger kallad ”Jonke”. Jag fick i uppdrag att gå ner till järnvägsstationen och möta Jonke Björck. Han var vid den här tiden redan 75 år gammal och bar på en ganska väl tilltagen kroppshydda, men han avböjde bestämt att åka taxi utan gick med mig till fots i rask och spänstig promenadtakt till prästgården.

Till problembilden med Pappas psykiska skörhet hörde den svåra stamning han lidit av sedan barndomen. Den sägs ha uppkommit när han som vänsterhänt blev tvingad i skolan att skriva med höger hand.

Jag har ofta förundrat mig över att Pappa, trots detta utomordentligt hindrande handikapp, alls klarade av att bli präst och att fungera i det yrket. Men efter vad jag minns, var hans stamning mindre framträdande när han var i psykisk balans men blev totalt förödande under de tider då han drabbades av nedstämdhet och ångest. Att tjänstgöra som präst då var otänkbart. Jag återkommer senare till problemet med hans stamning och hur det hanterades. Under den första tiden i Stockholm sökte han hjälp hos Marianne Mörner, hovsångerskan och tal- och sångpedagogen, som med stor energi gjorde vad som stod i hennes makt för att hjälpa Pappa. En gång, när Pappa skulle iväg och hålla ett föredrag men var i en psykisk svacka på grund av sin stamning och ville dra sig ur i sista stund, kom Marianne Mörner i sin egen bil, hämtade Pappa resolut och körde honom till hans föredrag. I ett besök i hennes lägenhet vid Valhallavägen, något år alldeles i början av 1950-talet, fick jag för första gången se en magnetofon, föregångaren till bandspelaren,

där ljudet registrerades på ett slags metalltråd, istället för på en magnetisk tejp, som litet senare fram i tiden.

* * * * * *

Pappa Gösta hade i och med flyttningen till Norrland inte alls släppt tanken på att han skulle kunna få verka inom det område som han uppfattade som sin särskilda kallelse: psykoterapi inom ramen för kyrkans pastorala verksamhet. Ganska snart fick han möjlighet att i Östersund bygga upp den verksamhet med psykisk rådgivning som skulle bli så framgångsrik under hela hans tid i Jämtland.

Biskop Hultgren och Domkapitlet i Härnösand var positivt inställda till den specialkompetens som Pappa Gösta hade. En rådgivningsbyrå i stiftsrådets regi inrättades i en enkel lokal på Länslasarettet i Östersund, i en kulvert under sjukhusbyggnaden. En dag i veckan reste Pappa in till Östersund och tog emot patienter. (Beträffande detta vill jag åter hänvisa till Karl-Axel Nordlunds biografi, där Pappas verksamhet som psykoterapeut finns utförligt beskriven.)

SANKTA BIRGITTAS STAD OCH DET KATOLSKA ASKFATET

Mamma Maritas dragning till katolicismen upphörde inte med flytten till Jämtland, och Pappa Göstas längtan till det katolska varade livet ut. Redan i Nyhem utvecklade Pappa ett för sin tid iögonenfallande högkyrkligt präglat gudstjänstliv. I prästgården ställde han och Mamma upp husaltaret med sex ljus, altarbrun och antependium, sakrala bilder och ikoner och t.o.m. ett krucifix omringat av ett rosenkransradband. Att allt detta inte mötte mer motstånd i det totalt lågkyrkligt dominerade Härnösands stift, har ofta förundrat mig.

Redan under tiden i Stockholm hade Pappa gjort en liten ”rekognosceringstur” till Vadstena. Nu, sommaren 1955, for vi till Vadstena för en kort tids semester och tog in på Birgittasystrarnas Gästhem (som då ännu kallades ”vilohem”).

Det blev min andra upplevelse av en katolsk miljö efter besöken i S:t Eriks katolska domkyrka tidigare i Stockholm.

Redan vid vår ankomst till Birgittasystrarna kände jag mig försatt in i en helt annan värld: den prunkande klosterträdgården, nunnorna i sina dok, den serena stillheten. Och inne i huset, där rummen var utsökt smakfullt möblerade, kände jag omedelbart en alldeles speciell doft: en blandning av blommor, fräscht linne och, som jag tror, kvardröjande svaga stråk av rökelsedoft från vespergudstjänsterna i det närbelägna lilla kapellet.

Vi kom först in i salongen, där vi tydligen fick vänta en stund innan klostrets priorinna skulle ta emot oss. Jag såg mig omkring, fortfarande stum och förundrad. På ett bord i salongen fick jag syn på ett litet askfat av gjutjärn. Jag lyfte upp det, vände mig till mina föräldrar och frågade:

– Är det här ett katolskt askfat?

Inom mig kan jag fortfarande höra – och se! – Mammas hejdlösa, kiknande skrattparoxysm. Och jag kunde inte begripa vad det var hon skrattade åt. Den förtätade stämning som rådde här i klostergästhemmet, så olik allt annat jag tidigare mött, fick mig att dunkelt uppfatta ”det katolska” som något som besjälade, genomsyrade och omfattade allt, inklusive tingen i den omedelbara omgivningen. (Vilket det faktiskt enligt ordets bokstavliga betydelse – *kathólou* – gör!)

* * * * * *

Här, under denna sommarvistelse i Vadstena, lades grunden till ett band av vänskap och tillgivenhet mellan mina föräldrar och Birgittasystrarna, som skulle bestå under hela deras liv. Och vid mina tyvärr rätt fåtaliga besök i deras kloster under de senaste årtiondena har jag mött flera uttryck för att detta gamla vänskapsband inte glömts bort.

Vi togs emot av klostrets dåvarande priorinna, den i Rhendalen födda moder Mechtildis. Hon står emellertid för det enda – det absolut enda – som är dystert och nedslående i historien om Birgittasystrarna i Vadstena under 1900-talet, så som jag uppfattat den. Moder Mechtildis var en hård och arrogant maktmänniska, som kom att vålla sitt kloster och sin orden stor skada, innan hon slutligen lämnade den och blev nunna i en franciskansk kongregation. Det var i början på 1960-talet nära att klostret och gästhemmet hade lagts ner, på direktiv från Vatikanen, men så blev det lyckligtvis inte. S:ta Birgittas kloster och gästhem i Vadstena hade en uppgift att fylla och räddades genom många goda krafters samverkan, så att verksamheten idag även har kunnat expandera avsevärt; allt i en god ekumenisk anda.

Men när vi nu kom till gästhemmet första gången, hade det ännu inte kommit till någon kris. Det gjorde säkerligen skäl för beteckningen ”vilohem”, som hem för vila i en djupare mening: andlig vila och återhämtning, och det var så jag tror mina föräldrar uppfattade denna miljö.

Några gäster var permanent boende där. Så t.ex. den gamla syster Genoveva, en polsk flykting, som under andra världskrigets tumult och på märkliga irrande vägar hamnat i Sverige. Hon var inte birgittin utan tillhörde en polsk katolsk nunnekongregation med kloster någonstans i östra Polen. Efter kriget hade hon ingen möjlighet att återvända utan fick asyl i Sverige som flykting. Hos Birgittasystrarna fann hon sin fristad, och hon insisterade på att få bo i det enklaste, minsta och torftigaste rummet som fanns i byggnaden, alltså inte i klostret, utan i gästhemsavdelningen. Det låg omedelbart intill den dåvarande ingången till gästhemmet. Hon bar livet ut sin gamla ordensdräkt, ett helsvart nunnedok med en liten vit spetskrage runt halsen. Hennes svenska var bräcklig, men hon redde sig. De två språk hon talade flytande var polska och ryska. Vid mässorna och de andra gudstjänsterna i kapellet satt hon djupt försjunken och bad från sina polska bönböcker.

Hon var alltid lika glad och vänlig, inte minst mot barn och unga. Och hon levde oerhört anspråkslöst och asketiskt. På gästhemmet vållade hon aldrig några problem – utom när hon i sitt lilla rum vid ett tillfälle försökte anrätta den polska nationalrätten, som hon förståeligt nog längtade efter oerhört, den sura rödbetssoppan *barszcz*. Hon lär då ha ställt rödbetor att fermenteras under sin säng, vilket ofrånkomligt frambragte en odör som

snabbt spred sig i hela entrén. Av hänsyn till de övriga gästerna måste dessvärre detta försök avstyras, men jag hoppas innerligt, att den goda syster Genoveva ändå fick sin *barszcz* någon gång, på annat sätt.

En annan polsk flykting, som bodde permanent på gästhemmet, var Halina Bolt, borgmästarhustru och f.d. operasångerska från en stad i västra Polen. Hur framgångsrik hon varit som operaartist, fick vi aldrig klarhet i, men min mor trodde av någon oklar anledning att hon mest sjungit operetter. Fru Bolts man, borgmästaren, hade dödats av tyskarna, och paret hade inga barn. När hon kom som flykting till Sverige och slog sig ner i Vadstena, hade hon inte uppnått pensionsåldern utan fick arbete på Landsarkivet i Östergötland, som var inrymt i Vadstena slott. Nu var hon pensionär och fick – liksom antagligen även syster Genoveva – ett regelbundet utbetalat och hyfsat tilltaget krigsskadestånd från dåvarande västtyska staten. Hon talade tyska flytande men kunde ju till följd av den tragedi hon genomlevt ha väntats att inte vilja ha någonting alls med det tyska att göra. Ändå satt hon ofta och läste tyska veckotidningar, där hon ivrigt löste korsord. Svenska talade hon tämligen obesvärat men med en kraftig polsk brytning, och ibland även ogenerat blandat med tyska. Exempelvis *Linköping* blev *Linkopínk*, vilket vi ofrånkomligen drog på munnen åt i smyg. Hon var rätt upptagen av sin hälsa, och en morgon vid frukosten slog hon ut armarna och klagade högljutt:

– *Ach, vad var jag aber sjuk i natten!*

Halina Bolt var raka motsatsen till syster Genoveva: yvig, bullrande, en smula extravagant och inte så litet självupptagen, men på sitt sätt oerhört charmig. Eftersom jag och mina föräldrar kom att bo på Birgittasystrarnas gästhem ett flertal gånger under årens lopp, kom vi att känna fru Bolt rätt väl. Vid ett tillfälle ett par år senare hörde jag fru Bolts ekande, mäktiga och uppfordrande stämma skalla genom korridoren på övre våningen:

– *THOOOMAS!*!

Och jag tänkte: Vad har jag nu gjort? Jag sprang till hennes rum, en smula bävande. Men ärendet visade sig vara, att jag skulle korka upp en flaska rödvin åt henne. Hon väntade ett par väninnor på besök, till en liten privat picknick på rummet.

I Vadstena fanns ett litet antal svenska konvertiter till katolicismen, och svenska konvertiter från städer och orter i Vadstenas närhet besökte ofta gästhemmet och dess lilla kapell. Under den tid då Sven Stolpe bodde i Malexander och tjänstgjorde som lektor i Mjölby, kom han och hans hustru Karin ganska regelbundet till kapellet i Vadstena om söndagarna; inte så sällan färdades de dit i var sin bil[5]. För konvertiter hade fru Bolt ingen som helst förståelse: Katolik föds man till, och uppfostras till sedan barnsben, det kan man aldrig bli, punkt och slut. Det var hennes bergfasta övertygelse, och när man under senare årtionden har lärt känna hur katolicismen och den polska nationaliteten är intill förblandning sammanvävda, åtminstone i vissa delar av den polsk-nationalistiska retoriken, förstår man bättre ursprunget till hennes exkluderande inställning.

5 Det berömda parets latenta, livslånga konflikt, bottnande i en otrohetshistoria, har varit mycket omtalad och omskriven i medierna och i diverse biografisk litteratur.

Men jag vill ändå i viss mån ge gamla fru Bolt rätt. Det finns exempel på konversioner som äger rum utan att den katolska tron riktigt har fått slå rot på djupet av personligheten och identiteten. När livet sedan förändras, när ett nytt livsskede inträder, visar det sig, att det val som man en gång gjorde inte håller fullt ut och man förlorar sin förankring, inte bara i katolicismen utan i det andliga livet överhuvudtaget.

* * * * * *

När vi nu kom till gästhemmet första gången, var klostrets kaplan en äldre tysk jesuitpräst, pater *Strang*. Den präst som var klosterkaplan i Vadstena fungerade samtidigt som något av församlingspräst för den kommunitet av katoliker som bodde i och kring Vadstena. Till ”upptagningsområdet” räknades även Linköping, som vid denna tid ännu inte hade någon egen katolsk församling.

Pater Strang var en högt bildad katolsk humanist av den gamla stammen. Pappa Gösta och han kom bra överens, de förde långa samtal, och pater Strang gav Pappa en bok som ännu finns i min ägo, ”Das Werk Gottes” av en katolsk teolog vid namn Fritz Klümpen. Jag har själv ännu inte läst den.

Strang predikade i både vespern och söndagsmässan. Han talade en tydlig och bra svenska, men hade en egenhet att emellanåt blanda in in tyska ord och hela tyska fraser. Vid ett tillfälle kunde han t.ex. säga, med eftertrycklig artikulation:

– Jag läste igår en intressant bok ***eines Missionaren****.*

SNART DAGS ATT DRA VIDARE

Prästgården i Nyhem var, i likhet med de flesta svenska prästgårdar, ett slags ”allaktivitetshus” i församlingsarbetet. Lokalen i källaren användes flitigt: till söndagsskola, juniorverksamhet, studiecirklar, konfirmandundervisning, församlingsaftnar m.m. Men den användes även externt av t.ex. socknens scoutkår. Där stod en gammaldags tramporgel som användes vid andakter, i regel med Mamma Marita som organist.

Och i vardagsrummet stod som sagt husaltaret, vilket gjorde det möjligt att t.ex. arrangera privata dop där, vilket också skedde. I matsalen strax intill stod vårt piano, av märket Rönisch, som vid sådana tillfällen fick ersätta orgeln, med Mamma som ”organist”. Där samlade också Mamma de barn och ungdomar som hon övade in sånger med.

Till vänster i prästgårdens huvudentré låg pastorsexpeditionen, ett ganska litet rum med ett skrivbord med skrivmaskin och några andra enklare kontorsredskap, samt ett kassaskåp, där kyrkböckerna förvarades. Det fanns vid den här tiden en sträng regel om att alla anteckningar i kyrkböckerna, liksom alla slags handskrivna prästerliga intyg etcetera, skulle skrivas med dokumentbeständigt bläck av märket ”Statens Normalbläck Nr. 1”. Sådant bläck levererades i stora flaskor, av vilka det alltid fanns en eller ett par stående inne på pastorsexpeditionen. Bläcket var visserligen dokumentbeständigt, men det hade en kemisk sammansättning som gjorde, att det gick hårt åt de reservoarpennor som vid denna tid börjat användas av de flesta präster (istället för de gamla stålpennorna).

I Nyhem lärde jag mig cykla. Det var en några år äldre flicka, Mona Engström – granne och dotter till ovannämnda Gunnel Engström och hennes man Haldo – som tålmodigt lärde mig den konsten, och när jag ansågs vara tillräckligt säker på sadeln, fick jag en cykel av mina föräldrar.

Monas bror Sten, som var jämnårig med mig och klasskamrat, var också en av mina närmast förtrogna lekkamrater under året i Nyhem. Vi hade, såvitt jag kan minnas, aldrig något otalt med varandra. Desto mer förbryllande var det, när jag ett par år senare såg Sten i Östersund, gick fram till honom för att hälsa, och han bara vände sig bort med ett pressat, nästan hånfullt leende, och rentav sprang undan. Jag blev lika ledsen som förvånad och kunde aldrig begripa orsaken till hans avvisande bemötande.

Som så många andra skolbarn har även jag sålt majblommor. Det skedde här i Nyhem, och då var cykeln ett oumbärligt transportmedel. Men redan på den första turen, någonstans mellan Nyhems by och Ulvsjö, for jag i diket med min cykel och c:a hundra majblommor spreds över dikesrenen. Det tog en god stund för mig att samla ihop ”varulagret”, innan jag kunde fortsätta försäljningsrundan.

* * * * * *

Morfar Harald var nu ensam i Stockholm, i våningen vid Hantverkargatan. Han fortsatte att arbeta på Böhlmarks, även efter Mormors död. Arbetet höll hans livslåga uppe, men han verkade nu påtagligt tröttare än förr och mer nedstämd. Vi lockade honom att komma upp till oss i Nyhem. Det var inte alldeles lätt. Fysiskt orkade han, men psykiskt tog det emot. Han kom emellertid till sist och stannade hos oss ett par veckor. Vi försökte få honom att stanna längre, men han ville inte. Trots den tunga ensamheten, längtade han ändå hem till den trygga hemmiljön – och inte minst till sitt arbete. Han var nu redan 76 år gammal. Vid 60 års ålder hade han fått diagnosen förstorat hjärta samt sträng order av sin läkare att sluta röka. Från ena dagen till den andra gick han då från att vara storrökare (som ung kallades han i kamratkretsen ”Nikotini”) till att inte röka alls. I kombination med medicinering tycks detta ha hjälpt avsevärt, för han hade under resten av sitt liv inga svårare hjärtbesvär, och hjärtsjukdomen blev inte hans dödsorsak. Med sin speciella humor beskrev han sitt liv som äldre såsom ett ”otium cum *digitale*” (med anspelning på sin hjärtmedicin, digitalis). Men hans *otium* bestod, som sagt, av dagligt arbete vid ritbordet, hemma och på Böhlmarks, livet ut.

* * * * * *

Vid ett tillfälle fick vi i prästgården besök av en resande försäljare, som hade i särskilt uppdrag att uppsöka prästgårdar och landsbygdsförsamlingar för att erbjuda varor ur det kyrkliga konsthantverksföretaget Librarias sortiment. Han hade med sig både textilier och andra konsthantverksföremål för kyrkligt bruk, både privat och offentligt.

Mina föräldrar köpte för privat bruk några av artiklarna, däribland ett krucifix, som skall ha varit formgivet av syster Marianne Nordström, den sedermera så kända priorinnan i Helgeandssystrarnas kloster i Alsike. De köpte också ett mindre kors i silver eller någon

annan vit metall. Det stod nerstucket i en träfot och det framställde tolv olika scener ur Jesu liv i tolv fält, sex på vardera sidan av korset.

I någon av våra otaliga flyttningar försvann den lilla träfoten, och själva korset blev sedan liggande i olika byrålådor. När jag så småningom fick ärva det, visste jag inte heller hur jag på bästa sätt skulle använda det. Inte förrän jag för några år sedan kom på att låta göra det till ett halskors, *pektoralkors*, att vid tillfälle bäras om halsen i kombination med prästklädsel. Jag lämnade in det till silversmeden Rey Urban i Stockholm, och man fann där en silverkedja som passade utmärkt till korset. Ett kärt arvegods från mina föräldrar.

Det gamla och ganska välklingande Rönisch-pianot behövde stämmas under året i Nyhem. Antagligen fanns inte pianostämmare på närmare håll än Östersund. Om den pianostämmare som anlitades bodde i Östersund, vet jag inte. Det var en äldre man, gissningsvis någonstans mellan 70 och 75 år. Hans namn var Johan Lindroth, och han visade sig vara far till den redan då välkände organisten Henry Lindroth (som f.ö. detta år, 1955, blev organist i Engelbrektskyrkan i Stockholm).

* * * * * *

Det gick mot höst, vinter, adventstid och jul. Från jultiden, då det återigen var bister, smällkall norrlandsvinter, minns jag luciafirandet, då jag deltog som stjärngosse i ett litet luciatåg, som i den mycket tidiga luciamorgonen drog runt till ett antal hus och gårdar, medförande kaffe och lussebullar till dem som vi ”lussade” för, helt enligt traditionen. Svinkallt, kolmörkt och ruggigt, men onekligen spännande.

I Nyhem fick jag också, för första och hittills enda gången, uppleva fenomenet norrsken: det fosforglänsande, oupphörligt skiftande ljusdraperiet strax ovanför horisonten. Det inträffade också vid jultid, och det var något nästan overkligt och sagoaktigt över allt detta; något av de känslor och stämningar som kan leda tankarna till Viktor Rydbergs och Selma Lagerlöfs dikter och berättelser.

Julottan i Nyhems kyrka 1955 framstår som ett av de ljusaste minnena jag bär med mig från detta år. Den förbereddes under uppbådande av alla resurser Nyhem kunde erbjuda. Pappas högkyrkliga sinnelag fick sitt genomslag här, men många av dagens högkyrkliga präster skulle nog betrakta hans högkyrklighet som ganska ”privat” utformad. I julottan bar han en vit mässhake. Vid sin sida hade han en korgosse, klädd i en alba med röd pelerinkrage[6], som Mamma hade sytt enkom för detta tillfälle.[7] Korgossens uppgift tycks här främst ha varit att läsa vissa texter. En grupp av flickor, klädda i vita albor, stod grupperade kring julkrubban som var placerad framför altarringen. De läste växelvis julevangeliet.

På orgelläktaren stod kyrkokören, förstärkt med ett antal barn och ungdomar, och jag hade fått uppdraget att framträda som sångsolist i ”När juldagsmorgon glimmar”.

6 Det var lärarinnan och kyrkokörledaren Elsa Åhlanders yngste son Staffan.

7 Detta omsorgsfullt sydda plagg, med en applicerad guldbård och använt vid ett enda tillfälle, finns fortfarande i min ägo.

En gudstjänst som även finns dokumenterad i bild. Kanske därför att det var den sista gudstjänst Pappa höll i Nyhem. Han hade drivits av önskan att gå vidare i karriären och hade sökt den ledigförklarade kyrkoherdetjänsten i Stugun, som han hade fått.

Att han hade varit uppskattad och älskad som komminister i Nyhem, trots – eller kanske just på grund av! – det som var ganska annorlunda, udda och unikt för just honom, det framgick med all önskvärd tydlighet, när han efter gudstjänstens slut blev avtackad. Och den tacksamheten gällde också Mammas helhjärtade insatser i församlingen. Många människor grät öppet.

Vi drog vidare, och församlingen var plötsligt lämnad i sticket, i något som såg ut att ha kunnat bli ett successivt uppbyggt församlingsliv under inspiration av de idéer som Pappa och Mamma tillförde. Men av det blev intet. Efter knappt ett år var det alltså dags för uppbrott. Många var som sagt ledsna, en del var säkert också besvikna.

Och detta var ännu 1950-tal, långt innan det blivit mer regel än undantag, att präster ideligen byter församling och tjänst. Idag reagerar man knappt längre inför detta fenomen. Bilden av församlingen som en vingård, som fortlöpande ansas och vårdas och med Guds nåd bringas att blomma och bära frukt, har blivit ersatt med bilden av den ständigt framströmmande floden, där man aldrig sätter ner sin fot två gånger i följd i samma vatten.

STUGUN

På själva nyårsdagen 1956, i kvällsmörkret och i ett kraftigt snöfall, färdades vi med bil norrut, mot Stugun. När vi kom fram till prästgården, var farstutrappan upplyst, och huset gjorde på mig, nioåringen, ett nästan herrgårdsliknande intryck. När jag senare i livet återsett denna byggnad, har jag kunnat konstatera, att den knappast är någon herrgård. Men den var större än prästgården i Nyhem. Nu hade vi elva istället för sju rum till vårt förfogande. Med oss till Stugun följde Ritva Eliasson, den unga flickan som hjälpt oss i hushållet i Nyhem. Hon kom att stanna hos oss i Stugun under större delen av vår tid där, som hjälp i det prästgårdshushåll som Mamma Marita omöjligen kunde sköta ensam.

I Stugun fanns ingen järnväg och ingen sjö, som i Nyhem, men däremot den mäktiga Indalsälven, som drog rakt genom samhället. Kraftverksbygget var inne i sitt slutskede när vi flyttade dit. Senare samma år, 1956, togs det nya kraftverket i bruk och vattenregleringen fullbordades. I en liten koloni bestående av ganska enkla baracker bodde alltjämt en del av de italienska specialarbetare, som till största del byggt det nya kraftverket.

Stugun var huvudort, på samma sätt som Bräcke var i förhållande till Nyhem. Där fanns således provinsialläkare, distriktssköterska, folktandvård och apotek. Skolan var större och modernare än Nyhems lilla byskola, och här tillämpades inte systemet med B-skola. Det fanns ett Folkets Hus som fyllde en rad olika funktioner, bland annat som biograf. Och vid Folkets Hus fanns en korvkiosk. Här samlades traktens ungdomar, inte minst på lördagskvällar, både när det visades film och när inget särskilt program förekom. Alltså inget överflöd av nöjen, men både kyrkan och föreningslivet gav många ungdomar en meningsfull fritid. En livsstil som med knapp tillgång till yttre stimulans gav mer utrymme för den egna kreativiteten. Säkert, på många sätt, sundare och bättre än det

stress-skapande överflöd av stimuli via nöjen som väller över vår tids unga, inte minst i de större städerna – och till följd av den digitala tidsålderns genombrott.

Precis som i Nyhem fanns i Stugun två livsmedelsbutiker: Konsum – gemenligen kallad ”Kåpperativa” – och en liten privat lanthandel.

* * * * * *

Alldeles som Nyhem var annexförsamling till Bräcke, var Borgvattnet annexförsamling till Stugun. Och i Borgvattnet var vid den här tiden den excentriske Erik Lindgren komminister, sedermera riksbekant genom både tidningar, radio och TV för sina ockulta böjelser och sina påståenden om ”spökerier” i Borgvattnets prästgård. Han brukade av och till komma i tjänsteärenden till Stugun, och Pappa Göstas aversion inför denne man var inte att ta miste på. Han upplevdes nog av båda mina föräldrar som alltför självupptagen. Han levde ensam i Borgvattnets prästgård, ensam bland sina spöken och sina fixa idéer.

Eller rättare sagt: Det var så mina föräldrar och en del andra uppfattade honom. Han hade också andra sidor, omvittnade av andra personer. För mig framstod han som en fridsam, lärd och vidsynt präst. Det överraskade mig när han berättade att att han prenumererade på den katolska tidskriften *Credo*. Den fanns naturligtvis också bland mina föräldrars tidskrifter men låg förmodligen noga undansmusslad och undangömd. På högstadiet i Stuguns skola var Erik Lindgren en mycket uppskattad och avhållen lärare i kristendomsämnet.

* * * * * *

Ny bostadsort, nytt hem, ny miljö – och ny skola. Ännu en gång. Min skolgång i Stugun skulle i början komma att fördystras av en mobbingliknande situation. Men det var inte i första hand mina kamrater som mobbade, utan den unga lärarinnan, som antagligen inte gillade prästungar. Hon försökte på allt sätt att göra livet surt för mig, och några av barnen ”hakade på” och hjälpte till att ge sig på hackkycklingen.

Situationen löstes så småningom på ett tillfredsställande sätt. Men till detta bidrog – det måste i ärlighetens namn sägas – det faktum, att jag som barn till församlingens kyrkoherde befann mig i en privilegierad ställning. Vid denna tid var kyrkoherdarna automatiskt ordförande i den lokala skolstyrelsen. Pappa Gösta hade alltså full möjlighet att sätta makt bakom sina ord. Lärarinnan ifråga kallades till samtal i prästgården, och trakasserierna upphörde.

Om klasslärarinnan (som jag, förståeligt nog, glömt namnet på) gav mig anledning till besvikelse, så blev musikläraren till desto större glädje. Det var Tage Berg, som även var församlingens kantor, en fryntlig skåning, som med all rätt var mycket omtyckt av skolans elever. Hans lektioner, där flera klasser undervisades samtidigt, blev till glada sångstunder, där mycket annat än ”stamsångerna” i det lilla röda häftet ”Sjung svenska folk” stod på repertoaren. Han förde in svängiga rytmer och friska fläktar i sången. Särskilt omtyckt var en gammal engelsk slagdänga, troligen en gammal Music Hall-sång, ”You can smile”, som vi alla snart sjöng utantill av hjärtans lust. Tage Berg var en vänlig själ; han tyckte om barn

och ”fäste inget avseende vid personen”, i vare sig negativ eller positiv riktning. Pappa Gösta hyste stor respekt och beundran för Tage Berg. Han var en duktig kyrkomusiker och organist, och han var positivt inställd till Pappas intresse för den liturgiska sången. Precis som den store Otto Olsson i Gustav Vasa kyrka i Stockholm kunde även kantor Berg en stor del av koralerna utantill och behövde sällan slå upp i koralboken. Det räckte med en titt på psalmtavlan framme i koret. En annan likhet mellan Tage Berg och Otto Olsson påstods vara svagheten för starka drycker, men det märkte i varje fall jag aldrig något av.

Mina pianostudier, som blev ohjälpligt sönderhackade och ödelagda av alla våra flyttningar, återupptogs med Tage Berg som lärare. Under året i Nyhem hade jag en tid fått pianolektioner av en kantorsvikarie. Lektionerna hos kantor Berg minns jag med glädje. ”Du har pianohänder”, sade han till mig.

* * * * * *

Fastän tiden i Stugun blev ännu kortare än i Nyhem, hann mina föräldrar att här bygga upp i stort sett samma slag av verksamheter: juniorgrupper, konfirmander, sommarkonfirmander, söndagsskola. Men ifråga om söndagsskolan, genomförde de ganska snart en förändring. De flyttade helt enkelt söndagsskolan till lördag kväll och kallade den istället ”barnens helgdagsafton”. Någon gång på lördagens sena eftermiddag eller kväll samlade de barnen i sockenstugan till detta program, som hade karaktär av söndagsskola men med inslag av ganska varierande aktiviteter: diabildvisning, film och åtskilligt annat. Det visade sig vara en fullträff och blev mycket uppskattat, av både barnen och deras föräldrar.

Det fanns alltså en sockenstuga i Stugun, med en samlingssal som även användes externt, för bildningsförbundens studiecirklar, föredrag och andra aktiviteter. På övervåningen i sockenstugan bodde kyrkvaktmästaren Oskar Berglund, hans hustru Disa och yngste sonen Torsten, som var något äldre än jag. Jag umgicks en del med Torsten och fick provåka hans moped på gårdstunet mellan sockenstugan och kyrkogården.

Vi hann även avverka ett ”hyss” i bästa Emil-i-Lönneberga-stil. Vid ett tillfälle tog vi oss in i kyrkan, ensamma, och upp på orgelläktaren. Där hittade vi luckan in till orgelverket, som vi började utforska. Vi lyfte upp en av orgelpiporna för att ta den under litet närmare okulärbesiktning. Sedan uppstod det problemet, att en konstruktionsdetalj i pipan – troligen den vibrerande metalltungan – lossnade och ramlade ur. Och vi lyckades givetvis inte få den på plats igen. Vilket vi lät förbli en hemlighet.

Hur och när detta pojkstreck uppdagades, vet jag inte, men hoppas att det härvidlag skall vara preskriberat.

* * * * * *

I Stugun finns två kyrkor: nya kyrkan, byggd i nygotisk stil 1896, och gamla kyrkan, byggd 1786. Under vår tid användes gamla kyrkan mycket sparsamt och endast sommartid; där hölls då ibland helgmålsbön, aftonsång och andra mindre gudstjänster. Vintertid kunde den inte hållas varm.

Det var i nya kyrkan nyssnämnda pojkstreck ägde rum, inne i kantor Bergs fina romantiska orgel. När jag för några år sedan åter besökte Stugun, slog det mig hur vacker

denna nygotiska helgedom är. För sådan skönhet var den 9-10-årige gossens estetiska sensorium inte tillräckligt utvecklat. Till saken hör också, att mina föräldrar ganska snart efter ankomsten till Stugun kläckte en idé, som gällde just detta kyrkorum och som mot all sannolikhet visade sig genomförbar.

De tänkte på, att altaret i en annan känd svensk nygotisk kyrka, S:t Johannes i Stockholm, pryds av ett *tabernakel*. Ett tabernakel är i detta sammanhang ett vackert utformat altarskåp försett med en eller två dörrar, bakom vilka det finns ett litet förvaringsutrymme. I de katolska kyrkorna förr hade altaret alltid ett tabernakel, ända fram till andra Vatikankonciliet på 1960-talet, då altaret togs loss från korväggen och flyttades ett stycke bakåt, så att den som ledde gudstjänsten kunde stå framför altaret vänd mot församlingen. Tabernaklets praktiska funktion i de katolska kyrkorna var att tjäna som förvaringsrum för de invigda (konsekrerade) nattvardsgåvorna. När altaret sedan blev fristående, ersattes tabernaklet med ett sakramentsskåp, som ställdes upp någonstans vid sidan om altaret.

Nu menade mina föräldrar, att ett tabernakel – liksom i Johannes kyrka i Stockholm – hörde samman med den nygotiska stil som kyrkan var byggd i. Och däri hade de säkert i och för sig rätt. Att Johannes kyrka fått ett tabernakel, kan inte ha berott på att man avsåg att förvara invigda nattvardsgåvor där – helt i strid med luthersk nattvardsteologi och praxis och långt innan den högkyrkliga rörelsen haft sitt genombrott i Sverige. Tabernaklet i Johannes måste ha tillkommit av rent arkitektoniska och estetiska skäl.

Det var också så mina föräldrar resonerade och argumenterade, när de – märkligt nog – lyckades förankra beslutet om anskaffande av tabernakel till Stuguns nya kyrka i församlingens kyrkoråd. I en socken i Jämtland, i djupet av det lågkyrkliga Härnösands stift!

Mamma Marita var vid denna tid på väg till katolicismen, och Pappa Gösta var högkyrkligt sinnad och hade börjat utveckla sin olyckliga kärlek till den katolska kyrkan. Men jag tror ändå inte, att Pappa avsåg att använda ett tabernakel på det katolska sättet; så långt sträckte sig inte hans högkyrklighet, förmodligen inte teoretiskt och i varje fall inte praktiskt. Möjligtvis kom han att använda tabernaklet till förvaring av något tomt nattvardskärl, en oblatask eller liknande.

Hur som helst; beslutet om tabernaklet fattades, och uppdraget att formge det gick till min Morfar Harald. Vid mitt återbesök i Stugun för några år sedan betraktade jag länge detta tabernakel och dokumenterade det med min kamera. Det är verkligen ett diskret men ändå glänsande smycke, som förhöjer skönheten i kyrkorummet högst påtagligt. En tid lär det ha varit undanställt i sakristian, på order av någon lågkyrkligt sinnad kyrkoherde. Nu är det åter på plats och beskrivs i positiva ordalag i kyrkans presentationsfolder. Jag har fått ett intryck av att man i Stugun är stolt och glad över detta prydnadsföremål och inte har några som helst teologiska problem med det.

Gamla kyrkan var en helgedom präglad av den tidiga, herrnhutiskt färgade pietismens ideal: en rejäl predikstol placerad rakt ovanför altaret. Här gjorde jag och någon jämnårig kamrat – vem, har jag dessvärre glömt – en spännande upptäckt, som dock inte blev till något ”hyss”. I sakristian fanns en lucka i golvet, som vi vid ett tillfälle öppnade. Vi gick ner genom luckan och fann en gammal lönngång, som vi började utforska. Där, vid slutet av lönngången, fanns en lucka som ledde upp till kyrkans kor. Vad som en gång i

tiden varit syftet med detta lönnrum, fick jag aldrig veta. Kanske hade det varit ett gömställe för kyrksilvret.

* * * * * *

Morfar Harald hann även med att besöka oss i Stugun under det dryga halvår vi bodde där. Troligen skedde det i viss anslutning till projektet med tabernaklet. Det var Mamma Marita som hämtade honom i bil, och samtidigt med Morfar kom en överraskning: en pudelvalp av hankön. Vår glädje av denna hund skulle bli kort men intensiv.

Pappa Gösta var inte någon stor djurvän, men här på landet var ett husdjur inte särskilt komplicerat. Vid ett tillfälle fick dock Pappa ”vatten på kvarn” i sin aversion mot husdjur, och jag minns denna scen som om den inträffade helt nyligen. Det är söndag, det har just firats högmässa, och vi skall äta söndagsmiddag hemma i prästgården. Pappa är fortfarande klädd i sin svarta kaftan, och Mamma har gjort i ordning en söndagsstek.

Vi sitter som bäst i den stora matsalen och äter en liten förrätt, när Pontus visar sig i dörren – med söndagssteken stadigt greppad mellan sina käkar. Pappa flyger upp som en bajonett och börjar jaga Pontus, som smiter ut genom den öppna entrén. Det blev ett par varv runt prästgården: Pontus före och Pappa Gösta efter, i sin fladdrande kaftan. Varpå Pontus stack till skogs med sitt byte och steken var ohjälpligt förlorad.

Säkert ordnade Mamma Marita något slags middag ändå, men för Pappa Gösta var nog dagen oåterkalleligen förstörd.

Det sista minnet av Pontus är inte lika glädjefyllt. Det var på försommaren, strax efter skolavslutningen. Vi reste ner över en vecka till Vadstena och kunde då inte ha Pontus med oss. I en familj, som vi hade stort förtroende för, lät vi inackordera honom.

När vi kom tillbaka till Stugun, möttes vi av beskedet, att Pontus nyss hade dött, överkörd av en bil.

Min sorg var inte en hejdlös förtvivlan, vilket den nog för min egen hälsas skull borde ha varit, utan ett slags tillstånd av stum chock och själslig förlamning. Och därvid blev det. Nästa dag stod jag i en dunge på prästgårdstomten och grävde Pontus grav. Jag grävde och grävde, frenetiskt och utan uppehåll, från den tidiga morgonen till den sena eftermiddagen. Det var ingen varm försommar i Jämtland det året. Men jag kände inte kylan, trots det svala vädret, och jag var lätt klädd. Framåt kvällen hämtade vi Pontus, som låg i en stor pappkartong med snören runt, och begravde honom i dungen.

På natten insjuknade jag i häftiga buksmärtor, så akuta och plågsamma, att jourläkare tillkallades. En läkare i övre medelåldern från någon grannkommun kom så småningom och gjorde en första undersökning. Blindtarmsinflammation kunde inte uteslutas. Jag fördes i taxi in till Östersunds Lasarett, där man undersökte mig och kom till samma resultat: Kanske blindtarmen, vi vet inte, men vi opererar för säkerhets skull.

Det blev operation, och främst kommer jag ihåg den preoperativa injektionssprutan, som var avsedd att lugna och ge avslappning. Dunkelt minns jag också namnet på drogen som injicerades: morfin-skopolamin, tror jag det var. Sedan lugnet och den nästan euforiska tillförsikten. Därefter den förfärliga gammaldags etersövningen, som jag ju varit

med om en gång tidigare och som lyckligtvis är avskaffad och ersatt med modernare metoder sedan länge. Jag opererades av en kirurgiunderläkare med efternamnet Hjelmqvist.

Operationen visade, att blindtarmen inte var inflammerad. Jag hade istället drabbats av ett slags stressrelaterad inflammation i bukens lymfkörtelsystem, ”körtelmage”, som den kallas och som troligtvis provocerats av att jag frusit och varit alltför lättklädd under den långa gravgrävningen. Men när man ändå öppnat, tog man förstås bort min blindtarm, vilket jag är oändligt tacksam över.

Denna händelse har många gånger senare i livet fått mig att tänka på ett ord i Nya Testamentets grekiska grundtext: *splagchna*. Den ordagranna ursprungsbetydelsen är ”inälvor”, men ordet används också i betydelsen ”kärlek”, ”känslor”, ”det inre livet”. (Det italienska ordet ”fiscere”, ”inälvor”, används i samma överförda mening!”) Det där med ”psykosomatik” och att kropp och själ samverkar, det har man vetat länge.

Vid den här tiden låg man kvar på sjukhus längre tid efter operativa ingrepp än man gör idag; likaså blev man kvar i sängläge längre än i våra dagar, då man är angelägen om att patienten skall komma upp och röra på sig och påbörja sin rehabilitering så snart som möjligt. Detta gällde också mig. Jag måste ha legat kvar på sjukhuset i närmare en vecka – i varje fall så länge att Mamma såg sig föranledd att ta in på ett pensionat i staden för att hon skulle kunna besöka mig dagligen under de strikt reglerade besökstiderna. När hon inte var där, var jag föremål för stor omsorg och tillgivenhet av en äldre kvinna, ett sjukhusbiträde, som bland annat såg till att jag alltid hade tillgång till ett glas saftsoppa med ett sugrör på bordet bredvid sängen.

Jag låg i ett rum med plats för två sängar och var ensam i rummet de första två dygnen. Sjukhusstandarden var en annan än i våra dagar. Toalett och dusch fanns inte i anslutning till sjukrummen eller salarna, bara i sjukhuskorridoren. Så länge man inte ansågs kunna ta sig dit själv till fots, fick den ofrånkomliga hygienen skötas på annat sätt. Jag vill minnas att det dröjde ett par dygn innan jag alls fick stiga upp ur sängen.

Så småningom fick jag dela rum med en man i 40-årsåldern. Han rullades in i rummet efter en blindtarmsoperation som varit komplicerad, eftersom kommit under vård först sedan blindtarmen brustit. Han var således i ganska dåligt skick, och jag vill minnas att han senare fördes över till en annan avdelning. Men jag kan fortfarande känna indignation över vad som hände morgonen efter hans operation, då kirurgen ifråga, överläkare Axel Odelberg, som tillika var sjukhusets medicinske chef, kom på rond och gav den omtöcknade, nyopererade mannen en grov utskällning för att han sökt vård så sent att den svåra komplikationen uppstått. I sak hade Odelberg naturligtvis rätt – manlig fåfänga att ”inte sjåpa sig” har skördat många liv helt i onödan. Men en sådant beteende från en läkare hade idag säkerligen lett till en IVO-anmälan.

”Larsén med Gottvagnen” var ett känt begrepp på det gamla lasarettet. Gottvagnen var en mycket omtyckt ambulerande kiosk, som drevs av en man vid namn Larsén och som gjorde dagliga turer på de olika vårdavdelningarna. Jag hade av Mamma fått en mindre summa pengar, men jag kan inte minnas att jag köpte något godis när Larsén kom med sin vagn. Däremot köpte jag vid ett tillfälle en dagstidning. Jag var ju ännu vid en ålder då man läste tidningar som ”Kalle Anka” eller ”Illustrerade Klassiker” – det gjorde

även jag – men antagligen fanns inga serietidningar i Gottvagnens sortiment, så det fick bli en dagstidning. ”Ska det vara Östersunds-Posten eller Länstidningen?” frågade Larsén. Jag hade ingen aning om skillnaden, så jag valde helt på måfå, och det blev Länstidningen. När min (numera!) djupt borgerliga Mamma sedan såg Länstidningen ligga på mitt nattduksbord, utbrast hon i rena förskräckelsen: ”Oj – nu tror folk att vi är *socialdemokrater!*”[8]

Någon tid senare, efter återkomsten till Stugun, var det dags att låta ta bort stygnen efter operationen. Det blev den lokale provinsialläkaren i kommunen, doktor Rosell, som fick utföra detta lilla ingrepp.

Doktor Rosell var en äldre man, på gränsen till pensionering eller ännu troligare arbetande på övertidsförordnande efter sin pensionsålder. Han var en fryntlig, mycket sympatisk person, men inte någon särskilt lysande företrädare för den medicinska professionen. Elaka tungor påstod åtskilligt om doktor Rosell. Som t.ex. att han aldrig vågade ordinera annan medicin än Magnecyl, eller att han hellre lät sina patienter ligga och dö i sina stugor än att remittera dem till Östersunds Lasarett, eftersom han inte vågade utsätta sig för lasarettsläkarnas löje över hans felaktiga diagnoser. Det där var antagligen bara ont förtal, men att det fanns brister i hans medicinska kunnande och praxis, var ganska uppenbart. Gummislangen i hans stetoskop var helt uttorkad och sprucken och hölls ihop med snören och tejp. Och min stygnborttagning – vilket knappast kan vara någon mer maktpåliggande medicinsk åtgärd – misslyckades han med. En tid senare, när vi befann oss i Stockholm, blev mitt operationsärr plötsligt infekterat. Det visade sig att bitar av stygnen låg kvar i ärret.

Tiden på kirurgkliniken i Östersund blev inte min enda sjukhusvistelse under tiden i Stugun. Tidigare på året, någon gång under vintern, hade jag drabbats av scharlakansfeber, som inte heller ansågs kunna vårdas hemma. Det ledde till en ny vistelse på Epidemisjukhuset i Östersund, med Sven Prag som läkare och med Epidemisjukhusets ängel, den goda översköterskan syster Agnes, som oändligt omtänksam vårdarinna.

* * * * * *

Mycket i Stugun var så annorlunda än i Nyhem. Det gällde inte minst människorna. Det fanns en värme och en närhet mellan människor i Nyhem, som man saknade i Stugun. Sannolikt var Stugun en rikare kommun och ett mer välbärgat pastorat, och det satte troligen också sin prägel på stämningar och attityder.

En av de stora ”pamparna” i Stugun var storbonden och landstingsmannen Nils Jonsson, ”Jonsson på Hålltåll'n” kallad. ”Hålltåll'n” var den jordbruksfastighet som Jonsson ägde och förvaltade genom hävd och arv sedan generationer tillbaka i hans släkt. (”Hålltåll” lär vara en gammal jämtländsk benämning på ett slags påle vid älvstranden, med någon funktion i samband med timmerflottning.) Hans partipolitiska tillhörighet var

8 I Jämtlands län fanns, och finns än idag, bara dessa båda lokaltidningar: den borgerliga ÖP, Östersund-Posten, och den socialdemokratiska LT, Länstidningen. Tolv år senare, 1968, året för det riksdagsval då jag första gången var röstberättigad, röstade jag socialdemokratiskt. Det har jag gjort, inte konsekvent men i de flesta val, sedan dess.

Centerpartiet – eller Bondeförbundet, som det då ännu hette. Och han var, förutom landstingsman, även kyrkorådets ordförande, många andra förtroendeuppdrag att förtiga.

Hade man mött Jonsson på Hålltåll'n i snart sagt vilket som helst annat sammanhang, så skulle man aldrig ha gissat att han var bonde. Det fanns ett aristokratiskt drag över Nils Jonsson, ett slags karaktär man inte förknippar med bondesamhällets människor. Man såg honom aldrig klädd i något annat än propra skräddarsydda kostymer med slips och välstrukna vita skjortor. Både hans och hans hustru Annas sätt att tala, leva och att föra sig vittnade mer om aristokratisk godsägarklass än om bönder. Och över gården Hålltåll'n, både exteriören och interiören, vilade en stämning av herrgård. Ändå visste vi alla, att Nils Jonsson var bonde – visserligen välbärgad, mycket kompetent och politiskt framgångsrik, men ändå i grunden bonde.

Mina egna minnen av Jonsson på Hålltåll'n är mycket positiva. Han mötte oss alltid med ett varmt leende, samtidigt som han utstrålade kraft och beslutsamhet. Pappa Göstas förhållande till Nils Jonsson, kyrkorådsordföranden, var mycket gott och förtroendefullt. De tycks ha kommit väl överens om det allra mesta, och fullt förtroende rådde dem emellan. Säkert var det en trygghet för min något sköra Pappa Gösta att ha en så robust och inflytelserik person som Jonsson till sitt stöd i olika sammanhang.

* * * * * *

Tiden i Stugun blev alltså ännu kortare än i Nyhem, men ändå hann mina föräldrar uträtta förvånansvärt mycket. Barn- och ungdomsarbetet byggdes upp av Mamma Marita med hjälp av frivilliga. Särskilt minnesvärt är ett evenemang som ägde rum i Godtemplargården, en helafton med diverse underhållning och med Mamma som arrangör och regissör. Huvudpunkten på programmet var ett sångspel uppbyggt på Andersens saga ”Prinsessan på ärten”. Där förekom också korta sketcher på Jämtlandsdialekt, vilka barnen och ungdomarna själva tagit initiativet till. Och där framträdde den då mycket unga Karin Jonsson – säkert inte mer än 8-9 år gammal – med briljant pianospel. Karin Jonsson, som senare blev min skol- och körkamrat i Östersund, kom med tiden att bli en av landets främsta cembalister och cembalopedagoger, sedermera känd under namnet Karin Jonsson Hazell.

Liksom i Nyhem hade Pappa Gösta en grupp sommarkonfirmander, också nu till viss del bestående av barn till vänner från Stockholm, utöver en stor ordinarie konfirmandgrupp. Allt samtidigt som han skötte mottagningsbyrån i Östersund.

MELLANSPEL I STOCKHOLM

Pappa hade alltså ett digert arbetsschema även i Stugun. Men med i bilden fanns också här hans perioder av oro och depression, förstärkta av stamningen, som tidvis blev närmast invalidiserande. Återkommande halsinfektioner satte ner hans allmäntillstånd, något som knappast heller blev bättre av hans kedjerökande.

En tid efter min blindtarmsoperation blev Pappa Gösta långtidssjukskriven. Vi bröt upp från Stugun och for ner till Stockholm, där vi bodde hos Morfar Harald på Hantverkargatan. Syftet med Pappas sjukskrivning var att i Stockholm få behandling dels för talfelet, dels för problemen med halsen. Morfar gladdes åt att hans ensamhet nu skingrades av vår närvaro, och han hoppades innerligt att det skulle vara möjligt för oss att bli kvar i Stockholm. Även Mamma och jag hoppades mycket på detta, och säkerligen i viss mån även Pappa, men så blev det inte.

Vi räknade kallt med att aldrig återvända till Stugun, så prästgården utrymdes och våra möbler blev tillfälligt magasinerade, troligen i Östersund, och den skraltiga Ford Consuln såldes. Höstterminen 1956 kom vi alltså att tillbringa i Stockholm, vilket för mig återigen innebar ett skolbyte, men denna gång åter till en gammal välbekant skola, Maria Förberedande Elementarskola.

Pappa kom till en halsläkare vid namn Frænckner, som hade sin mottagning i ett hus vid Karlavägen. Där konstaterades att hans tonsiller var förstörda av infektioner och måste opereras bort, vilket skedde på Röda Korsets sjukhus.

För sin stamning konsulterade Pappa överläkaren på den foniatriska kliniken vid Sabbatsbergs sjukhus, doktor Gunnar Bjuggren. Och på Bjuggrens remiss fick han behandling av talpedagogen Cajs-Marie Nygren, som också var verksam på Sabbatsberg. Cajs-Marie Nygren var hustru till den kände talpedagogen, recitatören och kompositören Åke Nygren, som längre fram i tiden skulle bli min lärare på Musikhögskolan. Något som i sin tur skulle bilda inledningen till en livslång vänskap, inte bara med Åke och Cajs-Marie utan även med deras äldste son Carl-Johan (Joa) och hans hustru Gun.

Doktor Bjuggren och Cajs-Marie Nygren, som båda var obestridligt skickliga inom sin specialitet, gjorde sitt yttersta för att hjälpa Pappa till ett fungerande sätt att handskas med sitt tal. Men Pappas stamning hörde till den svårare sorten, *tonisk* stamning, som även inbegriper kramptillstånd i ansiktsmuskulaturen. Man visste då liksom än idag, att sådan stamning aldrig går att bota helt.

När behandlingen var slutförd, kunde Pappa i varje fall undvika stamning i vardagslag, när han var utvilad och vid god vigör. Men när hans mentala svackor smög sig på, kom även stamningen tillbaka.

Och med dessa svackor kom även oro och aggressiva utbrott som inte sällan riktade sig mot Mamma; det kom missbruk av både sömnmedel och alkohol. Och detta, som jag ditintills skyddats från att se, kom jag nu i allt större omfattning att bli vittne till. Vittne och maktlös åskådare, som barn oftast blir.

* * * * * *

Det gjordes en del sonderingar för att ta reda på, om det skulle finnas någon möjlighet för Pappa Gösta att få tjänst i Stockholm, en tjänst som passade hans särskilda kompetens. Men det blev ganska snart uppenbart, att ”tåget hade gått” för Pappa när det gällde Stockholm. Varken i Stockholms stift eller i något annat sammanhang i huvudstaden visade sig någon framkomlig väg.

Men i Härnösands stift var han redan etablerad med rådgivningsbyrån i Östersund (som fungerade även under hans sjukskrivningsperiod). Den 1 december 1956 ansökte således Pappa Gösta hos domkapitlet i Härnösand om förflyttning från Stugun till Östersund. Han fick tjänst som pastoratsadjunkt med rådgivningsbyrån som sin huvuduppgift och vid sidan därav viss tjänstgöring som församlingspräst. Både biskop Hultgren och domkapitlet såg gärna att han kom tillbaka till stiftet och återupptog sitt arbete där.

Något egentligt val hade vi alltså inte. Ett par veckor före jul bar det av norrut, igen. Med sovvagn, upp till Norrlandsvinterns iskyla och som ett slags repris på flytten till Nyhem knappt två år tidigare. Men nu var destinationen länshuvudstaden Östersund. Alltså en *stad* – det var för mig, stadsbarnet, åtminstone något att glädja sig åt. Tiden i Nyhem och Stugun hade inte gjort mig till vare sig norrlänning eller vän av åretruntboende på landet.

NORRUT, ANDRA RESAN

Sista veckan i Stockholm hade jag legat sjuk i en kraftig förkylning och var fortfarande febrig och infekterad när vi steg på nattåget till Östersund. När vi på morgonen kom fram till Östersunds Centralstation, togs vi emot av komministern Einar Öberg och kyrkoherden Gösta Wiks hustru Karin. Det rådde bister vinterkyla och snödrivorna var höga. Karin Wik överräckte åt oss en korg fylld med goda smörgåsar, termosar med kaffe och varm choklad, mjölk och en del andra livsmedel, en omtanke man aldrig glömmer. Det blev eljest ingen längre mottagningsceremoni på järnvägsstationen; det var tidigt på morgonen, vi var trötta efter resan och jag var sjuk, så vi blev skjutsade till vår tillfälliga, möblerade bostad på Tegelbruksvägen 6 i utkanten av staden. Den låg i ett enkelt trähus i två plan av en typ som är vanlig i svenska småstäder, med två små lägenheter på vardera planet samt källare, men ingen vindsvåning.

Aldrig har färdigbredda smörgåsar smakat så gott som denna kulna, kyliga norrländska morgon i adventstid, i den nya tillfälliga bostadens kök. Vi hyrde den alltså möblerad: tre rum, kök och liten hall, av en äldre dam, Edla Eriksson, som under ett halvår bodde hos sin dotter i Stockholm.

Det gick buss in till Östersunds centrum – Länstrafikens bussar, som var gröna – men så här vintertid var sparkstöttingen ett lika oumbärligt fortskaffningsmedel som det var i Nyhem och Stugun. Enda skillnaden var, att här i Östersund blev sparkstöttingarna ideligen stulna.

* * * * * *

Så var det återigen dags för en ny skola. Närmare bestämt skola nummer sex innan årskurs fyra var avslutad (nummer sju, om man räknar in den andra perioden i Maria Förberedande Elementar). När bara ett par veckor återstod till jullovet, var det ingen idé att hoppa in i en klass. Jag fick istället använda tiden till att av och till besöka *Pelle Olsson*, som skulle bli min lärare i Norra Skolan under vårterminen, och få några duvningar i matematik hos honom, det ämne som var mitt svagaste och mest problemfyllda. Besöken skedde inte i skolan, utan i Pelle Olssons hem.

Pelle Olsson vore verkligen värd ett eget kapitel. Han var en genuin folkskollärare av den finaste gamla stammen: omsorgsfull, samvetsgrann, full av i huvudsak självförvärvad bildning, bestämd och samtidigt varm och empatisk. Vid sidan om lärarskapet var Pelle Olsson en hängiven och inte alls oskicklig målare. Porträtten hörde kanske inte till hans mest lyckade alster, men hans natur- och blomstermotiv var desto vackrare och mycket uppskattade. Blåsippor var hans favoritmotiv. När Pelle Olsson umgicks med präster och andra akademiker, var det ingen som kunde upptäcka, att han själv inte ens hade tagit studentexamen. Han deltog obesvärat i alla slags intellektuella samtal. Och fastän han själv aldrig gått i ett läroverk, hjälpte han med sin entusiasm och med sin utmärkta pedagogik årskull efter årskull av folkskoleelever till en plats i Östersunds Högre Allmänna Läroverk, där de tog realexamen och så småningom studentexamen. En lysande företrädare för det gamla folkbildningsideal som ledsamt nog verkar vara helt utfruset från vår tid och dess förgrovade materialistiska anda. Om mig skall han vid ett tillfälle ha sagt till min far: ”Den pojken är humanist!”

Pelle Olsson och hans hustru delade en oerhört smärtsam erfarenhet med den nyss nämnde komministern Einar Öberg och hans familj. Det hus, där familjerna Olsson och Öberg och flera andra bodde, ett hyreshus med ett flertal lägenheter, blev 1955 eldhärjat och brann ner till grunden, och några människor omkom, däribland en av Pelle Olssons söner som sprang tillbaks in i det brinnande huset för att rädda andra. Einar Öberg hade en färdig licentiatavhandling liggande i sin skrivbordslåda; den skulle inom kort ha lagts fram på teologiska fakulteten i Uppsala men gick nu oåterkalleligen förlorad. Hela denna katastrof levde ännu starkt i människors minne när vi kom till Östersund, bara drygt ett år efter det att den inträffat.

Vi firade alltså jul och nyår 1956 i det tillfälliga hemmet på Tegelbruksvägen. Julen minns jag inte, men däremot nyåret, då vi satt vid radioapparaten och hörde den gamle Anders de Wahl, som läste Tennysons ”Nyårsklockan” strax före tolvslaget. Det var en inspelning, eftersom de Wahl hade avlidit tidigare under året. Hans litet darrande, patetiska stämma kan jag mycket väl komma ihåg. Vi hade en liten moraklocka, som jag fick ringa i på själva slaget tolv, jämsides med klockklangen från radion. Och så ringde jag in vad som för min del (med en termins avbrott) skulle bli tio år i Östersund. Tio år av sorg, bekymmer och olika svårigheter men också med många stora glädjeämnen, inte minst i form av vänner och rik gemenskap.

* * * * * *

Östersunds Norra Skola i Samuel Permansgatans backe. Där började jag nu, i januari 1957, andra terminen i årskurs fyra, med Pelle Olsson som klasslärare. Det var en

viktig termin, eftersom det gällde att därifrån ta sig in i den fyraåriga realskolan vid läroverket. Betygen måste räcka till, och konkurrensen var inte oväsentlig.

I Pelle Olssons klass gick överläkaren Sven Prags son Svante, som jag tidigare nämnt, och som skulle bli en bestående vän genom livet. Där gick också en annan läkarson, Pehr von Post, sedermera restaurangman och chef för Wärdshuset Gammeltammen i Österbybruk. Svante, Pehr och jag skulle sedan följas åt några år i samma klass i realskolan, tillsammans med advokatsonen Johan Brolén, som dock efter realskolan försvann till Solbacka internatläroverk och därmed även från kamratkretsen.

Mycket under detta första halvår i Östersund kom för min del att handla om det förestående projektet: att komma in i realskolan och påbörja den skolgång som omsider skulle leda fram till studenten. I de humanistiska ämnena lyckades jag utan svårigheter. Det var, som sagt, matematiken som var min intellektuella akilleshäl, ett slags blockering som varat livet ut och som i våra dagar har en diagnos, som jag tidigare nämnt: dyskalkyli. Men den gode Pelle Olsson lät mig och några andra, däribland även Svante, få extralektioner i matematik i sitt hem. Och det märkliga inträffade att jag, när terminen nalkades sitt slut och inträdet i läroverket stod för dörren, hade höjt betyget till ett AB (enligt det gamla betygssystemet översatt med ”med beröm godkänt”). Vägen till läroverket och, i sinom tid, studentexamen, låg öppen, mycket tack vare Pelle Olssons hängivna och skickliga hjälp. Men den matematiska framgången kom jag aldrig att upprepa.

STORSJÖSTADEN, MIN SKOLSTAD

Östersund var vid denna tid en utpräglad småstad. Det är det väl än idag, fastän staden har vuxit betydligt och blivit säte för en högskola, diverse statliga institutioner, fler företag och annat som får en mindre stad att växa, ifråga om både invånarantal, bebyggelse och socialt liv.

Det Östersund vi kom till präglades främst av att det var en länshuvudstad, där Jämtlands läns landsting och landshövding residerade, och att det var en regementsstad. De tre militära förbanden I5, A4 och flygflottiljen F4 på Frösön beredde många arbetstillfällen. De skolor som fanns var, förutom folkskolorna, Högre Allmänna Läroverket (som efter några år skulle byta namn till Wargentinskolan) och Östersunds Praktiska Realskola, ÖPR, en yrkesinriktad realskola. Det fanns också en kommunal flickskola, och i anslutning till länslasarettet fanns en sjuksköterskeskola. Efter några år grundades även ett tekniskt gymnasium. Ett lärarinneseminarium för småskollärare (lågstadielärare) hade funnits tidigare, men var nedlagt.

Industriföretagsamheten var ännu rätt blygsam och hade tonvikten lagd på livsmedelsindustri: ett bryggeri, en charkuterifabrik, ett mejeri (de två sistnämnda senare sammanslagna till företaget NNP) och det sedermera nedlagda Isakssons Kafferosteri.

Landshövdingen hette Anders Tottie, av den gamla invandrade skotska släkten, och han gjorde verkligen allt han förmådde för att leva upp till den åldriga landshövdingstiteln ”Kunglig Majestäts befallningshavande”. Det fanns tveklöst något kungligt-aristokratiskt i hans sätt att tala och uppträda, och i samband med större högtider, såsom Svenska

Flaggans Dag och liknande, bar han t.o.m. den gamla landshövdingsuniformen, något som sedermera helt fallit ur bruk.

En småstad – men Sven Prag, som även tjänstgjorde som skolläkare, hävdade ofta, att ”Östersund är en småstad med storstadens alla sociala problem”. Han syftade då på prostitution och alkoholmissbruk, och faktiskt även narkotikamissbruk, som lär ha dykt upp tidigt i Östersund, och han syftade på en rätt omfattande kriminalitet och olika slags psykosocial misär. Säkerligen var det så, och man kan undra hur det kom sig. Kanske var det delvis förorsakat av att Östersund var länets enda stad, enda egentliga centralort, ett helt unikt förhållande bland Sveriges samtliga län vid sidan av Gotland. Länshuvudstaden drog till sig människor från den landsbygd som även här börjat avfolkas, och med denna tillströmning följde också allsköns psykosociala problem.

Byar och småstäder hade vid den här tiden ännu ofta sina så kallade original – sådana som med en grovt nedsättande term förr i tiden kallades ”byfånar”. Åtminstone två sådana original fanns i Östersund vid den tidpunkt då vi flyttade dit: ”Röd-Börje” och ”Rödspättan”. De hade trots ”namnlikheten” inget släktskap. Röd-Börje var en lätt utvecklingsstörd man som försörjde sig genom att arbeta som cykelbud på en trehjulig moped med flak. Han blev emellanåt retad av barn som råkade komma i hans väg. De sprang efter honom och sade ”Rrrrrrr...” i korus, vilket alltid hade åsyftad verkan: Röd-Börje ställde mopeden och började jaga barnen, dock utan större framgång. Öknamnet berodde på den högröda färgen i hans ansikte, särskilt vintertid. Hans liv slutade tragiskt, då han vid ett arbetsuppdrag fick ett vältande kassaskåp över sig och dog på fläcken.

Rödspättan var en dam i övre medelåldern. Hon hade fått sitt öknamn av att hon alltid gick klädd i rött från topp till tå: hatt, klänning, kappa, handväska, ja t.o.m. de högklackade skorna var skinande röda. Hon sågs i sin exklusiva utstyrsel ofta i stadens vimmel och brukade klaga över att det rådde ”nödår”, som hon sade. Hon dog sannolikt en lugn, naturlig död och var en dag helt enkelt borta från stadsbilden.

* * * * * *

Någon gång före sommarferiens början 1957 kunde vi flytta från vårt tillfälliga boende på Tegelbruksvägen till en lägenhet inne i Östersunds centrum, med adress Prästgatan 6 F, ett HSB-hus med hyreslägenheter. Vi fick plats för en del av våra möbler, men inte alla. En del måste fortsättningsvis vara magasinerat, som t.ex. ett matsalsmöblemang i bondrokoko, som vi hade anskaffat efter flytten till Nyhem. Det var en liten, trång lägenhet, där jag inte hade något eget rum. Om nätterna fick jag sova i det som var Pappas arbetsrum och privata mottagningsrum. Jag hade inget utrymme som var mitt eget utan måste sitta vid matplatsen i hallen mellan köket och vardagsrummet och läsa mina läxor och göra annat.

Mina föräldrar var i full färd med att etablera sitt sociala nätverk, och deras umgänge kom att nästan helt koncentreras till två yrkeskategorier: läkare och präster. I nu nämnd ordning, märk väl! Visst fick vi många goda vänner bland prästerna i staden och stiftet, men Pappa Gösta trivdes särskilt väl bland läkarna, som i sin tur alltid mötte honom med stor respekt och uppskattning. I sin verksamhet som psykoterapeut var Pappa särskilt

angelägen om ett gott samarbete med läkarkåren, och detta ledde i sin tur, anmärkningsvärt nog, till att han som ende icke-läkare blev invald som ledamot i Östersunds Läkarsällskap.

Sven Prag och hans familj var alltså den första läkarfamilj vi lärde känna, och vårt regelbundna umgänge med Prags började tidigt. Pappa Gösta kände sig alltid stimulerad av den livfulle Sven Prag som samtalspartner. Fastän de egentligen var rätt olika, passade deras kynnen mycket väl ihop. De hade sinne för samma sorts humor och var i stor utsträckning intresserade av samma slag av intellektuella frågeställningar. Sven och Lena Prag var värdpar för många oförglömliga middagar i sin villa i stadsdelen Byalaget.

Byalaget var ett område med ett antal identiska röda trävillor i två plan och i enkelt utförande. Där bodde även den andra läkarfamiljen som vi kom att stå nära, Wilhelm och Elisabet Thurfjell och deras fyra barn.

Wilhelm Thurfjell var mycket olik Sven Prag, men Pappas kontakt med Thurfjell gav honom ett utbyte av annat slag. Thurfjell var varmt troende kristen och aktiv inom det som då kallades Kyrkobrödrakåren, idag Svenska Kyrkans Lekmannaförbund. Han hade ingen utpräglad specialitet, utan verkade som allmänpraktiserande läkare, dels i privat praktik, dels som militärläkare. En tid förestod han också Alkoholdispensären, en landstingsdriven mottagning för alkoholmissbrukare med ett par akuta vårdplatser. Med Wilhelm Thurfjell inledde Pappa Gösta även olika slags samarbete. När Pappa efter några år av olika skäl inte kunde ha sin mottagning kvar på lasarettet, flyttade han över den till Wilhelm Thurfjells privatmottagning på Prästgatan, där Thurfjell och hans mottagningssköterska, frälsningssoldaten syster Edit, blev hans närmaste medicinska samarbetspartners.

Ursprungligen kom Wilhelm Thurfjell från baptistmiljö i Luleå men hade aldrig låtit döpa sig. Någon gång i början av 1960-talet beslöt han sig för att bli missionsläkare i dåvarande Rhodesia, och han fick sin familj med sig i beslutet om att de alla skulle flytta dit ner, till Afrika. Det var alltså i Svenska kyrkans mission han skulle verka, och det var angeläget att de som gick ut i missionen själva var döpta. Det blev Pappa Göstas uppdrag att döpa Wilhelm Thurfjell, vilket skedde i Östersunds nya kyrka, en kort tid innan familjen gav sig av. Han var en fridsam och vänlig person, politiskt tillhörig den liberala vänsterflygeln, aktiv folkpartist, en man av höga ideal.

Ytterligare en läkare som vi kom att lära känna rätt väl var Percy Möller. Liksom Wilhelm Thurfjell privat allmänpraktiker och militärläkare. En glad och musikalisk spelevink som sjöng och trakterade mandolin med stor bravur, bland annat.

* * * * * *

Efter en sommar då vi gjorde en kort resa till Lund och Köpenhamn och vistades hos Morfar Harald på Sämstad i Bohuslän var det dags för mig att börja i klass 1:5 A i Östersunds Högre Allmänna Läroverk, höstterminen 1957.

Vår klassföreståndare blev *Birgitta Eljas*, adjunkt i svenska och engelska. Henne återkommer jag senare till. Jag, Pehr von Post, Svante Prag och några till kom nu från Pelle Olssons klass i Norra Skolan till 1:5 A. Några av våra nya klasskamrater vill jag gärna nämna: Henrik Zetterström, sedermera narkosöverläkare och chefsöverläkare på Östersunds Centrallasarett; och Sören Wibe, sedermera nationalekonomiprofessor i Umeå, socialdemokratisk riksdagsman och riksbekant Europafiende.

Henrik Zetterström och Sören Wibe stod i ett slags Per-och-Pål-förhållande till varandra. De bildade ett radarpar genom hela realskolan (därefter gick de helt skilda vägar). Men detta innebar inte att de uteslängde andra. Henrik, Sören, Svante, jag och Pehr umgicks inte så sällan på fem man hand.

Sören och Henrik kom på idén att kalla sig själva ”Soucha och Härdy”. Varifrån själva idén kom, är emellertid höljt i dunkel. Kanske var det omedvetet Helan och Halvan – Stan Laurel och Oliver Hardy – som stått modell. De hade uttalade talanger för practical jokes, vilket för det mesta, dock icke alltid, var roande.

Vi hade ofta trevligt tillsammans. Henrik var påfallande musikalisk, vilket betydde åtskilligt för vår vänskap. Med Sören var det litet mer komplicerat. Vi trivdes för det mesta väl i varandras sällskap. Men hos Sören fanns också ett förakt, som han ibland gav tydligt uttryck för. Jag vet än idag inte om det skedde omedvetet eller om det var en del av en översittarattityd som han tidigt i livet bestämt sig för att inta. Hans senare agerande ifråga om EU gör mig benägen att tro det sistnämnda. I korta, stingande utfall kunde han signalera sin ringaktning och sitt förakt gentemot det kulturarv som råkade vara mitt: alltså i stora drag kyrka, teologi, kristen tro och humaniora. Alltid med sitt breda och under ytan omisskännligt aggressiva leende, påklistrat som en mask. Det skedde alltför ofta för att ha varit bara tillfälligheter. I vissa stunder kunde det kännas som om vi talade olika språk, utan någon som kunde översätta. Men Sören pratade på, utan bekymmer om vare sig att förstå eller göra sig förstådd.

Jag tvivlade aldrig på Sörens intelligens, men på ett plan var han klart känslostyrd. Hans agerande i EU-frågan illustrerar detta. Här lyckades han åstadkomma en ohelig allians mellan nattstånden jämtländsk lokalpatriotism och det slags socialdemokrati, som numera, tack och lov, hör till det förgångna och som främst var nostalgisk, självtillräcklig och tillbakablickande och vägrade se det europeiska samarbetets möjligheter – och nödvändighet. Att han till och med skulle överge socialdemokratin, den rörelse han tycktes närmast organiskt sammanvuxen med, till förmån för en mycket apart och löst ihopkommen partisammanslutning, den så kallade ”Junilistan”, med element alltifrån unken ytterhöger och till vänstersocialism, framstår än idag som helt obegripligt. Hans liv skördades tragiskt av en kort, skoningslös sjukdom när han var mitt i steget, så vi kan aldrig fråga honom om detta.

* * * * * *

Läroverket i Östersund var en bra skola med en utmärkt lärarkår, med engagerade och skickliga lärarpersonligheter. Iögonenfallande undantag fanns, men var finns inte det? Mycket av den goda andan i en skola utgår från den som är rektor, och i det avseendet var vi mycket gynnade: *Allan Weinhagen* från skånska Teckomatorp, fil.dr. vid universitetet i Lund och lektor i geografi, var vår rektor genom alla åren, ända fram till studentexamen.

Jag har svårt att tänka mig en rektor som bättre än Allan Weinhagen förenar de egenskaper en god skolledare bör ha: principfasthet och organisationsförmåga i förening med engagemang, personlig värme och empati. Som pedagog var han helt lysande. I vår klass hade vi den stora turen att få honom som lärare i geografi; ett särskilt privilegium, eftersom han som rektor hade mycket få undervisningstimmar. Många beklagade rentav detta, att han inte fick fler tillfällen att undervisa. När han skulle förklara jordens geologiska

förändringar: kontinentalförskjutningarna, uppkomsten av bergskedjor, horst och förkastning etcetera, använde han ett mycket dramatiskt och expressivt, mimiskt kroppsspråk för att illustrera dessa förlopp i naturen. Allan Weinhagen var också den förste av våra lärare som talade om förtrycket och apartheiden i Sydafrika, långt innan frågan kom upp i historieundervisningen. Hans djupa indignation över den rasistiska förtryckarregimen var inte att ta miste på.

General Francos fascistregim kom också på tal, men när det gällde Spanien, talade Allan Weinhagen, djupt upprörd, mest om den barbariska tjurfäktningsseden.

Det var alltså en undervisning som inte gav bara kunskaper utan även värderingar. Jag har ofta tänkt på just detta exempel, när det talas om ”objektivitet” och ”värderingsfrihet” i skolvärlden. Varför skulle man eftersträva en sådan undervisning – och är den överhuvudtaget möjlig? Allmänmoraliska frågor om rätt och fel kan inte göra halt inför sådant som även gäller länders politiska system eller hantering av mänskliga rättigheter.

Vår klassföreståndare *Birgitta Eljas* var gift med adjunkten Mats Eljas, som senare skulle bli min klassföreståndare i gymnasiet. Hennes ämnen var svenska och engelska, och det var i ämnet svenska vi kom att ha henne som lärare i vår klass, ”svenska språket och litteraturen” samt ”svensk skrivning”, som det tvådelade ämnet på den tiden kallades.

Med facit i hand – hennes självmord drygt 20 år senare, utfört med Stig Dagermans beprövade metod – känns det svårt att tala öppet om det som uppfattades som komplicerat med just henne. Bakom fasaden fanns åtskilligt som man som realskoleelev aldrig kunde vare sig se eller gissa sig till. När jag nu i efterhand lägger ihop det jag vet, står det ganska klart för mig, att hon ärligt gjorde det allra bästa utifrån de förutsättningar som var henne givna. Det hindrade tyvärr inte, att jag som elev många gånger stod oförstående inför hennes rigiditet och frånvaro av inlevelseförmåga. Hon hade ett färdigt koncept för sin undervisning, och det följde hon med en konsekvens som påminner om den gamla militärinstruktionen: ”Om terrängen och kartan inte stämmer överens, så är det kartan som gäller.”

Birgitta Eljas gjorde antagligen det bästa hon kunde för att göra oss alla rättvisa, och hon var inte helt oförmögen att se och erkänna begåvning hos sina elever. Jag mötte uppskattning från henne när det gällde mina uppsatser och fick oftast mycket goda betyg. Men när något inte stämde med hennes på förhand uppritade karta, förlorade hon fotfästet i verkligheten och blev påtagligt aggressiv mot dem som hon var satt att vägleda. En tid lyckades jag dåligt i skrivningarna i den svenska grammatiken. Orsaken var, utan tvekan, lättja och brist på koncentration. Det hade kunnat ses och påtalas, på det ena eller det andra sättet. Några år längre fram i tiden, när jag läste både latin och grekiska, beredde mig grammatikaliska analyser och kunskaper inga som helst problem. Men Birgitta Eljas kopplade det hela nu till mina svårigheter med matematiken. Budskapet från henne blev som jag uppfattade det, om än uttryckt i indirekta ordalag, att jag var duktig i uppsatsskrivning, men i övrigt var jag dum i huvudet.

Det var ett slag mot min självkänsla, och jag vet inte i vad mån det bidrog till att jag senare, på tröskeln till gymnasiet, greps av en förlamande skoltrötthet, hoppade av skolan och fick gå om sista årskursen i realskolan. Men helt utan betydelse var det säkert inte. Förmågan att stötta saknade hon helt. Birgitta Eljas återkom sedan i gymnasiet, då som

lärare i engelska. Hon var dotter till Einar Wirén, som en gång i tiden var rektor vid internatskolan Lundsberg i Värmland. Där hade hon alltså vuxit upp som enda kvinnliga elev i det som då ännu var en renodlad pojkskola.

Läraren i historia var en smålänning vid namn *Hans Jacobsson*, ”Lill-Jacob” kallad, på grund av sin småväxthet. Lill-Jacob återkom senare som min historielärare i gymnasiet, och man hade önskat honom att han skulle ha fått undervisa bara där. Hans disciplinsvårigheter i det oregerliga, pubertetsbångstyriga mellanstadiet var enorma och hans förmåga att sätta sig i respekt bland 12-,13-, 14-åringar tyvärr helt obefintlig. I rätt sammanhang, d.v.s. på gymnasiet, var han en alldeles utmärkt historielärare. I början av 1970-talet, när han började närma sig sin pensionering, gav han sig i kast med en forskningsuppgift: att skriva Östersunds läroverks historia. Det resulterade i ett gediget och innehållsrikt arbete på 304 sidor, utgivet i Östersund på AB Wisénska Bokhandelns Förlag.

Läraren i engelska blev den unge och rätt nyutbildade adjunkten *Gunnar Ohlsson*, som även undervisade i svenska samt hade strötimmar i filosofi på gymnasiet. Så småningom blev han rektor för kvällsgymnasiet. Han var omtyckt av oss alla och förmådde ingjuta motivation i oss för detta viktiga språkämne. Hans relativa ungdom bidrog alldeles säkert också till hans popularitet.

I matematik kom vi att undervisas av *Bertil Nilsson*, den ende infödde Östersundsbon bland våra lärare. Nilsson kallades allmänt ”Sheriffen” på grund av sin självpåtagna uppgift att göra räder genom korridorerna och klassrummen varenda rast, för att haffa de elever som dröjde sig kvar inne i skolbyggnaden och jaga ut dem på skolgården. Bertil Nilsson kände mycket väl till det öknamn han hade, och det tog han med glimten i ögat. Han var lärare ut i fingerspetsarna och älskade sina båda ämnen, matematik och fysik. Vilket dock dessvärre inte hjälpte mig till bättre resultat i matematiken.

Det som idag kallas religionskunskap hette då ännu kristendomskunskap, helt enkelt. Hur detta ämne utformades i praktiken, berodde mycket på inställningen hos läraren. Tonvikten i själva kunskapsinnehållet låg visserligen på kyrkan och den kristna religionen, men det innebar inte nödvändigtvis, att undervisningen blev ”dogmatisk” eller konfessionell.

Av någon anledning fanns då jag började i läroverket inte tillräckligt med egna behöriga kristendomslärare på skolan. Man anlitade därför någon av församlingens präster som timlärare. Vår förste kristendomslärare blev således kyrkoherden Gösta Wik (som jag skall berätta mer om längre fram). En tid undervisades vi av den tidigare nämnde Einar Öberg. Sist och slutligen fick vi skolans egen adjunkt Henrik Caspari som lärare i kristendom.

Henrik Caspari – hos alla oss som någon period haft honom lärare framkallar detta namn ett varmt leende; ett leende av såväl tacksamhet som överseende med hans egenheter och stundtals ganska nyckfulla och förvirrande förhållningssätt.

Visst framstod Henrik Caspari som ganska originell för oss – han kallades ”Kasper” – men samtidigt kände och insåg vi på något plan, att han representerade ett kulturarv och ett livsöde, som det fanns all anledning att visa den djupaste respekt.

Henrik Caspari var rätt förtegen om sin bakgrund. Han var för övrigt den enda av läroverkslärarna som mina föräldrar i någon mån umgicks med privat. Hans första hustru Harriet, som kom från en judisk familj Abersten i Sundsvall, var utbildad sångerska och lär i sin ungdom ha uppträtt på vissa mindre operascener i Tyskland. I Östersund verkade hon nu privat som sångpedagog. Vad man visste om Henrik Caspari var, att han kom från en judisk familj i Harburg utanför Hamburg, men att hans föräldrar troligen var kristna judar. Kanske tillhörde han samma kristna judiska släkt som Carl Paul Caspari, en av den moderna bibelvetenskapens föregångsmän på 1800-talet.

Vid mitten av 1930-talet hade Henrik Caspari kommit till Sverige på flykt undan nazismen. Med sig från Tyskland hade han en kvalificerad humanistisk akademisk examen i bland annat germanistik. I Sverige lät han först utbilda sig till metodistpastor, tog sedan en teol.kand.-examen och lät prästviga sig i Svenska kyrkan, tjänstgjorde några år på 1940-talet som präst i Luleå stift och blev sedan lärare. I Sverige hade han på slutet av 1930-talet brevväxlat med Verner von Heidenstam om nazismen, en brevväxling som otvetydigt blottar Heidenstams cynism och uttalat nazistiska, antisemitiska hållning. Judeförföljelserna hade Heidenstam i ett brev till Caspari kommenterat med att ”när man hyvlar, faller det spån”.

Adjunkt Caspari var mycket livfull, energisk och fylld av kreativa idéer i sin undervisning. Inte alltid lika välbetänkta, men alltid entusiastiska. Och han var mycket kort till växten – kortare än adjunkt Jacobsson alias Lill-Jacob. Han hade avgjort ett helt annat temperament än vad vi var vana att möta inom den övriga lärarkåren.

Caspari hade högt ställda ambitioner i sin kristendomsundervisning. Han gav oss exempelvis en orientering – om än mycket lättillgänglig sådan – i hur man arbetar med Bibelns texter inom bibelvetenskapen. Kanske uppskattade inte alla elever detta, men för mig blev det den första introduktionen i ett av de teologiska ämnen som senare kom att stå mig närmast.

Med min Pappa Gösta delade Henrik Caspari intresset för högkyrklighet och katolicism. När vi en gång var hemma hos honom, såg jag att han vid väggen i sitt arbetsrum hade en bönepall och framför den en stor tavla med ett porträttgalleri av olika helgon: Jungfru Maria, de heliga apostlarna, Franciskus, Benedictus, Birgitta med flera. Tavlan hade gjorts på beställning åt Caspari av en konstnär. Men när jag såg på målningen litet närmare, upptäckte jag i ena hörnet en bild av påven Pius XII. Jag tog mig då friheten att påpeka för Caspari, att Pius XII inte hade blivit helgonförklarad.

– *Nej – men jag har privatförklarat honom för helgon!* blev Casparis svar.

Varför, nändes jag aldrig fråga honom. Det hade varit intressant att få veta. Kanske var det för att Pius XII var den påve som släppte in den moderna bibelvetenskapen i den katolska teologin?

En förfärlig tragedi drabbade makarna Caspari, när deras ende son Birger, hängiven humanist och lärare i latin och grekiska, begick självmord. Det inträffade i början av 60-talet, då han tjänstgjorde vid ett gymnasium i Kalix.

I musikämnet skulle det dröja några år innan vi fick en undervisning som var stimulerande och utvecklande. Den första lärarinnan, *Alice Westin*, var hustru till kyrkoherden Nils Westin i Ås, norr om Östersund. Hon kom från en tyskbaltisk familj i Tallinn – eller Reval, som staden tidigare benämndes på både svenska och tyska – och hade gift sig med Nils Westin redan under mellankrigstiden. Jag vågar nog påstå, att ingen av oss, oavsett musikalisk läggning och håg, såg fram emot fru Westins lektioner. Hon var auktoritär och föraktfull på ett sätt som effektivt tog död på all lust och glädje. Musiktimmarna under hennes ledning var något man bara tog sig igenom.

Hon slutade i förtid, och så mycket bättre blev det inte under hennes efterträdare *Emil Jonsson*. Han var en torr, rigid och totalt humorfri person, och hans undervisning bestod, vid sidan av de obligatoriska ”stamsångerna”, i att vi fick sitta och skriva ner namnen på olika kompositörer efter en av Jonsson hemmagjord indelning i olika genrer: symfonikompositörer, operakompositörer, operettkompositörer... Dessa namn fick vi sedan i hemläxa att kunna rabbla upp ur minnet. Däremot kom Emil Jonsson aldrig på idén att vi skulle få höra några exempel på alla dessa härliga mästares musik. Emil Jonsson var i grunden kyrkomusiker, och han flyttade rätt snart söderut och återgick till kyrkomusikeryrket, knappast saknad av någon. Under den relativt korta tid han var på skolan gick han under öknamnet ”Emoll”.

Sedan kom en kort blomstringstid under en musiklärare, som blev desto mer älskad och avhållen: *Elis Johansson*. Han förde in lusten och skaparglädjen i musikämnet och arrangerade konserter med skolans egna förmågor. Särskilt oförglömlig blev en ”Tyrolsk afton” i läroverkets aula, under medverkan av både elever och lärare vid skolan. Det tyrolska (mest melodier och sånger ur Benatzkys ”Vita Hästen”) varvades med andra inslag, däribland italienska, och jag stod för ett av dessa, när jag sjöng ”O sole mio”, med Elis Johansson vid pianot. Det var min sista ”säsong” som gossopran, före målbrottet. Jag sjöng under uppbådande av all tänkbar italiensk bravur och belcanto, och applåderna, det vågar jag påstå, hörde till de kraftigaste och längsta under kvällen. Som gossopran hade jag en öppenhet och frihet i klangen och tonbildningen som jag aldrig riktigt hittade tillbaks till med den vuxna mansrösten, trots flera pedagogers hjälp.

Vid den tyrolska aftonen hörde jag första gången Isidor Dannströms glunt-liknande duett ”Duellanterna” framföras. Det var Elis Johansson och adjunkten Mats Eljas som sjöng den, och båda var även mycket begåvade aktörer. Överstämman i ”Duellanterna” skulle jag själv senare i livet komma att sjunga många gånger, mest tillsammans med Carl-Johan Nygren och med min svåger Leif-Johan Höckert. En flicka vid namn Gunnel Österlund dansade ett balettnummer. Hon var dotter till ledaren för stadens kommunala musikskola, Arnold Österlund, och bedårande vacker, inte minst nu i sin balettklänning. Efteråt ställdes vi upp för fotografering tillsammans, Gunnel och jag, av Östersunds-Postens fotograf, Gunnel med sin vänstra arm vilande över min skuldra; jag har ännu kvar detta foto i ett album. Jag blev blixtförälskad, men det förblev en kärlek på betryggande avstånd. Gunnel Österlund, som var något år äldre än jag, hörde aldrig ens till mina

umgängesvänner på skolan. Hennes far Arnold skulle däremot bli min förste sångpedagog.

Under det kommande sommarlovet fick vi så på olika vägar budet om att Elis Johansson hastigt hade dött i hjärtinfarkt. Vid höstterminens upptakt i aulan höll rektor Allan Weinhagen en mycket gripande parentation över den älskade musikläraren, och vi var många som grät öppet.

Efter Elis Johansson – som vid sin död redan börjat närma sig pensionsåldern – beslöt sig tydligen skolans ledning för att man skulle satsa på en rejäl föryngring inom musikämnet. Man anställde *Karl-Fredrik Jehrlander*, cirka 27 år gammal, som huvudlärare i musik. Jehrlander, som var kantorsson från Karlshamn i Blekinge, hade efter sin musiklärarexamen från Musikhögskolan i Stockholm bara haft ett kort förordnande vid Hersby gymnasium på Lidingö. Vid läroverket i Östersund skulle han komma att stanna ända till sin pensionering, och i staden har han blivit kvar även därefter.

Första lektionen för Karl-Fredrik (den ende lärare vi sade *du* till) glömmer jag aldrig. Nu kände man påtagligt att det blåste nya friska vindar på skolans musikinstitution. Hela timmen ägnade Karl-Fredrik – eller K-F, som vi mest kom att kalla honom – åt att visa oss hur nerkörd hela musikinstitutionen var. I musiksalen stod en flygel. Allt övrigt material som fanns, och som K-F på ett raljant sätt förevisade, var lite sånghäften, en lös snäcka från en cello och ett par tamburiner. K-F drev hårt sina krav på nyinvesteringar, och han lyckades verkligen. Snart fanns i musiksalen en modern stereoanläggning, ett omfattande förråd av både skivinspelningar och noter, en cembalo och åtskillig annan utrustning. Han lät även anskaffa en uppsättning slagverksinstrument anpassade till Carl Orffs musikpedagogiska ”Schulwerk”. K-F Jehrlanders storartade insatser för musiklivet vid läroverket återkommer jag till.

Teckningsläraren var och förblev genom alla år *Arne Karlestedt*, infödd stockholmare som påstod att han ”hatade” Stockholm; man fick aldrig veta varför. Hans sävliga, nasala Stockholmsidiom röjde dock alltid hans ursprung med all önskvärd tydlighet. Han var utbildad vid Konstfack och etablerade sig tidigt i Östersund, där han tillbragte resten av sin lärarbana och sitt liv. Hans hustru Britta var också teckningslärare och arbetade tidvis som extraordinarie vid läroverket.

Varken jag eller någon annan av Arne Karlestedts elever hade någonsin något otalt med honom. Han var på ett plan en okomplicerad och lättillgänglig människa. Det var lätt att känna sympati för honom. Men han var också vår lärare i teckning, och det var i den egenskapen han blottade sina brister. Enkelt uttryckt kan man säga, att han sade när något var dåligt och han sade när något var bra, men aldrig varför. Dialogen, kommunikationen, den pedagogiska vägledningen i konstskapandets tekniska och estetiska förutsättningar fanns aldrig där.

Jag målade mycket hemma under dessa år, inte minst i olja. Därför kändes Karlestedts litet frånvarande och oengagerade hållning i teckningssalen ibland ganska frustrerande. Men jag blev inte utan uppskattning från hans sida. Vid ett tillfälle gjorde jag ett par målade friser i bränd och glaserad lera, med något slags mycket fantasifull osmansk- eller arabiskinfluerad ornamentik i glada färger. De väckte Karlestedts förtjusning. Jag var då inne i en period då jag intresserade mig mycket för islam, både

religionen och kulturen[9]. Zettersténs översättning av Koranen, som jag via vännen Svante Prags förmedling förvärvat från Sven Prags bibliotek genom en liten bytesaffär, hörde till min lektyr, och jag läste också allt jag kom över om den islamiska konsten.

Vid ett annat tillfälle utlyste Arne Karlestedt och de andra teckningslärarna i Östersund en konsttävling för skolungdomar, ”Min bästa grej”, som resulterade i en utställning i gamla länsbibliotekets lokaler. På vinst och förlust lämnade jag in en halvt nonfigurativ oljemålning med Marie bebådelse som dunkelt framträdande motiv. Också denna gång fick jag en översvallande positiv kritik av Karlestedt, och målningen kom med på utställningen.

Mamma Marita vikarierade en tid som teckningslärare vid läroverket och kom då att lära känna Arne Karlestedt som kollega. Hon hade ett intryck av att han egentligen inte trivdes med läraryrket utan helst hade velat bli fritt verkande konstnär.

Jamtli var Östersunds ”Skansen”. Där fanns stugor, härbren, mangårdsbyggnader från bondgårdar med mera, från hela Jämtland. Dessutom var det litet av ett nöjesetablissemang och hade i likhet med Skansen en utomhusscen, där olika tillresta artister uppträdde. Och där fanns den ärevördiga restaurangen *Hov*, som var byggd och inredd i ett slags romantiserande fornnordisk stil, troligen avsedd att väcka associationer till landskapets vikingatida hjältar, såsom *Arnljot*.

Att besöka Jamtli en vanlig vardags- eller helgdagskväll var ekonomiskt inte särskilt maktpåliggande. Men när stora artister var på besök, höjdes entréavgifterna avsevärt. Så var fallet när Max Hansen, den legendariske film- och operettartisten, en gång gav konsert på Jamtli. Min veckopengskassa räckte inte, och jag hade väl inte nänts att be mina föräldrar om förstärkning för detta ändamål. Men – bättre brödlös än rådlös! Jamtli var nämligen omgivet av ett långt grönt trästaket. Och i staket av trä fanns en del kvisthål av bekvämt titthålsformat. Jag kurade alltså ihop mig i diket intill staketet närmast utomhusscenen, fann ett perfekt kvisthål och kunde följa hela Max Hansens framträdande, med alla de underbara paradnumren som ”Det måste vara underbart”, ”Kan lille Sigismund rå för att han är vacker” och ett flertal andra.

Max Hansen var en tjänare åt den lättare underhållningens musa. Men han var det med den äran och med ett förnämligt artisteri, som aldrig glöms av dem som upplevt det. Efter konserten väntade jag vid Jamtlis entré och fick se hur limousinen med Max Hansen passerade för färd till Grand Hotel. Bara ett år senare gick Max Hansen ur tiden.

* * * * * *

Som sagt, genom hela realskolan var jag flitigt sysselsatt med att måla. Material i form av oljefärger, pannåer och dukar hade jag tillgång till, eftersom Mamma Marita var konstnärligt verksam genom alla åren i Östersund. Ofta fick jag ”återanvända” gamla pannåer och dukar som hon kasserat, i regel ofullbordade skisser som hon övergivit. En tid hade hon egen ateljé i en hyrd lokal, och som den mycket skickliga porträttmålarinna hon var, målade hon porträtt på beställning; det blev rätt många porträtt under årens lopp.

9 Ett intresse som bestått genom åren men som numera i första hand gäller sufismen och den islamiska filosofin, med rötter inom bl.a. nyplatonismen.

Min älsklingsmålare var Vincent van Gogh, och han var också en av mina huvudsakliga inspirationskällor. De gula, soldränkta landskapen, de kraftiga penseldragen, de markerade konturerna, allt sökte jag efterlikna.

Mamma hade ett extra staffli som jag ställde upp i mitt rum, med tidningspapper utbredda på golvet, och så målade jag. När vi någon gång besökte Stockholm i samband med lov, var en av höjdpunkterna att gå till gamla Beckers vid Sveavägen och köpa nya oljefärger.

Mamma Marita hade på Konstakademien haft Isaac Grünewald som lärare, själv en gång elev till Matisse och den franska expressionistiska ”fauvismens” banerförare i Sverige och så småningom hårt kritiserad för sin kommersialiserade ”massproduktion”, inte minst av Ulf Linde. När man jämfört honom med hans hustru Sigrid Hjertén-Grünewald, har man ofta hävdat, att hon var den avgjort mer begåvade av dem båda. Jag är själv starkt benägen att hålla med om detta, och jag har ett minne av att min mor också delade den uppfattningen.

Jag vet att Isaac Grünewald betydde mycket för Mamma på det rent personliga planet – men det är märkligt att konstatera, att ingenting av hans stil och konstnärliga ideal avsatt några som helst spår i Mammas sätt att måla! Det finns ett lugnt, nästan meditativt uttryck i Mammas målningar, både i porträtten och i de andra motiven, och jag har alltid funnit det svårt att placera in henne i något speciellt stilfack. Om det är någon av hennes personliga favoritkonstnärer som hon alls påverkades av i sitt eget måleri, så är det möjligen Ivan Aguéli.

* * * * * *

När jag började i läroverket, förekom fortfarande morgonbön i skolan. Den inledde varje skoldag, den ägde rum i aulan, och närvaron var obligatorisk. Dessutom var det obligatoriskt att ha med sig en egen psalmbok, och såväl närvaro som psalmboksinnehav kontrollerades, och försummelse ledde till registrerad och rapporterad anmärkning.

Det var ofta någon av skolans lärare som höll morgonbönen, kristendomslärare eller annan lärare med kristen förankring, men inte så sällan inbjöds någon präst eller frikyrkopastor utifrån att leda samlingen. Ibland hade vi turen att få höra ganska prominenta talare. Vid ett par tillfällen talade den riksbekante predikanten C.G. Hjelm, i samband med någon av sina predikoturnéer, och han blev med sin humor och färgstarka talekonst mycket omtyckt. På aulans läktare fanns då ännu en orgel, som var i mycket bristfälligt skick. En psalm inledde och avslutade andakten, och skolans musiklärare eller någon spelkunnig elev tjänstgjorde som organist. Till vänster på podiet satt alltid rektor Allan Weinhagen, även han försedd med egen psalmbok.

Att morgonbönen leddes av en kristendomslärare, behövde inte nödvändigtvis betyda, att den innehöll ett tydligt kristet budskap. Ibland leddes morgonbönerna t.ex. av kristendomslektorn Sune Grönbladh, en teologie licentiat som var uttalat agnostiker, om inte rentav ateist. Hans kroppsspråk avslöjade med all önskvärd tydlighet, att morgonbönen var ett åliggande som han helst hade velat slippa.

Litet längre fram under min skoltid, och under påverkan av den livliga debatten om kristendomsämnet och religionens roll i skolan, ändrades morgonbönen till ”morgonsamling”. Den förändringen innebar, att samlingen inte alltid behövde ha formen

av en andakt utan kunde ledas av personer som till exempel informerade om olika föreningars eller folkrörelsers verksamhet på skolan. Dessutom minskades antalet obligatoriska morgonsamlingar till tre alternativt två per vecka. Man fick ett litet kort, instucket i en plastficka, där det stod vilka tre dagar man var skyldig att närvara. Det totala elevantalet delades in i två hälfter, termin för termin, så att ena halvan skulle delta måndag, onsdag och fredag, den andra halvan tisdag och torsdag. Under hela min läroverkstid var fortfarande halva lördagen skoldag, men såvitt jag minns började den inte med morgonsamling.

* * * * * *

Läkare, lärare. Några lärare från gymnasietiden har jag kvar att berätta om senare. Här är dags att säga något om prästerna i Östersund, dem vi på ett eller annat sätt kom i beröring med.

Kyrkoherden och sedermera prosten Gösta Wik har redan nämnts. Han var en fridfull, vänlig ångermanlänning, präglad av den klassiska norrländska lågkyrkligheten och pietismen, men var själv inte uttalat pietistisk utan öppen för kultur i olika former. Inte minst var han litteraturintresserad, och de gånger vi var inbjudna till hans hem, bidrog han nästan alltid med högläsning ur någon skönlitterär bok.

Gösta Wik hade humor, en varm, hjärtlig humor. Det fanns alltid ett leende på hans läppar, och det blev många glada skratt i hans sällskap. Ibland kunde man t.o.m. spåra källorna till hans infall. En Valborgsmässoafton hade vi i radion lyssnat till Yngve Gamlin, en av aktörerna i Povel Ramels gamla ”Knäppupp-gäng”, som gjorde en underbar nonsensparodi på ”talet till våren”. Någon timme senare var vi ute på Frösön, vid ett majbål, där just Gösta Wik skulle hålla det traditionella talet. Wik kom och talade, och vi, liksom hela publiken, fick åtskilliga glada skratt. Det var så skönt att möta en vårtalare som inte tog just denna ganska stereotypa uppgift på alltför blodigt allvar, och vi kunde ana hur Wik i sina förberedelser i sista stund via radion fått inspiration från den jämtländske komikern och imitatören.

Gösta Wik var alltid vänlig och omtänksam mot vår familj. Under våra första år i Östersund var han även till viss del Pappa Göstas chef; det varade tills Pappa så småningom blev stiftsadjunkt och ställdes direkt under biskopen och domkapitlet i Härnösand. Som nämnts, var Gösta Wik min kristendomslärare under det första året i realskolan. Att vår familj hade en slagsida åt högkyrklighet och katolicism, var mycket mer känt än vad mina föräldrar ville inse. Att vi trots detta möttes med så stor tolerans, måste sägas ha varit ganska anmärkningsvärt, med tanke på hur starkt katolikskräcken ännu satt i ryggmärgen på människor i den norrländska lågkyrkliga miljön.

Kanske kom den växande vetskapen om vår katolska anknytning att till viss del prägla Gösta Wiks undervisning, när jag nu var en av hans elever. Jag kan tänka mig att han såg en uppgift i att om möjligt rädda mig ur papismens garn. Han ägnade mycket tid åt att söka nöta in i oss den lutherska läran om rättfärdiggörelsen genom nåden och tron allena och Skriften som trons enda rättesnöre. Det skulle han förmodligen ändå ha gjort, men vid ett tillfälle arrangerade han en lektion på ett sätt som antagligen inte skulle ha skett, ifall jag inte funnits i klassen. Vi hade talat om reformationstiden, den katolska kyrkan, Luther och Calvin. Och nu ville Gösta Wik anordna en liten ”disputation” mellan tre

”teologer”, efter gammal modell: en elev skulle representera den katolska kyrkan, en skulle representera lutherdomen och en skulle uppträda som kalvinist. Jag anmälde mig omgående till att föra den katolska kyrkans talan – och det var säkert Wiks avsikt; han ville nog på detta sätt få reda på hur jag tänkte. Det blev en mycket livfull disputation, och vi var alla tre väl pålästa. Vem som representerade det lutherska lägret har jag glömt, men ”kalvinisten” var Johan Ellingsen, sedermera narkosläkare i Stockholm.

Einar Öberg har också redan nämnts, liksom att även han en tid var min kristendomslärare. Öberg var själv prästson; fadern var komministern, lasarettspredikanten och regementspastorn Petrus Öberg, som också varit verksam i Östersund. En man som med en mycket sträng och bister uppsyn blickade ner över en från ett porträtt i församlingssalen.

Vi brukade säga, att hade inte Einar Öberg blivit präst, så hade han troligen blivit skådespelare. Han var en spexare och aktör av stora mått, något som blev till glädje framförallt vid middagar, både dem han och hans hustru Gudrun var värd för och dem han var gäst vid. Hans oöverträffade imitation av Max Hansen glömmer ingen som varit vittne till den.

Men Einar Öberg var förmodligen den av de präster vi kände, som hade allra svårast att tåla min Mammas katolska sympatier. Pappa Gösta uppfattades ”bara” som högkyrklig och som sådan trots allt rätt ofarlig, men när det gällde Mamma, läckte det säkert snart ut att hon hade nära kontakter med den katolska kyrkan. Detta gjorde, att så snart Einar Öberg fick syn på min Mamma Marita i kyrkan någon söndag då han predikade, så extemporerade han kraftigt från sitt predikomanus och for ut i hätska utfall mot katolicismen. Det var ganska plågsamt för Mamma, som eljest kände stor sympati för både Einar Öberg och hans hustru Gudrun.

Einar Öberg blev så småningom kyrkoherde i sin hemstad Östersund. Hans son Arne, tidigt bortgången i sviterna av ett hjärntrauma, var en av mina vänner under gymnasietiden.

Gösta Bjermqvist, komministern, var den lärde teologen i prästkollegiet. Han hade inga formella akademiska examina utöver teol.kanden, men bedrev privat omfattande teologiska studier och forskningsprojekt. Han var också mycket flitig som föredragshållare och skribent i olika publikationer. Bland annat medverkade han i ”Forum Theologicum”, den periodiska tidskrift som biskop Torsten Bohlin en gång grundat i Härnösands stift. Han deltog i konferenser utomlands och kom hem och avlade spännande rapporter, både skriftligt och i form av föredrag. Pappa Gösta uppskattade honom mycket som teologisk samtalspartner.

Den gamle komministern Carl Sjöman var den verkligt udda medlemmen i prästkollegiet, men tyvärr udda på ett mindre tilltalande sätt. Han var född värmlänning och hade utbildats vid Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens dåvarande missionsinstitut Johannelund i Stockholm och förmodligen haft för avsikt att gå i tjänst som pastor inom EFS. Istället blev han prästvigd och kom via tjänst som sjömanspräst till ordinarie församlingstjänster inom Svenska kyrkan. Som komminister i Östersund – han lär f.ö. ha kallat sig ”förste stadskomminister”, en befattning som inte längre existerade vid denna tid

– visade han på olika sätt, i både ord och handling, att han fullständigt underkände sina prästkollegers fromhet och värdighet som både kristna och präster. Ett sätt på vilket detta kom till uttryck var, att han aldrig hälsade på dem; ingen utom möjligen kyrkoherden.

Även i predikstolen gav han uttryck för denna säreget höga självuppfattning. Hans predikningar var långa, högtravande och salvelsefulla, och han kunde där i mycket docerande tonfall framföra besynnerliga påståenden, som att ordet ”oblat” betyder ”bröd” och annat liknande.

När Carl Sjöman omsider gick i pension, kom i hans ställe Eric Sidung. Om Einar Öbergs artistiska ådra var skådespelarens, så bestod Eric Sidungs konstnärlighet i en utpräglad litterär och stilistisk begåvning. Han hade förmodligen lika gärna kunnat bli poet och skönlitterär författare som präst. Min Mamma, som en tid hade vikariat som teckningslärare i kommunala flickskolan, hörde ibland hans morgonsamlingar och var fylld av beundran för den lyriska finstämdheten och den litterära kvaliteten i hans betraktelser. Eric Sidungs son Göran var min klasskamrat ett par år i gymnasiet, innan familjen flyttade till Skönsmon utanför Sundsvall. Pappa Gösta och Eric Sidung hade varit studiekamrater i Uppsala, och faktiskt även svågrar, eftersom Pappa under sitt kortvariga och snart uppbrutna studentäktenskap var gift med en syster till Eric Sidungs hustru Eva. I Östersund var Pappas och Eric Sidungs relation som kolleger vänskaplig men inte helt avspänd, till följd av detta som hänt i det förflutna.

Eric Sidung var ”urjämte”, med djupa rötter i det jämtländska bondesamhället. Han var full av historier och anekdoter på jämtländsk dialekt som han ofta och gärna berättade.

* * * * * *

Det var nu 1958, och det blev det näst sista året i Morfar Haralds liv.

Vi hade vid det här laget skaffat en ny bil. Fast ”ny” är nog i detta fall en kraftig överdrift. Det var fråga om en begagnad Opel av längesedan utgången modell: en liten, knubbig, svart sak med körriktningsvisare i form av små röda ”vingar” som fälldes ut. Vi gav den namnet ”Gamle Svarten”. Återigen en leverans från bilfirman Sandström & Ljungqvist, troligen ganska billig.

Det drog ihop sig till sommar och semester.

Och semestrar, liksom jular, var aldrig något jag såg fram emot med odelad entusiasm. Det var de tillfällen, då Pappa Göstas psykiska brister florerade som allra mest. Under inverkan av sin depression, sin ångest, sin överkonsumtion av alkohol och psykofarmaka, fick han sina våldsamma utbrott, för det mesta omedelbart riktade mot Mamma Marita. Han angrep henne aldrig rent fysiskt, men det rådde ändå en kvalificerad terrorsituation, med skrik, hot, smädelser, föremål som slängdes och kastades tvärs över rummet, ibland – när vi var på landet – även ut genom fönstret. Här skedde ett slags plötslig personlighetsförvandling; det var Dr. Jekyll och Mr. Hyde omsatt i verkliga livet.

Att som barn sitta på första parkett vid dessa föreställningar, var inte särskilt hälsosamt. Här fanns ett skriande behov av hjälp – men var och hur fanns det någon hjälp att få? För Mammas del verkade det vara mer angeläget att förhindra att den vackra fasaden krackelerade än att genomdriva att Pappa skulle få effektiv hjälp och behandling.

Det kunde ju innebära, att förtroendet för honom som både präst och terapeut försvann och att vi skulle bli utan utkomstmöjligheter! Bättre då, att vi höll masken, bet ihop och kämpade vidare. Om detta var jag emellanåt ganska oenig med min Mamma. Dessutom tror jag Mamma levde i en illusion, när hon trodde att ingenting av detta märktes utåt. ”Prästens hus har väggar av glas”, lyder ett gammalt talesätt. Det gällde nog även oss.

Pappa Gösta citerade ibland biskop Torsten Ysanders korthuggna karakteristik av Poul Bjerre: ”en oanalyserad analytiker”. Om Pappa Gösta skulle man på samma sätt kunna säga travesterande, att han var ”en oteraperad terapeut”. Han kunde hjälpa andra, men han såg aldrig till att få den hjälp han själv behövde. Det som hade ägt rum hos Poul Bjerre hade i alla händelser varit otillräckligt och ofullgånget.

I varje fall stod nu semestern för dörren, och vi beslöt oss för att resa per bil till Nederländerna. Tulpanernas årstid var förbi, men det fanns åtskilligt annat vi såg fram emot att få se. Det var för min del den första resan utanför Norden. Danmark hade vi besökt året innan. Trondheim hade vi besökt per tåg under våren; det var Östersunds närmaste grannstad på den norska sidan, ca. 300 kilometer västerut.

Under resan ned genom Europa inträffade en incident i Hamburg. Vår gamla Opel började någonstans inne i Hamburg att bete sig på ett oväntat sätt. Det började ryka våldsamt ur motorhuven, och vi insåg genast, att något i motorn fattat eld. När detta hände, upptäckte vi till all lycka en bilverkstad alldeles i närheten. Mamma styrde in det rykande plåtschabraket till verkstaden. Eldsvådan släcktes, och sedan blev det några timmars hårt arbete för en vänlig och mycket uthållig bilmekaniker, innan vi kunde dra vidare. Vi insåg strax, att ”Gamle Svarten” nog inte varit någon särskilt klok investering.

Här, vid bilverkstaden, blev vi också plötsligt varse, att det var i efterkrigstidens Tyskland vi befann oss, ett Tyskland som ännu tretton år efter krigsslutet var översållat av öppna sår efter det förödande kriget. När vi lugnat ner oss efter den första chocken över det brinnande fordonet, upptäckte vi under vilka förhållanden denna lilla bilverkstad arbetade. Det var en träbarack, tillfälligt uppförd innanför skalet av en utbombad byggnad, av vilken bara ytterväggarna återstod. När vår lilla svarta bil åter rullade, lade vi märke till alla långtradartransporterna genom Hamburg och i stadens utkanter: otaliga tungt lastade transporter av spillror och rester från sönderbombade hus – alltså ännu tretton år efter krigets slut. Men samtidigt med detta bortforslande av krigets ruiner pågick den process som blivit kallad ”det tyska undret”, den västtyska statens oerhörda ekonomiska återhämtning. Förbundskanslern hette Konrad Adenauer, finansministern Ludwig Erhard.

Detta var vår första längre utlandsresa med bil, men inte den sista. Jag grundlade här en tradition som jag fortsatte med vid våra kommande bilresor utomlands: att sjunga respektive lands nationalsång när vi passerade gränsövergången. När vi nu rullade över gränsen till Nederländerna, sjöng jag alltså den nederländska nationalsången. Den gamla texten från 1500-talet, ”Wilhelmus van Nassouwe”, kunde jag inte ännu, men melodin hade jag snappat upp i radion i samband med drottning Julianas statsbesök i Sverige året innan.

Första anhalten på resan blev den nordholländska staden Alkmaar. Detta var ett Nederländerna som ännu inte nått det välstånd som olje- och gasfyndigheterna i Nordsjön så småningom skulle medföra. Något ”nederländskt under” var inte alls på gång; tvärtom

märktes påtagligt att man led ekonomiskt av sviterna av två stora katastrofer i det förflutna: kriget och den förfärliga dammolyckan 1953, då en tredjedel av Nederländernas territorium dränktes av havet.

I en turistbroschyr hade vi hittat ett litet hotell i lägre prisklass i stadens centrum, där vi hade bokat rum i förväg. Det visade sig vara torftigt på gränsen till förslumning. I den lilla matsalen på bottenvåningen låg en kvalmig doft av fotogen, matos, alkohol och tobaksrök. Hotellrummen på övervåningen skildes åt av väggar som bestod av en plywoodskiva. Nederländerna är ett mycket renligt land, där man t.o.m. regelbundet skurar sina ytterdörrar och husväggar i gatuplanet. Men här var det mesta smutsigt och nergånget.

Vi hade lockats till just Alkmaar mycket på grund av den berömda ostmarknaden, som påstods vara ett slags folkfest med mycket musik, färggranna dräkter och glada ceremonier. Av detta blev intet: bara en helt prosaisk kommers med en mängd ostar som langades nedpackade i lådor i olika kvantiteter åt olika håll.

Vi for snart vidare till en liten by vid kusten, där vi tog in på en mycket trivsam gästgivargård med namnet ”De Goede Karp”, ”Den goda karpen”. Byn låg strax intill badorten Castricum aan Zee, dit vi for nästan dagligen för att bada i Nordsjön och uppleva de dramatiska växlingarna mellan ebb och flod.

Namnet till trots, hade ”De Goede Karp” aldrig fisk på menyn. Vi upptäckte snart, att det var så gott som omöjligt att beställa någon fiskrätt på restauranger och andra serveringsställen. Ett märkligt förhållande i detta fiskarland. När vi frågade efter orsaken, fick vi undvikande svar. Kanske var man ännu så ekonomiskt beroende av sin fiskexport, att det inte blev någonting över för hemmamarknaden. Idag finns det utmärkta fiskrestauranger överallt i Nederländerna, och man finner fisk- och skaldjursrätter på nästan varje matsedel.

Vi besökte den lilla kuststaden Volendam, där praktiskt taget alla ännu gick klädda i enkla traditionella folkdräkter. Kvinnorna bar vita, stärkta hucklen, männen bar ett slags svart pälsmössa och vida ”påsbyxor”. Till dessa dräkter, både den manliga och den kvinnliga, hörde *klompen*, träskorna som är karvade i ett enda stycke och som så småningom blivit ett slags symbol för Holland. Jag fick ett par sådana *klompen* som en souvenir från resan.

Det blev givetvis även ett kort besök i Amsterdam, där huvudpunkten på programmet var att se Rijksmuseum med dess Rembrandtsamling och den berömda ”Nattvakten”. Vid den här tiden fanns ännu inte van Gogh-museet, det som idag ligger på Museumsplein strax intill Rijksmuseum. För mig blev därför resans konstnärliga höjdpunkt, när vi begav oss till Kröller-Müller-museet i Otterloo, som då ännu hade den största samlingen van Gogh-målningar i Nederländerna. Det var en högtidsstund att få se ”live” ett stort antal av de underbara bilder jag dittills endast sett återgivna i våra konstalbum hemma.

Väl hemkomna till Sverige for vi till Sämstad, där Morfar satt ensam. Vi tog honom med oss på en bilfärd via Strömstad och Svinesundsbron, upp genom Norge och via Tröndelag in i Jämtland och till Östersund. På Svinesundsbron, vid gränsövergången, började jag sjunga ”Ja, vi elsker dette landet”, medan Morfar Harald oupphörligt, i takt med sången, slog med handflatan på knäet och ropade: ”Höger! Höger! Höger!” Han var rädd att Mamma Marita inte skulle klara av högertrafiken, eftersom man i Sverige då ännu körde bil till vänster.

I Östersund stannade Morfar Harald en tid och vi gjorde många utflykter i det vackra jämtländska sommarlandskapet. Han kunde fortfarande njuta av livet, men hans timglas började nu så sakteliga rinna ut.

SNART ETT NYTT DECENNIUM

Vid julen 1958 var vi i Stockholm för att fira helgerna tillsammans med Morfar Harald. Nu var det ganska tydligt, att något inte stod väl till med hans hälsa. Han hade blivit tröttare, han började förlora aptiten och åt dåligt, han led av en påträngande törst och drack oupphörligt vatten.

Men julen firades med ett par stora släktmiddagar under mellandagarna hemma hos två av Morfars brorsöner – således Mamma Maritas kusiner – Bo och Ulf Notini. Bo var konstnär och hade sin ateljé och bostad i Norrviken i Sollentuna, och festen hos honom ägde rum i den rymliga ateljén, som han egenhändigt hade byggt. Bos hustru Karin, som varit Mamma Maritas studiekamrat på Konsthögskolan, hade när hon gifte sig med Bo lämnat bildkonsten och blivit dramapedagog för barn, och hon förestod i många år ”Vår Teater” i Medborgarhuset på Söder. Huset i Norrviken kallades ”Toppmurklan” på grund av sin spetsiga och oregelbundna form. Bos yngre bror Ulf, överingenjör vid Jernkontoret, var tillsammans med sin hustru Greta värd för nästa fest, i den villa i Djursholm, där paret då ännu bodde.

Morfar Harald var nu den ende som fanns kvar i sin generation av männen i släkten Notini, och vid dessa båda minnesvärda fester fick han självklart positionen som ”grand old man”. (En halvbror till Morfar Harald, Wilhelm Notini, född utom äktenskapet, fanns ännu i livet, men med honom hade han troligen aldrig haft någon kontakt.) Ännu kunde han njuta av fest och glädje, och ännu visste vi inte hur sjuk han var.

Vi återvände till Östersund efter helguppehållet, men Mamma åkte nu regelbundet ner till Stockholm för att följa hur hennes fars hälsotillstånd utvecklades. Någon gång i januari togs Morfar Harald in på S:t Görans sjukhus. En rad undersökningar gjordes, och det kunde så småningom konstateras att han led av en svår form av blodcancer, som trots sin höga grad av malignitet kom att få ett relativt långsamt förlopp till följd av hans ålder. Sjukdomen hade antagligen börjat långt innan den blev diagnostiserad.

I samband med februarilovet 1959 kom vi ner till Stockholm och besökte Morfar på S:t Görans sjukhus. Han var då fortfarande sig ganska lik och vid gott mod, men vi visste att han hade en sjukdom utan återvändo.

Nästa besök skedde i samband med påsklovet, som för min del måste ha blivit förlängt till följd av Morfar Haralds försämrade tillstånd. Ett par dagar före hans död hälsade vi på honom igen på sjukhuset. Nu var Morfar förändrad intill oigenkännlighet: avtärd, tandlös, tyst. Han låg alldeles stilla i sin sjukhussäng och hade svårt att få ögonkontakt med oss. Några dagar senare, den 25 mars, insomnade han stilla med Mamma Marita som enda närvarande vid dödsbädden.

Begravningen ägde rum i Katarina kyrka på Söder en vecka senare. Att det blev Katarina kyrka berodde på, att Böhlmarks lampfabrik, där Morfar arbetat i c:a 50 år, legat på Högbergsgatan alldeles i närheten. Nu förmådde inte Pappa Gösta officiera; svärfar

Harald hade stått honom alltför nära. Officiant blev istället kyrkoherden i Katarina Sten Kahnlund. Vid orgeln satt Gösta Hådell, den kände organisten, musikpedagogen och visarrangören. Liksom vid Mormor Hilmas begravning sjöngs nu Mozarts ”Ave Verum Corpus” och Francks ”Panis Angelicus” som solo, men denna gång var solisten hovsångaren Olle Björling, Jussi Björlings bror.

Efter begravningsakten for vi i kortege till Skogskyrkogården. I ett litet bårhus på baksidan av de tre sammanhängande gravkapellen ställdes Morfars kista in. Kyrkoherde Kahnlund var med, och vi, den närmaste familjen, samlades runt katafalken till avsked och en kort andakt. Den blev sedan kremering, liksom i Mormors fall, och gravsättningen skedde så småningom i den Notiniska familjegraven på Johannes kyrkogård.

* * * * * *

Ett skede i släkten Notinis historia var nu slut. Den sista länken till det förgångna hade brustit. Släktmiddagarna och de stora släktträffarna upphörde och skulle inte återupptas förrän långt senare fram i tiden.

Bara några dagar efter Morfar Haralds bortgång skedde en annan stor förändring i vår familj. Mamma hade alltsedan flytten från Stockholm hållit kontakten med den katolska kyrkan, i syfte att en dag konvertera. Jag kom i det här avseendet att följa henne; jag drogs tidigt in i det som var hennes religiösa sfär: fascinationen över den katolska fromheten, det katolska gudstjänstlivet och det katolska kulturarvet. Pappa Gösta stod ganska olycklig vid sidan av. Helst hade han velat ansluta sig till denna process, men kunde inte. Hans yrkeskarriär, hans utkomstmöjligheter stod på spel.

En dominikanpater vid namn Louis Dauchez, tillhörig den dåvarande dominikanska kommuniteten vid Marie Bebådelse katolska kyrka på Linnégatan 79 i Stockholm, var Mammas handledare in i den katolska tron. Och eftersom jag vid denna tid följde i Mammas fotspår, gick också jag i trosundervisning hos Dauchez vid de tillfällen då vi besökte Stockholm.

Några dagar efter Morfars död våren 1959 skedde alltså Mamma Maritas formella konversion till katolska kyrkan. Hon kom till akten iklädd sorgdräkt, och den ägde rum i ett litet sidokapell till kyrkan. Och det märkliga var, att jag som hennes son – och vid denna tidpunkt ännu inte 13 år fyllda – ansågs ”följa med på köpet” i Mammas konversion. Jag behövde alltså inte formellt tas upp i den katolska kyrkans gemenskap genom någon särskilt akt utan betraktades automatiskt som katolik efter det att Mamma konverterat. Jag kunde efter detta tillfälle börja praktisera den katolska tron med bikt, nattvard och så vidare. För att bli fullt sakramentalt integrerad katolik borde jag dock egentligen även ha tagit emot *bekräftelsens* sakrament, en smörjelse, förrättad av en biskop, något som aldrig skedde med vare sig mig eller Mamma.

Pappa var inte närvarande vid denna akt. Det hade känts för smärtsamt för honom. Inte för att vi lämnade hans kyrka och kyrkotillhörighet, utan på grund av hans egen starka dragning till katolicismen. Denna attraktion blev hans livslånga olyckliga kärlek.

Nu började en tillvaro av tigande, nödljugande och hysch-hysch om var vi hörde hemma kyrkligt, jag och Mamma. Det fick inte, däruppe i Östersund, komma ut till allmän kännedom hur det verkligen förhöll sig; då hade Pappas ställning som präst och psykoterapeut i Svenska kyrkans tjänst kunnat hotas. Så tänkte i varje fall mina föräldrar.

Men hur mycket jag än nödljög, teg och svarade undvikande under de år som följde, hade jag ändå en känsla av att de flesta runtomkring oss visste allt.

Men detta var inte hela historien. Så småningom började det gå upp för mig, att Mamma Maritas övergång till katolicismen hade varit en ”konversion med förhinder”, som skulle följas av en fullkomligt absurd inkvisitionsprocess, fullt värdig en Molière att göra narr av.

Till saken hör det som i det föregående har berörts, att Pappa Gösta hade levt i ett kortvarigt studentäktenskap innan han efter några år träffade Mamma Marita. Men i den katolska kyrkan godkänns som bekant inte skilsmässor. De finns helt enkelt inte. Enligt den katolska kyrkans synsätt var Pappa Gösta alltså fortfarande gift med den första hustrun, och Mamma levde därför i ”uppenbar synd” med Pappa. Därför måste den romersk-katolska justisen bevisa, att Pappas första äktenskap inte varit ett äktenskap i den katolska kanoniska rättens mening och därför kunde ogiltigförklaras. Intill dess skulle Mamma vara avstängd från delaktighet i sakramenten – nattvarden och bikten.

Först långt senare fick jag full kännedom hur denna groteska utredning gått till: hur bemyndigade emissarier från Vatikanen hade jagat land och rike runt efter min Pappas ungdomsvänner, släktingar, kolleger, till och med den f.d. hustrun, och anställt korsförhör: vid personliga sammanträffanden, per brev eller per telefon. De hade nagelfarit allt de kunde, in i de minsta intima detaljerna. Först 1964, efter fem år, kom processen till en avslutning och Pappa Göstas erbarmliga studentäktenskap blev vederbörligen ”annullerat” av de påvliga myndigheterna nere i Rom.

Hur mina föräldrar i åratal kunde utsätta sig för denna kvalificerade förnedring, är och förblir för mig en fullständig gåta. Likaså att min Mamma ansåg det vara ett pris värt att betala för att äntligen få bli erkänd som fullvärdig praktiserande medlem av den katolska kyrkan. Att under dessa förhållanden dessutom inbilla sig att hennes konversion gick att hålla hemlig, var givetvis rent naivt.

Mot allt detta kom jag så småningom att reagera genom att orientera mig bort från katolicismen. Men någonstans på djupet av hjärtat levde kärleken till katolicismen ändå kvar, liksom till den klassiskt rotade spiritualitet och det rika kulturarv som katolicismen obestridligen bär vidare genom århundradena.

* * * * * *

1959 blev ett händelserikt år. När sommaren kom, var det dags att tömma mina morföräldrars lägenhet vid Hantverkargatan och skifta boet mellan oss och min Morbror Göstas familj. När vi började röja i de gamla förråden, spred sig en frän dammlukt i lägenheten. På vinden hittade vi bland otaliga andra ting ett antal paket och papperspåsar som var omsorgsfullt förslutna med snören: de innehöll en ansenlig mängd gamla begagnade, rostiga spikar. Förpackningarna var helt säkert iordningställda av Mormor Hilma och bar vittne om en svunnen tids sätt att hushålla. I samband med att lägenheten skulle tömmas drabbades jag av en mycket svår och ovanligt långvarig maginfluensa, som även krävde hembesök av läkare; det var den gamle barnläkaren Owe Naglo, som hade privatpraktik på Norr Mälarstrand. Vi fick under denna tid disponera några goda vänners lägenhet i Vasastan, medan de var på landet. Jag minns alltså inte när jag sista gången

såg morföräldrahemmet, barndomens trygga och fasta punkt. När jag åter stod på ännu rätt skakiga ben efter magsjukdomen, var Morfars och Mormors gamla hem redan förpassat till minnenas skattgömma.

Ett stort reseprojekt stod på programmet denna sommar. Per bil – ”Gamle Svarten” var avyttrad och vi hade nu en litet modernare Opel – reste vi, som alltid med Mamma vid ratten, ner genom Europa med Assisi i Italien som mål.

Resan ner genom Tyskland gick längs Autobahn, men när vi sökte nattkvarter, for vi ett gott stycke vid sidan om allfarvägen, in i byar och mindre samhällen, och sökte upp något lokalt och trivsamt rustikt *Gasthof,* där man sov för 3-4 mark per person och natt i mjuka dunbolstrar och på morgonen fick en stadig frukost, som var inberäknad i priset.

Vi hade kunnat ta en direktare väg, längs motorvägen på östra sidan av Rhen och vidare ner genom Schweiz. Men Mamma Marita ville att vi skulle ta en liten omväg via Luxemburg och Frankrike, genom Alsace/Elsass, Frankrikes östligaste region. Varför vi gjorde denna extra sväng västerut, kan jag väl egentligen bara spekulera över. Den fördröjde vår resa med säkert minst ett dygn, sannolikt mer. Men jag tror att en förklaring ligger i Mamma Maritas gamla vänskap med en äldre kvinna, som var född 1888 i Colmar i det dåtida Elsass. Det var Marie-Marthe Romell, född Riss, gift med professorn vid Skogshögskolan i Stockholm Lars-Gunnar Romell.

Marie-Marthe Romell, som varit aktiv i kretsen runt Poul Bjerre, hade utsetts till en av mina många faddrar och är omnämnd som sådan i mitt dopbevis. Hon var, liksom sin man, biolog till sin akademiska inriktning. Ifråga om livsåskådning var hon ateist; hon bekände sig till en pessimistisk (schopenhauerskt inspirerad) livssyn och en positivistisk vetenskapstro och var en frän fiende till religion i allmänhet och kristendom i synnerhet. För mig har det förblivit tämligen svårförståeligt, dels varför hon utsågs till min gudmor i kyrkbokens kristna mening (hon ville alltid att jag skulle kalla henne ”Marraine”, d.v.s. ”gudmor” på franska), men framförallt, varför Mamma Marita, med sin helt annorlunda existentiella livsinriktning, var så fäst vid henne. Men Marie-Marthe var ändå utan tvekan en varm, trygg och kraftfull personlighet och kom antagligen att för Mamma bli ett slags vikarierande modersgestalt istället för den mor som aldrig riktigt hade intresserat sig för henne.

Färden genom Luxemburg blev rätt kort. Vi rastade för lunch på ett byvärdshus längs vägen. I värdshusets matsal kunde vi under just detta lilla uppehåll följa en direkt TV-sändning av ett kungligt bröllop i Bryssel. Det råkade vara vigseln mellan Belgiens prins Albert och hans italienska gemål, prinsessan Paola, alltså sedermera Belgiens kungapar. Vi drog vidare över gränsen till Frankrike och kom innan kvällen till Strasbourg/Strassburg, där vi övernattade.

Nu var vi alltså i Marie-Marthes hemtrakter, det gamla tyska Elsass, som av historiens segerherrar förfranskats till Alsace. Huvudstaden Strasbourg/Strassburg hade en gång i tiden varit den tyskspråkiga kulturens centrum. Vid den tidpunkt när vi nu kom dit hade den franska nationalistiska centralismen ännu inte helt lyckats utrota områdets mer än tusenåriga tyska kulturarv; de allra flesta människor i de äldre och medelålders generationerna var helt tvåspråkiga och rörde sig obehindrat och utan motvilja mellan franska, tyska och den elsassiska tyska dialekten.

Vi såg som hastigast den berömda gamla katedralen i staden, ”la folle cathédrale”, som den kommit att kallas på grund av det ena tornets stympade form. Efter övernattning for ner söderut genom landskapet. Här, från den kulinariska konstens påstådda hemland, Frankrike, är mitt enda matminne en portion härsket kött som serverades på ett byvärdshus och som mina föräldrar naturligtvis skickade tillbaka till köket.

Av resan genom Schweiz minns jag inget annat än vad som hände när vi var framme vid S:t Gotthardspasset. Där skulle, enligt de informationer mina föräldrar hade, eller trodde sig ha, finnas en biltunnel mellan Schweiz och Italien. Vilket inte stämde i något avseende alls.

När vi närmade oss S:t Gotthard, väntade vi oss alltså att komma in i en biltunnel, som skulle föra oss genom bergsmassivet, ut på andra sidan. Vi åkte och åkte, men någon tunnelinfart syntes inte till. Vägen steg allt högre och brantare, den slingrade sig allt vådligare, och vi måste snart inse, att vi var på väg *över* S:t Gotthardspasset, inte genom det. Vi fick senare veta, att det vid denna tidpunkt inte fanns någon egentlig biltunnel genom S:t Gotthard, bara en järnvägstunnel. Möjlighet fanns dock att låta sätta bilen på en godsvagn och sig själv i en passagerarvagn och på det sättet ta sig igenom.

Nu sattes verkligen Mammas skicklighet som bilförare på hårdast tänkbara prov. Det var en smal, mycket slingrig och mycket brant väg som obönhörligt förde oss över hela den höga bergskammen. Inga som helst räcken fanns uppsatta vid de branta, bråddjupa stupen, och träkorsen som markerade platsen för dödsstörtningar var många.

Så småningom kom vi ner i dalen på andra sidan bergen. Mamma var helt utmattad. Nu såg vi italienskspråkiga skyltar överallt, vi kom till ett samhälle som hette Airolo, och bebyggelsen hade en helt annan karaktär. Vi är i Italien! tänkte vi, men undrade samtidigt över att vi inte passerade någon gränsstation.

Här i Airolo tog vi in på första bästa gästgiveri, som här, på italienska, kallades *albergo*. Efter en god middag fick vi en natts god sömn, särskilt välbehövlig för Mamma efter pärsen på S:t Gotthard.

När det på morgonen efter frukosten var dags att betala, tog Pappa Gösta fram de italienska lire han hade ordentligt instoppade i sin plånbok. Värdshusvärden skakade förvånad på huvudet: notan skulle förstås betalas i *schweizerfrank*! Så fick vi lära oss något som vi pinsamt nog varit omedvetna om: att landet Schweiz i söder har en kanton som heter *Ticino*, på tyska *Tessin*, och är italienskspråkig, och att det var där och ingen annanstans vi befann oss.

När vi så småningom verkligen var framme vid den italienska gränsen, rådde det ingen tvekan om att där fanns en gränsstation att passera. Detta var långt innan EEC, den Europeiska Ekonomiska Gemenskapen, hade blivit den Europeiska Unionen. Europas gränser, åtminstone några av dem, liknade mer tungt befästa fort än gränsövergångar, och Italiens gräns mot norr gjorde det i all synnerhet.

En stor mängd motorfordon, både privatbilar, bussar och lastbilar, trängdes i en lång kö vid gränsstationen i väntan på att få passera. En likaledes stor skara beväpnade gränspoliser skötte ruljangsen, och de tycktes inte göra sig någon brådska. Vi beordrades att lämna bilen och ställa upp oss på rad längs tullhusets yttervägg, som simpla förbrytare, och vi blev strängt beordrade att inte röra oss ur fläcken. Där stod vi således tillsammans

med en mängd andra resande av olika nationaliteter, män, kvinnor och barn, gamla och unga, tryckta mot en vägg och i väntan på att vår bil och allt vårt bagage skulle genomsökas in i minsta skrymsle. Passen togs ifrån oss och blev borta en lång stund på något kontor i det inre av tullhuset. Vi bevakades av beväpnade patrullerande gränspoliser, och hela proceduren tog säkert ett par timmar, innan vi äntligen kunde dra vidare in i Dantes, Rafaels och Puccinis land. Detta var alltså Italien anno 1959, styrt av det katolska ”Democrazia Cristiana”, gudbevars, men jag har svårt att tänka mig, att en gräns- och tullvisitering kunde ha gått bryskare och obehagligare tillväga ens i något kommunistiskt öststatsland. Antagligen förväntades vi ha ”smort” de uniformerade och beväpnade tjänstemännen med litet extraarvoden för att få passera utan dessa otrevligheter, men så långt sträckte sig inte ens vår fantasi den gången. Begreppet ”korruption” fanns vid denna tid knappast ens i det allmänna ordförrådet, i varje fall inte hos människor från det trygga Folkhems-Sverige, men själva företeelsen är nog lika gammal som den så kallade civilisationen.

* * * * * *

I Tessin och Airolo hade vi fått en liten försmak av den romanska världen söder om Alperna, i Medelhavets närhet: språket, maten, det soldränkta landskapet, värmen, det livligare kynnet. Nu kom oss denna värld till mötes i all sin samlade kraft och intensitet.

Av resan ner till Assisi minns jag egentligen bara några rustika och smakrika italienska måltider vid enkla tavernor längs vägen. Vi gjorde ett kort besök i domen i Milano och domen i Florens. Vi sökte oss alltid till billiga övernattningar, något som i Milano ofrivilligt ledde oss på ett villospår. När vi väl var installerade i ett verkligen mycket enkelt nattlogi, ett oansenligt *albergo* vi funnit på en bakgata, upptäckte vi – eller snarast mina föräldrar; min ännu förhållandevis oskuldsfulla blick förmådde ännu inte identifiera sådana ting – att företaget ifråga bedrev en tämligen oförblommerad prostitutionsverksamhet, i varje fall som bisyssla.

Men detta var en liten parentes i ett stort reseäventyr som blev ett av de största under min uppväxt. Jag var inte heller omedveten om att Italien var mitt ursprungsland på mödernet, även om det skulle dröja länge ännu innan rötterna i Toscana var närmare spårade och en kontakt var etablerad, något som min Mamma aldrig fick uppleva. Men denna sommar i Italien, i Umbrien – Toscanas grannlandskap – lade hos mig grunden till den kärlek till Italien som jag alltid bär inom mig, hur starkt jag än kan uppröras av hur illa Italien värjer sig mot de destruktiva krafterna i det egna samhället.

* * * * * *

Längst uppe på krönet av Via San Paolo i Assisi, på höger sida om man går upp dit från piazzan och strax före backen ner mot Franciskusbasilikan, ligger ett gammalt patricierhus i fem våningar. Idag hör det till något slags kyrklig stiftelse, men då, 1959, hade det ganska nyligen inköpts av Birgittasystrarna och rustats och renoverats för att tjänstgöra som kloster och gästhem. Säkert undrade många redan då varför man valt en så överdådig miljö för ett gästhem med klosteranknytning. På varje våningsplan fanns ett stort badrum som hade en för tiden ovanligt luxuös inredning – elegant dekorerat kakel,

stort badkar med förkromade varm- och kallvattenkranar, tvättställ i marmor m.m. Och även i de övriga utrymmena hade man på intet sätt försökt dölja husets historia som utpräglad högreståndsmiljö. Bara matsalen och det lilla trånga kapellet i gatuplanet (enligt uppgift ett f.d. häststall) var förhållandevis spartanska, liksom antagligen även klausuren.

Hjärnan bakom detta projekt (och som jag här strax ovan råkat beteckna med det opersonliga ”man”) hade varit den tidigare nämnda tyskfödda moder Mechtildis. Hon hade förflyttats från Vadstena till Assisi och tagit med sig några av systrarna därifrån. Hennes uppdrag hade varit att grunda ett birgittinskt kloster med gästhem i Assisi. Idén till detta var förmodligen från början hennes egen, och tydligen hade hon även fått rätt fria händer när det gällde att välja lokal och att projektera. Detta projekt skulle dessvärre ganska snart visa sig vara en katastrofal felberäkning. Intäkterna från den mycket goda och jämna tillströmningen av gäster från Skandinavien, Finland och övriga Europa, ja även från USA, förmådde aldrig hinna ikapp de omfattande skulder som det dyra fastighetsköpet och den extravaganta renoveringen medfört. Bara ett år efter vårt besök gick alltsammans i konkurs. Det skulle dröja flera år innan Birgittasystrarna fick möjlighet att etablera sig i Assisi igen, men då slog de sig ned på en gård vid Via Moiano, strax nedanför stadsmuren, och stället rustades och utbyggdes vackert, stilrent och ändamålsenligt, med fullt modern komfort, men mer anspråkslöst än föregångaren på Via San Paolo.

Men trots den överdådiga inredningen fungerade inte komforten här på Via San Paolo alltid så bra, dock av skäl som Birgittasystrarna inte rådde över. Vissa morgnar orkade kommunens vattenverk inte pumpa upp vatten till staden. Det hände alltså inte så sällan att Pappa Gösta fick raka sig i *aqua minerale*. Och ville man ha ett bad i det flotta badrummet, kom det aldrig något varmvatten ur varmvattenkranen, utan systrarna fick förse oss med hinkar fyllda med vatten som värmts på köksspisen.

Moder Mechtildis, som alltså nu var priorinna här i klostret i Assisi, kände vi ju sedan tidigare, liksom ett par av de italienska systrar hon tagit med sig från Vadstena och som kunde tala svenska, liksom hon själv. Hon tog sig an oss med omsorg, och det är ingen tvekan om att hon och mina föräldrar såg varandra som goda vänner sedan tidigare. Jag omfattades också av hennes omtanke och intresse, men som jag berört tidigare, var mina känslor inför denna ganska auktoritära person rätt blandade. Hon var, på något sätt, mer av kyrkofurstinna än andlig ledargestalt.

Ändock trivdes jag från första stund i denna miljö. Inte bara trivdes – jag njöt i fulla drag och kände någonstans inombords, att här hör jag hemma.

Mycket snart orienterade jag mig här i Franciskus och Claras stad. Jag lärde mig hitta i gator och gränder, backar och prång och portiker, och jag sög i mig kunskaper om de olika helgade minnesplatsernas historia.

* * * * * *

Vi var som sagt utrustade med bil, och Mor Marita var chauffören. En dag beslöt moder Mechtildis resolut, att hon skulle visa oss något vi absolut borde få se och erfara. Till det behövdes att vi gjorde en tur upp i bergen med bil, med Mechtildis som ciceron.

Hon ville visa oss hur man levde i en liten italiensk by i Umbrien 1959 och vilken roll som kyrkan här kunde spela. Det var i stort sett allt hon berättade, innan vi med Mor Marita vid ratten gav oss iväg på slingrande vägar, upp till en by som hette Armenzano.

Detta var alltså Italien fjorton år efter andra världskrigets slut.

Chocken blev brutal och omedelbar. Det var ett samhälle i yttersta förfall som mötte oss. En misär av ett slag vi aldrig hade väntat oss – i varje fall inte i detta rika, bördiga land, som borde haft möjlighet att ge sina medborgare fullgod försörjning.

Vi möttes av klungor av barn klädda i trasor, många utmärglade och med vattniga, sjuka, febriga ögon. Vi besökte trånga, erbarmliga bostäder, där i vissa fall en del av ”normalstandarden” bestod av stampade jordgolv. Vi mötte fattiga, utblottade människor i alla åldrar – och ändå en obändig livsglädje och, mitt i allt armod, en oförställd generositet. Som besökare från det fjärran Norden föreföll vi antagligen rätt exotiska och väckte väl även en del nyfikenhet; folk samlades i klungor runt oss. Att tigga fanns antagligen inte ens i dessa fattiga människors begreppsvärld. Tvärtom – en gammal utfattig kvinna kom fram och ville skänka oss en flaska av lokalproducerat rosévin.

Bara två hus i byn var utrustade med telefon. Det ena var ett rosafärgat hus som ägdes och beboddes av en invandrad nederländare, en underlig figur som levde helt isolerad från bygemenskapen och som ägde det mesta av byns jordbruksareal och var mycket välbeställd. Hans avsides belägna lyxvilla stod i bjärt och anstötlig kontrast till verkligheten runtomkring. Han var troligen en notorisk och skrupelfri utsugare, som bar en ansenlig del av skulden för byns vedervärdiga tillstånd.

Det andra telefonförsedda huset var byns prästgård, dit vi var inbjudna.

Här träffade vi byns unge kyrkoherde, ett levande helgon.

Han kunde ha varit en formell kyrklig tjänsteman, som bara utförde sina åligganden, utan att ta särskild notis om hur hans församlingsbor hade det. Eller han kunde ha varit fylld av bitterhet och vrede över de orättvisor som han såg runtomkring sig och farit ut i anklagelser mot samhället och alla möjliga och omöjliga ansvariga. Men varken det ena eller det andra. Han utstrålade en glädje, en vänlighet och en självutgivande omtanke, som tog sig uttryck i att han bara var närvarande bland sina medmänniskor och gjorde allt som stod i hans makt för att vara till hjälp. Moder Mechtildis berättade nu för oss, att denne bypräst (hans namn har jag för längesedan glömt), på bekostnad av sin egen magra prästlön, varje morgon dukade upp frukost åt byns många fattiga barn. De trängdes kring hans köksbord och fick äta i omgångar. Säkert en rätt spartansk frukost, men långt bättre än den undernäring och svält som annars skulle ha berövat många av dem livet. Och telefonen – den stod till alla bybors förfogande, utan ersättning, närhelst på dygnet de behövde.

Oss, de långväga besökarna, visste han inte hur väl han ville. Han mötte oss med en naturlig, oförställd vänlighet som är sällsynt, och jag tror båda mina föräldrar beklagade att de inte kunde samtala med honom direkt; Mechtildis fick vara vår tolk. Och på sitt bord dukade han upp åt oss allt vad hans hus förmådde. Själv drack han aldrig någon alkohol, inte ens vin, vilket i detta land var och alltjämt är uttryck för en mycket ovanlig form av asketism, även bland präster. Men när han ur ett skåp tog fram en flaska likör och ville bjuda, insåg vi hur hedrade vi var. Flaskan hade han någon gång fått i gåva, och den innehöll en av de finaste likörsorterna. Det var ingen annan i sällskapet än Pappa Gösta som kunde ta emot denna frikostiga gest.

Besöket i Armenzano var omskakande för oss. Bilden av denna nakna nöd mitt i Europa, nästan ett och ett halvt decennium efter världskrigets slut, brände sig fast på våra näthinnor för all framtid. Och något av den respekt jag fortfarande, trots allt, känner inför moder Mechtildis, har nog sin grund i denna händelse. Vi hade just kommit till ett land som tjusade så många med sin värme, sina bördiga och sköna landskap, sitt rika kulturarv, sina dofter och smaker, sin livsbejakelse. I Assisi kom vi till en pilgrimsort, som med sin rikedom av kyrkor, kloster och alla slags helgedomar och helgade platser med alla sina storartade konstskatter hugfäste minnet av stadens båda helgon, den helige Franciskus och den heliga Clara. Ett mål i första hand för verkliga pilgrimer, men också för vanliga turister. Något att, med all rätt, bli tjusad och hänförd av, oavsett i vilket syfte man kom dit. Men det var som om Mechtildis här, redan på ett tidigt stadium, ville göra oss uppmärksamma på en annan sida av verkligheten i det land vi besökte. Det var u-landet Italien vi fick möta. Ett klokt sätt att söka förebygga illusioner. Och mycket Franciskus-inspirerat.

Dagens Armenzano, över sextio år senare, hyser ett astronomiskt centrum med observatorium och ett flertal trivsamma små hotell och pensionat, och invånarna torde numera leva under helt andra livsbetingelser.

När vi sedan var hemkomna till Sverige och julen närmade sig, gjorde Mamma Marita i ordning ett stort paket med gåvor till barnen i Armenzano. Det sändes iväg och distribuerades via Birgittasystrarna i Assisi.

* * * * * *

Vi blev rätt snart presenterade för en svensk som bodde i Assisi sedan ett antal år tillbaka, en man med ett säreget levnadsöde. Det var läkaren Nils Lundin, född och uppvuxen i Roslagen, en sökare och orolig ande med rötter inom frikyrkligheten. Efter sin läkarexamen hade han varit anställd några år på Stockholms Sjukhem. En andlig kris förde honom till katolicismen och till Assisi, där han gick in i de franciskanska minderbrödernas orden i klostret San Damiano och antog munknamnet *Agostino*. Vid jultid någon gång i mitten av 1950-talet hade han insjuknat i något som vid första påseendet verkade vara en influensa. Det var juldagsmorgon och bröderna samlades till mässa i klosterkyrkans kor. Broder Agostino ville, trots sin sjukdom, inte avstå från denna gudstjänst. Plötsligt, stående i sin korstol, föll han ihop på golvet. Benen bar honom inte längre. Han fördes till ett mindre sjukhus innanför stadsmuren, där något ljushuvud till läkare kom på idén att hans förlamade ben skulle *gipsas*! När man så småningom faktiskt ställde den rätta diagnosen – *polio* – tog man raskt bort gipset, som knappast skapat bättre förutsättningar för en rehabilitering. Trots en rad senare försök med olika behandlingsmetoder, i Danmark, Sverige och annorstädes, förblev hans båda ben helt lama livet ut. Snart skulle vi själva få erfara vådorna med den ännu vid denna tid ganska undermåliga italienska sjukvården, men med en lyckosammare utgång än för broder Agostino.

Broder Agostino hyste vid den här tiden fortfarande vissa förhoppningar om att bli bättre, men som läkare insåg han troligen att utsikterna inte var särskilt stora, inte minst efter den katastrofala felbehandling han fått i det kritiska första skedet. Vi fick intrycket att han bar sitt öde med fattning och utan bitterhet. Handikapphjälpmedlen vid denna tid var

inte särskilt avancerade. Han satt i en enkel rullstol, men för att kunna ta sig fram i Assisis backar, trappor och prång behövde han förutom bilskjuts assistans av två unga, starka ordensbröder, som ständigt fanns i hans sällskap då han rörde sig utanför klostret.

Till broder Agostino Lundin får jag anledning att återkomma senare fram i berättelsen.

* * * * * *

Mina föräldrar stannade i Assisi i tio dagar. Jag trivdes så väl, att det beslutades att jag skulle få vara kvar hos Birgittasystrarna i stort sett hela sommaren ut, och så blev det. Det förhandlades troligen fram ett förmånligt pris för min fortsatta inackordering, mot att jag skulle utföra diverse sysslor, vilket jag så gärna gjorde.

Mot slutet av vistelsen i Assisi insjuknade Pappa. Ena benet svullnade kraftigt, och han fick feber. En jourläkare kallades till gästhemmet, och efter en mycket summarisk undersökning hävdade *il dottore* att det var fråga om ”reumatisk värk”. Doktorn kunde inget annat språk än italienska, så moder Mechtildis fick agera tolk. Och det blev ingen behandling, ingen medicinering. Dagen för mina föräldrars hemresa kom, och Pappas ben var fortfarande svullet och värkande, men de gav sig ändå av i sin Opel. Hade jag vetat hur illa det faktiskt var ställt med min far – att han faktiskt svävade i livsfara – skulle jag ha oroat mig natt och dag under deras hemresa. Det visade sig, att resan hade blivit något så när uthärdlig tack vare att den enda ställning där Pappas ben inte värkte var när han satt i bilen. All övrig tid, dag som natt, hade varit ett inferno.

När de efter ett par dygns resa kommit till Helsingborg, for Mamma raka vägen med Pappa till lasarettets akutmottagning, där man ganska omgående kunde ställa rätt diagnos: *trombos*, d.v.s. blodpropp i benet. Man gav honom en injektion med blodförtunnande medel och annan medicinering, och Pappa hölls kvar på sjukhuset ett antal timmar tills proppen hade lösts upp och svullnaden börjat gå tillbaka.

* * * * * *

Högst uppe i gästhemmets hus, i ett litet enkelt rum med en magnifik utsikt över landskapet nedanför det gamla Assisis sluttning, fick jag bo sedan mina föräldrar rest hem. Med mig till Italien hade jag en liten bandspelare, av ett mycket enkelt och torftigt slag, närmast en leksak, men fullt möjlig att göra enkla ljudupptagningar med. Vid Angelus-ringningen kl. 18 spelade jag in den brokiga och mäktiga klockklangen från Assisis otaliga kyrkor.

Jag blev snart så väl förtrogen med staden och dess historiska minnesmärken, att jag kom att fungera som något av guide för skandinaviska besökare på gästhemmet. Jag beledsagade dem till Franciskus-basilikan, San Damiano, S:ta Chiara-klostrets kyrka, Carceri, Santa Maria degli Angeli och andra platser och berättade om deras historia. Bland besökarna fanns en bror till biskop Bo Giertz, civilingenjör till yrket, och hans hustru. Efter en svår trafikolycka var han döv och förlamad i ena ansiktshalvan. Han kommunicerade genom att läsa på läpparna och även låta dem han talade med skriva på ett ”evighetsblock”. Jag uppfattade honom som en rätt excentrisk och självbespeglande person, som var föga mottaglig för vad han möjligen kunde tänkas uppleva i Assisi. Tydligen hade han ett starkt behov av att alltid framhäva protestantismens absoluta

överlägsenhet över katolicismen, i alla avseenden. Som ett exempel på detta hävdade han, att det bara är protestantiska länder som har kors i sina flaggor! Eftersom jag faktiskt hade intresserat mig en del för just ämnet länders flaggor, kunde jag omedelbart nämna ett katolskt land med korsflagga: Dominikanska Republiken. Och jag bokstaverade med läpparna: *D-o-m-i-ni-kans-ka Re-pu-bli-ken!* ”Nå, det är väl i så fall undantaget som bekräftar regeln”, svarade han litet trumpet.

En gammal italiensk man, som bodde permanent på gästhemmet, hade varit god vän med Johannes Jørgensen, den danske författaren och konvertiten, som bodde länge i Assisi och skrev en klassisk biografi om den Helige Franciskus.

* * * * * *

Åt systrarna uträttade jag alltså regelbundet diverse ärenden. På morgnarna fick jag gå till ett bageri nära piazzan och inhandla färskt bröd för dagens behov i såväl klostret som gästhemmet. Det var ett bageri av ett slag som troligen inte nämnvärt ändrat utseende eller bakningsmetoder sedan den romerska antikens tid. Brödet bakades i en stor murad, vedeldad ugn med halvrund öppning, och det spred en underbar, oförglömlig doft av färskt bröd bakat på durumvete!

Det hände också att moder Mechtildis skickade mig för att inhandla bordsvin, försedd med två stora damejeanner av glas, en för rött och en för vitt. Uppköpen skedde i en liten sjabbig bar vid piazzan, och det här visade sig vara en något ljusskygg transaktion. Jag fick noggranna instruktioner av Mechtildis hur jag skulle gå tillväga för att sköta uppdraget så diskret som möjligt. Det hade inte alls med det svenska moraltabut barn och alkohol att göra, utan orsaken till hemlighetsmakeriet var följande. I Italien vid den här tiden förekom det att man tillverkade och sålde syntetiskt vin, d.v.s. vin tillverkat på allt möjligt utom druvor – diverse kemikalier, färgstoffer etcetera. Det var en strängt förbjuden hantering, och det förekom att polisen gjorde razzior och sprängde illegala syntetvin-fabriker, ungefär som våra poliser ibland ingriper mot hembrännerier.

Men trots alla polisiära ansträngningar fortsatte handeln med de syntetiska vinerna. De var avsevärt billigare än riktigt vin, och de tillverkades och såldes i smyg här och var. Det vin som moder Mechtildis serverade sina gäster som bordsvin i karaff var just syntetiskt vin. Av ekonomiska skäl kunde hon väl inte motstå frestelsen att köpa denna billigare vara. Godtrogna svenskar eller likgiltiga amerikaner reflekterade väl inte närmare över det dagliga bordsvinets torftiga kvalitet, men de italienska gästerna kände uppenbarligen till vad som hälldes på karafferna och sade därför alltid eftertryckligt till om *chianti*. (Bättre vin fanns alltså att få på gästhemmet men ingick inte i måltiderna utan måste betalas extra.)

Jag fick alltså order om att ge mig av ganska tidigt i gryningen för att minimera risken för upptäckt. Väl framme vid den sjabbiga bardisken räckte jag fram de två damejeannerna och sade att jag kom från *Suore Svedesi* på Via San Paolo. Mer behövde inte sägas. Barägaren tog raskt hand om damejeannerna, dök ner någonstans bakom disken och dök upp igen efter en liten stund, med damejeannerna fyllda. Jag hade aldrig med mig pengar, vare sig till baren eller till bageriet, utan allt skrevs upp på räkning.

* * * * * *

Vem är pilgrim och vem är turist? Gränsen är säkert i vissa fall svår att dra. Många kommer till en stad som Assisi – liksom även till Rom, det Heliga Landet, Santiago de Compostela, Nya Valamo Kloster i Finland och många andra platser – som turister, men bär ändå med sig en längtan efter att bli närda av dessa platsers andlighet och inte enbart få sitt allmänkulturella intresse tillfredsställt. Mina föräldrar kom i varje fall till Assisi som pilgrimer; de kom för att få näring för sina själar i den Helige Franciskus och den Heliga Claras stad.

Vid den här tiden var turistgenomströmningen i Assisi påtagligt mindre än den är idag. Och mitt bestående intryck är, att de besökare som kom till Assisi på den tiden till övervägande delen var pilgrimer i någon mening, katoliker såväl som icke-katoliker.

För mig var denna sommar som trettonårig gosse i Assisi en märklig kombination av det sensuella och det andliga. Jag följde vid denna tid ännu i min mors fotspår ifråga om tro och kyrka. Varje morgon deltog jag i mässan i systrarnas lilla kapell, och inte så sällan gick jag till gudstjänster i andra kyrkor runtom i staden. Min mor hade genom broder Agostinos förmedling sett till att jag skulle få en andlig vägledare, en ”själavårdare”, under denna tid. En sådan fanns i klostret San Damiano, en munk vid namn broder *Francesco*, tyskschweizare till börden. Jag hade inte tålamod att lära mig italienska denna sommar, eller så var jag helt enkelt för lat; det blev bara enstaka ord och fraser. (Detta kan gräma mig fortfarande, för de kunskaper jag förvärvat i italienska senare fram i livet hade avsevärt underlättats och blivit betydligt stabilare av en sådan tidig grund.) Tyska hade jag ännu inte börjat läsa i skolan, men min skolengelska fungerade redan ganska bra. Broder Francesco talade engelska, och på regelbundna tider, åtminstone en gång i veckan, gick jag ner till San Damiano-klostret och träffade broder Francesco för cirka en timmes pratstund, som hade karaktären av ett mycket informellt samtal om den katolska tron. Det var av broder Francesco som jag första gången hörde berättelsen om de märkliga rosenbuskarna intill kyrkan Santa Maria degli Angeli, de som saknar taggar men har små röda fläckar på bladen. Den Helige Franciskus skulle ha drabbats av en svår frestelse, och för att kväva denna, kastade han sig i en rosenbuske. Blodfläckar från hans kropp droppade ner på rosenbladen när taggarna sargade hans hud, varefter taggarna föll av. Och ett stort snår av rosenbuskar – utan taggar och med små röda fläckar på bladen – finns än idag att se vid Santa Maria degli Angeli; de är enligt traditionen ättlingar till busken som Franciskus kastade sig i.

De kända orden i Goethes *Faust*: ”Das Wunder ist des Glaubens liebstes Kind”, skulle i någon mån kunna tillämpas på den gode *fra Francesco*. Han var uppenbarligen övertygad om att tron måste stärkas med hjälp av olika slags märkliga underberättelser. Bland de mer kuriösa ting som han (på största allvar) berättade var, att man någon gång kemiskt analyserat en liten mängd vigvatten på atomnivå – och funnit att vigvattenatomerna hade antagit formen av små kors!

Jag är övertygad om att broder Francesco även förmedlade åtskilligt annat som var av mer genuint andligt slag och som blev till verklig hjälp och vägledning för mig, men av någon anledning är det dessa mer kuriösa ting som dröjt kvar i mitt minne. Kanske därför att jag då tog dem till mig utan någon som helst kritik.

Min mor hade strängt uppmanat mig, att när vår serie sammanträffanden var slut, skulle jag som tack komma till broder Francesco med en bukett blommor. Så gjorde jag

också, men Francesco kunde bara säga, att han som munk inte fick ta emot sådana gåvor privat. Han bad mig därför själv bestämma var i klostret buketten skulle ställas fram. Jag valde den Heliga Claras gamla refektorium, matsalen där de första klarissorna hade samlats till måltid fyra gånger i veckan. Idag är detta rum inte längre öppet för allmänheten; då fick man som besökare ännu komma in där. Vid den Heliga Claras bordsplats ställde alltså broder Francesco min blombukett.

Så här långt i efterhand måste jag även bekänna ett brott, begånget just här. Jag hyste en stor vördnad för alla dessa heliga platser, så djup och intensiv, att jag gärna ville få med mig något fysiskt minne, någon ”relik” att bevara och vörda som minne. Vid ett av mina besök i den Heliga Claras refektorium – och självfallet i ett garanterat obevakat ögonblick – bröt jag således loss en pytteliten träflisa ur det gamla bordet i refektoriet, just vid den plats där Clara enligt traditionen hade suttit. Länge förvarade jag denna lilla träflisa, som en relik, i en tom tändsticksask, men nu är den sedan länge borta ur sinnevärlden. Innerligt hoppas jag, att både Gud, San Damiano-klostret och det italienska riksantikvarieämbetet numera betraktar denna överträdelse som förlåten och preskriberad.

I klostret San Damiano fanns också munkarnas eget skomakeri, där man tillverkade de enkla och mycket vackra sandaler av svart läder, som alla franciskanmunkarna bar. Jag var i behov av nya lämpliga sommarskor, och broder Francesco hade berättat, att skomakeriet på beställning tillverkade sandaler även för kunder utanför klostret. Ett mycket förmånligt pris avtalades, skomakarbrodern tog mått på mina fötter, och inom kort hade jag de nya sandalerna, som jag sedan bar i åtskilliga somrar, tills de var helt utslitna.

* * * * * *

Jag levde ganska enkelt och sparsamt i Assisi; mina fickpengar räckte gott och väl. Sandalerna köpte jag med mina föräldrars goda minne, för pengar de sände över för just detta ändamål. I övrigt köpte jag bara ett enkelt krucifix av trä, med corpus av plast, och en liten plaststatyett av den Helige Franciskus. Båda dessa föremål har jag kvar, och Franciskus-statyetten står i en liten hylla ovanför mitt skrivbord. Den var fosforiserad och alltså självlysande, men idag, över sextio år senare, har det mesta av denna konstgjorda lyskraft förklingat. Uppenbart var detta en form av turistisk *kitsch*, men på en trettonåring imponerade det.

Därför blev det en chock, när jag visade upp statyetten för moder Mechtildis och hon med ett gällt flatskratt, inför de övriga systrarna, började håna mig för min dåliga smak. Först blev jag skamsen – sedan blev jag arg, och från detta ögonblick undvek jag i fortsättningen den högmodiga nunnan så långt det var möjligt.
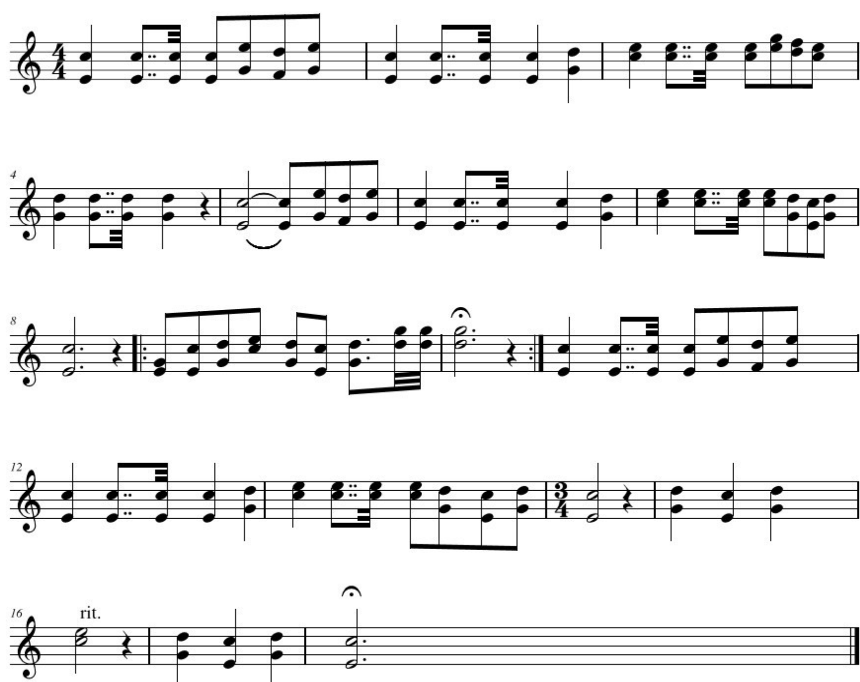
* * * * * *

Många stora kyrkliga fester firades under året i Assisi, de flesta med anknytning till stadens båda stora helgons liv och verk. Några av dessa fester ägde rum under min vistelse här denna sommar. Särskilt en av dem, en stor Franciskusfest, har dröjt sig kvar i mitt minne som en nästan extatisk upplevelse. Det var en högtid som började med en lång procession genom hela staden, och det ägde rum på kvällen, efter mörkrets inbrott.

Tusentals människor, munkar, nunnor, präster, pilgrimer, ortsbor, tågade oavlåtligt sjungande och med facklor i händerna ner mot Franciskusbasilikan. Den stora högtidsmässan i basilikan leddes av den lokale ärkebiskopen som även var kardinal. Vid hans inträde i kyrkan applåderade församlingen, så som brukligt är i de katolska Medelhavsländerna.

I basilikans kor stod ett antal män klädda i ålderdomliga, färggranna uniformer som liknade dem Vatikanens schweizergardister bär. De höll i hillebarder och olika standar, och några var musiker, försedda med lång flaggbehängda silvertrumpeter, som de spelade på vid olika moment i gudstjänsten. Församlingen – vi alla – sjöng oavlåtligt sånger och hymner, med en kraft och en jublande glädje som tycktes få de höga valven i basilikan att lyfta sig. Vid gudstjänstens höjdpunkt, ”elevationen”, då nattvardsgåvorna efter instiftelseorden i tur och ordning lyfts upp för att vördas av församlingen, knäböjde vi, hela den tusenhövdade församlingen, under det att två trumpetare spelade en enkel, nästan tapto-liknande melodi i två stämmor, som jag intill denna dag har bevarat i minnet:

”FANFAREN” I BASILICA SAN FRANCESCO

Här var som om himlen i sin fullkomlighet och jorden i sin ofullkomlighet möttes: Guds närvaro i sitt sakrament och människors jublande svar på det gudomliga tilltalet, i färger, toner, rökelsens doft och den täta, fysiska samhörigheten i den bedjande och lovsjungande människomassan – församlingen – som trängdes i den till sista plats fyllda basilikan. Jag var hänförd, uppfylld, överväldigad, försatt utanför mig själv.

Jag hör inte till de kristna som på ett bestämt datum och klockslag upplevt det avgörande ”frälsningsögonblicket” eller som ofta fysiskt påtagligt erfarit hur den Helige Ande övermannar och helt uppfyller kropp, själ och ande. Den så kallade karismatiska väckelsens kriterier för ett sant kristet liv har jag alltid förhållit mig skeptisk till. Men om jag skall sätta fingret på en händelse, som på ett bestående sätt fått mig att tro på att en enskild kristen rent fysiskt och själsligt kan erfara den Helige Andes personliga närvaro, så är det just denna kväll i Assisi, i Franciskusbasilikan.

Ändå, när jag idag ser tillbaka på denna händelse, så inser jag att jag idag, som vuxen, inte alls skulle ha upplevt den på samma sätt. Den militära symboliken – de uniformerade ”schweizergardisterna” med sina hillebarder – den kollektiva hänförelsen och den ganska enkelspåriga sången och musiken; allt detta skulle ha varit intressant och tankeväckande, men knappast något som satt bestående spår som en mäktig andlig erfarenhet. Och inte minst skulle jag kanske idag ha ställt frågan: Hur skulle Franciskus själv, med sina ideal av fattigdom, ödmjukhet och anspråkslöshet, ha reagerat inför ett sådant uppbåd kring en högtid ägnad att hylla hans eget minne?

Inte bara en given kulturbakgrund, utan även olika skeden i livet kan bilda helt olika förutsättningar för hur upplevelser gestaltar sig.

* * * * * *

Veckorna i Assisi förflöt under möten med olika människor som besökte gästhemmet, från Sverige, Danmark, Finland, USA och även Italien. I en italiensk familj som bodde där någon vecka fanns en med mig jämnårig pojke. Han kunde bara italienska, men i den åldern övervinner man som bekant de kinkigaste språkhinder mycket galant. Vi umgicks flitigt, och till vår hjälp hade vi min lilla svensk-italiensk-svenska ordbok, och när något riktigt hakade upp sig, sade den av oss som inte förstod: ”Non capisco – prendi il vocabolario!” – ”Jag förstår inte – ta fram ordboken!”.

Jag njöt av solen, maten, miljön, färgerna, dofterna, landskapet, den romanska livsstilen. Något så enkelt som att på förmiddagen, efter mässan och frukosten, sitta på en av piazzans uteserveringar eller på någon annan plats i staden och avnjuta en kyld, smakrik apelsinläsk, en *aranciata*, kunde förmedla upplevelsen av hela denna värld i ett koncentrat.

Men den här tillvaron kunde inte vara för evigt. Dagen kom, då det var dags för uppbrott och hemresa. Det ordnades så, att en av gästhemmets svenska gäster, en medelålders dam från Göteborg, skulle beledsaga mig per tåg till Perugia, där jag skulle byta till det tåg med vilket jag skulle färdas utan byte, direkt till Stockholm. Vid den här tiden fanns i det europeiska järnvägsnätet vad som kallades *waggon-lits*, d.v.s. järnvägsvagnar med kupéer som inreddes som sovkupé nattetid och som sittkupé dagtid. De var avsedda för resor på längre sträckor inom Europa och onekligen mycket praktiska, eftersom de medförde att man slapp en mängd byten. När sedan flyget tog över marknaden som färdmedel, blev de trivsamma waggon-lit-tågen mer eller mindre järnvägshistoria.

I Perugia gick jag alltså ombord på en waggon-lit med slutdestination Stockholm. Framför mig hade jag två dagars och två nätters resa, i kupén som bytte skepnad morgon och kväll.

Mina föräldrar hade försett mig med ett reskonto som skulle täcka mina behov av fickpengar under vistelsen i Assisi samt mina behov under hemresan. Men detta konto förvaltades av moder Mechtildis, som diplomatiskt uttryckt var rätt sparsam. I Assisi hade jag fått mig tilldelade de fickpengar jag behövde, men inför hemresan blev Mechtildis snålhet desto mer uppenbar. Det var givetvis mina föräldrars mening, att jag under hemresan skulle kunna äta åtminstone en enkel måltid om dagen i tågrestaurangen samt köpa mig en eller annan läskedryck eller juice och mineralvatten och att jag för det ändamålet skulle förses med en liten reskassa i de valutor som var gångbara på tågresan genom Europa. Detta hade de uttryckligen bett moder Mechtildis att ombesörja. Men när jag steg ombord på tåget i Perugia, var min penningbörs helt tom. Istället hade jag fått med mig en stor bag som var iordningställd hos systrarna, efter Mechtildis instruktioner, och fylld med vad som var ämnat som min matsäck under hela resan. Där fanns en del frukt, vilket blev min räddning. Där fanns också ett antal smörgåsar gjorda på diverse färskvaror: kokt ägg, skinka, tonfisk etcetera. Jag kunde äta av dem under de första timmarna, sedan blev de snabbt skämda i augustivärmen. Som dryck fick jag hålla till godo med det säkert inte helt fräscha vatten som fanns i karaffer i tågvagnen. Jag glömmer inte Mor Maritas ilska och upprördhet när hon hörde talas om denna resematsäck. När mina föräldrar sedan gick igenom räkenskaperna, stod det ganska klart, att moder Mechtildis helt enkelt lagt beslag på den del av min reskassa som var avsedd för min hemresa.

Under det första dygnet hade jag kupén helt för mig själv, ända fram till Hannover. Där klev det ombord två glada italienare, som var ”gästarbetare” i Västtyskland men skulle hälsa på hos vänner i Sverige. De talade bara italienska och tyska, men vi hade inga nämnvärda språkproblem. När tåget närmade sig Stockholm, fick vi en stunds oskyldig underhållning då jag försökte lära dem hur man uttalar *Jönåker*, en av de stationer tåget passerade.

På Stockholms Central möttes jag av ett syskonpar, Gunnar och Birgitta Eriksson, som var några år äldre än jag och barn till Mamma Maritas äldsta väninna sedan ungdomstiden, Greta Eriksson f. Potthoff. I hennes hem på Odengatan fick jag övernatta tills det nästa dag bar iväg på den sista etappen med tåg upp till Östersund.

I min matsäck – som nu tömdes på all härsken mat – låg även en vattenmelon som var större än en fotboll. Än i denna dag undrar jag över hur Mechtildis hade tänkt sig att jag skulle förtära den i en tågkupé. Men här hos Greta och Ernst Eriksson på Odengatan kom den väl till pass; den hade hållit sig fräsch i sitt tjocka blågröna skal. Vattenmeloner fanns vid den här tiden ännu inte att få i Sverige. I Assisi hade jag njutit av den underbara, saftiga röda frukten som dessert efter middagen praktiskt taget dagligen. Nu kunde jag bjuda mitt värdfolk på den exotiska efterrätten till middagen de gjorde i ordning. Jag var antagligen rätt hungrig.

Nästa dags kväll klev jag på Bromma flygplats ombord på gamla Linjeflygs plan till Östersund och kom fram till flygplatsen på Frösön efter en timmes resa. Föräldrarna hämtade mig i bil. En grå vardag väntade runt hörnet.

”UPP TILL ÖSTERSUND”

Under alla åren i Östersund, när jag under semestrar och ferier befann mig någon annanstans (det var alltid söderut) och var på väg hem, så sade jag aldrig ”hem till Östersund” – jag sade ”upp till Östersund”. Och så har det förblivit genom åren. När jag berättar om gångna tider och om hur jag var på väg från någonstans till den stad där jag och mina föräldrar faktiskt bodde, säger jag aldrig att jag for ”hem till Östersund” utan alltid ”upp till Östersund”.

Det var som om Östersund aldrig riktigt blev ”hem”.

De tre år som nu följde ligger i ett slags halvskugga, där jag egentligen bara minns brottstycken. Det var i varje fall nu, efter hemkomsten från Assisi, höstterminen 1959. Jag skulle börja det tredje året i realskolan (motsvarande årskurs sju i dagens grundskola).

Brottstycken, strödda minnen. Och väldigt få hållhakar för datering och placering i tidslinjen, till skillnad från hittills i berättelsen.

* * * * * *

Följande år, 1960, inträffade i Sverige ett dödsfall som berörde mig på ett alldeles särskilt sätt. Den 9 september dog Jussi Björling i hjärtinfarkt, i sitt sommarhus på Siarö i Stockholms Skärgård. Han fördes därifrån i helikopter med ett sjukhus i Stockholm som destination, och med de anhörigas förhoppning om att hans liv skulle kunna räddas, men han var i verkligheten redan oåterkalleligen död. Det utbröt en veritabel landssorg. Jussi hade varit något betydligt mer för svenska folket än enbart sin tids störste operatenor. Han beundrades och älskades även av de delar av befolkningen som inte hade någon som helst relation till operakonsten. Jussis statsbegravning i Engelbrektskyrkan direktsändes i radio, och rätt snart gick det upp för mig vilken unik storhet han varit inom sin konstart.

Här vaknade åter mitt intresse för den klassiska sångkonsten till liv, efter de första impulser jag fått från Morfar Haralds ”stenkakor” och filmen om Caruso med Mario Lanza i huvudrollen. Jag hade under några år, tillsammans med vännen Svante Prag, varit en stor beundrare av Harry Belafonte och hans calypso-sång. På egen hand hade jag dessutom upptäckt den latinamerikanska musiken, då jag av en händelse köpte en ”EP-skiva” med en ensemble som hette ”Trio Los Paraguayos” och senare även en inspelning med legendariska ”Lecuona Cuban Boys”. Det var, i stort sett, min variant av ”rock-åldern” – Tommy Steele och Elvis Presley gick mig ganska spårlöst förbi, liksom all annan pop och rock.

Men nu, genom Jussi Björlings död, öppnades för mig på allvar porten till operan och den klassiska sångkonsten och därigenom, i nästa skede, även till den klassiska konstmusiken över huvud taget. I gatuplanet i det hus vi numera bodde i, Storgatan 15, fanns en skivbutik. Där inhandlade jag den första Jussi-skivan. Sedan hittade jag till en butik som skulle bli min musikaliska oas under många år framöver, Hamm & Nilssons Musikhandel. Ägarparet Sune och Karin Franzén var båda själva mycket musikaliskt

aktiva, Sune som pianist och ackompanjatör och Karin som sångerska (sopran). Deras båda döttrar Ingegärd och Marianne kom att bli mina umgängesvänner under gymnasieåren; Ingegärd blev så småningom kyrkomusiker på Lidingö och medlem i Radiokören, Marianne blev violinist och violinpedagog men tog så småningom över föräldrarnas företag i Östersund.

Sune och Karin hade ett beundransvärt tålamod med mig, som ständigt och jämt hängde i deras butik men köpte förhållandevis litet. Men så långt mina vecko- eller månadspengar förslog blev det under årens lopp en och annan skiva. Det var hos Hamm & Nilsson jag lade grunden till min musikaliska allmänbildning. Efter skivorna med Jussi Björling, Beniamino Gigli och Enrico Caruso upptäckte jag den ryska operan, främst i form av Mussorgskijs *Boris Godunov*, och de magnifika bassångarna Boris Christoff och Fjodor Sjaliapin. Sedan följde Verdi och Puccini, även i kompletta operainspelningar som jag fick i födelsedagspresent och julklapp. Och vartefter upptäckte jag också den symfoniska musiken; till att börja med gällde det Tjajkovskij, Sibelius, Dvořák.

Så småningom kom även Wagner in i bilden, men min stora hänförelse över hans musik dröjde tills jag börjat gymnasiet. Fröet till mitt stora Wagnerintresse lades dock någon gång under detta år. Jag besökte Stockholm tillsammans med Mamma, antagligen i samband med bouppteckningen efter Morfar Harald. Mamma föreslog att vi skulle gå på Operan, vilket jag förstås nappade på. Den kväll vi hade till vårt förfogande gavs Wagners *Lohengrin* med de båda norskfödda Kolbjörn Höyseth som Lohengrin och Eva Prytz som Elsa; vid dirigentpulten stod den tyskfödde Herbert Sandberg, mångårig chefsdirigent vid Stockholmsoperan. Det var litet motvilligt som Mamma Marita gick och såg en Wagnerföreställning; hon tyckte inte särskilt mycket om Wagner. Det var ganska utsålt på Operan denna kväll; vi fick platser på tredje radens sida till höger, med litet skymd sikt. (Det här var den andra egentliga opera jag såg på Stockholmsoperan – jag hade dessförinnan bara sett barnoperan *Lille-Petters resa till månen* och nyårsaftonen 1958 en föreställning av Rossinis *Barberaren i Sevilla*, med Hugo Hasslo i huvudrollen.) Mamma var nu riktigt orolig innan föreställningen började och sade till mig: ”Jag hoppas verkligen att du inte blir Wagnerian!”

Även kungaparet, Gustaf VI Adolf och drottning Louise, kom och intog sina platser i kungalogen, varvid publiken enligt gängse bruk reste sig. Det var ett kungapar som visade intresse för denna kulturinstitution som kallas kunglig – till skillnad från det nuvarande kungaparet, som aldrig sätter sin fot där utom när de absolut måste, i samband med statsbesök och liknande.

Mammas ”farhågor” beträffande mitt eventuella hemfallande åt Wagnerianism skulle så småningom komma att besannas fullt ut. Föreställningen började, och redan det vidunderligt vackra förspelet gjorde mig hänförd. Enda skönhetsfläcken på denna föreställning var Kolbjörn Höyseths grova intonation och falska toner på höjden (elaka tungor på Operan kallade honom ”Kolbjörn Höjdskräck”, fick jag långt senare veta). Men hur som helst: giftet hade gjort sin verkan. Wagners klangvärld hade satt outplånliga spår inom mig. När mitt Wagnerintresse ett par år senare slog ut i full blom, blev jag till Mammas förfäran just den Wagnerian som hon helst hade velat hindra mig från att bli. Det var visserligen ett mycket ungdomligt vurmande intresse, som vid litet mognare år skulle

ändra karaktär. Mitt förhållande till Wagners musik har efter hand kokat ner till en beundran som uteslutande gäller – just hans *musik* och den obestridliga betydelse den haft för hela den klassiska konstmusikens utveckling sedan dess. Hans kvaliteter som musikdramatiker har jag numera ett betydligt mer distanserat förhållande till. Några lysande undantag finns – som t.ex. *Mästersångarna i Nürnberg* och *Parsifal*. Dessa och Richard Strauss *Rosenkavaljeren* är de tre operor jag alltjämt sätter högst i hela operalitteraturen. Men när det gäller Wagner, har jag t.ex. ännu i denna dag inte lyckats lära mig handlingen i *Nibelungens Ring*. Skulle någon be mig redogöra för den, så skulle det nog bara bli litet svepande tal om ”guldets förbannelse” eller något i den stilen. Kanske beror detta på verkets bakgrund i den nordiska sagovärlden – jag har alltid spjärnat emot både den grekisk-romerska och den nordiska mytologin. *Ringen*-operorna har jag alltså ingenting emot att uppleva i konsertanta versioner. Mitt musikaliska hem har i ett senare skede av livet blivit konsertsalarna, inte operasalongerna.

* * * * * *

Höstterminen började, i klass 4/V: A, det som skulle ha varit början på mitt sista skolår före gymnasiet.

Men jag var nere i en dalgång redan från början. Ingenting fungerade; jag var trött, apatisk, nedstämd och drabbades av återkommande infektioner. Mina föräldrar, särskilt goda Mamma, ville på allt sätt få fram bevis på att mitt tillstånd var renodlat medicinskt. Men innerst inne insåg hon säkert att jag faktiskt hade varit drabbad av depression. Så jag skickades på diverse märkliga undersökningar på Östersunds Lasarett: ämnesomsättningsprov, EKG, EEG, allsköns laboratorieprov. På något sätt tvangs nog mina föräldrar till sist acceptera, att mitt medicinska tillstånd var helt i sin ordning och att problemet fanns någon annanstans. Diagnosen blev till sist den mycket generella: *skoltrötthet*.

Jag höll ut ett par månader efter årsskiftet 1960-1961. Sedan, efter påsklovet, beslöts det att jag skulle avbryta studierna, ta en paus och gå om realskolans fjärde årskurs.

Vad hände under den tid som följde? Jag minns ingenting, inte förrän litet längre frampå våren och försommaren, när återigen Birgittasystrarna blev min tillflyktsort under ett par månader, men denna gång i Vadstena. Antagligen gjordes, liksom året dessförinnan i Assisi, en överenskommelse om ett förmånligt pris mot att jag skulle hjälpa till med diverse sysslor. Och det gjorde jag – varje dag arbetade jag med liv och lust i systrarnas trädgård. Jag rensade ogräs, klippte gräsmattor, beskar äppelträd, klippte häckar, krattade gångar m.m.

Jag skulle vila från skolan, men ändå fick jag privatlektioner i tyska av en av systrarna. Det var nog klokt, eftersom tyska kom att bli ett av mina viktigaste språk så småningom.

Tryggve Lundén hette vid denna tid Birgittasystrarnas kaplan, som även fungerade som ett slags kyrkoherde för katoliker i denna del av Östergötland. Han var förutom katolsk präst även en framstående latinist och medeltidshistoriker och gjorde briljanta översättningar av den Heliga Birgittas Himmelska Uppenbarelser. Om hans senare tragiska öde kan man läsa i en bok med titeln ”Tryggve” (Artos förlag 1986), författad av

Gunnel Lundén, sångerskan som så småningom skulle bli hans hustru. Ett upprörande och rent skändligt kapitel i den katolska kyrkans moderna historia i Sverige. (Det är inte svårt att läsa mellan raderna i den trogne katoliken Sven Stolpes förord, att även han betraktade den katolska kyrkoledningens agerande i fallet Tryggve Lundén som ett förfärande övergrepp.)

Men nu var Tryggve Lundén präst hos Birgittasystrarna. En litet tillknäppt, stram, en smula sträng och ganska formell person, inte bland de mest lättillgängliga man kan tänka sig. Så här i efterhand tror jag att hans strama och litet stela fasad fungerade som täckmantel för en djup inre osäkerhet. Han älskade att cykla på Östgötaslätten, och jag blev lika glad som förvånad, när han en dag bad mig följa med på en cykeltur för att se på ett antal medeltida kyrkor i landskapet runt Vadstena. Vi gav oss av en morgon, efter mässan och frukosten, försedda med matsäck, men Tryggve Lundén var mycket bestämd ifråga om att jag måste ha ”cykelspännen” fastsatta längst ner på byxbenen när jag cyklade – annars kunde byxan fastna i ekrarna och en olycka inträffa. Cykelhjälmar var däremot knappast påtänkta vid denna tid, utom möjligen för tävlingscyklister. Jag hade lånat en cykel hos systrarna, och vi stannade alltså till vid första bensinmack, inhandlade de nödvändiga cykelspännena och drog vidare. Vilka av Östgötaslättens många vackra medeltidskyrkor vi besökte, har jag glömt, men det blev en härlig cykeltur i strålande försommarväder.

Nu fanns alltså inte moder Mechtildis kvar i Vadstena. Hon var i Assisi, där gästhemmet redan var på fallrepet. Här i klostret i Vadstena pågick dock ännu efterverkningarna av de intriger och den splittring som hon i sin härsklystnad åstadkommit. Oron trängde utanför klausurens väggar och märktes tydligt även bland gästerna. Också jag, den femtonårige gästen, anförtroddes en del av systrarnas ångest. Litet väl tidigt i livet att börja fungera som själasörjare, kan man tycka. Som tidigare antytts, var det här en mycket djup kris för klostret, och det var nära att det på order från Rom hade stängts för gott. Men det räddades genom den enda till buds stående lösningen: att det fördes över till den gamla, medeltida grenen av Birgittinerorden, den som har sitt moderhus i Uden i Nederländerna. Övergången skedde successivt och visade sig vara mycket framgångsrik. Jag återkommer till detta.

Somrarna i dagens Vadstena är fyllda av kulturevenemang: musik, opera, utställningar m.m. I Vadstena 1961 fanns ännu inte så mycket av detta slag, men man gjorde så gott man kunde med de resurser man förfogade över. En kväll begav jag mig således till Realskolans aula, där det skulle ges en konsert under medverkan av någon lokal orkesterensemble. Man framförde en av Mozarts violinkonserter – vilken har jag glömt – och solist var den purunga *Nilla Pierrou*; hon kan vid detta tillfälle inte ha varit mer än c:a 13-14 år, späd, vacker och alldeles bedårande. Jag blev överväldigad, förtjust – och helt förälskad! Senare under sin musikerbana har Nilla Pierrou gjort sig mer känd som pedagog än som solist, men en gedigen och högt professionell musiker har hon förblivit genom alla år, med en imponerande internationell karriär.

* * * * * *

Det här året hade jag börjat ge mig i kast med en del av den ryska litteraturens klassiker. Vid ankomsten till Vadstena hade jag redan läst Tolstojs ”Anna Karenina”. Nu i Vadstena gick jag till den lilla trivsamma, längesedan nedlagda bokhandeln vid torget och köpte Dostojevskijs ”Idioten”, som jag slukade, från pärm till pärm.

I gästhemmets bibliotek fanns ett verk på svenska i flera band som behandlade Rysslands historia. Vid senare besök i gästhemmet har jag förgäves sökt efter dessa böcker, och det har inte heller lyckats mig att ta reda på vad verket hette och när det var utgivet. Där kunde man läsa intressanta ting om Ryssland, om den ortodoxa kyrkan, om dramatiska skeden i den ryska historien, om liturgiskt konservativa ”gammaltroende” som blev uteslutna ur kyrkan men fortsatte att fira gudstjänst på sitt gamla sätt, och mycket mera. Där fanns rikligt med illustrationer: bilder av kyrkors exteriörer och interiörer, vackra rysk-bysantinska kors och ikoner m.m.

Dessa läsupplevelser hakade i sin tur tag i minnet av ett kyrkobesök jag gjort i Stockholm tillsammans med min Mamma någon gång under de närmast föregående åren. Mamma var djupt förankrad i sin katolska tro, men hon var också angelägen om ”allmänbildning” ifråga om kyrka och religion, både för min del och för egen del. Vid ett tillfälle besökte vi stora synagogan på Wahrendorffsgatan i Stockholm, i samband med en sabbatsgudstjänst. Och vid ett annat tillfälle, en lördag kväll, gick vi till den lilla ryska ortodoxa kyrkan på Birger Jarlsgatan och deltog i vespergudstjänsten. Den leddes av den legendariske kyrkoherden och sedermera biskopen Stefan Timtchenko, och i sin innerlighet och förtätade skönhet gjorde den djupt intryck på både Mamma och mig – men mest på mig.

Nu, mot bakgrund av kontakterna med den ryska litteraturen och historien, vaknade minnet av denna gudstjänst till liv och väckte min nyfikenhet att få veta mer om denna så okända del av den kristna världen.

När jag återvänt till Östersund tog jag mig samman och skrev till fader Stefan Timtchenko och berättade om mitt intresse. Det kom ganska snart per post ett kuvert från honom. Till min förvåning innehöll det inget brev, inte ens några rader, inte ens en namnteckning. Långt senare förstod jag, att detta berodde på att fader Stefan helt enkelt inte förmådde skriva på något annat språk än ryska. Men kuvertet innehöll istället en hel bunt småskrifter och böcker, däribland Tito Collianders lilla klassiker ”Grekisk-ortodox tro och livssyn”.

Jag hade blivit ledd in på ett nytt spår. Fröet var sått till ett intresse som längre fram i tiden skulle komma att sätta sin prägel på sjutton år av mitt liv.

* * * * * *

Det var senvinter, en dag någon gång under första halvåret 1962. Mina föräldrar åkte regelbundet till Sundsvall, där Pappa Gösta hade mottagning två dagar i veckan (sedan han blivit stiftsadjunkt med ansvar för Härnösands stifts två byråer för psykisk rådgivning, en i Östersund och en i Sundsvall). Ibland for han ensam, med tåg eller flyg; ibland for Mamma med, och då åkte de i bil, som alltid med Mamma vid ratten.

Nu hade de gett sig av tidigt på morgonen, och enligt planerna skulle de inte komma tillbaka hem förrän sent nästa dags kväll.

På Högre Allmänna Läroverket i Östersund fanns ingen skolbespisning. Vi som hade nära hem gick hem och åt under lunchrasten. När jag denna dag kom hem vid lunchtid, fann jag till min förvåning att Pappa var hemma. Han kom emot mig, haltande, askgrå i ansiktet och med en kraftig fläskläpp. Någonstans på vägen mellan Östersund och Sundsvall hade bilen råkat in i ett fruset hjulspår som ohjälpligt ledde över bilen på höger sida av vägen (Sverige hade fortfarande vänstertrafik). Det hade blivit frontalkrock med en långtradare. Mamma hade fått de värsta skadorna, men hon var ändå utom fara. Nu låg hon på lasarettets kirurgklinik med en fraktur på näsbenet och en lindrigare hjärnskakning.

Jag förmådde inte gå tillbaka till skolan den dagen utan begav mig direkt till lasarettet för att träffa Mamma. Hon måste ha haft rejält ont, men hennes Notiniska galghumor svek henne inte ändå. När jag fick se hennes svullna, förstorade näsrotsparti, sade hon: ”Nu ser jag ut som Michelangelo!”

Både mina föräldrars bil och den mötande långtradaren hade i kollisionsögonblicket hållit en låg hastighet. Hade bara något av fordonen haft litet högre fart, så hade jag med all sannolikhet blivit föräldralös, vid knappt 16 års ålder.

En påminnelse om livets skörhet och ”the amazing Grace”, nåden vi aldrig kan utrannsaka.

Mammas skador läkte i sinom tid. Opeln var helkvaddad och gick direkt till skroten, men det dröjde inte så länge förrän Mamma såg till att vi köpte ny bil. Ännu en gång en Opel, återigen inhandlad på Sandström & Ljungqvist.

* * * * * *

Jag kan inte gå vidare i denna berättelse utan att skriva några rader om *Henrik Grauel*, den katolske kyrkoherden i Sundsvall. Vi etablerade kontakt med honom någon gång mot slutet av 1950-talet, och han besökte oss regelbundet, då han kom till Östersund för att förrätta mässa och olika kyrkliga handlingar för den lilla katolska koloni på fyra-fem personer som då fanns där. Någon gång emellanåt höll han mässan hemma i vårt vardagsrum, med chiffonjéns klaff som altare, men då endast med oss tre som ”församling”.

Henrik Grauel, född i Tyskland och utbildad till präst i Rom, vore värd ett ordentligt eget kapitel i den katolska kyrkans historia i Sverige under efterkrigstiden, med tanke på det enastående pionjärarbete han utförde. Han hade av den katolske biskopen blivit stationerad i Sundsvall 1954, då en enkel trevåningsvilla av trä med adress Nybrogatan 37 hade inköpts för att inrymma kapell, församlingslokaler och kyrkoherdebostad.

Två av rummen i villans gatuplan hade slagits samman och inretts som kapell med plats för c:a 70 personer. Bänkarna hade Grauel övertagit från den nyligen nedlagda judiska synagogan i Sundsvall och egenhändigt försett med knäfall. Lampan med den eviga lågan framför sakramentsskåpet hade han hängt upp i ett älghorn – kanske ett något malplacerat försök till ”inkulturering” i den norrländska miljön. Ett gammaldags orgelharmonium med trampor stod längst bak i kapellet, intill en öppen spis som man låtit stå kvar, och där fanns på väggen ytterligare en ”älgtrofé”.

Men det var alltså inte bara i Sundsvall som Henrik Grauel hade sin församling. Hela Norrland, från Sörforsa i söder och till Haparanda och Kiruna i norr, var hans församlings territorium.

Han hade en liten Volkswagen som han for med, året om, i ur och skur, längs de oändligt långsträckta norrländska vägarna, för att besöka katoliker i förskingringen. De bakre sätena i bilen hade han rivit ur och ersatt med två sammanställda gamla trälådor. De fick, kompletterade med en sovsäck och vintertid extra filtar, tjänstgöra som hans säng och nattkvarter. Han avböjde bestämt att övernatta hos dem han besökte, för att inte ligga någon till last. Istället nöjde han sig med att få tillfälle att duscha och raka sig samt att dela måltidsgemenskapen i de hem han kom till. År ut och år in. Han var väl känd på Svenska kyrkans pastorsexpeditioner runtom i Härnösands och Luleå båda vidsträckta glesbygdsstift, eftersom han regelbundet gjorde besök där för att ta reda på om några katolska trosbekännare nyligen flyttat in på orten. Enligt egen utsago blev han alltid vänligt bemött, även om katolikskräcken vid denna tid ännu satt väldigt djupt hos människor i det lågkyrkliga Norrland.

Henrik Grauel var måhända inte den mest lysande intellektuelle företrädaren för den katolska prästkåren, men han var hängiven, trofast, fullkomligt oegennyttig och djupt from. Hans kärva uppriktighet hade säkert många människor litet svårt med. Vid ett tillfälle träffade han den originelle, extremt högkyrklige Gunnar Rosendal, kyrkoherden i Svenska kyrkans församling i Osby. De ting som ”fader Gunnar” ägnade sig åt hade inte pater Grauel särskilt mycket förståelse för. Rosendals egenhändigt formgivna prästerliga klädsel, som i varje fall sommartid bestod av en vit fotsid talar med vit pellerinkrage, vit gördel, bröstkors och vit kalott – alltså i princip påvlig ornat – verkade på Henrik Grauel direkt anstötlig. Vid sammanträffandet sade Grauel till Rosendal helt frankt, enligt egen utsago: ”Ni skall sluta upp med att spela *katolsk teater!*”

När jag börjat gymnasiet kände jag ett behov av att dra mig undan sammanträffandena med pater Grauel och de gudstjänster han höll. Detta märkte han och blev mycket missnöjd. Jag tror Mamma insåg att jag hade ett legitimt behov av att dra mig undan och att hon även så småningom fick kyrkoherde Grauel att förstå detta. Hela situationen – min och Mammas ”underjordiska” tillvaro som katoliker i förening med Pappas obändiga katolska sympatier – var också helt orimlig; det handlade om något som alla visste men som ändå officiellt skulle förnekas.

Vid mitten av 1960-talet blev Henrik Grauel förflyttad från Sundsvall och blev istället kyrkoherde i den katolska församlingen i Karlskoga. Det betraktades som en ”reträttplats” efter de slitsamma åren uppe i Norrland. Han var redan vid en ålder då han normalt borde ha fått gå i pension, men det ville han säkert inte själv.

Henrik Grauel hyste livet igenom en varm och enkel katolsk barnatro, och längst fram i hans bil hängde alltid en helgonbild av den Helige Kristoffer, alla vägfarares skyddshelgon. Tron på den Helige Kristoffers förböner hade varit hans trygghet under alla de vidsträckta resorna i Norrland, i allsköns farofyllda väder och väglag.

Grauel var inte särskilt förtjust i de liturgiska och andra reformer som det Andra Vatikankonciliet i Rom vid 1960-talets mitt medförde. Men det var särskilt en förändring som tog honom oerhört hårt, ett slag mot hans fromma katolska barnatro.

Av någon anledning fick man i Rom för sig att den katolska helgonkalendern måste revideras. Ett antal helgon, vilkas historiska existens man börjat ifrågasätta, ströks helt enkelt ur helgonkalendern. Dit hörde den Helige Kristoffer, ”Kristus-bäraren”. En rad helgon, vilkas förböner fromma katoliker bett om i århundraden, fanns plötsligt inte mer.

Henrik Grauel kände sig nu helt förvirrad – skulle hans tilltro till den Helige Kristoffers förböner för honom under alla år ha varit helt fåfäng och meningslös?

Grauels gamla slitna Volkswagen ersattes i Karlskoga med en modernare bil. Men en sommardag 1968, på E 4:an i närheten av Ödeshög i Östergötland, när Grauel hade semester och var på väg till sina släktingar i Tyskland, åkte hans bil i rätt hög fart och av oförklarlig och outredd anledning av vägen och ner i diket, rakt mot en elstolpe. Kanske hade Grauel trotsat det påvliga påbudet och fortfarande haft den Helige Kristoffers bild – ”Kristoffermärket” – hängande i framsätet och ännu satt sin tillit till det bortrationaliserade helgonets förböner. Eller kanske hade han känt sig sviken, förvirrad, bortkommen och övergiven av en kyrkoledning som inte förmådde se skillnaden mellan människors bristfulla och trevande tro och Guds makt att se till att våra böner och våra förhoppningar kommer till rätt adress.

Hur som helst, Henrik Grauel var nu död, och jag hade tillfälle att närvara vid hans begravning i S:t Eriks katolska domkyrka på Söder i Stockholm.

* * * * * *

Det var inte särskilt uppmuntrande att skiljas från sina gamla klasskamrater och börja om en årskurs i en helt ny klass. Men det var vad jag måste göra när höstterminen 1961 började. Om läsåret som nu följde kan jag egentligen bara säga, att jag förundras över att jag faktiskt tog mig igenom det. Därtill med betyg som gjorde att jag sedan kom in i gymnasiet. Jag kom till en klass där jag vantrivdes från början. Jag fann inga vänner där, utom möjligen den tidigare nämnde Pehr von Post, som i likhet med mig gick om årskursen. Uppsättningen lärare var med något enstaka undantag väldigt slätstruken, i ett fall direkt katastrofal. Det gällde en då redan pensionsmässig timlärarinna i svenska, en osannolikt gräslig ragata och fullblodssadist, fylld av hat och förakt.

Som sagt, när jag ser tillbaka på detta år, är det svårförståeligt att jag stod ut. Jag måste ha fått ett massivt stöd hemifrån, för att inte helt ge upp skolan. Skolplikten hade jag ju redan fullgjort – den tog vid den här tiden slut redan efter sjätte skolåret.

Men nu höll jag ut bättre. Gymnasiet hägrade, och den tidigare nämnde Pelle Olssons ord om att jag var humanist tvivlade varken jag eller mina föräldrar på. Jag hade siktet inställt på latinlinjen i det fyraåriga gymnasiet, självfallet den helklassiska grenen med både latin och grekiska.

* * * * * *

När jag gått igenom målbrottet – vilket skedde förhållandevis tidigt – och hade vad jag själv trodde var en basröst, fortsatte jag att sjunga. Jag uppträdde i olika sammanhang: i kyrkor, vid församlingsaftnar, vid skolfester och dylikt. Det var dags att söka rätt på någon sångpedagog, men sådana fanns det inte särskilt gott om i lilla Östersund vid denna tid. Jag vände mig till Kommunala Musikskolan. Där kunde man inte erbjuda någon sångpedagog i egentlig mening, men skolans chef, den tidigare nämnde Arnold Österlund, ville gärna ta sig an mig. Han var i grunden violinist och hade varit anställd som sådan i Kgl. Hovkapellet i Stockholm, men senare hade han kompletterat sin utbildning vid Musikhögskolan och tagit musiklärarexamen. Detta i förening med att han var särskilt

intresserad av sång gjorde att han blev min förste sångpedagog. Jag var vid den här tidpunkten inte äldre än femton år.

Arnold Österlund fick mig mycket snart att förstå att jag i varje fall inte var bas. Min *tessitura*, d.v.s. röstens viloläge, låg markant högre. Jag hade en tenoral klang i det högre registret, och Österlund var ganska övertygad om att jag hade anlag för att sjunga tenor. Men den repertoar vi arbetade med var satt i barytonläge, vilket var väldigt klokt. Österlund hade trots sin musiklärarutbildning svårt med pianospel, så han spelade före mina skalövningar på sin fiol. Jag fick sjunga romanser av Ture Rangström, Wilhelm Stenhammar, Wilhelm Peterson-Berger. Jag fick också sjunga Gunnar de Frumeries lyriskt finstämda sångsvit ”Hjärtats sånger” till Pär Lagerkvists text, sånger som sedan följt mig genom hela mitt aktivt sjungande liv. Vi arbetade mycket på att hitta tonens ”kärna”, röstklangens fokus. Det strävar man självfallet alltid efter i klassisk sång, men jag tror inte Arnold Österlund visste hur man tekniskt når dit: genom samspelet mellan andningen, luftströmmen och mellangärdesmuskulaturens stöd och genom att låta tonen klinga och expandera mot pannbenet och huvudets hålrum – istället för att lägga all energi på stämbandsmuskeln. Men här var Arnold Österlund i gott sällskap. Även Birgit Nilsson har i sina memoarer vittnat om att svenska sångpedagoger, också de mest ansedda, av någon obegriplig anledning inte begriper ett skvatt av detta. Våra underbara svenska sångare har antingen – som exempelvis Birgit Nilsson eller Nicolai Gedda – lärt sin sångteknik direkt av Gud Fader eller fått den avgörande skolningen hos pedagoger i utlandet.

Österlund ledde även den lokala orkesterföreningens orkester och kör, som årligen satte upp och framförde olika verk. Nu förbereddes en förkortad version av Bachs Matteuspassion, och Österlund ville att jag skulle gå med i basstämman i kören. Det kunde jag inte motstå. I orkesterföreningens kör blev jag således troligen den yngste medlemmen de någonsin haft, och man började – i all vänlighet – att kalla mig ”Matteuspojken”.

Framförandet ägde rum i den nybyggda Pingstkyrkan, en tillräckligt rymlig lokal med god akustik och väl lämpad för konserter. Det var som sagt en förkortad version av Matteuspassionen, vilket bland annat innebar, att de långa recitativen med bibeltexter inte sjöngs utan lästes. Recitatör var den tidigare nämnde komministern Einar P. Öberg. Solisterna var till största del utmärkta lokala förmågor, däribland sopranen Karin Franzén och mezzosopranen Ulla Åkerblom, lärare i franska och svenska vid vårt läroverk. (Ulla Åkerblom var som sångerska helt professionell, men hade i sin ungdom valt att inte låta musiken bli hennes levebröd. Varför – det frågade sig nog många av oss, även om hon var en synnerligen begåvad och engagerad lärare och pedagog.) Den stora behållningen var dock att få höra den formidable bassångaren Birger Eriksson, den ende professionelle solisten i ensemblen, en riktigt djup ”Strohbass” av rysk karaktär.

Jag deltog även i några repetitioner på det nästföljande verket, Brahms ”Ein Deutsches Requiem”, men då hade Österlund fallit för frestelsen att sätta mig i tenorstämman, vilket var alldeles för tidigt påtänkt. Jag märkte hur det slet på rösten och drog mig därför ur både kören och undervisningen hos Arnold Österlund. Det skulle dröja till hösten 1967 innan jag kunde börja en egentlig sångutbildning.

DE GODA, GYLLENE ÅREN

Det var sommarlov, 1962. Tydligen hade vi efter den tidigare nämnda bilolyckan ännu inte skaffat ny bil. Vi tog oss med tåg ner till Danmark, via diverse förvirrade och påfrestande byten, med destination *Hvide Sande*, ett fiskeläge på en landremsa på Jylland, inbäddat i böljande, vidsträckta sanddyner och beläget mellan Nordsjön och *Ringkøbingsfjorden*, där vi tog in på ett enkelt men trivsamt hotell.

Det var en behagligt varm sommar, men hotellets belägenhet i närheten av den lokala kabeljofabriken förorsakade odörer som inte var så angenäma, särskilt när vindarna låg på åt vårt håll.

När Mamma Marita befann sig utomlands och av någon anledning råkade bli arg, talade hon automatiskt tyska, oavsett var i utlandet hon befann sig. En bruten, stapplande tyska, men ändå. När adrenalinet rann till, föll hon oförväget in i sin högst personliga variant av Goethes, Schillers och Heines tungomål, diktarnas och tänkarnas språk. Men språk var nu en gång inte min kära Mammas styrka. Här i Hvide Sande var det något i hotellets service som irriterat henne, vad minns jag inte längre. Hon hade utan resultat påtalat bristen ifråga några gånger, och till sist tröt hennes tålamod. Hon gick till receptionen och började ivrigt gestikulerande sin upprörda, klagande tirad – men nu plötsligt på en tyska som antagligen ingen annan än hon själv begrep. Hotellpersonalen kunde ingenting annat än brista ut i gapskratt. Och Mamma Marita var tillräckligt litet neurotisk för att själv se det komiska i situationen. Efteråt berättade hon ibland om denna incident med glimten i ögat.

Danska språket har aldrig berett mig några större problem, men här på Jylland talades av de flesta människor en genuin dialekt, *jysk*, ett slags plattdanska som även infödda danskar kan ha svårt att förstå.

Bland hotellets övriga gäster fanns två tyska damer, av vilka den ena uppenbarligen var från det område strax söder om den dansk-tyska gränsen som av danskarna kallas *Sydslesvig* och där en del av befolkningen sedan urminnes tider talar både tyska och danska. Damen ifråga talade lika flytande danska som tyska. (Emil Nolde, den tyske expressionistiske målaren, hörde till denna folkgrupp.)

När vi talades vid, de båda damerna, mina föräldrar och jag, fördes samtalet på tyska, och mitt intresse för Dostojevskij fördes på tal; jag höll som bäst på att läsa ”Brott och straff”. Den sydslesvigska damen sade då, att jag absolut borde läsa ”Die Brüder Karamasoff”; det var enligt hennes mening Dostojevskijs allra främsta verk.

De klassiska ryska romaner jag ditintills läst hade fängslat mig med sina färgstarka miljöskidringar, sina inlevelsefulla personbeskrivningar och sin närgångna brottningskamp med de existentiella frågorna. De hade fört mig in på ett spår som jag inte ännu riktigt visste vart det skulle leda. Men faktiskt har jag än idag inte läst *Bröderna Karamasov* annat än styckevis.

* * * * * *

Dagarna i Hvide Sande förflöt stilla och behagligt, men jag väntade otåligt på ett besked från Östersund: Hade jag kommit in i gymnasiet eller inte?

Så en dag anlände till hotellet ett telegram från en prästkollega till Pappa Gösta, Lars-Erik Westerberg. Han hade åtagit sig att bevaka viktig post åt oss under vår bortovaro. Och telegrammet gav det efterlängtade beskedet: ”Thomas antagen på latinlinjen!”

Jag minns inte hur, eller om, händelsen firades, jag minns bara att detta var början till fyra år som utan varje jämförelse blev de mest lyckosamma under mina år i Norrland.

* * * * * *

Det var den första dagen i gymnasiet, höstterminen 1962, och jag sprang omkring i den högra läroverksflygeln för att hitta det rum där vårt upprop skulle ske. Varför jag inte hittade, vet jag inte – jag kan än i denna dag, gång på gång, drömma mardrömslikt om hur jag är på väg till skolan och inte vet mitt schema, inte vilken lektion som skall börja, inte vad jag haft i läxa eller i vilken sal lektionen skall äga rum.

Men detta var det verkliga livet. Jag sprang faktiskt trappa upp och trappa ner och hittade inte rätt. Inte förrän jag såg hur en med mig jämnårig ung man med blont polkahår och ett plirande, underfundigt leende stod i en dörrspringa och vinkade mig till sig; han kallade mig t.o.m. vid namn. Jag kände honom inte, men han visste – av någon anledning som jag aldrig fått klarhet i – vem jag var och att jag skulle börja i samma klass som han. Det var Hans Henric Nordlund, som skulle bli en av mina närmsta vänner under gymnasieåren. (Dessvärre bara då och ett par år därefter – sedan har vi i stort sett förlorat kontakten.)

I klassen rådde kvinnlig dominans, så som det alltid var på latinlinjen under de sista decennierna innan den gick i graven tillsammans med hela det gamla skolsystemet. Vi gossar var alltså tämligen lätt räknade, och med risk för att i detta feminismens tidevarv räknas som oerhört manschauvinistisk, vill jag här ändå presentera dem först. Kanske må detta vara mig förlåtet.

Hans Nordlund – tillnamnet *Henric* använde vi mest för att skilja honom från den andre *Hans* i klassen – var son till länsarkitekten Henric Nordlund och hans hustru Ingrid, bibliotekarie och född Sehlin, av gammal jämtländsk lärdomssläkt (med förfäder som varit lärare i gamla Frösö Trivialskola på 1600-talet.) Hans Henric var påtagligt konstnärligt begåvad men mycket speciell i sin intresseinriktning. Jag upptäckte snart hans underbara, absurda humor, som blev en källa till oförställd glädje genom alla gymnasieåren. Vi blev som sagt nära vänner och besökte ofta varandras hem. Det Nordlundska hemmet, en gammal charmfull trävilla i stadskärnans utkant, var öppet och generöst, men som alla villaägare, och särskilt norrländska sådana, var Nordlunds ekonomiska när det gällde uppvärmningen – och därför också mer härdade. Då jag var hemma hos Hans Henric vintertid, frös och huttrade jag som en våt och nedkyld hund – det kan inte ha varit mer än c:a 16 grader i rummen.

Hans Henric var även musikalisk, och musiken betydde mycket i den Nordlundska familjen. Modern Ingrid spelade piano och alla fyra barnen spelade något instrument. Hans Henric spelade fiol och hade den gamle violinisten Göran Föllinger, sångaren och

sångpedagogen Torsten Föllingers far, som lärare så länge denne levde. Den äldre brodern Olle Nordlund blev så småningom cellist till yrket och anställd i Kgl. Hovkapellet i Stockholm, där han i många år var 1:e stämledare i cellostämman. Men jag förvånades över att Hans Henric inte kunde sjunga en enda ren tonslinga – och likväl obestridligen var mycket musikalisk! Senare har jag lärt mig, att förmågan att sjunga rent inte alltid automatiskt följer med musikaliteten. Det har funnits dirigenter som inte förmått sjunga den enklaste melodislinga inför sin orkester.

Vi hade olika smak när det gällde både konst och musik. Bland Hans Henrics idoler inom konsten fanns Salvador Dali, Hans Arp och dadaisterna. Min kärlek gällde van Gogh och de senare expressionisterna och koloristerna: de svenska Inge Schiöler, Ivan Ivarsson och Sigrid Hjertén-Grünewald, de tyska Emil Nolde, Ludwig Kirchner och många fler. Ifråga om musiken hade jag mitt hjärta inom romantiken, både den tidiga och den sena (min skivsamling skulle snart kompletteras med både Bruckner och Mahler). För Hans Henric var det främst de gamla mästarna från renässansen och barocken som gällde – och i någon mån även den moderna experimentella musiken, som jag var oförmögen att uppskatta. Men vi fann varandra i gott samförstånd ändå; det aktiva kulturintresset hade vi gemensamt. Hans Henric blev senare grafisk formgivare till yrket och bosatte sig i Luleå. I detta de trassliga familjeförhållandenas och de otaliga skilsmässornas tidevarv ter hans liv sig som ganska unikt. Som 18-åring mötte han sin *Eva Berg*, som då var 16. De blev ett par och förblev så tills döden skiljde dem åt. Hösten 2019 avled Eva i lungcancer.

Hans Millgård hette den andre Hans i klassen, och han är en av de få av klasskamraterna jag hållit något så när regelbunden kontakt med genom åren. Han var son till kantorn Per-Olof Millgård i Undersåker och således en av eleverna i klassen – och det gällde de allra flesta – som bodde inackorderad under de fyra gymnasieåren. Hans M var en stor idealist och en mycket ärlig andlig sökare och humanist. Bland oss manliga elever var han säkert den störste slukaren av skönlitteratur. Liksom även jag var han angelägen om att lära sig tyska grundligt. På direkt förfrågan en gång från en av våra lärare svarade han att hans älsklingsförfattare var Hermann Hesse – som han läste på originalspråket. Vi kom också att bli mycket nära vänner. Inte så sällan umgicks vi på tre man hand, de båda *Hansarna* och jag.

Hans M var också musikalisk och aktivt musikintresserad och blev liksom jag medlem i *Madrigalkören*, skolans gymnasiekör, om vilken jag berättar mer senare. Men hans konstnärliga begåvning var än mer påfallande. Han kom att arbeta med grafik – den ”svartvita” konsten har alltid stått hans hjärta närmast – och han var en alldeles utmärkt tecknare, med tuschpennan som främsta arbetsredskap. Som tecknare har han fortsatt på professionell nivå genom åren, vid sidan av sitt huvudyrke som bibliotekarie vid stadsbiblioteket i Umeå.

Magnus Engström var son till rektorn vid Bäckedals folkhögskola i Sveg. En timid, vänlig person och mycket ambitiös i sina studier – litet väl sträng mot sig själv, kunde vi andra ibland tycka. Han kom inte att ta del i samma sociala liv som de båda *Hansarna* och jag; inte i kör- och musiklivet och inte i föreningslivet. Vi beklagade ibland detta, eftersom vi tyckte att han hade passat utomordentligt väl in i de sammanhangen, om han bara hade vågat lätta litet på sina hårda tyglar. Tillräckligt många exempel visade ju, att goda

studieresultat inte alls behöver omintetgöras av att man också unnar sig att ha litet roligt. Men det var inte alls så att Magnus hamnade på sidan av, i varje fall är det inte mitt intryck. Vi umgicks ganska regelbundet. Magnus blev omsider diplomat med tjänst vid UD och med stationering i bland annat New Dehli och London.

Carl-Erik Sahlberg och hans yngre bror *Gunnar* kom från Svenstavik, från enkla förhållanden. När de kom till klassen, talade de båda en genuin, oförfalskad jämtländsk dialekt, av ett slag som redan då började bli sällsynt. Det var dialekten som var deras egentliga modersmål, det kunde man snart märka. Särskilt den yngre brodern Gunnar hade i början rentav svårt att uttrycka sig på något annat tungomål. De båda Svenstavikbröderna kom snart att gå under namnet *Sahlberg Stor* och *Sahlberg Små*, på äkta jämtska (eller på originalspråket: *jamska*).

Till Carl-Erik kom jag att få ett mycket gott förhållande, men av annat slag än till de övriga i klassen. Redan någon av de första dagarna verkade det som om han tydde sig till mig, och med mig kände han tydligen också att han tryggt kunde tala sin frodiga jämtska. Jag glömmer aldrig hur han presenterade sig själv och sin bror – och det skedde via *musiken*, som så mycket annat i min klass och i min skola:

–Je spalle fiol je, å bror min spalle dragspel!

Carl-Erik hade sin väg utstakad från första början. Han var djupt troende kristen, med en böjelse åt pingstväckelsen och de karismatiska rörelserna, men han var ändå djupt rotad i Svenska kyrkan och fast besluten att bli präst. Hans täta kontakter med pingstväckelsen har även långt fram i tiden gjort att man ibland trott att han har sin bakgrund där, vilket alltså inte stämmer. Modern hade arbetat som vaktmästare vid Missionshuset i Svenstavik (alltså tillhörigt dåvarande Svenska Missionsförbundet, nuvarande Svenska Missionskyrkan), och fadern var inte alls troende. Carl-Eriks starka intresse för pingströrelsen fick sin naturliga förlängning i att han senare blev en av de mest aktiva ledarna inom den svenska delen av den karismatiska väckelsen.

Carl-Erik hade ett fenomenalt läshuvud, parat med en osannolik arbetskapacitet, något som även senare skulle få sitt genomslag i en prestation som det än i denna dag talas om i Uppsala: att på *tre terminer* ha läst in en hel teologie kandidatexamen! På halvtannat år ytterligare tog han dessutom en filosofie magisterexamen i historia, och sedan blev det doktorandstudier. 1968 prästvigdes han, och teologie doktor blev han 1977, elva år efter studentexamen.

Det var inte alls så att Carl-Erik bara satt på sin kammare och läste. Han var flitigt sysselsatt också med andra ting, men det handlade uteslutande om hans kristna och kyrkliga engagemang, inte minst inom KGF, ”Kristliga Gymnasistföreningen”.

I en klass, där man i bästa fall hade en vag och litet trevande hemvist i den traditionella svenska folkkyrkligheten, framstod kanske Carl-Erik i sin entusiastiska lågkyrkliga, missionsinriktade fromhet som litet udda. Men jag vågar påstå, att vår klass var fri från allt som kan liknas vid ”mobbning”. Det var tillåtet att vara annorlunda i sin intresseinriktning. Alla respekterades. Men med detta följde, att Carl-Erik fann större delen av sitt regelbundna umgänge i kretsar utanför vår klass. Ändå hade jag och Carl-Erik genom alla gymnasieåren en nästan daglig samtalskontakt, om än ofta ganska flyktigt och

i förbigående. Kanske var jag den i klassen som med min bakgrund i ett prästhem talade ett språk han kunde känna igen, även om vi kunde ha ganska olika uppfattningar i mångt och mycket. Carl-Erik blev en företrädare för den karismatiska väckelsen, som jag alltid känt mig främmande inför.

Jag behöll en god, om än oregelbunden, kontakt med Carl-Erik genom åren, förstärkt av det faktum att vi så småningom även blev kolleger i prästämbetet, i samma stift. Hösten 2021 avled han till följd av bukspottkörtelcancer, i Tanzania, som var hans andra hemland och dit han flyttade efter sin pensionering efter 20 års tjänst i S:ta Clara kyrka i Stockholm. Där, vid foten av Kilimanjaro, blev han gravsatt. Gravplatsen hade han och hans hustru Overa valt ut många år tidigare.

Sist men inte minst bland gossarna i klassen skall *Bo Bergquist* nämnas. Han hörde liksom jag och Hans Nordlund till de stationära Östersundsborna; hans far ägde det sedermera nedlagda Isakssons Kafferosteri. Vi var ”bänkkamrater”, som det hette. Våra bänkar, eller rättare sagt bord, stod i parvis i klassrummet, och vårt bänkpar stod längst fram till vänster, en placering vi behöll genom hela gymnasiet. Vi trivdes gott i varandras sällskap; det var aldrig fråga om att byta plats. Många var de små handskrivna lappar vi skiftade emellan oss under de fyra årens lopp, med kommentarer om våra lärare och mycket annat.

På fritiden träffades vi dock aldrig. Bo Bergquists stora passion gällde då liksom än idag basketbollen, där han med tiden blev en flitigt anlitad domare. En ganska främmande värld för mig liksom för de båda *Hansarna*. Bo blev så småningom gymnasieadjunkt i engelska och tyska och bosatt i Tumba.

Göran Sidung var son till ovannämnde komminister Eric Sidung. Göran, de båda *Hansarna* och jag bildade länge ett slags fyrklöver. Vi träffades, musicerade (Göran spelade inte oävet både piano och orgel), spexade och hade väldigt roligt tillsammans. Jag ägde en bandspelare av märket *Tandberg*, som kom till användning då vi improviserade, parodierade och skapade diverse crazy-nummer. Särskilt minns jag vår ”Verbalfuga”, en läst canon med fullständigt absurt innehåll och tillkommen med stor tacksamhetsskuld till både Falstaff, Fakir och Povel Ramel som inspirationskällor.

Efter två av våra fyra gymnasieår flyttade Göran till Sundsvall, där hans far Eric fick tjänst som komminister i Skönsmons församling. Göran, som blev socionom och socialchef, drabbades av demens när han bara var i 40-årsåldern och avled 2022 på ett demensboende utanför Sundsvall.

Och så damerna! Att jag inte nämner dem alla, beror helt enkelt på, att endast några av dem kom att tillhöra min umgängeskrets, i större eller mindre utsträckning.

Eva Sandberg var dotter till komministern i Lockne, Carl-Olof Sandberg, som tidigare varit missionär. Hon var född i Indien och till stor del uppvuxen i det som idag är Tanzania. Engelska talade hon därför lika obehindrat som svenska och var också hemmastadd i swahili. Hennes språkbegåvning var fenomenal; innan hon gått ut gymnasiet talade hon dessutom obehindrat franska, spanska och tyska. Om det berodde på gener eller på hennes internationella bakgrund, det vet jag inte, men hennes livfulla och expressiva

temperament var påfallande osvenskt. Vi hade trevligt tillsammans under de fyra åren, men sedan har vi tyvärr aldrig setts. Eva lämnade inte oväntat Sverige kort tid efter sin studentexamen och har sedan dess bott i framförallt Tyskland och Frankrike. Fadern Carl-Olof lade efter pensioneringen ner sitt prästämbete i Svenska kyrkan och konverterade till katolicismen.

Eva Linnerdal hette en förtjusande ung dam. Det stod från början ganska klart att hon hade en lysande akademisk begåvning, och hon och Carl-Erik Sahlberg var de enda två i vår klass som kom att disputera. Eva Linnerdal skrev sin doktorsavhandling i nordiska språk och blev så småningom docent i Lund, där hon är gift och bär efternamnet *Kärrlander*.

Elisabet Alexius, *Margaretha Larsson* och *Hjördis Johansson* vill jag också nämna, liksom *Eva-Karin Rosén*, som hade sin bakgrund inom Frälsningsarmén, och *Eva Nilsson*, sydsameflickan som på studentexamensdagen bar sin färggranna samedräkt till den vita mössan. Den förödande vackra *Anita Rydh* var en utomordentlig violinist. Vi fick några gånger höra henne spela – som primarie – i en liten kammarmusikensemble i skolans aula. Sedan upphörde hon plötsligt helt med sitt musicerande och rörde veterligen aldrig fiolen mer. Vi fick aldrig veta varför.

Ingalill Johansson var en annan av klassens musiker. Hon var dotter till innehavaren av Johanssons Snickerifabrik AB, sedan länge nedlagd. Ingalill spelade altfiol, och det var från början helt uppenbart, att det var till musiken hela hennes håg och längtan stod. Hon avbröt därför gymnasiestudierna efter två år och gick istället igenom Musikhögskolan i Stockholm. Snart gifte hon sig med den finske kapellmästaren *Hannu Bister*, flyttade till Helsingfors, blev naturaliserad finska och anställdes i altviolinstämman i Finska Nationaloperans orkester, skilde sig och ingick nytt äktenskap med efternamnet *Tiilikainen*. Ett lärorikt exempel på byte av både land, nationalitet, språk, kultur och socialt nätverk.

Anna-Stina Källkvist – som senare i officiella sammanhang kommit att kalla sig *Anna Källkvist* – var enda dotter till kyrkoherden i Alsen, Lennart Källkvist, som också varit min fars studiekamrat i Uppsala. Hon stannade inte så länge i vår klass, eftersom pappa Lennart blev kyrkoherde för döva i Lund 1963. Anna-Stina följde med och tog sedan studenten vid Katedralskolan i Lund. Vi kom ändå att hålla sporadisk kontakt under gymnasieåren och några år inpå studentåren och har på äldre dagar tagit upp kontakten på nytt. De av oss som lärde känna henne fick ganska snart klart för oss, att Anna-Stina var en person med både temperament och viljestyrka. Hon föreföll oss vara humanist ut i fingerspetsarna, men vid tiden för sin studentexamen funderade hon på att växla spår, och det ledde snart till beslutet att bli läkare. Hon utbildade sig till specialist inom allmänmedicin, etablerade sig i Stockholm och blev så småningom även engagerad som lärare och samordnare för allmänläkarutbildningen.

* * * * * *

Jag blev ganska snart klar över, att den tid som nu började skulle bli den i alla hänseenden lyckligaste under mina skolår. Klassen, de nya kamraterna och vännerna,

flera inspirerande lärare, umgänget i förenings- och musiklivet – allt skulle samverka till fyra gymnasieår som jag minns som goda, inspirerande och kreativa.

Vi var humanister, och det var redan nu, under 60-talets första hälft, en rejäl black om foten. Det blåste kalla, snåla vindar för de humanistiska ämnena. Klassisk bildning betraktades som något fullständigt onyttigt, om inte rentav parasiterande. Nu skulle skolan börja ge användbar utbildning – för teknologin, näringslivet och samhällsekonomin. Dessa stämningar sögs även upp av den framväxande extremvänstern, som såg klassisk bildning som en borgerlig avart och som började den universella tideräkningen med Mao Tse-Tungs ”långa marsch” och kulturrevolutionens systematiska angrepp på hela det gamla kulturarvet. Att hävda den klassiska lärdomskulturens värde vid denna tid var inte lätt. Vi tillhörde den näst sista årskullen av latinstudenter innan det gamla gymnasiet gick i graven.

Men under de gymnasieår som nu låg framför oss hade vi knappast vare sig tid eller ork till att föra någon kulturpolitisk kamp. Det gällde att läsa sina läxor och att använda sin fritid på ett kreativt sätt. Båda delarna gjorde vi nog alla efter bästa förstånd, om än på ganska varierande sätt.

* * * * * *

Nu är det på sin plats att presentera våra lärare.

Vår klassföreståndare blev den tidigare nämnde *Mats Eljas.* Hans släkt hade djupa rötter i Dalarna, men själv var han född och uppvuxen i Djursholm. Hans far Emil Eljas var folkskollärare – och ”överlärare”, som den gamla folkskolans rektorer kallades – och därutöver en på sin tid ganska känd och uppskattad sagoboksförfattare.

I andligt hänseende var Mats Eljas djupt präglad av den religiösa liberalism som florerade i Djursholm i kretsen kring Natanael Beskow och Djursholms kapell. Han hade tagit både fil. och teol.kand., genomgått den praktisk-teologiska prästutbildningen och låtit prästviga sig. Varför han alls hade valt att bli präst, har jag aldrig förstått. Hans enda prästtjänst blev några månader som fängelsepräst på Långholmen i Stockholm; därefter övergick han helt till läraryrket: vid Lundsbergs Internatskola, vid Katedralskolan i Lund och sedan vid Östersunds Högre Allmänna Läroverk.

Frågorna kring hans oklara prästidentitet kom att sysselsätta mig långt senare. I en kort brevväxling med honom, då jag redan var etablerad med hustru och dotter i Stockholm, avslöjade han att inte hade någon som helst gudstro eller gudsrelation; allt detta hade malts ner, reducerats och intellektualiserats till vaga filosofiska begrepp utan någon som helst existentiell bärkraft. Han var då änkeman, sedan hustrun Birgitta dött för egen hand. Allt detta kändes oerhört tragiskt, och jag skrev honom ett brev där jag så varsamt som möjligt försökte närma mig frågorna kring den existentiella tomhet han röjt i sitt brev till mig, samtidigt som jag uttryckte min stora uppskattning för vad han betytt som lärare. Det brevet fick jag aldrig något svar på.

Det var märkligt att tänka på, att två så olika personligheter som min Mor Marita och Mats Eljas fått sina grundläggande andliga impulser hos just Natanael Beskow. Men detta avslöjar en del om Beskows personlighet. Beskow var sammansatt av två sidor som båda framträdde tydligt i hans förkunnelse och pedagogiska verksamhet: å ena sidan liberalteologin med dess intellektualiserande, relativiserande och reducerande tendenser;

å andra sidan det pietistiska arv av personlig fromhet som han bar med sig från sin uppväxt. Några, däribland Mamma, lade främst märke till hans pietistiska ådra, vilket i sin förlängning ledde henne till en varm, personlig katolsk tro. Andra, såsom Mats Eljas, tog till sig den liberalteologiska sidan, med hull och hår, vilket i sin förlängning resulterade i en utspädd vattvälling som ingen torde kunna vare sig leva eller dö på.

Men nu var det 1962. Mats Eljas blev med sin breda utbildning vår lärare i inte mindre än fyra ämnen: kristendom, filosofi, historia och samhällskunskap. Det stod snart klart för oss, att Mats Eljas var en alldeles lysande och både engagerad och engagerande pedagog. Han blev en av våra två mest intellektuellt stimulerande lärare under hela gymnasietiden (vem den andre var återkommer jag till). Han vädjade till våra intellekt, han satte nästan varje lektion igång samtal och diskussioner, han uppmuntrade oss hela tiden till att öva oss i att analysera, tänka och ta ställning självständigt. Allt detta utan att ge avkall på det kunskapsstoff som vi skulle tillägna oss.

Mats Eljas musikaliska talanger har jag berört tidigare. Han hade en utmärkt tenoral barytonstämma, han var en synnerligen begåvad aktör och han sjöng till eget ackompanjemang på luta. Han hade en mycket bred repertoar av visor och sånger, och vi fick flera gånger tillfälle att se och höra hans konsertprogram med Bellman, Birger Sjöberg, Dan Andersson, Ruben Nilsson m.fl. Han hade, om han velat, utan vidare kunnat slå in på en bana som frilansande artist, med stor framgång.

Efter de tre första av våra fyra gymnasieår lämnade Mats Eljas ämnena historia och samhällskunskap. Hans arbetsbelastning hade helt enkelt blivit för tung. Sista året i gymnasiet fick vi alltså i dessa båda ämnen en lärare, som jag hade haft redan i realskolan och därför presenterat tidigare, *Hans Jacobsson,* gemenligen kallad ”Lill-Jacob”. Här i gymnasiet var han i sitt rätta element. Disciplinproblemen var borta och han kunde koncentrera sig på undervisningen. Det vore överdrivet att påstå att hans undervisning hörde till den mest engagerande, men han var utan tvivel mycket kunnig och djupt intresserad av sitt ämne. Han var omtyckt av oss alla, och jag tror han trivdes väl i vår klass.

Ibland har jag tyckt, att vi som en av de sista årskullarna latinstudenter hade varit förtjänta av en få en riktigt bra och engagerad lärare i huvudämnet latin. Så blev det dessvärre inte. Vår latinlärare blev dåvarande adjunkten, sedermera lektorn, *Lars Öbrink.*

Det stod ganska snart klart för oss, att Lars Öbrink inte alls tyckte om det ämne han var satt att undervisa oss i. Hans huvudämne var historia, och vid något tillfälle sade han till oss att ”latin var ett biämne som jag halkade in på av misstag”. Inte särskilt roligt för en klass av latinstudenter att få höra. Det var inte så att han misskötte själva undervisningen, men ihåligheten, hans egen brist på glädje över ämnet kunde inte undgå att påverka oss ganska negativt.

Dessutom var Lars Öbrink en fullblodskoleriker. Jag kan inte minnas någon enda dag då hans humör var lugnt och jämnt. Hade vi tur, så kunde han vara på solskenshumör och späcka sin undervisning med roliga kommentarer och anekdoter. Men ofta, för att inte säga oftast, var det alldeles tvärtom. Då kände man hur svavlet osade redan när han stegade in i klassrummet. Böcker slängdes med en smäll i katedern, han röt och han gormade, han slängde omkring sig kränkande tillmälen, ibland till oss alla som grupp,

ibland till enskilda elever. Särskilt de kvinnliga eleverna blev utsatta för detta sistnämnda, i något fall på ett sätt som utvecklades till ren mobbning. Vid ett av de mer formidabla koleriska utbrotten talade han om för oss, att hans undervisning i vår klass var ”att kasta pärlor för svinen” (”*neque mittatis margeritas vestras ante porcos”* – ett ur Bibeln, Matteusevangeliet 7:6, hämtat latinskt talesätt som han tyckte passade oss). Han var påfallande självupptagen, ibland rent patetisk. Som när han vid ett tillfälle, med darr på rösten, berättade om hur hans far väckt honom mitt i natten och gått ut och visat stjärnehimlen för honom.

Men jag vet också – och är mycket angelägen om att påpeka – att de elever som hade Öbrink som lärare i historia fick uppleva honom från en helt annan sida. Där hade han tryggheten, engagemanget och glädjen. Kanske hade han alldeles rätt i, att latinet var ett ämne som inte alls passade honom. Vem som fick lida mest av detta – vi som elever eller han som lärare – kan man undra över. Men till saken hör, att i 1960-talets början växte inte behöriga latinlärare på träd längre. Detta blev alltså vår lott, om vi alls skulle bli latinstudenter.

Efter de två första åren var det dags för oss latinare att välja gren. Det fanns två grenar på både latinlinjen, allmänna linjen och reallinjen. På latinlinjen kunde man välja mellan halvklassisk eller helklassisk gren. Valde man halvklassisk gren, fortsatte man med latinet men läste mer av moderna språk, t.ex. mer franska, eller man valde spanska som tillval. Valde man helklassisk gren, fortsatte man också med latinet, men här tillkom även grekiskan.

Vi var tre herrar i min klass som valde den helklassiska grenen: jag, Carl-Erik Sahlberg och Hans Henric Nordlund. Av olika skäl och bevekelsegrunder ville vi tillägna oss så mycket som möjligt av det klassiska kulturarvet – så länge det var möjligt. Vi slogs samman med tre damer ur parallellklassen till en liten behändig grupp av sex grekiskstuderande. Vår lärare blev en ung smålänning, *Bengt Andreasson.* Han var måhända inte den mest lysande pedagog man kunde finna, men han var en fridsam, glad och vänlig själ och hade nära till skratt. Således rena antipoden till Lars Öbrink. Under en termin, då Lars Öbrink hade tjänstledigt för att i Uppsala lägga fram sin licentiatavhandling i historia (om ”Gustaf III och Rådet”), vikarierade Bengt Andreasson även som vår latinlärare.

I början av gymnasiet stod ännu ämnena geografi och biologi på vårt schema. Vår lärare i geografi var första året lektorn *William Bruno.* Han gjorde inget särskilt starkt intryck. Det enda jag minns från hans lektioner är hans sävliga Stockholmsidiom och att jag nostalgiskt satt och längtade tillbaka till vår rektor Allan Weinhagens underbara geografiundervisning från tiden i realskolan.

Men i årskurs två fick vi en ny geografilärare, den legendariske adjunkten *Gustaf Edin.* Alla som haft Gustaf Edin som lärare kan i sitt inre återkalla bilden av honom: en kortväxt, energisk man med en svart basker bakåtskjuten på huvudet. Inbiten ungkarl, lugn, balanserad, med en underbar torr humor. Naturvetare till sin akademiska skolning, men humanist i hjärtat. Hans båda ämnen var biologi och geografi.

Särskilt mycket av hans undervisning minns jag inte – geografin hörde aldrig till mina favoritämnen – men hans humor bevarar jag i kär och tacksam hågkomst. Av honom fick vi

en anekdot om Heinrich Heine som jag senare i livet, vid åtskilliga tillfällen, återgivit. Den lyder som följer.

Någon av Heines vänner försökte vid ett tillfälle övertala Heine att följa med på en bergsvandring, upp till en bergstopp någonstans i Tyskland. Heine var inte alls på humör för detta, men vännen trugade och övertalade: ”Du som är poet – när du kommer dit upp har du den mest vidunderliga utsikt! Det måste ju inspirera dig till att skriva poesi!”

Heine gick motvilligt med på att följa med på bergsvandringen. När de så småningom äntligen nått toppen, visade det sig att den var omhöljd av tät, tjock dimma. Inte mer än en armslängd framför sig kunde man se.

Heine sade ingenting, utan satte sig ned på en lagom stor sten, tog fram ett papper och en blyertspenna och skaldade:

Graue Steine,
große, kleine.
Aussicht: keine.
Heinrich Heine.

Av de moderna språken fick vi den bästa undervisningen i tyska. Vår lärare i detta språk hette *Åke Tornell.* Han var en pedagog av den litet äldre stammen, då lärarna ännu hade en ämbetsmannastatus, lätt aristokratisk i sin attityd, men vänlig och välvillig och ändå fri från den auktoritära hållning som man förknippar med de gamla ämbetsmannalärarna. Han hade i ett tidigare skede av sitt liv, strax efter andra världskriget, varit verksam i svensk biståndstjänst som lärare vid Haile Selassie I Secondary School i Addis Abeba. I Etiopien inträffade också hans livs stora katastrof, då hans första hustru Karin omkom i en bilolycka. Han återvände till Sverige och kom alltså småningom som läroverksadjunkt till Östersund, tillsammans med sin andra hustru Brita Tornell, som också tjänstgjorde som lärare vid läroverket och vid sidan därav var en produktiv författarinna av barn- och ungdomsböcker.

Franskan blev en ren katastrof. Den ordinarie lärare vi skulle ha haft från början föll snart ifrån p.g.a. psykisk ohälsa. Därefter följde en strid ström av vikarier. Det blev alltså varken hackat eller malet. De av oss elever som ville rädda franskan deltog i den frivilliga kursverksamhet som arrangerades på skolan i samarbete med ”L’Alliance Française”. Min företagsamhet och min håg för det galliska räckte inte till detta.

Vår lärare i engelska blev ett för mig inte alltför kärt återseende: *Birgitta Eljas.* Men om jag jämför åren i realskolan, då hon var både klassföreståndare och lärare i svenska, framstår de åren som ganska lyckosamma i jämförelse med gymnasieåren med henne som engelsklärare.

Något gick från början helt snett. Birgitta Eljas var den enda lärare med vilken det utvecklades en ren konflikt i vår klass. Vad konflikten gällde helt konkret och på det yttre planet, minns jag inte riktigt, men antagligen gällde det hennes undervisningsmetoder, hennes praxis när det gällde provskrivningar och hemarbeten. Under denna yta handlade det säkert om någonting annat, och jag har en ganska enkel teori. Hon ogillade oss – därför att hon helt enkelt var svartsjuk på sin make Mats. Hon kunde inte undgå att märka

hur mycket av värme, tillgivenhet och uppskattning som strömmade från oss emot Mats Eljas. Själv kunde hon inte komma i närheten av detta. Och för detta ville hon, förmodligen helt omedvetet, straffa oss.

Men liksom ifråga om Lars Öbrink vill jag också här säga: Det fanns andra klasser där man upplevde Birgitta Eljas från en helt annan sida, som en god, medkännande, engagerad och omtänksam pedagog. En bild som helt säkert inte är mindre sann än den vi fick. Människan är nu en gång just så här komplicerad.

När det gäller vår lärare i svenska, lektorn och Strindbergexperten *Sven-Gustaf Edqvist,* vill jag först citera ur de minnesord jag skrev i Dagens Nyheter efter hans död 1917:

”Sven-Gustafs undervisning i gymnasiet bars upp av ett stort engagemang, för ämnet såväl som för oss som enskilda elever. Glasklar analys, tankemässigt djup och humoristisk distans förenades under hans lektioner som inte inrymde en enda död eller oengagerad minut. Det sjöngs ofta på Sven-Gustavs timmar. I Uppsala hade han varit en flitig deltagare i Allmänna sången, och han hade begåvats med en sonor tenorbarytonröst som han emellanåt stämde upp i någon av Heidenstams eller Tegnérs tonsatta dikter. Ibland sjöng vi unisont.

För en krets av oss Östersundsstudenter har det varit en stor glädje att behålla kontakten med Sven-Gustaf genom livet. För några kom han under studietiden att bli vägledare och mentor. Sven-Gustafs i god mening stoiska livshållning och hans ljusa livsvisdom gjorde ett outplånligt intryck på alla som fick lära känna honom.

Det blev Sven-Gustaf Edqvist förunnat att leva ett långt och rikt liv – berikande också för oss som hade förmånen att vara hans vänner. Hans minne följer oss, klart och levande, på vår fortsatta levnadsvandring.”

Han var den lärare som utan varje jämförelse betydde mest för mig under gymnasietiden. Detta trots att vi stod långt ifrån varandra ifråga om livsåskådning. Den skillnaden överbryggades alltid av en djup ömsesidig respekt. Vi förblev nära vänner under resten av hans liv, och jag återkommer till detta.

PÅ SÅNGENS VINGAR

Den unge musikläraren *Karl-Fredrik Jehrlander* har jag nämnt tidigare. Han skötte all musikundervisning på vår skola, och han vitaliserade både den obligatoriska musikundervisningen och det frivilliga musiklivet på skolan med en enastående energi och kreativitet.

Bland det första han gjorde sedan han tillträtt sin tjänst var att grunda en gymnasiekör, ”Madrigalkören”, rekryterad enbart på basis av det treåriga och det fyraåriga gymnasiets ständigt fluktuerande bestånd av elever. Snart grundade han ytterligare en körensemble, som inte var knuten direkt till skolan, ”Cantilenakören”. Vid sidan av allt detta – ensam musiklärare vid läroverket och ledare för två körer – fick han uppdraget att fungera som inspektor och konsult för skolornas musikundervisning i hela Jämtlands län. Hur han orkade med allt detta, framstår nu i efterhand som smått ofattbart. Dessutom var han – och har genom alla år förblivit – en oförtröttligt produktiv och oerhört talangfull arrangör av körmusik.

Men nu var det, som sagt, hösten 1962. Jag var nyvorden gymnasist, och vid första bästa tillfälle gick jag upp till Karl-Fredrik Jehrlander och provsjöng till Madrigalkören. Jag antogs omedelbart, och K-F (som han mest kallades) var klok nog att sätta mig i basstämman – i första bas, i de fall där stämmorna skildes åt.

Nu kom jag in i ett helt nytt socialt sammanhang, där jag som aldrig tidigare kunde känna mig lycklig och tillfreds. Att ha fått uppleva hur sången bär och ger näring åt en gemenskap, kan inte värderas nog högt. Men här fanns en tydlig skillnad mellan vardag och fest. När vi lärde in vår repertoar och förberedde oss för konserterna, var det fråga om att ”ge järnet” – att noga följa dirigentens intentioner, att vara koncentrerade, professionellt inställda och helt uppmärksamma vid både repetitioner och framföranden, att vara inriktade på att göra vårt allra yttersta. När det var fest, kunde man vara mera avspänd och använda sången bara som ett medel till att förstärka den underbara gemenskap som redan fanns där. Vid sådana tillfällen bara sjöng vi. K-F hade då inte en tanke på att dirigera utan satt vid ett glas rödvin och sin eviga Ritmeestercigarill, som en i gänget.

* * * * * *

Sommaren 1963 gjorde Madrigalkören en turné till Wales. Det var väl inte turné i vanlig mening utan snarast ett slags lägervistelse, inom ramen för en organisation som hette ”Youth for Understanding” och som är verksam än idag. Så här långt i efterhand har jag förstått, att den unge K-F och hans dåvarande hustru Gunni inte riktigt hade förstått att det var ett ganska enkelt utbytesprojekt för ungdomar de gett sig in i. Men vi var faktiskt inte rätt och slätt en grupp svenska ungdomar – vi var en *kör*, med ambitionen att göra någon form av konsertturné. Någon miss hade skett i planeringen, det blev ganska uppenbart när vi kom fram till destinationen, kustbyn *Ferryside* i södra Wales. Vi skulle vistas där i hela fyra veckor – på den tiden räckte anslagen längre! Under de två första veckorna skulle vi möta en grupp av walesiska ungdomar, under de två följande veckorna

skulle vi möta nästa grupp av walesiska ungdomar. Och vi skulle alla bo i enkla baracker på ett slags lägergård med matsal, mycket primitiva tvättrum och en samlingssal. Och så blev det också. Problemet var dels, som sagt, att vi var en *kör* och de walesiska ungdomarna var vanliga skolungdomar, med eller utan musikalitet eller körvana. Men dessutom visade det sig, att de walesiska ungdomarna var i genomsnitt 2-3 år yngre än vi – en inte obetydlig åldersskillnad, när man är i övre tonåren. Vi var alltså svenska ungdomar i åldern 17-19 som skulle umgås med walesiska ungdomar i åldern 13-16.

Men de missförstånd som uppenbarligen förekommit kunde med goda ansträngningar klaras ut. Vi hade tur som faktiskt befann oss i Wales, ett land med en så rik sång- och körkultur. Vi hade rustat oss till tänderna med sångrepertoar, men inte bara det. I flera veckor hade vi fått professionell instruktion och träning i ett antal svenska folkdanser: Ränningen, Kadrilj från Övraby socken, Slängpolska, Oxdansen m.fl. Och med hjälp av stora ekonomiska uppoffringar från våra föräldrar hade vi var och en med oss en fullt fungerande svensk folkdräkt. I mitt fall blev det min Morfar Haralds gamla folkdräkt från Norra Ny socken i Värmland, där Morfar inte hade några som helst rötter; han hade helt enkelt bara anskaffat den på måfå när han i ungdomens vår dansade folkdans. Dräkten måste kompletteras med vissa persedlar från Hemslöjden i Karlstad, såsom knätofsar, strumpor och en röd ”trindhätta”.

Vi kom under vår vistelse i Wales att få framträda vid ett flertal tillfällen, dels i rena körsammanhang, men också i kombination med folkdans. Särskilt hedersamt var det att få delta i en *Eistedfodd*, den traditionella stora walesiska kör- och musikfestivalen. Det skedde, om jag inte minns fel, i Swansea, och vi framträdde med både kör och dans, allt till den tacksamma och varmhjärtade walesiska publikens stora förtjusning.

Men, som sagt, också bland de walesiska ungdomarna fanns en stor musikalisk kapacitet. I den första tvåveckorsgruppen fanns en helt fenomenal gossopran. Hans namn har jag för längesedan glömt. Han sjöng ett flertal sånger på walesiska och han sjöng en walesisk sång på engelska, ”It was in the beautiful garden”. Men han lärde sig också, med K-F:s instruktion, den vemodiga svenska folksång som Hugo Alfvén tonsatt och arrangerat för kör och sångsolo:

Som stjärnan uppå himmelen så klar
Hon längtar till sitt rum
Så längtar jag till dig min lilla vän
Var timma och var stund
Var timma är som en månad lång
En månad som ett år
Så längtar jag till dig min lilla vän
Fast jag dig aldrig får

Den unge walesiske gossen sjöng alltså med sin glasklara, fullödigt klingande gossopran och på oklanderlig svenska, som solist tillsammans med oss i Madrigalkören, och intet öga var torrt, i varje fall inte hos oss.

Många av de walesiska ungdomarna sjöng alltså riktigt bra och hade en ganska hyfsad repertoar av sånger, som de när som helst kunde stämma in i. Vi upptäckte snart, till vår stora överraskning, att det fanns en alldeles egen walesisk version av ”Jungfrun hon går i ringen”, men den sjöngs i minst fem gånger långsammare tempo än den version som Hugo Alfvén arrangerat – litet släpigt och oerhört smäktande. Texten lär ha handlat om en oändligt tragisk kärlekshistoria, något i stil med den danska ”Det var en lørdag aften, jeg sad og ventet dig”. Det blev ett återkommande inslag i våra gemensamma konsertframträdanden, att båda versionerna stod på repertoaren: Alfvéns snabba svenska, som vi sjöng, och den långsamma walesiska som walesarna sjöng.

Det visade sig också mycket snart, att engelska språket var språk nummer två för både oss svenskar och de walesiska ungdomarna. Walesiska, det gamla keltiska språket, var modersmålet för praktiskt taget alla walesarna. Endast en enda av de walesiska gossarna under de fyra veckorna kom från ett engelsktalande hem och förstod ingen walesiska (han måste ha känt sig ganska ensam i gruppen). Walesarna talade alltså inbördes walesiska, vi talade inbördes svenska. Engelskan brukades alltså endast när vi umgicks över denna språkgräns.

En av oss i Madrigalkören, Nils-Erik Eriksson, sedermera rektor för Bäckedals folkhögskola i Sveg, blev så fascinerad av walesiskan, att han senare lärde sig språket.

För att gengälda den walesiska gästfriheten lärde vi oss också ett antal sånger på walesiska, såsom ”The Ash Grove”. Ja, så heter sången på engelska. Alldeles i början av vår vistelse sjöng vi den i engelsk version, men märkte mycket snart att det inte alls uppskattades. Det var väl ungefär som att sjunga ”Marseljäsen” på tyska för en skara fransmän. Så vi lärde snabbt in den på walesiska: *”Ym hallas llwyn on gint ve drigai pendevig...”* (jag är inte helt säker på att jag längre minns den rätta stavningen).

Och så blommade romantiken, konstigt vore det väl annars! Jag bar med mig en olycklig förälskelse redan långt före resans början. Olycklig, oartikulerad, ömkligt tafatt kärlek, till en av de kvinnliga körmedlemmarna. Men under vistelsen i Wales blev en annan flicka i kören min ständiga partner vid folkdansuppträdandena. Jag brukade chevalereskt kyssa hennes hand efter dansnumrens slut. Detta var, helt klart, det italienska tillägget – något sådant hade aldrig förekommit i den svenska allmogen. Men jag var verkligen förtjust i henne, och det här var mitt lilla diskreta sätt att visa det. Några romantiska promenader på tu man hand längs bygatan i Ferryside blev det också.

Men mer än så blev det inte. Allt gick mycket höviskt och oskyldigt till. När vi var hemma igen och den grå vardagen hade återvänt, var allt lika oromantiskt som förr.

Sekulariseringen hade inte fått något starkare grepp om oss Östersundsungdomar vid denna tid. Vi var praktiskt taget alla troende och vana kyrkobesökare. De flesta tillhörde Svenska kyrkan, några var baptister, och jag var alltså ”kryptokatolik”, om än vid denna tid, som sjuttonårig yngling, en ganska halvhjärtad sådan. Jag hade börjat orientera mig andligt och kyrkligt åt annat håll. Anglikanska kyrkan var ett av de kyrkosamfund som jag kände mig befryndad med.

Hur som helst hörde det till vår självklara vana att gå i kyrkan på söndagen. Det var också fullt naturligt för de walesiska ungdomarna. Wales är av tradition starkt präglat av

baptism, metodism och olika reformerta samfund; den anglikanska kyrkan är påtagligt svagare än i England.

Men nu fick vår walesiske värd på lägret, *Mr. Jones*[10], en kortväxt, bredaxlad, litet småtrubbig man, för sig att det i förväg skulle bestämmas vilka kyrkor vi skulle gå i på de olika söndagarna, och då tänkte han sig att vi skulle gå dit i samlad tropp. I Ferryside fanns åtminstone tre kyrkor: den anglikanska, den baptistiska och den metodistiska.

Här grep K-F in på ett klokt sätt och övertygade Mr. Jones om, att det allra bästa vore om vi fick bestämma själva i vilka kyrkor vi ville gå. Och så blev det.

Vi gick alltså i litet olika grupper till de olika kyrkorna. De flesta av oss gick till den anglikanska kyrkan, där vi kände oss mest hemma. Vid ett tillfälle deltog vi i gudstjänsten i baptistkapellet.

Den mest säregna upplevelsen i samband med dessa gudstjänstbesök var då vi, några av oss i Madrigalkören, en söndag bestämde oss för att delta i gudstjänsten i metodistkyrkan. Vi kom i god tid före gudstjänsten – och möttes av den lokale metodistpastorn, en undersätsig man med tjocka starrglasögon, klädd i svart kostym, svart hatt och en hög vit rundkrage. Om jag inte minns alldeles fel, stod han och blossade på en fet cigarr. Han hade en mycket barsk uppsyn, och han stod bredbent på trappan framför entrén till kyrkan, som om han ville spärra ingången. Han frågade oss vilka vi var, och vi svarade helt ärligt och sakligt, att vi var en grupp ungdomar på besök från Sverige och sade att vi gärna ville delta i gudstjänsten. ”Are you methodists?” frågade han sedan i närmast brysk ton. Vi svarade lika ärligt, att det var ingen av oss. Det blev blankt avslag. Vi var inte välkomna att närvara vid metodisternas söndagsgudstjänst.

En söndag i den anglikanska församlingskyrkan firades *Holy Communion*, nattvardsgudstjänst. Då var vi alla närvarande, både Madrigalkören och walesarna. När nattvardsgången skulle börja, klev den bredaxlade, småtrubbige walesiske lägervärden Mr. Jones, som förmodligen själv var baptist, upp i kyrkbänken och ropade uppfordrande till oss alla: ”Church of England only!”

Beträffande förhållandet till Svenska kyrkan hade han i varje fall helt fel. Redan vid denna tid rådde full interkommunion mellan Svenska kyrkan och den anglikanska kyrkogemenskapen. Det visste antagligen ingen mer än jag i den svenska gruppen, men flera av svenskarna ignorerade ändå Mr. Jones påbud och gick fram och tog emot nattvarden.

Det finns en gammal tradition inom teatervärlden att under den sista föreställningen av en pjäs åstadkomma något slags practical joke. Även i körvärlden lever denna tradition i viss mån, och vi i Madrigalkören hade nogsamt tagit till oss att så är fallet.

Vid vårt sista körframträdande i Wales – var har jag glömt – ingick en liten manskörsavdelning i programmet. I programmet ingick August Södermans gamla romans för fyrstämmig manskör ”Över nejdens skönhet glimmar”. De första raderna lyder så här:

Över nejdens skönhet glimmar
mild högtidlig kvällens stund.

10 *Jones* lär vara ett av de vanligaste efternamnen i Wales, och skrönan förtäljer, att hälften av det walesiska fotbollslandslaget vid någon tidpunkt bestod av spelare med efternamnet *Jones*.

Redan aftonrodna'n simmar,
slocknande kring våg och lund

Nåväl, i Madrigalkören fanns en mycket sympatisk, humoristisk och varmhjärtad kvinnlig medlem som hette Karin Mona. Jag tror inte hon så här långt *post festum* misstycker, om jag berättar följande episod. Karin Mona drabbades ibland av plötsliga blodtrycksfall som förorsakade svimning. Vi visste om detta och att det inte var fråga om något farligt eller livshotande, men det hände dock någon gång emellanåt.

Alltså, inför den sista konserten och vår manskörsmedverkan hade vi i hemlighet, och utan K-F Jehrlanders vetskap, övat in Södermans romans med dessa inledande ord:

Över nejdens skönhet glimmar
mild högtidlig kvällens stund.
Bleknad Karin Mona svimmar,
slocknande som sömnig hund (o.s.v.)

Vi fick kämpa för att hålla masken. Den walesiska publiken fattade inte varför de kvinnliga medlemmarna i vår kör, däribland Karin Mona själv, plötsligt kreverade av skratt. K-F tog det hela med glimten i ögat, men han hämnades också. När vi sjöng den sista versen, stod han bara och flaxade med armarna, utan någon som helst rytm eller något som helst tempo. Det fick vi klara av själva bäst vi kunde.

Det blev fyra mycket innehållsrika veckor, och vi fick se en stor del av det hänförande vackra södra Wales. Jag blev helt betagen i det frodigt grönskande och böljande walesiska landskapet med sina fält, inhägnade av låga stengärdsgårdar, sitt flödande solljus, sina betande får och sin närhet till det salta havet. Men jag var varken utrustad med kamera eller med färger och akvarellblock. Jag skrev dock hem och beskrev dessa vyer i lyriska ordalag. Idag skulle min digitalkamera ha gått på högvarv.

Av de städer vi besökte låg *Camarthen* närmast, en liten charmig småstad, i vars mitt det finns en inhägnad, uråldrig ek, "Priory's Oak", där man läser en skylt med texten:

"When Priory's Oak shall tumble down,
then so will fall Carmarthen Town."

Vår resa avslutades så småningom med drygt två dygn i London, där vi inte hade något närmare fastställt program utan kunde röra oss ganska fritt. Vi bodde på ett mycket enkelt *youth hostel*, där rejäl engelsk frukost och ett kvällsmål ingick i arrangemanget. Det var mitt första, men långt ifrån sista, besök i den världsstad, om vilken Samuel Johnson sagt, att "den som är trött på London är trött på livet".

Min reskassa var vid det här laget i högsta grad på upphällningen. I walesiska Cardiff hade jag, visserligen billigt men ändå, inhandlat Sibelius samtliga sju symfonier på vinylskivor. I själva resans förmåner ingick en konsert på Royal Albert Hall, och det blev ett framförande av Tjaikovskis symfoni nr 6, "Pathétique", med Londonfilharmonikerna. (Vem som var dirigent minns jag inte – detta var ett antal år före Sir Georg Soltis tid i London.) Ett mäktigt framförande av en av de symfonier som då ännu hörde till min absoluta

älsklingsmusik. Vi satt på en av de högsta raderna, och musiken fick genom den speciella akustiken i denna stora viktorianska konsertsal en förunderligt böljande klang, som förstärkte den djupt romantiska karaktären.

Följande kväll ramlade verkligen den allra sista slanten ur min börs. Jag och en manlig kamrat i kören bestämde oss för att höra en konsert i konsertsalen i The Commonwealth Institute. Det var en romans- och liederafton med *Sir Peter Pears* som solist och *Sir Benjamin Britten* som ackompanjatör. De billigaste platserna var redan sålda, och det var praktisk taget utsålt. Bara två platser på den allra främsta bänkraden, rakt nedanför podiet, fanns kvar. Nå, vi hade inget val. Sedan var vi utfattiga, åtminstone jag. Men det blev en fullständigt oförglömlig konsert, med två av århundradets absolut främsta tonkonstnärer, *live*, och så nära att vi hade kunnat räcka fram handen och hälsa på artisterna.

Det var en konsert späckad med guldkorn ur den europeiska romansrepertoaren: Schubert, Schumann, Brahms, Fauré, Poulenc, Debussy m.fl. samt ett flertal förnämliga brittiska kompositörer, däribland Benjamin Britten själv.

Helt omtumlade återvände vi till vårt vandrarhem, inför den följande morgonens hemresa.

Hemresan återstod – per båt och tåg – och jag hade inte ett korvöre kvar på fickan. Men den gode K-F räddade mig med ett kortfristigt handlån. Måltiderna ingick i resan, men inte måltidsdrycken – inte ens vatten.

På färjan mellan Helsingör och Helsingborg samlades vi på däck och sjöng Wilhelm Stenhammars ”Sverige”. Litet patetiskt och i överkant nationalistiskt, skulle man måhända idag tycka. Men vi var unga, vi var genomströmmade av starka, romantiska känslor och, inte minst, vi tillhörde en generation som nu befinner sig i sin ålders höst och som, i mångt och mycket, hade andra referensramar än dagens unga generation. För oss var detta i varje fall fullständigt äkta. Efter fyra veckors bortovaro såg vi nu Sveriges kust närma sig, i strålande solsken.

En oförglömlig resa hade det varit, och jag hoppas den lever kvar i minnet lika klart hos de andra som deltog.

* * * * * *

Jag kan knappast överskatta den roll musiken – och kärleken till musiken – hade under dessa gymnasieår. Inte minst Madrigalkören blev ett forum för en gemenskap med många konsertframträdanden och ett livligt umgänge, också vid sidan av konserter och repetitioner. Ju äldre jag blir, desto varmare blir jag om hjärtat när jag drar mig till minnes dessa år. Nu, när detta jordeliv så sakteliga men säkert närmar sig sitt oåterkalleliga slut, blir dessa minnen allt starkare, alltmer levande, allt angelägnare.

Jag har aldrig fört regelbunden dagbok. I samband med vissa resor har det förekommit, och jag har gjort vissa försök att påbörja ett regelbundet dagboksskrivande, men det har aldrig blivit fullföljt. Det gör att mina minnen är mer fragmentariska än de annars skulle ha varit. Men det fanns så många gyllene ögonblick som lever kvar i minnet, utan dagbokens hjälp. Så t.ex. en konsert i läroverkets aula, där jag tillsammans med

Madrigalkören framträdde som solist i Brorsons och Griegs ”Den store hvide flokk vi se”. Min baryton klingade så gott den kunde – jag blev själv aldrig nöjd med min vuxna mansröst –men jag såg vid detta konserttillfälle, hur K-F torkade en tår från ögonvrån medan han dirigerade. Han var mer än nöjd med min sång. Vi var fullt sammansvetsade. Han grät, personer i auditoriet grät, och jag själv kände i efterhand att jag kanske gjort en av mina bästa insatser som sångare någonsin.

Det var inte bara våra, Madrigalkörens, konserter som blev medelpunkter för vårt umgänge. Också de konserter som ägde rum i regi av Östersunds Orkesterförening (som stod under ledning av den tidigare nämnde Arnold Österlund) blev tillfällen för oss att träffas och umgås. Helt oförglömlig är en kväll, då Hjördis Schymberg gav en romanskonsert i Läroverkets aula, ackompanjerad av Stig Ribbing. Hjördis Schymberg, hovsångerskan, var sedan många år tillbaka pensionerad från Operan och hade dragit sig tillbaka till sin hembygd Alnön utanför Sundsvall. Stig Ribbing var alldeles i slutet av sin pianistkarriär, även om han levde många år ytterligare.

Till saken hör, att i sådana här sammanhang fungerade en man vid namn *Ragnar Ohlsson* som ett slags officiell värd. Varför, var det nog ingen som begrep. Ragnar Ohlsson var en av stadens drygare ”pampar” och kallades ”konsul Ohlsson” därför att han råkade vara norsk honorärkonsul. Till gagnet var han innehavare av Wisénska Bokhandeln, som han skötte alldeles utmärkt, han var en fullt professionell bokhandlare; men därutöver bredde han ut sig i sammanhang där han inte alls hörde hemma. Vad han hade i musiklivet att göra, var alldeles särskilt obegripligt. Nåväl, han hade vid detta tillfälle tagit emot hovsångerskan Hjördis Schymberg och Stig Ribbing på Östersunds Centralstation och, som jag förmodar, eskorterat dem till deras hotell. Av skäl som jag inte längre minns, kom jag, Hjördis Schymberg och ytterligare någon person sedan att dela bilskjuts till Läroverket inför konserten. Hjördis Schymberg var påtagligt indisponerad av förkylning, vilket hon själv påpekade. Men inte bara det. Hon nästan skakade av upprördhet över den nonchalans och den arroganta behandling hon utsatts för av ”konsuln”. Och hon var förvisso inte den enda person som kommit med liknande klagomål. ”Konsulns” märkliga position i det officiella Östersund vid denna tid är och förblir en gåta.

Men konserten var ett pärlband av inte minst nordiska romanser, och applåderna blev långa och hjärtliga. Hjördis Schymberg återvände till sitt rum på Grand Hotel, men Stig Ribbing lät sig villigt övertalas att delta i ett litet ”nachspiel”. Det ägde rum hemma hos det tidigare nämnda musikhandlarparet Sune och Karin Franzén, men egentligen var det deras båda döttrar Ingegärd och Marianne som stod som värdar.

Gott om mat och dryck hade dukats upp i den Franzénska villan. Stig Ribbing kom dit direkt från konserten, alltjämt iförd sin frack. Han ryggade tillbaka litet över att så mycket folk hade samlats – ”Göta kanal, så mycket folk!” – men fann sig mycket snart. Systrarna Franzén var de mest förtjusande och charmiga värdinnor man kunde tänka sig, så det är inte alls förvånande att Stig Ribbing mycket snart fann sig tillrätta. Efter en liten stund satt han på vargskinnsfällen på golvet framför den öppna spisen och lät sig serveras mat och dryck, och han trivdes till synes storartat. Så småningom höjdes rösterna allt starkare för att Ribbing skulle spela något på den Franzénska flygeln. Han tvekade något: ”Hur skall det här gå – efter allt vinet?” Men vinet till trots spelade Ribbing ett stycke ur sin

specialrepertoar, Peterson-Bergers ”Intåg i Sommarhagen”, briljant och utan att slinta på en enda tangent.

Till de vänner jag fick genom musiken räknar jag en kvinnlig jämnårig, *Ingrid Lindgren*. Men märk väl – här handlade det aldrig om annat än en ren vänskap, icke förälskelse. Vi blev helt enkelt mycket goda vänner, förenade i en vänskap, där musiken var den stora gemensamma passionen, men där också mycket annat fanns med. Hon var en gudabenådad pianist redan då, och blev sedermera pianist till professionen (utbildad av Sven Brandel och Gunnar Hallhagen på Musikhögskolan i Stockholm), fastän fler än jag undrat över att hennes karriär aldrig förde henne längre. Hon var också medlem i Madrigalkören, så vi rörde oss hela tiden i samma kretsar. Vi satt, hemma hos henne eller hemma hos mig, till långt fram på småtimmarna, lyssnade på underbar musik, drack te, samtalade om musik och om de djupa existentiella frågorna och löste världsgåtorna.

Ibland fungerade Ingrid Lindgren också som min ackompanjatör, när jag framträdde med solosång, en av de bästa ackompanjatörer jag kunde få i Östersund – vilket inte vill säga litet, för där fanns ett flertal utmärkta pianister. Senare i livet kom vi dessvärre att förlora kontakten helt.

Men kärleken – den kan jag ju inte helt förtiga. Jag har i förbigående redan nämnt den, dock inte vid namn, och det gör jag inte nu heller. Den gällde en flicka, medlem i Madrigalkören, dotter till en av stadens högre jurister, och hon var min åtrådda och efterlängtade. Men min tafatthet, min oförmåga att kommunicera känslor, min rädsla och brist på kraft att ta initiativ gjorde allt om intet. Jag kan än idag känna en skamsenhet över hur allt detta sjabblades bort och rann ut i sanden. Inte värdigt en ung man i mina år. Vad detta berodde på, kunde det antagligen skrivas ytterligare en bok om.

* * * * * *

Sedan jag slutat ta sånglektioner hos den tidigare nämnde Arnold Österlund, fanns ingen sångpedagog att tillgå i Östersund, i varje fall inte någon jag kunde känna fullt förtroende för. Men genom förmedling av Gösta Hådell, som var en ”ingift” släkting till Mamma, sattes jag i förbindelse med *Ragnar Hultén*, den gamle sångprofessorn, som utbildat operaartister som Margareta Hallin, Arne Tyrén m.fl. Han var i slutet av sin bana som sånglärare vid Musikhögskolan i Stockholm, men tog fortfarande emot elever privat. Det avtalades per telefon att jag skulle få konsultera honom i Stockholm för en ”uppsjungning” och en bedömning av mina möjligheter att utbilda mig vidare i sången.

Så en mycket tidig morgon bar det iväg med Stockholmståget från Östersunds Central. Jag hade berett mig på att sjunga ett antal sånger, däribland två Verdi-arior, ”Di Provenza il mar, il sol” ur ”La Traviata” och Greve Holbergs båda arior ur ”Maskeradbalen”.

Sammanträffandet med den synnerligen älskvärde Ragnar Hultén i hans hem på Narvavägen avlöpte mycket väl. Hans omdöme var uttalat positivt, dock med det avslutande tillägget: ”Jag vill varna för den stygga näsan!” Då menade han inte att det skulle vara något större fel på min näsas utseende, utan han syftade på min infektionskänslighet i de övre luftvägarna, något jag ärligt redogjort för. Några år senare, när jag slagit mig ner i Stockholm, skulle Ragnar Hultén bli min första egentliga, professionella sångpedagog.

Jag återvände alltså till Östersund med ett positivt och uppmuntrande omdöme i bagaget.

* * * * * *

Möjligheterna att få höra och se opera ”live” var mycket begränsade i Östersund vid den här tiden. Idag finns ett fullt modernt teaterhus i staden – *Storsjöteatern* – och den ambulerande Norrlandsoperan, baserad i Umeå och med en turnéverksamhet som täcker större delen av Norrland, har en beundransvärd repertoar.

Vid den här tiden fanns bara den gamla ”teaterladan”, en gammal nersliten IOGT-byggnad av trä vid Gustaf III:s torg, ”Busstorget”, med mycket begränsade scentekniska resurser. Men där gjorde ändå Stockholmsoperan sina turnébesök, med specialgjorda ”pocketversioner” av olika kända operaverk. Det blev mycket Mozart, Rossini och Verdi, och det sceniska måste bantas ner och förenklas till det yttersta, på grund av de mycket torftiga förhållandena. Operetter var också ganska vanliga. Vi ett tillfälle gavs Johann Strauss ”Zigenarbaronen”, där den då över 60-årige Einar Beyron engagerats i huvudrollen – det var sannolikt det sista uppdrag han hade på scenen. För att inte tala om alla föreställningar med Riksteatern som gavs här. I en komedi, vars namn jag glömt, såg jag för första och enda gången den legendariske Per Aabel ”live”.

Den gamla teatern hade ända sedan 1880-talet gjort tjänst åt både talteatern, operakonsten, operetten och baletten och berett generationer av Östersundsbor och andra jämtar mycket glädje, och de artistporträtt som fanns upphängda i den enkla, trånga foajén vittnade om att åtskilliga av de största av landets artister framträtt på de då rätt slitna tiljorna. Där hängde t.ex. Jussi Björlings porträtt. Vid minst ett tillfälle framträdde han där, och han har själv berättat om detta tillfälle i sin memoarbok ”Med bagaget i strupen”. En dråplig episod, där Jussi återger sina upplevelser i samband ett besök hos Wilhelm Peterson-Berger i hans villa ”Sommarhagen” ute på Frösön.

När den nya *Storsjöteatern* var uppförd, tyckte Östersunds kommun att det kunde vara dags att riva den gamla teaterbyggnaden, som nu gick under namnet *Östersunds Gamla Teater*. Detta utlöste ett ramaskri bland Östersundsbor och andra jämtar, både kvarboende och utflyttade. En namninsamling startades av den från Hissmofors bördige *Allan Edwall*, och åtskilliga av de artister som framträtt på den gamla minnesrika teatern skrev under. Man framhävde byggnadens värde som kulturminne, vilket man givetvis hade fullt rätt i. Och kampanjen lyckades! Huset bevarades, även om dess tid som teater ofrånkomligen var slut. Idag är det omvandlat till ett hotell med konferensanläggning, och man har gjort sitt yttersta för att bevara den gamla inredningen med dess jugenddetaljer.

KLANG- OCH JUBELTID…

Vid Östersunds Högre Allmänna Läroverk, som samma år som jag tog studentexamen bytte namn till *Wargentinskolan*, fanns tre gymnasieföreningar, som fungerade som invalsföreningar och hade viss ”frimurarkaraktär” såtillvida, att man måste förbinda sig att inte berätta något om möten, sammanträden och annat internt för någon utomstående. Det var två manliga föreningar: *Gymnasieförbundet Lyran* och *Gymnasieföreningen Baneret*; och det var den kvinnliga *Circulo Allegre* (”Den glada kretsen”).

Lyran var den äldsta, grundad 1864. Den hade uttalat kulturella – framförallt litterära – ambitioner. Det hörde till att den som var medlem skulle producera sig litterärt, bildkonstnärligt eller musikaliskt och bidra med detta till föreningens verksamhet. Men därutöver förekom fester, många och glada, där det inte spottades i några som helst glas. Man roade sig överdådigt.

Baneret hade grundats 1939 och hade av rektor på 1940-talet en tid upplösts och förbjudits på grund av pronazistisk verksamhet. När föreningen så småningom tilläts starta på nytt, beskrev den sig kort och gott som ”fosterländsk”. Hur den odlade sin fosterländskhet eller vad den hade för ambitioner eller innehåll i sin verksamhet utom festerna, blev man aldrig riktigt klok på.

Circulo Allegre, eller *CA* som den mest kallades, hade grundats 1933 och hade också vissa kulturella ambitioner. *CA*-flickorna bar läckra röda T-shirts, och det behöver väl knappast påpekas, att *Lyran* och *Baneret* oupphörligen tävlade om *CA*:s gunst – kollektivt såväl som individuellt...!

Rätt snart efter inträdet i gymnasiet blev jag invald i *Lyran*. Det var en gemenskap där jag trivdes utomordentligt väl. Att vara inlemmad i en krets av manliga skolkamrater som alla vinnlade sig om att förkovra och utveckla sina litterära och andra konstnärliga talanger var oerhört stimulerande. Föreningen hade en intern tidning, kallad *Heimdall*, som alla medlemmarna hade skyldighet att bidra till. Därutöver gav *Lyran* av och till ut en tidning, *Ett äpple*, som i görligaste mån såldes och distribuerades till allmänheten och gjorde föreningens kulturella ambitioner litet mer kända utåt. Där bidrog både vi ”lyrister” själva och särskilt inbjudna skribenter utifrån. En utgåva av *Ett äpple* hann jag med att medverka i under mina gymnasieår. Jag skrev där bland anat en artikel om *Falstaff, Fakir*, alias Axel Wallengren, vars crazy-humor och vars märkliga livsöde hade fängslat mig mycket.
Han har livet igenom förblivit en av mina ”eviga följeslagare”.

”FÖRHÄRDA INTE ERA HJÄRTAN...”

Någon gång på sommaren 1963 fick Mamma ett handskrivet brev av sin bror Gösta. Det slog oss med chock och förstämning med sitt obarmhärtiga budskap: Gösta var obotligt sjuk i en aggressiv prostatacancer; hans tid var knappt utmätt. Hans ton i brevet var vädjande, försonlig, nästan ömsint.

Vi var alla tre bestörta, men för Mamma var det ett särskilt smärtsamt besked. Det hörde till saken, att hennes och brodern Göstas relation varit mycket konfliktfylld och näst intill avbruten efter Morfar Haralds bortgång. Vad det hade handlat om? Naturligtvis den gamla vanliga visan: oenighet och tvist om arv. Mamma påstod att det skulle ha funnits ett handskrivet testamente från Harald i en av hans skrivbordslådor, och hon hade hyst misstankar om att Morbror Gösta makulerat det; Gösta hävdade bestämt att det inte fanns något testamente efter Hilma och Harald. I sak hade Gösta rätt: i juridisk mening hade det i vilket fall som helst aldrig funnits ett sådant. Ett testamente skall, för att vara giltigt, vara undertecknat av två vittnen, och vid denna tid var det dessutom obligatoriskt att testamenten skulle vara registrerade hos tingsrätten. Något testamente i den meningen hade mina morföräldrar hur som helst aldrig skrivit. Och ifall Mamma hade råkat se något handskrivet papper i Haralds skrivbordslåda, så kan det knappast ha varit en förteckning över alla de ting – böcker, konstföremål, silver, textilier, smycken och så vidare – som ingick i dödsboet, vilket ett noggrant skrivet testamente måste ha innehållit.

Mamma fick å sin sida helt rätt i att Gösta tillskansade sig det allra mesta av det allra värdefullaste av arvegodset i Haralds dödsbo. Men vad hon däremot inte visste – och kanske aldrig fick veta fullt ut – var, att ingenting, *absolut ingenting* av allt detta någonsin skulle komma vare sig hustrun Inger eller Göstas tre barn – mina kusiner – till del. Vid den tidpunkt då Mamma fick Morbror Göstas handskrivna brev kände hon till, att Gösta sedan flera år levde samman med en kvinna med förnamnet *Sigrid*, en tyska, som var hans assistent vid Skogshögskolan och att han nu låg i skilsmässa från sin hustru Inger (som varit klasskamrat till Mamma på Anna Schultheiss flickskola). Det skulle så småningom visa sig, att Gösta, när han fått vetskap om sin obotliga sjukdom, skrivit över *hela* arvet på den nya kvinnan.

På sensommaren, ganska snart efter att hon fått brevet, reste Mamma ner till huset på Sämstad för att träffa sin bror. Han vistades då där tillsammans med Sigrid och hennes mor som kommit dit från Tyskland. Blodet är tjockare än vatten, heter det, och det blev ett varmt och kärt återseende – sista gången Mamma såg sin bror i livet. Men Sigrid och hennes mor kändes fullständigt främmande. Mamma stannade på Sämstad några dagar. Hon och Morbror Gösta hade mycket att tala om – och nu gällde det inte alls arvet längre.

Hösten gick, Mamma höll ifrån Östersund kontakt med sin bror telefonledes. Så en dag i början av det nya året, 1964, i slutet av januari, greps Mamma av en plötslig, stark oro och ångest över Gösta. Hon lyfte telefonen, ringde på hans telefonnummer i Stockholm. Sigrid svarade och berättade att Gösta avlidit för bara några timmar sedan.

Till begravningen i Sollentuna kyrka reste jag och Mamma med Linjeflyg från Frösön till Bromma. Vi övernattade hos Notinisläktingar i staden. Jag har själv hållit begravningar som har varit mycket komplicerade, ur alla tänkbara mänskliga perspektiv. Som sörjande har jag till dags dato aldrig varit med om en begravning som varit så fylld av oartikulerad smärta, förvirring och uppgivenhet som denna. I sorgehusets procession in i kyrkan gick den nya kvinnan närmast kistan. Mammas frackklädda kusin Ulf Notini hade ställt upp som stöd åt Sigrid och höll henne under armen. Efter gick Göstas hustru Inger, stödd av Mammas kusin Bo Notini, också han frackklädd. Därefter mina tre kusiner – Göstas och Ingers barn – Dag, Anja och Li.

Under hela begravningsakten ringde ett bibelord i mitt bakhuvud: ”Förhärda inte era hjärtan!” Det finns i Psaltaren 98:5 och även i Hebreerbrevet, en maning som alluderar på hur Israels barn gjorde uppror mot Gud under sin vandring genom öknen.

Denna dag blev en ökenvandring för många som följde Gösta Notini till graven.

DE GULDKANTADE ÅREN NÄRMADE SIG SLUTET

Kanske verkar det egendomligt att de fyra gymnasieåren för mig är höljda i ett sådant skimmer av ljus och oförställd glädje. Men det måste ses mot bakgrunden av de ganska tunga åren dessförinnan. Åren i gymnasiet blev ett ”lyft”, på alla plan. Det goda som dessa år förde med sig lyser för mitt inre starkare än det som var mörkt och svårt.

På Wargentinskolan fanns på gymnasiet en teaterförening, som rätt länge hade levt en ganska tynande tillvaro. Jag gick med i den föreningen men märkte snart att det hela var ganska dött. Där fanns ingen som riktigt förmådde ta några initiativ eller leda några projekt. Det var här som den tidigare nämnde lektorn i svenska Sven-Gustaf Edqvist kom in i bilden. Han beslöt sig för att väcka liv i den slumrande teaterföreningen och åtog sig att som regissör och medspelande artist sätta upp Molières ”De löjliga preciöserna”. Det blev kollationering, och jag och Hans Nordlund tilldelades rollerna som herr Du Croisy resp. herr La Grange. En underbar, rolig, kreativ tid hade vi framför oss, och i slutet av vårterminen gavs två föreställningar av pjäsen i den gamla *Teaterladan*. En liten stråkensemble, där ovannämnda Anita Rydh och Ingalill Johansson spelade violin resp. viola, medverkade.

* * * * * *

Ändå fanns det sådant som kastade sin skugga också över gymnasieåren. Jag har redan vid ett antal tillfällen berört den oro som tidvis rådde i mitt hem: min fars ångest och rastlöshet, hans alkohol- och tablettmissbruk och mina föräldrars oförmåga att gemensamt hantera dessa ting; de motgångar och frustrationer min far mötte i sitt arbete och inte förmådde handskas med utan lät gå ut över dem han hade i sin omedelbara närhet, inte minst min mor. Och så vidare.

Det fanns hos mina föräldrar en olycksbringande tendens att sätta sin tilltro till enskilda människor som de uppfattade som starka och inflytelserika. De skulle fixa allt! De skulle bana vägen för dem!

Ett antal sådana ”gurus” – till att börja med reservationslöst beundrade och sedan lika prompt och obönhörligt utslängda – passerade revy under dessa år.

Jag vill fatta mig så kort som möjligt om en av dessa episoder, eftersom den även inbegrep ett par utlandsvistelser.

Hösten 1964 beslöt sig min far för att ta ut tjänstledighet för några månaders vistelse i Nederländerna. Tjänstledigheten beviljades, och hux flux reste mina föräldrar till ett franciskankloster, Alverna, någon mil utanför staden Nijmegen i landets östra del. Anledningen var att de på nytt fått kontakt med den tidigare nämnde broder Agostino Lundin, som numera, alltjämt rullstolsbunden, levde i detta nederländska franciskankloster. Så mycket förstod jag, att Pappa och broder Agostino planerade något slags samarbete i framtiden. Agostino var läkare, dock icke psykiater, som han dock själv lär ha påstått. Före sin konversion och sitt inträde i franciskanorden hade han bara haft en läkaranställning, som allmänpraktiker på Stockholms Sjukhem under ett par års tid.

Jag blev kvar i Östersund, men jag var 18 år gammal och redde mig väl rätt väl därhemma.

Det var ganska tystlåtet därnere från Alverna. Mina föräldrar lät inte förstå särskilt mycket av vad som var i görningen. Pappas 50-årsdag, den 25 september, inträffade under denna tid. Jag sände honom ett lyckönskningstelegram avfattat på latin. Först en tid senare fick jag veta, att han på sin födelsedag varit inlagd på klostrets sjukavdelning i en svår maginfektion och varit ganska illa däran.

Någon gång i slutet av oktober kom mina föräldrar åter till Östersund. Och nu följde smått chockartade nyheter, slag i slag. För det första fick jag veta, att Pappa, i all hemlighet, övergått till katolicismen – utan att begära avsked från sitt prästämbete i Svenska kyrkan!

Förstod han inte hur farligt han levde? Att han prompt skulle ha blivit avsatt från prästämbetet – förmodligen oåterkalleligt – om detta kommit till biskopens och domkapitlets kännedom? Men sådant nändes jag aldrig fråga.

Nästa nyhet var att vi alla tre efter årsskiftet skulle bege oss till Nederländerna över ett halvår. Pappa skulle bedriva fortbildande studier vid universitetet i Nijmegen, och jag skulle gå som auskulterande elev vid ett nederländskt gymnasium. Troligen fick jag av mina föräldrar frågan om jag hellre ville stanna kvar i Östersund under denna tid och vara inackorderad, men förmodligen kände jag mig lockad av detta utlandsäventyr och beslöt att ansluta mig till projektet. Vår lägenhet på Storgatan hyrdes ut till en yngre lärarfamilj.

Jag beundrar verkligen vår rektor Allan Weinhagen för att han var så tillmötesgående mot mig i denna situation. Han måste rimligen ha undrat vad mina föräldrar höll på med. För min del gällde detta sista terminen före inträdet i gymnasiets sista årskurs. Men han gav mig lov att efter bästa förmåga läsa in mina ämnen under tiden i Nederländerna och sedan komma hem och tentera upp i sista årskursen (sista ”ring”, som det hette i den tidens gymnasium).

Ny tjänstledighet för Pappa. I mellandagarna bar det av, med bil och Mamma vid ratten. Mil efter mil ner genom ett mörkt och vinterkallt Sverige. Pappa suckade över de oändliga vägarna där det inte fanns annat än hög, dyster granskog runtomkring: ”Det är som att åka genom en gevärspipa!” Denna mening upprepade han som ett slags mantra

under hela färden, ända tills min Mamma började tycka att det blev litet tjatigt. Det var inte svårt att känna att han nu verkligen och slutgiltigt lämnade något bakom sig.

DET NEDERLÄNDSKA MELLANSPELET

Färden gick ner genom Sverige och via Helsingborg över till Helsingør, dit vi nådde fram på nyårsaftonen 1964. Vi tog in på ett litet, mycket trivsamt och intimt, familjedrivet pensionat i närheten av hamnen. Vi åt läckert danskt revbensspjäll med rödkål, och en liten stund på kvällen satt vi i pensionatets vardagsrum, där teven stod på och där vi såg en av de klassiska Povel Ramel-sketcherna med Birgitta Andersson och Martin Ljung. Men vi var trötta, inte minst Mamma, och gick alla tre och lade oss i god tid före tolvslaget. Emellertid, när tolvslaget sedan kom, var det helt omöjligt att hålla sig vaken. Ute i Öresund började alla fartyg att signalera för fullt med sina mistlurar, som hälsning till det nya året 1965. Och strax före tolvslaget gick pensionatsvärden runt i korridorerna och ropade: ”Midnat! Midnat!” Det tycks ha hört till traditionen att man skulle vara vaken under detta ögonblick, och det var det verkligen värt. Det öronbedövande, glada ljudet från alla fartygen i sundet var verkligen imponerande, och när man såg ut genom fönstret, såg och hörde man hur mäktiga fyrverkerier sprakade på både den danska och den svenska sidan. En mycket minnesvärd skandinavisk nyårsnatt.

Nästa dag färdades vi vidare på vägar och över broar i Danmark, därefter med färjan mellan Gedser och Grossenbrode i Tyskland, och vi stannade slutligen för natten i en liten stad med det poetiska namnet Heiligenhafen. Inget hotell var bokat i förväg, utan vi tog in på ett ”Gasthof”, första bästa som såg inbjudande ut. Ett dubbelrum för mina föräldrar, ett enkelrum för mig.

I Jämtland hade Mamma drabbats av en svår astma. Vad den berodde på, rådde det olika meningar om bland de läkare hon konsulterade, ifall de hade någon teori alls. Mitt minne säger mig dock att hennes astmaanfall, som blev allt svårare med åren, för det mesta inträffade vintertid. Och vintertid i Jämtland innebär kall, torr luft. Idag skulle man kanske ha förklarat astman med att hennes lungor reagerade mot just kall, torr luft. Men inte heller den förklaringen håller streck fullt ut. Hur som helst fick jag lära mig att ge henne injektioner med adrenalin när de svåra astmaattackerna kom. Vi hade ett litet förråd med engångssprutor, adrenalinampuller och desinfektionssprit, och alltemellanåt fick jag praktisera den medicinska åtgärden jag lärt mig.

Mitt i natten, på gästhuset i Heiligenhafen, kom Pappa in på mitt rum, panikslagen, väckte mig och sade att Mamma inte kunde andas, att jag genast måste komma in och ge henne en spruta. Sagt och gjort, jag plockade fram injektionsutrustningen ur vårt bagage, fyllde en spruta med en dos adrenalin, desinficerade och gav Mamma en injektion i armen subkutant, som det heter, det vill säga strax under huden. Effekten var så gott som omedelbar.

Dessutom: Detta var hennes allra sista astmaanfall någonsin.

* * * * * *

Nästa dag bar det vidare ner genom Tyskland, i riktning mot södra Nederländerna. Vi jäktade inte utan övernattade på ett litet hotell strax efter att vi passerat den tysk-nederländska gränsen. Mitt enda minne därifrån är att våra sängar var bäddade med lakan som var halvfuktiga och kalla och således inte torkat tillräckligt efter tvätt. Mamma blev förstås arg och framförde klagomål – på sin sedvanliga svensk-tyska.

Någon gång vid middagstid nästa dag, den 3 januari 1965, passerade vi Nijmegen, staden vid vars universitet Pappa Gösta skulle studera, och anlände slutligen till det lilla samhället Mook, där vi letade oss fram till huset vi skulle hyra. Adressen var De Hove 15, beläget alldeles nere vid stranden av floden Maas – som flyter vidare genom Belgien och slutligen ner i Frankrike, där den byter namn till Meuse. När jag skriver dessa rader, blickar jag upp på en tavla som hänger ovanför skrivbordet: en akvarell, som Mamma Marita målade, av utsikten från vårt panoramafönster i den tillfälliga bostadens vardagsrum. Man ser strandpromenaden, den nedgående solen som speglar sig i Maas, och på andra sidan floden siluetten av bykyrkan i den angränsande byn. En ren meditationsbild.

En äldre, mycket vänlig man, som hade haft en chefsposition inom Bosch-koncernen och som var husets ägare, var på plats och tog emot oss. Språket var tyska – det enda främmande språk som både svenskar och nederländare av de tidigare generationerna i bästa fall hade gemensamt.

Huset var av den typ som i Storbritannien kallas ”semi-detached”, alltså ett tvåvånings bostadshus för två familjer, men delat vertikalt och inte horisontellt. Vi disponerade således de båda våningsplanen i den högra halvan. Ytan var inte stor, och köket var litet, men vi hade allt vi behövde. Och framför allt: Vi hade den underbara, rogivande utsikten över floden Maas, med pråmar som gick av och an och med det vidsträckta, ljusa, flacka nederländska landskapet i bakgrunden. Med mig i bagaget hade jag en bunt LP-skivor, däribland med musik av Sibelius, som jag var särskilt förtjust i under gymnasietiden. I bostaden, som vi hyrde möblerad, fanns en utomordentlig stereoanläggning och dito LP-spelare. En dag, när jag lyssnade på Sibelius orkesterverk ”Tuonelas svan”, simmade ett par svanar förbi nere på floden.

* * * * * *

”Spindeln i nätet” för vår vistelse i Nederländerna var ovannämnde broder – sedermera fader – Agostino Lundin. Det dröjde inte länge förrän vi träffade honom i det stora franciskanklostret i Alverna, strax utanför Nijmegen. Vi lärde där också känna en av de yngre franciskanbröderna, *Henrik Roelvink*, som talade en mycket bra svenska och som skulle komma att utföra hela sitt livsverk som katolsk teolog och präst i Sverige. (Till saken hör, att han egentligen hette *Han* i förnamn, vilket inte är helt ovanligt i Nederländerna men av lätt insedda skäl hade varit helt omöjligt i Sverige. Men det föll sig tämligen enkelt att byta från den nederländska diminutivformen till den klassiska *Henrik*.)

På tomten bredvid det stora franciskanklostret låg ett ”pensionärshem” för äldre nunnor i en franciskansk nunneorden. Vi blev introducerade för en av dessa, en nunna som talade tyska flytande (och tidigare varit lärarinna i ämnet), vid namn *syster Rosario*. Hon var en varmhjärtad och oerhört humoristisk person. Det blev många glada skratt i

hennes sällskap, och hon var också en utmärkt introduktör för oss i nederländsk kultur och nederländska förhållanden.

* * * * * *

Det som nu stod högst upp på dagordningen i Alvernaklostret var emellertid förberedelserna inför broder Agostino Lundins prästvigning, som skulle äga rum redan inom ett par veckor. Här hade gjorts ett unikt undantag från en regel i den katolska kyrkan: att rörelsehindrade män inte fick bli prästvigda. Vad som föranledde detta undantag ifråga om den benförlamade och rullstolsbundne broder Agostino vet jag inte – bara att det i likhet med de flesta pastorala ärenden sist och slutligen avgjorts i Rom. Agostino var en person med en stark personlig karisma och en likaledes stark övertalningsförmåga. Uppenbarligen hade han förmått övertyga sina kyrkliga överordnade inte bara om äktheten i sin prästkallelse, utan även om sådant han avsåg att uträtta, ifall han, sitt handikapp till trots, blev prästvigd.

Agostino – alias Nils – Lundin kom från en väckelsekristen bakgrund och var född och uppvuxen i Roslagen, vilket också märktes på hans dialekt. På sitt bullriga, livfulla sätt berättade han om hur starka intryck han fått av Sven Lidmans predikningar i Filadelfiakyrkan på Rörstrandsgatan i Stockholm, och han citerade Lidman gärna, ofta och högljutt. För min Mamma, som såg rött så snart hon hörde talas om något frikyrkligt, var detta något djupt främmande.

Den ovanliga prästvigningen ägde rum i Alvernaklostrets stora kyrka, som var fylld till sista plats. Biskopen som förrättade själva prästvigningen var en äldre nederländsk franciskanbiskop som arbetat i Kina. Ack, om någon hade övertalat denne biskop att vid mässan *läsa* prefationen istället för att sjunga den! Hans ”sång” var ett fullständigt tondövt brölande, högljutt, forte fortissimo och fullkomligt outhärdligt. Tack och lov hade Agostino, som en förmedling av sitt väckelsefromma arv, ordnat så att Lina Sandells psalm ”Blott en dag, ett ögonblick i sänder” skulle sjungas, på svenska! Bröderna hade i förväg fått text och musik och haft god tid på sig att öva, visserligen inte i stämmor, men i klar, fin unison sång, och i varje fall vi i den svenskspråkiga delen av församlingen sjöng givetvis med.

Vid kommunionen var jag för enda gången med om att sakramentet delades ut till församlingen ”under båda gestalterna”, som det heter med katolsk terminologi; alltså under både brödets och vinets form. Detta hade blivit principiellt tillåtet enligt det då ännu inte avslutade Andra vatikankonciliets beslut. (Traditionen i den katolska kyrkan har eljest varit, att lekmännen endast får ta emot kommunionen ”sub specie corporis”, som det heter; ”under lekamens/kroppens gestalt”, alltså enbart i form av oblaten. Det har getts många teologiska förklaringar till detta, alltifrån någorlunda rimliga till helt felaktiga. Personligen tror jag att det har sin grund i rent praktiska skäl, eftersom nattvardsdeltagandet av tradition är mycket mer frekvent i den katolska kyrkan än i de protestantiska kyrkosamfunden.)

* * * * * *

För Pappa Gösta började nu föreläsningarna vid det katolska universitetet i Nijmegen, med föreläsare som den flamländske dominikanen och professorn i dogmatik,

Edward Schillebeeckx, och professorn i ämnet ”den ekumeniska rörelsens historia och problematik”, Henk van der Linde. Schillebeeckx blev – eller var redan – ett stort internationellt namn inom den katolska teologin. Hans studenter i Nijmegen brukade säga, antagligen mest på skämt, att hans nederländska var så svårläst att de hellre läste hans böcker i tysk översättning. Mellan Henk van der Linde och Pappa Gösta uppstod ett särskilt vänskapsband, inte utan skäl. Van der Linde hade fyra år dessförinnan väckt ett stort rabalder när han lämnade sin tjänst som reformert församlingspräst och övergick till katolicismen. Det sistnämnda hade, som sagt, Pappa Gösta redan gjort, men i hemlighet och utan att vare sig avgå från sitt prästämbete eller lämna Svenska kyrkan formellt.

Föreläsningarna skedde på nederländska, och jag kan inte annat än beundra min far som mycket snabbt lärde sig både läsa nederländska och förstå föreläsningarna. Hans anteckningsblock från föreläsningarna blev välfyllt. *Tala* nederländska lärde han sig däremot aldrig. Hans privata kommunikation med professorerna vid fakulteten samt med prästerna och bröderna i Alverna skedde på tyska.

För mig ordnades så att jag fick gå som auskulterande elev i ämnena franska, engelska, latin och grekiska vid ett gymnasium i Mook, med i huvudsak präster i den katolska Passionistorden som lärare. Därutöver fick jag privatlektioner i mina huvudämnen latin och grekiska av de respektive lärarna. Språket vid dessa privatlektioner var tyska. Att sitta och översätta latinsk och grekisk text till tyska var onekligen en utmaning och gav extra skjuts åt tyskan samtidigt. Men i samtliga mina ämnen hängde allt på att jag läste in dem på egen hand, efter bästa förmåga och enligt de instruktioner jag fått från mina lärare i Östersund.

Av någon anledning värjde jag mig litet för att lära mig nederländska aktivt under vistelsen i landet. Kanske tyckte jag att jag hade nog att göra med alla de språk som jag måste underhålla inför mina kommande tentamina i Östersund, då jag skulle tentera upp till det sista läsåret i gymnasiet. Jag var också rädd för att mina kunskaper i tyska skulle påverkas av den besläktade nederländskan. Men när jag kom hem till Sverige igen, gjorde jag en märklig upptäckt: Genom det dagliga ”språkbadet” i den nederländska som talats runtomkring mig hade jag förvärvat ett slags passiv språkkunskap som jag efter återkomsten till Sverige lätt kunde förvandla till aktiv språkfärdighet med extra hjälp av lexikon och grammatik – samt genom att läsa böcker och tidningar på nederländska. Vid mina kommande återbesök i Nederländerna talade jag språket flytande – och gör det än i denna dag.

Då jag inte deltog fullt ut i det nederländska gymnasiets studieprogram, var mina skoldagar inte särskilt långa, men hemmavid gällde det att på egen hand försöka hämta in hela det kunskapsstoff som hörde till den termin jag fått ledigt från, i gymnasiet på Wargentinskolan i Östersund. Den lediga tid jag unnade mig ägnade jag ofta åt att flanera runt i Nijmegen – det gick bussar regelbundet mellan Nijmegen och det ganska närbelägna Mook. Så mycket pengar att röra mig med hade jag inte, men det jag hade ägnade jag främst åt musiken. I en skivbutik i staden inhandlade jag en inspelning av Mahlers 7:e symfoni, min första bekantskap med Mahlers musik. Därutöver en inspelning av en av Bruckners mässor, jag har glömt vilken.

En av bröderna i franciskanklostret i Alverna tog mig med till Amsterdam, där jag var gäst hos hans föräldrar, en engelsklärarfamilj, över ett veckoslut. Han visade mig runt i staden, där jag bland annat fick se Concertgebouw, det legendariska konserthuset. Vi fick tillåtelse att slinka in och se konsertsalen från insidan, där Frälsningsarmén just för tillfället höll en kongress.

Jag höll regelbunden kontakt med några av mina klass- och skolkamrater därhemma, vilket då skedde per handskrivna brev.

* * * * * *

Fader Agostino – som han titulerades efter sin prästvigning – var inte den mest ödmjuka människa man kan möta. Han hade ett ego av imponerande format och hyste ett stort mått av självuppskattning. Jag var länge väldigt arg på honom, sedan han vid ett tillfälle uppträtt ganska bryskt mot mig och – så som jag tolkade det – arrogant mot mina föräldrar. Men i efterhand har jag förstått, att han efter en tid blev ganska trött på dem, kanske också besviken. Mina föräldrars oförmåga att sköta sin privata ekonomi trotsar all beskrivning. Hela min uppväxttid präglades av deras återkommande ekonomiska kriser. Tiden här i Nederländerna blev inget undantag. Jag minns min känsla av förnedring när jag en kväll skickades iväg i bil som kördes av någon för mig obekant bekant till fader Agostino, iväg till ett vilohem halvannan timmas bilresa bort, där Agostino vistades tillfälligt. Ärendet var, att jag ur Agostinos hand skulle hämta en summa pengar som mina föräldrar tiggt sig till – om det var som lån eller som regelrätt bidrag fick jag aldrig klart för mig. Det var ingen vänlig eller välvillig Agostino som tog emot mig, och besöket blev kort, varefter den för mig främmande personen körde mig tillbaka till Mook, med pengarna till mina föräldrar.

Pappa Gösta och fader Agostino smidde något slags planer på ett kommande samarbete, möjligen i Vadstena, men exakt hur det var tänkt, blev jag dock aldrig klok på. Om Agostino i detta avseende levde uppe i det blå, gjorde nog Pappa Gösta det i än högre grad.

* * * * * *

Så kom till sist den händelse som skulle kasta sin skugga, inte bara över vår fortsatta vistelse i Nederländerna, utan över hela Pappas återstående liv. En sen kväll i huset på de Hove 15 vaknade jag av ett kraftigt brak ifrån den branta och smala trappan mellan de båda våningsplanen i vår bostad. Jag och Mamma sprang ut och fann att Pappa hade snubblat och fallit i trappan, förmodligen redan från översta trappsteget, och nu låg han längst ner på nedervåningen, på golvet vid foten av trappan. Han var vid medvetande, och jag hjälpte honom att sätta sig på ett av de nedersta trappstegen. Han blödde lätt från näsan, han sade ingenting och verkade inte fullt kontaktbar. Hans kedjerökande förklarade antagligen den smått bisarra syn jag här fick se: hur Pappa satt där på trappsteget och rökte – men utan cigarett. Han förde en osynlig cigarett till munnen, sög och fimpade.

I Mook fanns en provinsialläkare som vi tidigare haft kontakt med. Bland annat hade han gjort ett hembesök hos oss när jag låg i en kraftig maginfektion med svåra buksmärtor. Vi hade ingen egen telefon. Det skulle ha tagit alldeles för lång tid att vänta på att få en

telefon installerad och dessutom blivit alldeles för dyrt. Nu var det alltså rätt sent på kvällen, och vi behövde omgående få kontakt med sjukvården. Det fanns bara en sak att göra: Jag klädde mig, sprang iväg till ett av värdshusen som ännu hade öppet, bad att få låna telefonen och ringde hem till den mycket vänlige och tillmötesgående doktorn, som omedelbart kom hem till oss. Hans enda åtgärd, när han såg hur det låg till, var att ordna så att det kom en ambulans. Mamma orkade inte, så jag följde med i ambulansen in till det katolska sjukhuset i Nijmegen, Sint Canisius Ziekenhuis. I ambulansen frågade mig personalen flera gånger om min far var katolik – tydligen var det viktigt – och jag kunde bara bekräfta.

Jourläkaren som tog emot bad mig ingående redogöra för händelseförloppet, innan han började undersöka och ta de nödvändiga proverna. Detta var långt före både magnetröntgen och datortomografi, så provet som gjorde det möjligt att ställa en primär diagnos var lumbalpunktering. Resultatet av denna var att en liten mängd av hjärnsubstansen runnit ner i ryggmärgen.

I övrigt löd jourläkarens raka och bistra besked:

– Er hat viel zu viel getrunken.

Pappa fördes in i ett enkelrum – i ett litet hörn av sjukhusbyggnaden utan fönster, men hur som helst, ett enkelrum i ett sjukhus där patienterna eljest låg i stora salar. Detta vittnade onekligen om en särskild omtanke om Pappa. Där kom han att tillbringa resten av tiden på sjukhuset, ett par veckor kanske, jag minns inte hur länge.

”Jetzt sollen Sie sich von Ihrem Vater verabschieden“, sade doktorn, varpå jag åkte med taxi tillbaka hem till Mook.

Jag hälsade på Pappa några gånger på sjukhuset, och vid ett av tillfällena hade han besök av professor van der Linde, vilket uppenbarligen gladde honom. Den mycket vänlige och älskvärde van der Linde satt vid Pappas sängkant, och de båda var mitt uppe i ett teologiskt samtal, som jag fick möjlighet att delta i en stund. Det tycktes alltså som om Pappa höll på att repa sig förvånansvärt fort.

Från alla håll kom uttryck för deltagande med oss i det som drabbat oss: lärarna vid min skola, professorerna vid universitetet, de unga bröderna i Alvernaklostret, den gamla syster Rosario – från alla utom fader Agostino. Min gissning är att han som läkare hade tagit kontakt med sina läkarkollegor på sjukhuset och fått veta hur det hela hängde samman (”Er hat viel zu viel getrunken”…). Jag förmodar också att alla hans funderingar på ett framtida samarbete med Pappa vid det här laget var framme vid vägs ände. Det gick inte att undgå att märka, att kontakten mellan mina föräldrar och fader Agostino så sakteliga började ebba ut.

ÅTER I ÖSTERSUND – OCH ÅTER I VADSTENA

Det började bli dags för mig att återvända till Östersund, någon tid innan den innevarande vårterminen var slut. Resan företogs, som alltid, med tåg – det skulle dröja flera decennier, till efter mitt giftermål, innan jag började färdas inom Europa med flyg. I Stockholm gjorde jag ett par dagars uppehåll och bodde hos den tidigare nämnda familjen Eriksson, som nu hade flyttat till Hässelby. Mina föräldrar var ännu en tid kvar i Nederländerna.

Jag hade kommit överens med rektor Weinhagen att jag skulle göra så: att delta i undervisningen i min klass under de sista veckorna av vårterminen, litet som ”auskultant” och för att få ett begrepp om hur långt man hunnit i de olika ämnena. Sedan återstod att tentera: i latin, grekiska, engelska, franska, svenska, historia och samhällskunskap. Detta skedde någon eller några veckor efter terminens slut, innan de respektive lärarna åkt på semester, och avlöpte utan större problem. Men under läsårets sista veckor deltog jag i alla lektioner.

Det var en sådan glädje att få återse skolkamraterna, och när jag dök upp vid Madrigalkörens repetition första gången efter hemkomsten, hälsades jag med en varm applåd. Denna underbara gemenskap i sången och musiken! Jag tror att den betydde mest av allt för mig under gymnasieåren.

* * * * * *

Sommaren 1965 blev mycket händelserik. Jag förälskade mig totalt i en oerhört vacker och sångligt-musikaliskt mycket rikt begåvad flicka i Madrigalkören. Det resulterade, fullkomligt huvudlöst, i förlovning på sensommaren men slutade med brytning redan efter årsskiftet.

Gymnasister skall inte förlova sig. Det blev en tumultartad inledning på vårterminen.

På Frösön, på den så kallade Arnljotlägden, en grässlänt ner mot Storsjön, ges varje sommar sedan 1935 en talteaterversion av Wilhelm Peterson-Bergers opera ”Arnljot”. En ganska storvulen, nationalromantisk historia om några jämtländska vikingar och deras göranden och låtanden. Verket håller knappast längre för uppförande på en operascen, men har i den modifierade talade versionen kunnat leva vidare som en uppskattad talteatertradition sommartid, under bar himmel. De medverkande utgörs till största del av amatörer, eller gjorde det i varje fall på den tiden.

Talteater, som sagt, men Frösöversionen innehåller ändå några få sånger, varav en, ”Tormods kvad”, med en arkaiserande melodi som leder tankarna till ”Sankt Örjanslåten”, sjungs av en baryton. Sången är rollfiguren Tormods enda insats i föreställningen – eller var så i varje fall 1965. Den ordinarie Tormod (möjligen den gladlynte och sjungande läroverksadjunkten Tord Åkerblom) hade troligen detta år blivit sjuk eller fått annat

förhinder, eftersom jag med ganska kort varsel blev tillfrågad om jag ville göra denna insats: att stega in på Arnljotlägden, sjunga skalden Tormods ”kvad”, buga mig och göra sorti. Den som kontaktade mig för detta uppdrag var en av Arnljotspelens eldsjälar *Anders Håkansta*. Jag behövde inte mycket betänketid för att tacka ja till detta. Det tog inte heller så lång tid för mig att lära mig sången utantill, och sedan började repetitionerna, som vid denna tid leddes av Folke Abenius. Föga anade jag då, att jag knappt femton år senare, som korist vid Stockholmsoperan, skulle få ha honom som regissör igen – och även som chef.

Den enda regi jag fick av Abenius här på Frösön hade dock att göra med själva den musikaliska tolkningen. Jag vet inte hur det är idag, men då spelades under Tormods entré, från en knastrig bandinspelning, fyra takter av orkesterintroduktionen till sången, i 4/4 takt i lugnt marschtempo – varpå den inspelade musiken abrupt tystnade med ett hörbart knäppande ljud, och så skulle sången börja. Jag har en känsla av att Abenius inte var särskilt förtjust i detta arrangemang; det förstärkte utan tvivel, helt i onödan, den amatöristiska karaktären hos hela uppsättningen. Han ville därför att jag inte skulle känna mig så strikt bunden av rytmen och tempot i de inledande orkestertakterna utan sjunga sången konsekvent *a capella*, mer deklamatoriskt och ganska fritt ifråga om tempo och rytm. De anvisningarna följde jag mycket beredvilligt.

* * * * * *

Snart fick jag veta något som jag redan hade haft på känn: mina föräldrars planer på att flytta till Vadstena. Östersund var ett avslutat kapitel i deras liv. Det var däremot litet överraskande att få höra, att de redan köpt ett litet radhus i Vadstenas utkant. De hade rest från Nederländerna direkt till Vadstena, där köpet redan fullbordats via ombud. Nu vankades alltså flyttning från Storgatan 15 i Östersund till Tegelgränd 6 i Vadstena. Mamma kom upp till Östersund, och jag och hon ordnade med flyttningen. Inflyttningen nere i Vadstena var jag inte med om, den skötte mina föräldrar med hjälp av vänner. En tid senare besökte jag vårt nya hem, där jag hade ett eget rum som stod och väntade på mig. Till radhuset hörde en trädgård, till Mammas stora glädje. Nu kunde hon odla grönsaker: sallad, rädisor, endiver, morötter, potatis.

Hur livet i det nya hemmet i Vadstena tedde sig i augusti 1965, när vi var ganska nyinflyttade, minns jag inte i detalj, men den minnesgode vännen Svante Prag har gett mig en kopia av ett brev jag skrev till honom då, och jag citerar:

”Jag själv är bara här vid pass en vecka till, sedan bär det av upp till Östersund igen, till ett hyrt inackorderingsrum på Frösön och till några ytterligare tentamina. Så jag sysslar f.n. egentligen mest med historia, samhällskunskap, franska och engelska! I franskan tog jag för bra nog längesedan (jag skäms att säga hur längesen) en Hermodskurs, som nu är vid pass till hälften avverkad. Idag fick jag ett ’ryck’ då jag var ute och promenerade i det för en gångs skull vackra vädret. Jag gick in i bokhandeln och handlade en fransk Simenon-deckare, som jag började bita i då jag drack en kopp kaffe i parken. Det gick faktiskt bättre än jag trott. Kan Simenon höja ens franskbetyg så vore det ju högst tacknämligt.

Vi bor i ett litet hus i ett nybebyggt radhusområde. Här springer alltjämt målare och snickare och allehanda hantverkare, som slamrar och står i, några timmar om dagen. Huset var under flera dagar omgärdat av en vallgrav, så vi hade små gymnastiska övningar varje gång vi skulle ta oss ut eller in. Huset är mycket trevligt och mysigt att bo i, litet mindre utrymme än i Östersund, men som sagt, väldigt hemtrevligt och snyggt. Det går tre hus i varje rad; raderna är tre till antalet. Staden är mkt pittoresk och lugn och fridsam att vara i; vi trivs alla, dessutom är Mamma helt fri från sin astma.”

Pappas hälsa teg än så länge still. Med *Svenska föreningen för psykisk hälsovård* som ett slags huvudman startade han en egen verksamhet som psykoterapeut. Planlösningen i bostaden var sådan att han kunde ta emot sina patienter hemma. Därutöver åtog han sig prästerliga uppdrag i olika kyrkor i Vadstenas grannskap. Han försökte få biskop och domkapitel i Linköping intresserade för att grunda en verksamhet liknande den han haft i Härnösands stift – en rådgivningsbyrå i stiftets regi – men det avvisades, vilket gjorde honom djupt besviken. Mamma tog vikariat som teckningslärare i grannstaden Motala.

* * * * * *

Under större delen av mitt sista läsår vid Wargentinskolan var jag inneboende hos en läkarfamilj vid Frösö sjukhus, gamla vänner till mina föräldrar sedan tiden hos Poul Bjerre, närmare bestämt den tidigare nämnde psykiatern Bertil Mars och hans hustru Elsa. Om vintrarna frös Storsjön alltid så djupt att man inte bara kunde gå över den, utan där upprättades också regelrätta bilfarleder till flera platser på andra sidan sjön. Jag gick såvitt jag minns aldrig från Frösön till läroverket över Storsjöisen om morgnarna, men åtskilliga gånger den motsatta vägen, på eftermiddagen eller sena kvällen. Från den sista terminen i gymnasiet minns jag mest den avslutande tidens intensiva läsande inför studentskrivningarna och, inte minst, inför de avslutande muntliga tentamina på själva examensdagen. Vi fick också veta i någorlunda god tid vilka ämnen vi ”åkt upp i”, som man då sade; alltså de ämnen vi skulle tenteras i muntligt på examensdagen. Jag och mina två kamrater på den helklassiska grenen drog en vinstlott, då vi åkte upp i bara två ämnen: grekiska och historia. (Andra fick tre och i vissa fall fyra ämnen att tentera muntligt.)

Det var naturligtvis helt uteslutet att få veta vilka frågor man skulle få i det muntliga studentförhöret. Eller kanske ändå inte… När vår knipsluge historielärare adjunkt Jacobsson samlade oss tre unga män på den helklassiska linjen inför den kommande studentexamen, sade han, med en lätt tydbar glimt i ögat: ”Man *skulle kunna tänka sig* att *till exempel* Thomas *skulle kunna få* redogöra för Indiens historia. Och så *till exempel* att Carl-Erik *skulle kunna få*…” Och så vidare, tills vi alla tre hade fått veta ämnena för våra respektive tentamensfrågor. Det var bara att gå hem och plugga – och att gå till biblioteket och låna speciallitteratur i de ämnen vi således fått att förbereda oss på.

I grekiskan hade vi det inte lika förspänt, av lätt insedda skäl. Där slog jag mig samman med min gode vän och klasskamrat Hans Nordlund. Vi tillbringade många kvällar till sent inpå natten, på hans rum i den svarta villan, där vi stärkta av te pluggade glosor, gick igenom grammatiken, översatte långa textstycken, förhörde varandra – allt det vi

ansåg oss kunna göra som förberedelse inför examen. Det var efter dessa kvällar jag vandrade över isen hem till min inackordering hos läkarfamiljen Mars i överläkarvillan på Frösö sjukhus.

Den intensiva slutspurten hade föregåtts av studentskrivningar, så vi visste alla på ett ungefär hur vi låg till i de olika ämnena.

Ännu under min skoltid förekom de gamla skolmössorna – en modell för dem som gick i realskolan, en annan för dem som gick i gymnasiet, men den hade vid den här tiden redan börjat falla ur bruk. Jag hade dock haft en realskolemössa och även en gymnasiemössa, som jag dock rätt snart slutade använda.

Hur det var på andra gymnasier vid samma tid, vet jag inte. Men här vid Wargentinskolan fanns en gammal sed, att abiturienterna någon månad före studentexamen skulle förse sig med en gymnasiemössa samt dekorera den med fantasifulla attribut och, framförallt, brodera fyndiga slagord på mössans kulle – allt med anknytning till klassen och framförallt dess lärare. Dessa mössor skulle vi sedan bära dagligen fram till studentexamen. För detta ändamål samlades vi hela klassen hemma hos vår klassföreståndare, den tidigare nämnde Mats Eljas, och sysslade med dessa bestyr under en kväll. Vi var tre helklassiker i vår klass, men en av dem, Carl-Erik Sahlberg, undvek i sin evangelikala och pietistiska fromhet allt som han uppfattade som flärdfullt och fåfängt, och dit hörde uppsluppenheter av detta slag. Så vi var bara två helklassiker, jag och Hans Nordlund, närvarande denna kväll. Det fanns en tradition med vissa regler för hur dessa mössor skulle prydas, men dem satte vi oss över. Och Hans och jag ansåg förstås att vårt ”tänkespråk” på mössans kulle måste vara avfattat på grekiska. Det blev ”ΈΛΙΑΣ ῾ΗΛΙΑΣ” – ”Eljas, du lyser som solen” (påkommet av Hans).

* * * * * *

Så kom själva examensdagen. Den 18, 19 och 20 april var studentexamensdagarna vid Wargentinskolan i Östersund detta år, 1966. Min examen skedde den 19:e, och samma dag tog äldsta dottern i familjen Mars, som jag bodde hos, Karin, sin studentexamen. Att så skedde, hade ombesörjts av Karins omtänksamma mor Elsa, som av lätt insedda skäl inte kunde ordna studentmottagning två dagar i rad. Men en mycket gemytlig och generös mottagning tillredde hon för oss båda.

Det är ingen överdrift att påstå, att jag aldrig i mitt liv varit så fylld av nervositet och anspänning som denna dag. Man kan anse både det ena och det andra om den skolreform som genomfördes fullt ut, ett par år efter vår studentexamen, men att den förfärliga ”muntan” försvann, är inget att sörja över. Den innebar ett alldeles onödigt stressmoment och hade kunnat avskaffas långt tidigare. Kunskaperna hos en avgångselev i gymnasiet kan skattas fullt tillräckligt på andra sätt. I grannlandet Finland har man inte i mannaminne haft muntliga förhör i studentexamen utan lagt tyngdpunkten på studentskrivningarna. På finlandssvenska heter det för övrigt inte att man ”tar studenten”, utan att man ”*skriver* studenten”!

Förhöret i historia gick bra – tack käre Lill-Jacob, salig i åminnelse! – och jag fick ett betyg som jag inte behövde vara missnöjd med.

Och så grekiskan. Till de muntliga studentexamensförhören hörde närvaron dels av en censor – en tillrest docent eller professor från något av landets universitet, som även brukade ställa kompletterande frågor – dels också av ett eller ett par så kallade examensvittnen. De sistnämnda förväntades inte på något sätt vara sakkunniga i de ifrågavarande ämnena; deras roll var att fungera som ett slags ”medborgarvittnen”, som skulle se till att ingen blev föremål för trakasserier, elakhet, öppet förakt eller eller annat otillbörligt. Inte så sällan engagerades någon eller några av stadens jurister att fungera som examensvittnen.

Ett av examensvittnena vid förhöret i grekiska var stadens borgmästare Åke Jansler. Censor var dåvarande docenten i grekiska – sedermera professor i samma ämne vid Lunds universitet – Stig Rudberg, son till biskop Yngve Rudberg som är omnämnd tidigare. Samtidigt med oss tre, Thomas, Hans och Carl-Erik, examinerades också de tre kvinnliga abiturienterna från parallellklassen, vilka vi undervisats tillsammans med under de två åren av studier i grekiska. Tyvärr minns jag namnet på bara en av dessa tre: Irja Esshagen.

Jag och Hans hade koncentrerat oss helt på själva *språket*. Men nu, när våra färdigheter i att översätta grekisk text och svara på frågor om grammatik och syntax var visade, ställde den vänlige docent Rudberg, helt oväntat, en kompletterande fråga som rörde den grekiska antikens *realia* och historia: ”Vilken av de grekiska folkstammarna var äldst, jonerna eller dorerna?” Och frågan ställdes till mig. Jag svarade utan betänketid: ”Dorerna.” Vilket visade sig vara rätt – jag var nämligen på intet sätt säker på svaret. Det fanns kanske någonstans i mitt bakhuvud, men det kändes i ögonblicket mest som en ren gissning. Hur som helst, censorernas frågor brukade väga tungt, så jag antar att detta bidrog till att jag fick ett så pass bra betyg som det blev.

Lättnaden när examen var över går inte att beskriva. Jag var inställd på att studera i Lund, en stad jag blivit mycket förtjust i vid tidigare besök, och en teologifakultet som jag hyste större tilltro till än den i Uppsala. Det var nämligen teologi jag bestämt mig för att läsa, efter litet diskussioner med Pappa Gösta därhemma. Således hade jag i en av stadens herrekiperingsaffärer inhandlat en studentmössa av Lundamodell – med rak, hög kulle, mörkblått band och rött foder istället för Uppsalamodellens mera platta kulle, svarta band och blå-gula foder. Till de manliga studenternas utstyrsel hörde också, märkligt nog, en speciell, smal käpp med en liten silverkrycka.

Fram emot eftermiddagen samlades vi alla ”nybakade” studenter utanför lärarrummet, gick sedan in och tog farväl av våra lärare och vår rektor, varefter skolans kanslichef, den myndige Konrad Grinde, slog upp den stora läroverksporten, och vi vällde ut på trappan. Konrad Grinde utbringade med sin kraftfulla stämma ett fyrfaldigt leve för årets studenter – och vi sjöng Studentsången och blev av våra närstående hissade och burna i bärstol ner till Rådhusgatan och de väntande lastbilarna. Jag, Hans Nordlund och Hans Millgård, som tillhörde Gymnasieförbundet Lyran, blev både hissade och burna i bärstol av andra, yngre ”lyrister”.

Min Pappa Gösta, som för evigheter sedan tappat bort sin gamla studentmössa, hade dagen till ära köpt en splitter ny studentmössa av Uppsalamodell. Någonstans i vimlet träffade jag på mina föräldrar och vänner som behängde mig med blommor och andra dekorationer, så som bruket är än idag.

Men särskilt rörande var en hyllning av oväntat slag. Den i förtid åldrade, av sjukdom märkte landsarkivarien Olof Svenonius, en tvättäkta, helhjärtad humanist av den gamla sorten, visste, liksom vi alla, att vi sex helklassiker var de sista – de absolut sista – av Wargentinskolans studenter som fått möjlighet att läsa grekiska. Detta ville han uppmärksamma och sökte upp oss sex för att ge oss, var och en, en liten lagerkrans som vi kunde fästa på kavaj eller klänning med en säkerhetsnål. Ett uttryck för en äkta kärlek till den klassiska bildningen – och samtidigt för en sorg över att se detta arv försvinna. (Olof Svenonius yngre dotter Hervor, även medlem i Madrigalkören, hörde till det föregående årets helklassiska latinstudenter. Paret Svenonius och mina föräldrar var vänner och umgicks i varandras hem.)

Nere på Rådhusgatan stod som sagt lastbilarna och väntade. Vi klev upp på flaken, ett visst antal studenter på varje flak, tillsammans med vänner, många av dem fjolårets studenter, och kortegen genom staden började, varefter vi skjutsades till våra respektive hem, inackorderingshem eller hyrda mottagningslokaler. Karin Mars och jag släpptes av vid överläkarvillan vid Frösö sjukhus, där redan många gratulanter väntade. Efter någon timme kom en liten ensemble ur Madrigalkören och uppvaktade med sång. Jag hade själv tidigare år varit med i en sådan liten ensemble som gått runt och uppvaktat nybakade Madrigalkörsstudenter.

Det hörde till traditionen att studentexamenskvällen avslutades med att man samlades en stund på den öppna platsen framför Rådhuset, byggnaden som blivit ett slags kännemärke för staden Östersund, med sitt röda tegel och sitt spetsigt lökkupolformade torn. Inget särskilt program förekom, men där fanns alltid någon liten blåsorkester som underhöll med litet enkel tradjazz eller liknande. Man stod och pratade i smågrupper en stund, varpå man så sakteliga drog sig hemåt.

Några dagar senare inträffade så studentfirandets *grande finale*, studentbalen på Restaurang Stadskällaren. Jag hade blivit anförtrodd den hedrande uppgiften att hålla det traditionsenliga *Talet till Kvinnan*, vilket jag hade förberett i god tid, långt före examensdagen. Detta tal var emanciperat såtillvida, att det till samma tradition hörde att en kvinnlig student skulle hålla *Talet till Mannen*. Men dessvärre uteblev detta tal denna gång – modet hade svikit den kvinnliga studentkamrat som fått det uppdraget.

Ack ja – romantik, blåögd (nittonårig) idealism, svärmiskhet, litet studentikos jargong, säkert under inspiration av Falstaff, Fakir; kanske några stänk av ironi; samt även det djupaste allvar; litet av varje ryms i detta tal. Det är ingen mening med att försöka leta fram enstaka citat ur det, utan här får det nu komma in extenso:

Studentskor!

Ett tal till kvinnan – en uppgift som undertecknad axlade i ett ögonblick av stor svaghet och stort överskattande av de egna meriterna – har jag under hand funnit vara den svåraste uppgift en man kan tänkas taga på sitt ansvar, det, nämligen, att i några korta väl klingande och med omsorg valda ord och fraser hylla den part i det Eden, som efter tusentals år av manlig villfarelse, enligt antropologisk sakkunskap, befunnits vara av mannens överman. Proportionen bland årets studenter i just detta

hänseende, som för övrigt vållat placeringskommittén en del bekymmer, talar kanske tydligt nog för detta.

Men, kära damer, låt oss icke fördjupa oss i just detta. Som vi senare förväntar oss ett trösterikt tal till mannen, så vill jag här söka uttrycka några synpunkter på vissa drag i kvinnans väsen, ur hennes historia.

Och vilket är då naturligare än att börja där börjas skall, nämligen i den trädgård, där ur ett enkelt manligt revben av brosk och kalk jordens vackraste och ädlaste blomma slog ut, en blomma med kraft att tjusa och förstumma, men också med kraft att fånga och tillintetgöra – Eva, det ständiga monumentet över skönhet och godhet, men även över villfarelse och fall.

Men låt oss fråga dig, alla tidevarvs Eva: till vad har du din kraft att tjusa och till vad har du din kraft att tillintetgöra?

Din första mission här i Eden var att frälsa från Ensamhet. Se Adam, där han strövar i sin Lustgård, ett Paradis rikt begåvat med blommor, frukter, allehanda djur och växter, sol, luft, ljus och strömdrag med källfriskt vatten. Här må han ju kunna vegetera och ta emot livet som en stor gåva, som en fylld skål med välsmakande sekt, fri från smolk; kanske kan han föregripa sin senare, romerske efterkommande, den epikureiske skalden Horatii ord: Mig när oliver, cikorior och den lätta malvan – Me pascunt olivae, me cichorea levesque malvae.

Men det finns smolk i bägaren. Trots allt sjudande liv, trots solens livgivande värme, den syrliga cikorian, den behagliga palmskuggan och det svalkande källvattnet – något tynger honom redan, något sluter hans sinne för alla håvorna; redan är svårmodet ingjutet i hans ande; trots håvorna är han ensam.

Det är inte gott för honom att vara allena. Blommor, bäckar, sol, luft och ljus, som redan finns i tillräckligt beskärd mängd förmår ingenting då ännu den Största saknas honom: den vackraste blomman, den mänskliga vallmon[11] *som är både blomma och livgivande källa, ja det mest livgivande av allt skapat, dock ännu icke skapat, den mystiska skapelse, som tillsammans med dig [mannen] själv blir en enda människa, ett nytt Själv.*

Så vaggas han till sömns av sitt tungsinne, av sin ofullkomlighet, och när han åter vaknar upp är Människan tillfullo skapad; hon står där, den sköna, en del av honom själv, han en del av henne.

Här börjar din mission, och vilken mission kan väl vara högre: före dig ångest, ensamhet; med dig liv och lycka.

Än så länge är också allting liv och lycka. Med nya ögon, nya öppnade sinnen njuter de två av Paradisets frukter, de två Du som blivit ett odelbart Jag. Och vad skulle väl här kunna växa sig starkare än en fridfull endräkt, en ogrumlad sysslolöshet?

Kanske finns de en högre ordning som bjuder att från denna första tid allting inte längre skall vara så odelat, helt, skönt och lättvunnet, eller kanske finns det en ond kraft, som börjar rasera det sköna och sanna. Falsk är dock den uråldriga tes, varpå mannens släkte grundat rätt mycket kvinnoförakt, nämligen att Du genom, som upplysningstidens många predikanter formulerade det, ”det synnerligen beklagliga syndafallet” ensam införde en raserande kraft i tillvaron. Ty detta var verket av ett gift, en

11 Varför jag valde just denna blomma som metafor, vet jag inte – kanske var det älsklingsmålaren Emil Noldes vallmomålningar.

orm, en gemensam mänsklig ondska, som kom för att fira triumfer, men också för att lida många nederlag, och från denna stund har både man och kvinna levt i mödor, besvikelser, många prövningar.

Ändå dristar jag påstå att ett särskilt väsen blivit Evas främsta lott i tillvaron, ett väsen som jag vill hylla och uppmana Dig att odla och bevara.

Kain dräper sin broder Abel, född av Eva. Farao dräper tusen barn födda av tusen sörjande Evor.

Män i sin starkaste ålder deporteras i gråa flygmaskiner till Fjärran Östern med uppdrag att dräpa och att dräpas. På en annan kontinent står deras mödrar, kvinnor med resning och ofantlig styrka mitt i bedrövelsen, när de stumma och maktlösa ser vad som dagligen sker. Ändå fortsätter de sitt skapande, byggande verk.

Detta var några snabba kliv över mänsklighetens historia, en historia om byggande och raserande, raserande och byggande.

Skulle jag med rätta kunna formulera ditt tema så: ”Vad mannen raserar bygger kvinnan upp?”

Då slår min tanke en volt i den osköna verkligheten. Paris gator 1871, petrolöser, resliga, manhaftiga kvinnor, som med facklor och oljekrus tänder eld på byggnader och vagnar; Pekings, Djakartas och Jerusalems gator idag, med långa rader av gråklädda, beväpnade kvinnor i militärparad. Det som i själva verket är en underdånig manifestation av ett uråldrigt, blodigt, manligt prestigeideal har här det falska namnet av emancipation, likställdhet. Denna missriktning av kvinnans frihetskamp, dessa osköna försök till omstöpning av kvinnans rätta väsen är kanske den enda verkligt tillintetgörande kraften hos Eva av igår och idag, de tillfällen då hon sviker sin natur och ikläder sig Kains rustning.

Jag slutar med att säga: Petrolöser i alla länder, förena er! Men släng era facklor och gjut er olja i de skadades sår. Och om så måste ske, klyv det odelbara Jag som grundades i Eden och för er kamp med Lysistrates vapen, den mycket svåra kampen för liv och fred, så skall ni ensamma vinna den.

Studenter! Låt oss till sist förena oss i en skål för kvinnan!

Till min överraskning utbröt en kraftig applådåska som varade en lång stund. Flera av mina kvinnliga studentkamrater kom efteråt fram och tackade mig. Två kvinnliga svensklärare kom tillsammans fram till mig och gjorde detsamma. Den ena var Ingrid Edqvist, gift med vår tidigare omnämnde svensklärare Sven-Gustaf Edqvist. Till saken hör att hon just då låg i skilsmässa från Sven-Gustaf, som var frånvarande från festen; kraschen i äktenskapet hade varit av ett sådant dramatiskt slag, att han sett sig tvungen att bryta upp från skolan och flytta till Stockholm, mitt i vårt sista läsår, och till vår stora sorg. Den andra som tackade var Ingrids kollega Ulla Wiman, som med all heder och ära ryckt in som Sven-Gustafs ersättare under vår sista termin.
Ingrid Edqvist sade:

– Det var de bästa tal till kvinnan jag någonsin hört, och jag har hört många!

Kanske var det, i sin tid och mot bakgrund av dess förutsättningar, ett bra tal till kvinnan av en nittonårig latinstudent. Idag skulle det nog ha gett upphov till många bistra reaktioner och invändningar, av skilda slag och av skilda anledningar.

* * * * * *

En morgon mot slutet av april. Jag stiger på tåget i riktning Motala för vidare färd mot Vadstena. Och jag vet att jag nu bryter upp för gott från staden och landskapet där jag tillbragt drygt hälften av min uppväxttid. Jag har tidigare antytt, att jag aldrig förmådde ta Jämtland och Östersund helt och fullt till mitt hjärta. Där hade jag ingen familj, ingen släkt, inga personliga anknytningar, och flertalet av mina jämnåriga vänner kom också snart att skingras, bege sig därifrån och slå sig ner på andra platser i landet – eller i världen (den kvinnliga studentkamrat som skulle ha hållit Talet till Mannen åkte direkt efter studentexamen till ett college i USA och blev kvar over there för gott). Men de sista fyra åren, gymnasietiden, är för alltid guldkantade i mitt minne.

Så visst, känslorna var blandade. Till Östersund och till Jämtland har jag senare kommit att återvända vid enstaka tillfälliga besök av varierande längd och anledningar. Men det var söderut jag hörde hemma – inte nödvändigtvis i Stockholm, även om det blev där jag kommit att tillbringa största delen av mitt vuxna liv, och i den lugnare, småstadsliknande miljön på Lidingö, den gröna ön, på ålderns höst.

I Vadstena tog jag åter mitt rum i besittning. Men nu förestod två evenemang nära i tiden, det ena angenämt, det andra fyllt av vånda. Först en resa till Skottland tillsammans med klasskamraten Hans Nordlund; därefter en 38 dagars inledande värnpliktstjänstgöring vid signalregementet S1 i Uppsala.

Idén till resan till Skottland hade vi nog kläckt, Hans och jag, under de sena kvällarna med studier i grekiska i mars och april. Var för sig begav vi oss, från Östersund respektive Vadstena, med tåg till Oslo, där vi sammanstrålade vid den kaj, där den då ännu norska *Fred Olsen Line* hade sina båtar förankrade. Vi gick ombord på ett av rederiets fartyg, *Braemar*, byggt i början av 1950-talet. Redan senare samma år ersattes det, liksom systerfartyget *Blenheim*, med två modernare fartyg, och rederiet blev brittiskt.

Vi reste så billigt som möjligt. Vår hytt, en trång tremanshytt, låg i ”gruppeforleggningen”, den enklaste inhysningen ombord, dit man bara kunde ta sig via en brant trappa direkt ner från fördäcket. Idag skulle man nog inte komma på tanken att bygga ett passagerarfartyg med hytter under däck längst fram i fören. Frukost och kvällsmat intogs vid långbord och fasta bänkar längs innerväggar som möttes framme i fören. I denna lågprisavdelning – förmodligen den sista resten av tredjeklasstandard på en båtrutt i Nordeuropa – fanns ständigt en servitör, en glad, fryntlig, litet äldre norrman som var ett slags allt-i-allo när det gällde service åt oss, fattiglapparna bland båtens passagerare. Men han var elegant uniformerad som alla båtens servitörer: i svarta byxor, vit kavaj med axelklaffar och mässingsknappar, vit skjorta och mörk slips. Öl av det gamla norska märket Ringnes kunde han servera när som helst, och det var den starkaste drycken som fanns direkt tillgänglig i ”gruppeforleggningen”, men man kunde också, säkerligen mot en extra avgift (vi unnade oss inte detta), beställa starkare drinkar, som servitören då måste gå och hämta i fartygets bar. Lunchen intogs i en matsal i mitten av skeppet. Vår servitör meddelade oss när det var dags för oss att bege oss dit. Första dagen introducerade han lunchen på följande sätt:

- Nå må dere gå in å spise fiskegratengen – mens han er varm og god, sån't han ikke blir kold og djevlig!

Sådana repliker etsar sig fast i minnet.

För att ta oss till andra delar av fartygen måste vi alltså gå via fördäcket. Det var strängt förbjudet för oss att sätta vår fot i förstaklasspassagerarnas matsal, bar eller lounge. Men på bakre däck kunde vi sitta och njuta av solen och Nordsjön, när vädret tillät. Vi reste i början av maj, och det var inte så många stunder som sjön höll sig lugn.

Vi delade vår frugala hytt med en litet skrytsam brittisk marinsoldat. Rätt ironiskt var det onekligen, att han var den av oss tre som drabbades värst av sjösjuka; han var däckad i princip under hela resan, och hans erbarmliga tillstånd började bara någon timme efter att båten lämnat kajen. Därnäst var det Hans som blev rätt illa däran, första natten. Jag kände också av illamåendet av och till men klarade mig undan eruptioner. Efter vad jag minns hade jag inför resan försett mig med åksjuketabletter. Vid lunchen efter den första natten satt i en matsal för 250 personer bara runt tio passagerare, däribland jag. En man från Ghana, som satt mitt emot mig med ingenting annat än ett glas apelsinjuice, skrattade brett och sade:

– Human being is not very strong!

Vilket inte var svårt att hålla med om. Men jag kunde inte annat än beundra en servitör, som när båten krängde kraftigt i sidled lyckades hålla uppe en bricka vågrätt samtidigt som han själv, stående, gled nedför det sluttande golvet; en verkligen imponerande balansakt. Denna båt, som alltså togs ur bruk litet senare samma år, var en sannskyldig ”rullpotta”. Inte en tillstymmelse till stabilisatorer, utan den gungade fritt, uppåt, nedåt och åt sidorna. Och Gamla Nordsjön är som den är.

En annan av passagerarna i ”gruppeforleggningen” var en pratglad, litet skrävlig men oförarglig norsk-amerikan, ett riktigt original. Vi andra gav honom namnet ”Minnesotamannen” efter hans amerikanska hembygd, som han talade vitt och brett om. Ungefär hälften av tiden talade han engelska, andra hälften norska, och hans norska var helt accentfri. Av allt att döma en första generationens emigrant till Minnesota, en delstat som lockat till sig många nordiska invandrare eftersom landskapet har mycket av nordisk karaktär. Han var nu på väg hem efter besök hos släkt i det gamla hemlandet. Det kom inte på fråga för honom att flyga. Båda vägarna reste han med MS Queen Elisabeth, som ännu trafikerade rutten New York-South Hampton.

Newcastle var slutdestinationen för båtresan, och dit anlände vi efter två nätter till havs. Hans hade gjort upp vår reserutt, och vår nästa anhalt, nu per tåg, var närbelägna universitetsstaden Durham. Vi tog in på första bästa hotell som inte verkade – och inte var – så dyrt. Durhams kända, mäktiga katedral hann vi se innan vi följande förmiddag for med tåg vidare över gränsen till Skottland, till Edinburgh, som var det första av resans två mål.

I Den skotska huvudstaden hittade vi ett bed & breakfast-ställe, cirka tjugo minuters promenad från centrum med sin långa paradgata, Princes Street. Hela vår resa blev ett enda långt flanerande i två skotska städer, och vi trivdes utmärkt med detta. Hans

Nordlund och jag trivdes alltid mycket gott ihop, fastän vi var väldigt olika till kynne och läggning. Gemensamma intressen hade vi förvisso, som konsten och musiken, dock med helt olika smak – så olika att vi sällan förde några mer ingående samtal om de ämnena. Vi besökte bara ett enda museum, National Gallery of Art vid Princes Street; vi konstaterade att Walter Scott-monumentet låg där det låg, och The Edinburgh Castle betraktade vi bara nerifrån Princes Street, på behörigt avstånd. Vår stora glädje var att göra djupdykningar i de många antikvariaten och bokhandlarna. De representerar en kulturtradition som Storbritannien med all rätt är känt och beundrat för. Hans hade uppenbarligen försett sig med en särskild budget för bokinköp. Inte minst köpte han flera fina bildverk om surrealismen – jag har tidigare nämnt att den konstriktningen dominerade hans konstintresse helt. (Mina inköp av konstlitteratur kom i ett senare skede av livet.) Det blev litet mer anspråkslösa bokinköp för min del – och antikvariska böcker som inte var rariteter eller stora bildverk var inte särskilt dyra. Jag inhandlade ett antal böcker i främst teologiska och musikhistoriska ämnen.

Efter några dagar gick färden vidare norrut, upp till universitetsstaden Aberdeen. Vi förhöll oss på samma sätt där: tog in på ett bed & breakfast, flanerade runt i staden och besökte antikvariat och bokhandlar.

Jag kan i efterhand beklaga att jag vid den här tiden inte fotograferade. Hemma fanns en för tidens förhållanden ganska bra, enklare kamera, och jag tog fotografier emellanåt. Men för att utvecklas inom den analoga fotokonsten, så som exempelvis vännen Svante Prag gjort alltsedan tonåren, kan man inte vara beroende av fotoaffärernas tjänster, utan måste lära sig hantera det analoga fotolabbet och dess arbetsmetoder. Mitt privata fotograferande tog fart först efter det digitala fotots ankomst, vilket var flera årtionden senare. (Ett ritblock och färgkritor eller akvarellfärger kunde ha varit ett alternativ för både mig och Hans, men ingen av oss hade heller kommit på den idén.) Så både jag och Hans var utan kamera på denna resa. Det hade varit värdefullt med ett litet fotoalbum, eftersom bildminnena – minnena av vyer – bleknar, liksom gamla fotonegativ, medan minnen av händelser, människor man mött och glädje liksom sorg man erfarit lever kvar med större tydlighet.

Vi var olika i ett mycket kännbart avseende, Hans och jag. Hans var en asket och kunde leva på i stort sett ingenting. Den brittiska frukosten, med sin bacon, sin korv, sin äggröra, sina *baked beans* och sina stekta tomathalvor var visserligen rejäl och mättande. Hans behövde sedan inget mer mål lagad mat utan nöjde sig med *afternoon tea*, alltså en kopp te och ett par scones med en klick marmelad, runt 15-tiden. Därefter ingenting mer under resten av dagen. Jag gjorde ett försök att följa honom i denna praxis i ett par dagar men insåg snart, att det var omöjligt. På eftermiddagarna måste jag inta någon enkel form av lagad måltid, medan Hans fortsatte med sitt eftermiddagste.

En lördag lämnade vi stadsmiljön och gick ner till havsstranden, *Aberdeen Beach*, försedda med en enkel matsäck, och satte oss ner på en plats där vi hade lä för vinden, samt fördjupade oss under ett par timmar i vår inhandlade litteratur.

Återresan till Oslo skedde med Braemars systerfartyg *Blenheim*, och överfarten denna gång var betydligt lugnare – ingen sjögång och ingen sjösjuka, vilket inte är så vanligt på Nordsjön. Vid centralstationen i Oslo tog vi avsked av varandra, jag och Hans; jag på väg till Östergötland, han på väg till Norrland.

Jag har räknat ut, att vi efter detta avsked har träffats bara tre gånger till: en gång i Uppsala och två gånger i Stockholm. Vid det sistnämnda tillfället hade Hans sin ungdomsvän och hustru Eva med sig, och deras båda barn Kristian och Karin, som lekte med vår några år yngre Cecilia. De hade, efter en kortare tid i Skåne, flyttat upp till Luleå, där de rotade sig. Eva skrev under årens lopp alltid familjens julhälsningar till oss. Nu är hon borta. I hennes dödsannons stod hennes sista hälsning till alla sina vänner: ”Tack för att jag fick dela mitt liv med er!”

MELLANSPEL I UNIFORM

Obönhörligt närmade sig den junidag då jag skulle rycka in vid S1, signalregementet på Polacksbacken i Uppsala. Det blev en djupdykning in i en värld som var så främmande för mig som den kunde bli; det kändes som att slängas rakt ner i en djup bassäng utan att vara simkunnig.

Jag hade ju ett par år innan, i likhet med alla jämnåriga gossar, genomgått den så kallade mönstringen, däruppe i regementsstaden Östersund, där det fanns gott om sakkunnig personal för att utföra detta nagelfarande av krigsdugligheten.

Mönstringsanekdoterna är otaliga och förevigade inom karikatyrlitteraturen, inte minst av Albert Engström och Oskar Andersson, alias OA. Litet av den halvabsurda stämning som dessa gamla anekdoter förmedlar minns jag också från min mönstring. Det gick snabbt och utan omsvep och med ett absolut minimum av kommunikation. Kanske brådskan hade att göra med att vid denna tid *allt* av mankön – kreti och pleti, i ur och skur – skulle tilldelas en plats inom den allmänna militärtjänstgöringen, undantagandes endast de alltför synsvaga och de kroniskt sjuka. (Så var det inte när min far mönstrade någon gång i början på 1930-talet – då ”vrakade” man mer). Läkarundersökningen, utförd av någon av stadens regementsläkare, var summarisk, för att uttrycka sig mycket milt. Vid mönstringar idag genomgår de mönstrade diverse fysiska test – med tyngdlyftning, testcykel m.m. Intet av detta förekom då. Möjligen fick man besvara en del standardfrågor.

Vid den här tiden indelades de värnpliktiga i fyra olika klasser. Den första klassen var de blivande elitsoldaterna och officersämnena, och den fjärde klassen, de så kallade ”malajerna”, fick en kortare utbildning på någon form av handeldvapen och ägnade i övrigt sin årslånga tjänstgöringstid åt diverse enklare praktiska göromål: kontorssysslor, kaffebryggning åt officerarna, kratta regementets gångar och grusplaner med mera.

* * * * * *

Själv hamnade jag i den tredje klassen. Den var inte lika atletiskt krävande som den första klassen men inbegrep ändå en hel del vapenövning och en hel del teori. Den exercis jag genomgick under denna förlängda sommarmånad var således vida fjärran från

vad som gällde för fältjägare och fallskärmshoppare. Medan vi låg i gräset och utförde ”ålning medelst hasning” eller någon liknande manöver, kunde vi se de signalsoldater som nått litet längre i sin utbildning vara sysselsatta på fältet intill med att dra kabel ut i terrängen från en ”trådrulle” i megaformat. Min förmodan är att de otympliga kablarna idag har ersatts med betydligt mer sofistikerade och mer högteknologiska redskap och metoder.

Det fanns i nära anslutning till regementet bara en enda replipunkt, ett andningshål, där man kunde slappna av och vila från alla de militära formaliteterna, och det var *soldathemmet*. Alla dessa välsignade soldathem runtom i landet – vad har de inte betytt, inte minst för att ingjuta mod, tröst, andlig kraft och mental uthållighet framförallt hos de mindre motiverade, de tvivlande och de mer modfällda bland beväringarna! Jag hörde till dessa. En kopp kaffe, en stunds läsning, litet småprat med soldathemsföreståndaren eller någon annan i personalen. Denna lugna atmosfär av enkel, mänsklig vardag var välgörande.

Soldathemsföreståndarna vid denna tid var i stor utsträckning varmt troende kristna, med bakgrund i den lågkyrkliga väckelsen inom Svenska kyrkan eller inom något frikyrkosamfund. Så var även fallet med den något äldre soldathemsföreståndaren här på Polacksbacken. Han visste inte hur väl han ville, men introduktionsträffen med oss som då var nyinryckta blev inte någon större succé. Hans välkomsttal uppfattades av oss som litet väl stelt och gammalmodigt, och när han var framme vid momentet ”underhållning”, kom den verkliga västgötaklimaxen (här blev det en helt oavsiktlig vits, enligt vad jag försäkrar!). Från en bandspelare lät han oss lyssna till ”Västgöta-Bengtsson”, alias Sixten Bengtsson, och dennes så kallade roliga historier. Må ingen skugga falla över den mannen, han var en mycket kompetent, självlärd folklivsforskare, men hans gamla anekdoter från Knallebygden hade inte avsedd verkan på en samling rekryter av årgång 1966 (”fem minuters historier utan poäng”, som någon uttryckte det).

Jag minns inte soldathemsföreståndarens namn, tyvärr bara hans öknamn, ”Skorp-Jesus”, som tydligen förmedlats från årskull till årskull av S1-soldater. När man talade med honom på tu man hand utstrålade han idel värme och omtanke. Jag hoppas att han, sitt öknamn till trots, uppskattades av alla de värnpliktiga som mötte honom och hans omsorger under årens lopp.

En gång hölls ett så kallat *korum*, den traditionella, korta regementsgudstjänsten utomhus. Den var inte obligatorisk; man tog full hänsyn till religionsfriheten. Det befäl som instruerade oss inför denna andaktsstund var noga med att poängtera, att de som var av annan livsåskådning eller annan trosbekännelse, ”till exempel katoliker”, hade full rätt att inte delta. Jag kände nu, efter studenten och flyttningen till Vadstena, ingen som helst press på mig att smussla med att jag var katolik. Men jag valde fullt avsiktligt att delta, dels därför att det faktiskt var ett tillfälle till bön och gudstjänst inom ramen för det militära livet, dels också för att jag var nyfiken på hur ett korum gick tillväga. (Och i dagens ekumeniska klimat tror jag inte att en enda katolik skulle ha valt att avstå från korum för att det leddes av en präst i Svenska kyrkan.)

Först var alla uppställda på regementsgården, jag vill minnas att det var för att lyssna till ett tal av regementschefen. Därefter avmarscherade ”korumvägrarna”, som stod samlade i en särskild avdelning, bort från platsen, vart vet jag inte.

Detta korum är nog den gudstjänst som lämnat minst spår i mitt minne. Det vill säga, jag minns i stort sett ingenting. Kanske var det en kort psalmsång, kort tal av en regementspastor, kort bön – jag minns som sagt inte.

* * * * * *

I Uppsala bodde vid denna tid en sex år äldre syster till Pappa, Kerstin Ahlbom. I min barndom hade jag träffat henne vid ett flertal tillfällen. En tid hade hon bott hos oss på Östgötagatan i Stockholm, i samband med att hon gick igenom en serie medicinska undersökningar och behandlingar på Karolinska sjukhuset. Vi hade också besökt henne en sommar, i hennes dåvarande hem i en liten villa i Vattholma utanför Uppsala. Av någon anledning hade det sedan blivit en fnurra på tråden mellan mina föräldrar och henne, så kontakten var bruten. Jag fick aldrig klart för mig orsaken, men min gissning är att personkemin mellan Mamma och henne inte alls stämde.

Hur som helst tog jag mod till mig och ringde upp henne. Hon blev enbart glad och tog emot mig med öppna armar; jag blev bjuden hem till henne på middag praktiskt taget varje veckoslut under min dryga månad vid S1. I samband med detta återsåg jag också hennes båda tvillingdöttrar, av vilka den ena, Violet, var gift och bosatt i Västerås och den andra, Lilian, förblivit ogift och bodde hemma hos sin mor. Jag kom att träffa faster Kerstin åtskilliga fler gånger, och hon hade också en enastående överraskning i beredskap åt mig. Men till den återkommer jag senare.

* * * * * *

Ett par föreläsningar lyssnade vi till på regementet; en av dem hölls av en äldre militärhistoriker och handlade om militärstrategi i det kalla krigets skugga. En färdighet jag inhämtade på S1 har blivit av bestående värde: maskinskrivningen. Det vill säga, tiden räckte inte till för att göra mig till en perfekt maskinskrivare, långt därifrån, men än idag skriver jag med uppskattningsvis 50 procent av QWERTY-fingersättningen, som stått sig in i dataåldern, och till måhända 20 procent utan att se på tangenterna.

Ett vapen ingick i min utbildning: k-pist. Sedan vi i ett par veckor drillats i denna skyttekonst, kom jag till min stora överraskning vid en plutontävling i k-pistskytte *på fjärde plats*…! Ej hade jag i mina avlägsnaste fantasier anat att jag skulle ha några som helst talanger på det området. När det sedan blev dags för sammanfattning av de 38 dagarna, fick jag av plutonchefen, en stram men humoristisk och vänligt sinnad stamanställd sergeant med efternamnet Köhler, veta att mina prestationer varit riktigt bra. Det skedde vid ett enskilt samtal, och jag hade haft ett par sådana samtal med sergeant Köhler tidigare. Dessa möten inleddes visserligen alltid med helt formell anmälan under givakt och honnör, men fortsatte sedan i ledig ställning, stående framför det överordnade, sittande befälet, men helt informellt, till både form och innehåll. Vid ett av de tidigare samtalen hade Köhler förhört sig om mina studieplaner, och han avslöjade då att han själv hade läst religionshistoria vid universitetet.

Hans berömmande och uppmuntrande ord vid detta avslutande samtal tror jag till en viss del hade sin grund i att han anat mitt vankelmod och min tvehågsenhet inför det som nu tagit sin början.

38 dagars inledande värnpliktstjänstgöring var avslutade och skulle enligt planerna fortsätta under hela nästa år, 1967. Varför man gjort denna uppdelning vet jag inte, men min gissning är att det rådde en viss brist på utbildningsplatser. Som nämnts, hade man efter krigsslutet bestämt att allt mänskligt av manligt kön skulle klämmas in i de militära rullorna och uniformerna. Det skedde, fullt förståeligt, då man insett hur illa rustat Sverige varit under hela andra världskriget.

VID TEOLOGISK FAKULTET – FÖRSTA VÄNDAN

Åter hem – som var radhuset på Tegelgränd i Vadstena.

Några sommarveckor återstod innan det bar av till nästa anhalt: Lund och studier i teologi. Ett år hade mina föräldrar nu bott i den Heliga Birgittas stad och funnit sig väl tillrätta där, men orosmoln hopade sig vart efter. Mammas njursvikt, som också gett sig tillkänna i Nederländerna, blev alltmer problematisk. Men nu kom hon äntligen under adekvat och sakkunnig specialistvård, på den urologiska avdelningen på Regionsjukhuset i Linköping; detta efter att en kort tid ha varit inlagd på det lokala lasarettet i Vadstena, som bara något år senare stängde sina portar för gott. I Linköping blev hon patient hos urologidocenten och överläkaren Per Erlanson. Bland annat upptäckte Erlanson till sin förfäran och indignation, att Mamma ända sedan slutet av tiden i Stockholm hade varit feldiagnostiserad och kontinuerligt behandlats med en fullständigt felaktig medicin med namnet *Thyreototal*, för länge sedan avskaffad och avsedd för behandling av ämnesomsättningsrubbning, vilket hon inte alls hade. Att hon led av njursvikt hade visserligen läkarna i både Stockholm och Östersund vetat, och i Östersund hade hon flera gånger varit inlagd på lasarettet av denna anledning. Men möjligheterna till behandling var begränsade. Någon specialistvård för njursjukdomar fanns inte där, utan hon fick sin sjukhusvård på avdelningen för invärtesmedicin, någon enstaka gång på Epidemisjukhuset, där den gode och omsorgsfulle Sven Prag hade henne i sin vård. Antibiotika sattes in de gånger som det handlade om urinvägsinfektion, vilket dessvärre ofta var fallet. För varje urinvägsinfektion som drabbade henne försvagades hennes enda njure alltmer.

Hos Pappa teg hälsan denna sommar någorlunda still, men det skulle inte vara så länge.

* * * * * *

Jag hade, som sagt, fört litet diskussioner med Pappa om studierna. Min ursprungliga tanke var att läsa religionshistoria, och jag hade mycket vaga tankar på en lärarbana, helst folkhögskola. Jag var fortfarande katolik, praktiserande, och följde alltid Mamma till söndagsmässan i Birgittasystrarnas kapell. Men skulle jag förbli katolik i all framtid? Andra Vatikankonciliet, som nyligen var avslutat, hade medfört ett starkt uppsving för den ekumeniska rörelsen. Det spreds i vissa kretsar en uppskruvad, nästan millennaristisk stämning, där man såg kristenhetens fullständiga enande, dess slutgiltiga förvandling till *Una Sancta*, som omedelbart förestående. Särskilt hos mina föräldrar, som

hade en fallenhet för utopier, var de känslorna och tankarna mycket starka. Kanske man snart kunde vara både katolik och präst i Svenska kyrkan samtidigt?

Men nej, jag hade hur som helst inte någon tanke på att bli präst, vare sig i den svenska statskyrkan eller i den katolska kyrkan. Eller var det verkligen så...? Var det inte just det jag tänkt på hela tiden?

Ifråga om studierna landade jag hur som helst, på min fars bestämda inrådan, i att läsa teologi, med sikte på åtminstone en teologie kandidatexamen. Resonemanget bakom detta var, att om man tar sin utgångspunkt i studier rörande den egna kristna traditionen, har man en bättre grund att stå på för ett bredare religionsvetenskapligt studium. Detta lät jag mig övertygas om, och så avreste jag till Lund, där jag skrev in mig vid den teologiska fakulteten.

* * * * * *

I centrum av Lund fanns en gammal fastighet, där de katolska dominikanfäderna hade sin kommunitet, sitt kapell och sitt ganska lilla men trivsamma och välkomnande studenthem. Där installerade jag mig och fann mig mycket väl tillrätta. I den lilla kommuniteten av dominikanska präster fanns vid denna tid Sven Tengström, som senare lämnade dominikanorden och prästämbetet samt gifte sig med en katolsk kvinna han lärt känna i Lund och så småningom blev docent i Gamla Testamentets exegetik i Uppsala. Han var väl förberedd för sin akademiska karriär med sina gedigna kunskaper, förvärvade i bland annat Paris, och hans doktorsdisputation var redan inom nära räckhåll.

Till min glada överraskning återsåg jag i Lund två av bröderna Janzon från huset på Östgötagatan 11 på Söder i Stockholm, där jag hade bott sista åren före flytten upp till Jämtland. Det var den äldste brodern Krister, som bodde på studenthemmet, och det var den tidigare nämnde brodern Bosco, som nu var gift och hade familj i Lund. Bosco, liksom flera andra yngre katoliker, ingick liksom Krister och jag själv i en liten informell grupp som samlades, drack te, kaffe eller ett glas vin och samtalade om ämnen som berörde olika aspekter av att vara katolik i Sverige. Den mycket livfulle pater Sven Tengström deltog ofta i dessa sammankomster. De ägde mestadels rum på studenthemmet, ibland hemma hos Bosco och hans lettiskfödda hustru. Bosco var slavist och läste ryska; vad Krister läste, minns jag inte, men han blev så småningom tjänsteman vid Försvarets Forskningsanstalt i Stockholm.

Den av dominikanfäderna som jag fick bäst kontakt med var den blide, vänlige, franskfödde pater Michel de Paillerets.

Icke mindre än tre av de fäder som fanns i dominikankommuniteten vid denna tid skulle efter hand lämna orden och prästämbetet, ingå äktenskap, bilda familj och bli katolska lekmän: det var nyssnämnde Sven Tengström, som blev docent och lärare i Gamla Testamentets exegetik i Uppsala; det var René Kieffer, som blev professor i Nya Testamentets exegetik i Uppsala (samt körledare i S:t Lars katolska kyrka i samma stad), och det var Pierre Mouton, som blev vårdare vid Sankt Lars psykiatriska sjukhus i Lund.

* * * * * *

Teologistudiet började i Lund med en tre terminers översiktskurs, där första terminen helt ägnades åt bibelvetenskapliga ämnen. De språkliga kraven var betydligt hårdare än de sedermera skulle bli. Det räckte inte med den grekiska man läst under två läsår i gymnasiet. Så innan den egentliga nytestamentliga exegetiken började, var det bara att sätta sig på skolbänken igen och läsa in en fortsatt, kompletterande kurs i klassisk grekiska. Vid den här tiden hade fortfarande praktiskt taget alla som började läsa teologi gått den helklassiska linjen på gymnasiets latinlinje. Andra måste först läsa in gymnasiegrekiskan propedeutiskt.

Isagogik heter en bibelvetenskaplig specialdisciplin, som handlar om de bibliska skrifternas tillkomsthistoria. Det undervisades i detta ämne i både Lund och Uppsala vid denna tid, men av någon anledning har det försvunnit senare och kanske "bakats in" den övriga nytestamentliga bibelvetenskapen.

Det fanns påfallande litet av undervisning i grupp på schemat under denna första termin; man gick mest på föreläsningar i storgrupp. Några av föreläsarna har fäst sig särskilt i mitt minne. Eric Starfelt var en litet mångsysslande docent som föreläste i nytestamentlig teologi. Under en föreläsning satte han en judisk *kippa* på huvudet och uppmanade oss att någon gång åka ner till Malmö och bevista en judisk sabbatsgudstjänst i stadens synagoga. Jag hörsammade den uppmaningen och begav mig en lördag med buss till Malmö, där jag sökte upp den synagoga som några decennier senare skulle hamna i centrum för inflammerade politiska stridigheter, underblåsta av både antisemitism, islamofobi och den palestinska tragedin utan ände.

Ett par herrar stod och pratade vid ingången, och jag frågade om jag som utomstående kunde få närvara vid gudstjänsten. Det mötte inga hinder; jag välkomnades in i synagogan, där gudstjänsten redan var igång. En mycket vänlig äldre man kom fram till mig och hälsade mig välkommen, och när jag berättade att jag var teologie studerande, lotsade han mig i fortsättningen igenom hela gudstjänsten. Jag kunde genast konstatera, att detta var en synagoga av ortodox inriktning, till skillnad från den på Wahrendorffsgatan i Stockholm, som jag som barn besökt tillsammans med Mamma. Här fanns till exempel ingen orgel, och hela stämningen var påfallande orientalisk, till skillnad från Stora synagogan i Stockholm. Gudstjänsten var längre än den mer "reformjudiska" som firades i Stockholmsförsamlingen. Jag var särskilt lyckligt lottad denna dag, eftersom man i församlingen också firade *bar mitzvah* ("budets son"), den judiska konfirmationen för pojkar. Ett par tolvåriga gossar steg fram på *beman*, "podiet" längst fram i synagogan, och läste – för första gången offentligt i gudstjänsten – var sitt avsnitt ur den öppnade Torahrullen. Högtiden avslutades med att rabbinen höll ett litet tal till de unga konfirmanderna. Ett par av orden i talet har dröjt kvar i mitt minne:

– Nu skall ni bli stora människor. Stora *judiska* människor.

Jag uppfattade inget som helst högmod i detta, bara en naturlig stolthet. Naturligtvis fäste jag mig också vid att han uttryckligen sade *människor* – inte *män*.

De flesta föreläsningarna i Nya Testamentets exegetik höll Biörn Fjärstedt, som vid denna tidpunkt ännu var doktorand i sitt ämne. Han var senare under nästan ett decennium lärare vid Tamilnadu Theological Seminary i Madurai i Indien och blev omsider

biskop i Visby. Det var också för honom vi skrev våra första tentamina i ämnet. Vid denna tidpunkt räknades Fjärstedt till det konservativt-högkyrkliga lägret, kännetecknat av motstånd mot kvinnor i prästämbetet, en strikt exkluderande kristendomsuppfattning etcetera. Men åren som följde, inte minst tiden i Indien, fick honom att ändra ståndpunkt i många avseenden. Han kom att acceptera kvinnliga präster, och han antog en mer inkluderande religionsuppfattning.

Evald Lövestam hette en docent som tre år senare skulle bli professor i ämnet urkristendomens litteratur, och det var också temat för hans föreläsningar. Litet torrt och oengagerat, kunde man kanske tycka, men jag antecknade flitigt. Teologiskt författarskap var nog en starkare sida hos honom än föreläsande.

Den starkaste upplevelsen under denna tid i Lund blev dock det fåtal föreläsningar vi fick förmånen att höra med Birger Gerhardsson som föreläsare. Birger Gerhardsson, med rötter inom EFS i det västerbottniska Vännäs, hade efterträtt den legendariske men omstridde Hugo Odeberg som professor i Nya Testamentets exegetik i Lund. De båda stod rätt långt från varandra exegetiskt och teologiskt, men Gerhardsson beskrev alltid Odeberg i mycket respektfulla och uppskattande ordalag. Det stod dock helt klart att det började blåsa nya vindar inom den nytestamentliga exegetiken när uppsaliensaren Gerhardsson tagit över institutionen.

Det gnistrade av entusiasm, glädje och kärlek till ämnet hos Gerhardsson när han föreläste. Till min sorg har jag inte kvar några av mina föreläsningsanteckningar från den tiden, men då jag senare läst flera av Gerhardssons böcker har det nästan varit som att höra hans röst igen. En av hans repliker – som var mycket gerhardssonsk och som han uttalade med sitt lätta läspande – har jag tänkt på många gånger under livets lopp:

– En uppmaning vill jag ge er: ***Bli bibelsprängda!***

Det enda av ämnena som gjorde mig totalt förvirrad, och väckte frågor i mig som jag än idag inte fått svar på, var undervisningen i hebreiska. Den borde rimligen ha varit upplagd som en konsekvent propedeutisk kurs, med lektioner i mindre grupper, drillning i grammatik och syntax och efter hand översättningsövningar. Istället bestod den av föreläsningar av en smått disträ docent eller professor – hans namn har jag för längesedan glömt och inte lyckats återfinna. Föreläsningarna ägde rum i storgrupp, i en föreläsningssal. De handlade litet om uttal, litet ytligt om böjningsmönstren, och så vidare. Det enda jag minns av hans undervisning var hans beskrivning av en av de hebreiska konsonanterna:

– Man snörper ihop struphuvudet och hostar som en kamel!

Sedan, hux flux, efter några få gånger, förvandlades föreläsningen till ett slags gruppövning i storformat, och nu skulle man börja översätta både till och från hebreiskan, muntligt såväl som skriftligt. Att döma av vad några av de andra studenterna presterade, drog jag slutsatsen, att en del av deltagarna hade avsevärda försprång: några som läst semitiska språk innan, några (av de manliga studenterna) som gått i Fjellstedtska skolan eller prästgymnasiet i Göteborg; vid de skolorna ingick ännu vid denna tid hebreiska i studentexamen.

Jag gick fullständigt vilse i detta ämne, kom ohjälpligt på efterkälken och slutade delta i den egendomliga undervisningen. Ibland har jag undrat över om jag helt enkelt hade hamnat i fel kurs.

* * * * * *

Vid Lunds universitet liksom vid Uppsalas fanns sedan gammalt ”nationerna”, mötesplatser och samlingspunkter för studenter från skilda delar av landet. Den nordligaste nationen i Lund var Värmlands nation, varför alla norrlänningar, dalmasar, stockholmare etcetera skrev in sig där. Men jag utgick från det faktum att jag sedan två år tillbaka var mantalsskriven i Östergötland och skrev därför in mig i Östergötlands nation. Till universitetsnationernas uppgifter hörde att nytillkomna studenter skulle tilldelas en studentfadder, en personlig stödperson som skulle hjälpa till med att ge information och vägledning i allehanda frågor som gällde livet som student. Min studentfadder blev Göran Agrell, östgöte som var doktorand i Nya Testamentets exegetik och som ett tjugotal år senare skulle bli min lärare och examinator i samma ämne, men nu vid Stockholms Teologiska Institut. Jag blev inbjuden till hans och hans hustru Catharinas hem i Lund. De hade antagligen inte varit gifta så länge och hade inga barn ännu.

Jag fick aldrig några vänner bland mina studiekamrater. Den ende som jag hade litet kontakt med och förde samtal med emellanåt var Hans Ucko, jämnårig med mig, av judisk härkomst och senare forskare vid Svenska Teologiska Institutet i Jerusalem.

Bland teologistudenterna här kunde man dock få se en syn som man nu säkert aldrig mer får se i sådant sammanhang: unga gossar, runt tjugo som jag själv, klädda i svart kostym med väst, vit skjorta och slips samt svart hatt och en dokumentportfölj under armen – *till vardags*. Det var de schartauanska studenterna från Göteborgs stift. Några få, förvisso, men de fanns. De höll sig för sig själva och drog sig inte för att komma med invändningar vid föreläsningar där något sades som inte föreföll dem renlärigt.

* * * * * *

Men några av mina vänner från Östersund fanns i Lund. Det var Svante Prag, som kompletterade en del ämnen för att kunna börja läsa till apotekare i Stockholm; det var Karin Mars, som så småningom skulle bli socionom; det var Elisabeth Mörner, läkardotter och naturvetarstudent, som omsider blev tandläkare; och det var Anna-Stina Källkvist, tidigare nämnd, som redan bodde i Lund och där tagit studenten vid Katedralskolan. Anna-Stina hade alltså gått två gymnasieår vid Wargentinskolan i Östersund, och de sista två åren vid Katedralskolan i Lund. Där hade hon tagit sin studentexamen på latinlinjen men gav sig nu i kast med naturvetenskapliga ämnen, eftersom hon var fast besluten att bli läkare. De gamla Östersundsvännerna träffade jag ganska regelbundet. Till Anna-Stinas hem blev jag inbjuden och träffade för första gången hennes föräldrar, teckenspråksprästen Lennart Källkvist, gladlynt och fryntlig ”görjämte” från Ramsele, och hans mycket vänliga hustru Anna, dalkulla från Siljansnäs.

* * * * * *

En eftermiddag, när jag kom hem till studenthemmet, låg där ett meddelande om att pater de Paillerets ville tala med mig. Jag blev genast orolig och gick raka vägen till hans arbetsrum. På ett oändligt lugnande och omtänksamt sätt berättade han för mig, att min far hade drabbats av något slags ”anfall” och fallit, och att mina föräldrar ville att jag skulle åka hem till dem så fort jag kunde.

Jag ringde hem och fick av Mamma en mycket summarisk redogörelse: Pappa hade varit i Motala i ett ärende, plötsligt blivit medvetslös och fallit i gatan och tagits om hand av förbipasserande som hjälpt honom in i en taxi hem till Vadstena.

Med första möjliga tågförbindelse åkte jag hem. Anade jag att jag sagt farväl till studierna i Lund för gott? Kanske. Med mig hade jag tentamensboken, där några avlagda tentamina fanns registrerade, dock inte alla som hörde till terminen. Hebreiskan hade jag som sagt resignerat inför, och terminen var ingalunda slut än. Det skulle dröja ganska exakt tjugo år tills jag återupptog studierna i teologi.

Pappa verkade till att börja med inte i sämre skick än när jag reste ner till Lund. Med Mamma tycktes det däremot gå utför. Hon hade blivit allt tröttare, allt kraftlösare, drabbades ofta av illamående. Mitt matintresse grundlades ganska tidigt, vilket nu kom till särskild nytta till följd av Mammas sviktande hälsa. En gång under dessa veckor i slutet av året ville Mamma laga en aladåb. Hon gjorde ett försök att börja förbereda i köket men insåg snart att det var omöjligt. Sittande på en stol gav hon mig instruktioner om hur jag skulle göra, men hon kunde bara sitta korta stunder i taget; däremellan måste hon gå in i sovrummet och vila. Jag fick då springa mellan köket och sovrummet och få hennes fortsatta instruktioner. Ingredienserna fanns hemma, och en god aladåb blev det till sist.

Mamma hade åkt av och an till Regionsjukhuset i Linköping flera gånger under denna höst, och sjukhusvistelserna hade blivit allt längre.

Pappa orolig och självmedicinerande med alkohol och tabletter, Mamma sjuk, mina studier avbrutna, ingenting vid horisonten att blicka fram emot. Vid jul- och nyårstid föll jag själv in i en djup kris. När den någon gång efter nyår var på väg att gå över – eller åtminstone ej längre var akut – sade Pappa till mig några ord som jag tänkt på nästan varje dag sedan dess:

– Du är absorberad av två ting: musiken och religionen. Vad du än gör av ditt liv, så tänk på att du måste förena dessa båda.

* * * * * *

En dag, när Mamma låg på sjukhuset i Linköping, satt jag och Pappa i vardagsrummet och pratade. En äldre kvinna, som hjälpte oss i hushållet, var hos oss den dagen. Plötsligt, som en blixt från en klar himmel, började Pappa illvråla och hans ansikte förvreds, som i våldsam smärta. Läpparna blev blå, han blev askgrå i ansiktet, och han slog med knutna händer mot bröstet; hela kroppen skakade. Kvinnan som var vår hemhjälp kom rusande. I mitt chocktillstånd kom jag inte på något annat än att han hade drabbats av en hjärtinfarkt, men hemhjälpen sade:

– Det måste vara något med huvudet!

Så var det naturligtvis. Det blev ambulansfärd till lasarettet i Vadstena, i stort sett bara snett över vägen. Efter en summarisk undersökning och efter att ha hört min redogörelse för händelseförloppet samt litet bakgrundsinformation sade den undersökande läkaren, att det var posttraumatisk epilepsi, som måste utredas ytterligare.

Pappa kom efter en kort tid till den neurologiska avdelningen på Regionsjukhuset i Linköping, där en grundligare utredning gjordes. När en liten mängd av hjärnsubstansen runnit ner i ryggmärgen, hade hjärnans volym minskat något. De epileptiska anfallen, som var en följd av skallskadan, skulle nu förebyggas med en medicinering. Den visade sig inte vara effektiv fullt ut. Ett litet fåtal anfall inträffade inom det närmaste året men upphörde därefter helt. Medicineringen fortsatte ytterligare några år men sattes sedan ut.

PÅ VANDRING, UTAN KOMPASS ELLER KARTA

År 1967. Mammas njursjukdom intensifierades. I den mån hon alls vistades hemma var hon sängliggande. Vid mina besök hos henne på sjukhuset kräktes hon med jämna mellanrum i den rondskål som hela tiden stod bredvid henne. Hon fick knappt behålla någon näring eller vätska.

Men så kom det beslut som vi längtat efter: Mamma skulle äntligen få dialys. En som också undrat över varför det dröjde så länge var den gode Sven Prag i Östersund. Mamma var ändå bara 57 år. Men nu blev det äntligen av.

När den så kallade shunten, en specialkonstruerad infart, var insatt i hennes arm och hon gått igenom ett par dialysbehandlingar, åkte jag för att besöka henne på sjukhuset. Men häpnad fick jag nu se henne komma gående emot mig i sjukhuskorridoren med spänstiga steg, glad min och öppen blick som inte längre röjde några smärtor. Så hade jag inte sett henne på mycket länge! Nu kunde hon äta och njuta av mat, och till min stora förvåning berättade hon att hon börjat tycka om kaffe. Hon hade alltid varit en temänniska till hundra procent och helt undvikit kaffe.

En förbluffande förändring och, rentav förvandling, till det bättre. Hur skör den var och hur kortvarig den skulle bli, anade jag inte då.

* * * * * *

När mina föräldrar flyttade till Vadstena 1965, var Pappa fortfarande katolik – eller rättare sagt ”kryptokatolik”, eftersom naturligtvis hans överordnade inom Svenska kyrkan absolut inte skulle få kännedom om saken. Men han satte efter flyttningen aldrig sin fot i Birgittasystrarnas kapell, och det dröjde inte heller länge förrän han med ett brev till systrarnas dåvarande kaplan, benediktinpatern Andreas Rask, meddelade att han inte längre ville se sig som katolik utan återgick in i Svenska kyrkans gemenskap. Jag fick veta att pater Andreas hade tyckt att det var ett klokt beslut; det märkliga kyrkliga ”dubbelliv” han levt sedan konversionen i Nederländerna hösten 1964 kunde inte rimligen fortsätta. Och efter brevet till pater Andreas dröjde det inte heller länge förrän han tog punktvisa vikariat som präst i kyrkorna runt kring Vadstena; mest handlade det om de söndagliga gudstjänsterna. Efter den neurologiska diagnosen blev han rätt snart sjukpensionerad,

men verkade, i så stor utsträckning som hans krafter medgav, som psykoterapeut med mottagning hemma.

* * * * * *

Jag var alltså hemma i Vadstena – jo, Vadstena kallade jag, alltid och utan att tveka, *hem.* Jag befann mig i rollen som något slags hemmason. Studierna var avbrutna, och jag var rätt klar över att jag inte skulle återuppta teologistudierna i Lund. Mitt musikinstrument, sången, fanns fortfarande med i funderingarna över hur framtiden skulle gestalta sig. Men hur? Jag hade på intet sätt slagit sången ur hågen; den fanns med som en av de vaga framtidsdrömmarna. Skulle jag söka in vid Musikhögskolan, och i så fall när? Både min sångliga och min allmänmusikaliska grund var ännu för bräcklig att stå på. En uppsjungning hos Ragnar Hultén och några terminers sångundervisning hos Arnold Österlund var det enda jag hade bakom mig. Veckorna och månaderna gick, medan jag funderade och hjälpte mina föräldrar med allehanda ting som de inte mäktade med på egen hand.

En söndag hade det i den lokala pressen annonserats om att det skulle hållas ortodox gudstjänst i en sal i det gamla Vadstena Klosters hotell- och konferensanläggning, snett emot Birgittasystrarna. Den skulle förrättas av den svenske ortodoxe prästen Christofer Klasson, som tidigare varit präst i Svenska kyrkan, i Strängnäs stift. Jag hade läst och hört om honom tidigare. Hans historia hade väckt viss medial uppmärksamhet, eftersom han var den veterligen förste svenske ortodoxe prästen någonsin.

Jag gick dit, och hela den förtrollning, hela den inre, stilla extas, som fyllt mig den gång jag tillsammans med Mamma besökte den ryska kyrkan på Birger Jarlsgatan i Stockholm, kom nu tillbaka. Det var en förförelse – jag kan inte uttrycka det annorlunda – som nu satte in med förnyad kraft. (Och med förförelse menas här vad det alltid har betytt: en förblindad kärlek, en förblindad hängivenhet, som förr eller senare blir förbytt i en total besvikelse.)

Det var nu, liksom den gången i vespergudstjänsten i Stockholm, en liturgi under mycket enkla förhållanden. Fader Christofer, som han alltid kallades i ortodoxa sammanhang, förrättade hela liturgin ensam: ingen kör, som eljest alltid skall finnas med; inte ens en kantor som i händelse av saknad kör sjunger ensam i körens ställe. En stor pontifikalliturgi, med biskop, präster, diakoner, stor kör och fullsatt katedral med alfresco-målade ikoner på väggar och i valv, hade aldrig kunnat gripa tag i mig mer kraftfullt än denna gudstjänst, där jordisk ofullkomlighet och himmelsk fullkomlighet ingick förening (ortodoxt gudstjänstfirande har ibland beskrivits just så).

* * * * * *

Mitt studiemedelsintyg hade undertecknats av själve professor Gerhardsson i Lund, liksom min ansökan om uppskov med militärtjänstgöringen under 1967. Mot slutet av vårterminen åkte jag till Uppsala, bodde billigt i en lägenhet som jag delade med en medicinstudent från Östersund och hoppade in i en kurs i nordiska språk. Hur det alls var

möjligt att göra så, begriper jag idag inte; numera skulle det vara otänkbart, så strikt schemalagd som den akademiska undervisningen blivit, på gott och ont.

Troligen hade jag inte på allvar räknat med att jag under denna korta sejour i Uppsala skulle kunna ta några betyg. Det var nog snarast främst en möjlighet att under en tid komma bort från den tryckande miljön hemma: två sjuka föräldrar och en permanent oro, som främst utgick från Pappa.

Under tiden här i Uppsala tog jag kontakt med en präst i den estniska ortodoxa församlingen i Stockholm, *fader Arkadi* – till vardags kallad *Arbo – Nael*. Samtidigt kontaktade jag Ortodox Bokhandel i Stockholm – bådadera hade jag hittat i telefonkatalogen. Jag sökte efter ortodox teologisk litteratur liksom någon form av ortodox bönbok. Det sistnämnda fanns inte på svenska, men jag fick en liten vacker amerikansk utgåva med kyrkoslavisk-svensk parallelltext.

Vid ett besök en söndag i S:t Nikolai estniska ortodoxa kyrka på Västra Trädgårdsgatan i Stockholm, S:t Jacobs kyrkas f.d. begravningskapell, träffade jag både fader Arbo Nael och ägaren till Ortodox Bokhandel, Wolmar Holmström, som även gav ut Ortodox Kyrkotidning, en publikation som många uppfattade som ett slags ortodox pendang till Katolsk Kyrkotidning (vilket den inte var).

Det blev inledningen till en vänskap med fader Arbo och hans hustru Klaudia, liksom med Wolmar Holmström. Vänskapen med paret Nael varade så länge de levde. Vänskapen med Wolmar pågick med vissa avbrott tills den efter många decennier måste avslutas helt. Till detta får jag återkomma.

Fader Arbo kände sig uppenbarligen tvehågsen inför att ta sig an den unge katoliken som kommit med aspirationer på att konvertera. Han hänvisade mig vidare till fader Christofer Klasson, som bodde i Kristianstad. Jag antecknade fader Christofers adress noga.

* * * * * *

Den stundande sommaren blev rätt händelserik. Inte bara tankar och reflektioner över var jag kyrkligt hörde hemma upptog mig. Jag hade gjort militärtjänst i 38 dagar, men under ytan hyste jag en pacifistisk idealism som nog var äkta fastän den hade alltför litet med verkligheten att göra. Min klasskamrat och gode vän genom livet, Hans Millgård, blev djupt besviken när han förstått att jag ämnade göra militär värnplikt. Vi mönstrade vid samma tidpunkt, men han valde från början att ansöka om vapenfri tjänst. Han påminde mig om vad jag sagt i ”Talet till Kvinnan” – hur kunde jag efter sådana ord gå med på att klä mig i uniform och börja lära mig att döda?

Det var utopiernas och den vilt blommande radikalismens årtionde.

Hans Millgård gjorde nu sin vapenfria tjänst med placering hos Riksantikvarieämbetet. Han befann sig ute på Birka i Mälaren, där han hade hand om diverse praktiska uppgifter, däribland att sköta om RAÄ:s får. Där besökte jag honom, och vi talades vid länge om fred, pacifism och vapenvägran. När jag åkte tillbaka till Stockholm var jag besluten att följa i Hans spår och sända in min ansökan om att lämna den militära värnplikten och att fortsätta som vapenfri tjänstepliktig.

Så skedde; det behövdes några referenser, och en av dem blev min gamle klassföreståndare Mats Eljas, som själv varit vapenvägrare. En präst i S:t Matteus församling i Stockholm, Ingmar Andræ, var förordnad som utredare. Samtalet med honom förlöpte i en ömsesidigt mycket respektfull och vänlig anda. Innan årets slut var min ansökan beviljad, och nu visste jag att det skulle ta tid, kanske flera år, innan jag hade att vänta en kallelse till vapenfri tjänst; de ifrågavarande byråkratiska kranarna var kända för att mala långsamt, och antalet tjänsteplatser för de vapenfria var begränsat. Det skulle också mycket riktigt dröja flera år innan det kom en inkallelse.

* * * * * *

Sökande, trevande, utan någon färdriktning. Jag var fortfarande praktiserande katolik men hade inte släppt tanken att konvertera till den ortodoxa kyrkan. En annan livsform, klosterlivet, attraherade mig. Den attraktionen följde mig länge, men i sinom tid blev jag fullt medveten om, att det varit långt ifrån en klosterkallelse. Det hela var en återkommande flyktmekanism – bort från en verklighet som jag inte förmådde hantera. Det var inte en rörelse *till* något – som det alltid måste vara fråga om i en genuin kallelse – utan det var en rörelse *bort* från något.

Denna sommar fick jag ett uppdrag som kändes både spännande och hedrande. I det föregående har jag berört den kris som några år innan hade drabbat Birgittasystrarnas klostergemenskap i Vadstena och nästan ledde till beslut om att den skulle avvecklas. Men så fann man på den goda lösningen, att Birgittinerordens äldsta gren, som hade sitt huvudkloster i Uden i Nederländerna, skulle ta över klostret och verksamheten i Vadstena. Så skedde också, vilket innebar att alla systrarna, på ett par undantag när, byttes ut och ersättes med systrar från klostret i Uden. Två av dessa, priorinnan moder Hendrika, och syster Regina, hade lärt sig svenska snabbt, men för de övriga var språket nytt och problematiskt, inte minst i kontakten med gästhemmets gäster. De bad alltså mig, som även talade nederländska, att komma och undervisa dem, vilket jag gärna gjorde.

Men samtidigt passade jag på att själv få undervisning. På gästhemmet bodde varje sommar en nederländsk katolsk präst, tillhörig Jesu Heliga Hjärtas kongregation i Nijmegen. Hans namn var *Nicolaas de Goede*, och han var också tonsättare, arrangör och professor i gregoriansk sång. Jag tog tillfället i akt att ta några lektioner hos honom i gregorianik – både sångsättet och det speciella, fyrradiga notationssystemet.

Jag planerade och genomförde denna sommar en resa till två benediktinkloster i Europa, det ena i Clervaux (Clierf)[12] i Luxemburg, det andra i Oosterhout i Nederländerna. Ett slags vagt försök att orientera mig i klosterlivet. Att som student åka tåg i Europa var billigt vid denna tid, rabatterna var generöst tilltagna. En vecka som gäst i ett benediktinkloster var inte heller kostsamt, trots att det innebar full inackordering med frukost och två ytterligare måltider tillsammans med bröderna i klostrets refektorium.

Benediktinklostret i *Clervaux/Clierf* heter *Monastère de Saint Maurice et Saint Maure* och är, som så många kloster i världen, beläget uppe på en kulle strax ovanför staden, som ligger i en dalsänka. Det är ett stort klosterkomplex, och när jag besökte det nu, 1967, fanns där ett 40-tal munkar. Idag lever där *tolv* munkar, och gästverksamheten verkar att

12 Ej att förväxla med det berömda cistersienserklostret i *Clairvaux* i Frankrike.

ha upphört nästan helt. Detta är på intet sätt unikt – klosterlivet är på tillbakagång i hela den katolska världen.

Där fanns också en prästvigd klosterbroder, en flamländare med efternamnet *Carreer*, som talade svenska flytande och som jag träffat ett par år tidigare i Vadstena. Vi hade många givande samtal, om teologiska och andra ämnen.

Det var intressant att få en glimt av detta pyttelilla men så betydelsefulla land i Europas mitt, där de infödda talar tre språk flytande: franska, tyska och luxemburgiska, som är en variant av tyskan. Men i benediktinklostret, som tillhörde en fransk gren av benediktinorden, var de flesta bröderna fransmän och där talades nästan uteslutande franska.

En kortväxt, mycket livfull fransman från Metz i Lorraine, själv inte munk, arbetade som anställd i klostret med diverse praktiska göromål. En morgon kom han instörtande i frukostrummet, med en tidning uppslagen och med skräckslagen uppsyn, och sade:

- Ils sont en guerre!

Det var sexdagarskriget i Mellanöstern som hade brutit ut. Jag brukade mitt på dagen ta en promenad ner till staden, ta en öl på någon uteservering och köpa den tyskspråkiga dagstidningen ”Luxemburger Wort”, där jag denna dag kunde läsa mer om det förfärliga som hänt. ”*Im Nahost reden wieder die Waffen*” – och nu, närmare sextio år senare, är det fortfarande vapnen som talar, på det mest fasansfulla sätt.

Avstånden mellan anhalterna på denna resa var inte långa. Med tåg och buss tog jag mig på några få timmar till nästa benediktinkloster, *Sint Paulusabdij*, i Oosterhout nära Breda i södra Nederländerna, strax norr om gränsen mot Belgien. Här fick jag tillfälle att prata nederländska med några av bröderna och med andra gäster: en äldre katolsk präst, en yngre man från Surinam (som då ännu var en nederländsk koloni i nordligaste Sydamerika) och en äldre lantbrukare; alla hade vi kommit dit för några dagar av individuell retreat. Lantbrukaren, som var något av ett original, tydde sig till mig en smula, och vi förde en del samtal som handlade om både kyrka och samhälle. Han kom från något av de utpräglat katolska områdena i landets södra del och var en oerhört nitisk, konservativ katolik. Särskilt upprörd var han över det nyligen avslutade Andra Vatikankonciliet och dess nya ”påfund”; han såg idel synd och moralupplösning hos den unga generationen; han sade sig ha fått gudomliga uppenbarelser, och så vidare. Ingen lät sig dock provoceras av honom; han var säregen men oförarglig, och uppriktigheten i hans tro och övertygelse kunde man inte ta miste på.

I klostret fanns en äldre, prästvigd munk som jag fick höra talas om praktiskt taget genast efter min ankomst. Hans namn var *Pieter van der Meer de Walcheren,* och jag förstod av kommentarer jag hörde, att han var ett känt namn inom den nederländskspråkiga litterära världen (i Nederländerna och Flandern), framförallt på katolskt område. På klostrets bokbord låg hans böcker till salu. Jag blev aldrig presenterad för honom; han var vid denna tidpunkt 87 år gammal, levde tillbakadraget, hade sviktande hälsa och dog tre år senare. Jag fick dock uppleva honom i samband med

ett aftonsamkväm som han deltog i mycket aktivt. Han förtjänar att få en liten presentation här.

Van der Meer var född i en protestantisk, politiskt liberal familj i Utrecht 1880. Som student i klassiska språk vid universitetet i Amsterdam sökte han sig till vänsterkretsar och blev hängiven socialist. Hans debut som författare skedde med några sonetter i den socialistiska tidskriften *De Jonge Gids* (”Den unga guiden”), och följdes efter hand av ytterligare dikter och noveller samt ett drama om klasskamp, *De Groote Strijd* (”Den stora striden”). Han engagerade sig inte enbart litterärt för de fattigas och förtrycktas sak; en tid levde och verkade han bland de fattigaste av fattiga, i Rotterdams hamnkvarter, och bland gruvarbetarna i gruvorten Borinage i Belgien.

Strax efter sekelskiftet flyttade han till Paris, som lockade med sin kosmopolitiska prägel, och fortsatte där sitt författarskap med flera romaner.

Mötet med den franske katolske författaren Léon Bloy innebar en vändpunkt för van der Meer liksom för hans flamländska hustru Christine. Bloy hade, liksom van der Meer snart skulle göra, gått från revolutionär, ateistisk livshållning till kristen tro. Paret van der Meer brottades med stora existentiella frågor, och efter många inspirerande samtal med Bloy konverterade Pieter och Christine och deras barn till katolicismen 1911.

Åter i Nederländerna efter första världskrigets slut kom Pieter van der Meer att bli något av en frontfigur bland landets katolska författare, på liknande sätt som Léon Bloy och François Mauriac i Frankrike. Han blev bland annat chefredaktör för den katolska litterära tidskriften *De Nieuwe Eeuw* (”Den nya tidsåldern”) och fortsatte att ge ut romaner och diktsamlingar. En av van der Meers biografer, Albert Helman, har betecknat honom som ”en pilgrim på vandring mot det Absoluta”.

När sonen Pierre, som var munk i ett benediktinkloster, avled 1933, endast 29 år gammal, tog Pieter och hustrun Christine detta som ett Guds tecken att de skulle ”gå in i Pierres ställe” och beslöt att själva inträda i var sitt benediktinkloster. Pieter gick in i Sint Paulusabdij i Oosterhout, Christine i ett kloster i ”benediktinstaden” Solesmes i Frankrike. Deras gemensamma klostertid varade dock inte längre än till 1936. Christine kunde aldrig anpassa sig fullt ut till det monastiska livets stränghet och längtade tillbaka till familjelivet. Paret återförenades i den så kallade ”världen”, och Pieter fortsatte sin litterära verksamhet.

Andra världskriget tillbragte de hemma i Nederländerna. Efter Christines död 1953 återinträdde Pieter som munk i klostret i Oosterhout. 1956 blev han, 76 år gammal och efter diverse påvliga dispenser, prästvigd.

Pieter van der Meer de Walcheren var som katolsk intellektuell och som benediktinpater inte mindre radikal än han varit som sekulariserad socialist. De förändringens vindar som började blåsa efter Andra vatikankonciliets slut hade på de flesta håll i det katolska Europa knappt mer styrka än en lätt bris. Här i Nederländerna nådde de styv kuling, stundtals rentav storm. I Nederländerna gick man längre, teologiskt och pastoralt, än vad Vatikanen önskade, och ”Those Dutch Catholics” blev något av ett skällsord i den konservativa katolska världen. Den katolska kyrkan i Nederländerna hamnade i ett komplicerat och spänt förhållande till Vatikanen, ett förhållande som till viss del ännu består. En enda gång i modern tid har en påve besökt Nederländerna; det var påven Johannes Paulus II 1985, och det har gått till historien som ett av de minst hjärtliga påvebesöken. Påven kom bland annat för att tala de bångstyriga nederländska katolikerna tillrätta och möttes av arga demonstrationer. Jag noterade någon gång på 1980-talet, när

jag lyssnade på kortvågsradio, att Vatikanradion har sändningar på all världens språk, stora såväl som små. Men inte på nederländska – och har det än idag inte. När jag i ett brev till den dåvarande chefen för Vatikanradions svenska avdelning, jesuitpatern Lars Rooth (som jag var bekant med sedan tidigare), frågade varför Vatikanradion inte har några nederländskspråkiga sändningar, angav han just denna konfliktfyllda situation som en bidragande orsak.

De Walcheren stod helt bakom de katolska förnyelsetankarna inom den nederländska katolicismen och talade om utvecklandet av ett ”modernt klosterliv”.

Samkvämet, dit en ung belgisk benediktinmunk var inbjuden som huvudtalare, avslutade de Walcheren med ett genuint katolskt skämt:

”Alla de katolska klosterordnarna var samlade till en världskonferens. Så kommer plötsligt ett stort telegram nedvirvlande från himlen. Man tar upp det och läser:

ALLA ORDNAR SKALL BORT.
GUD FADER, S.J.”

”S.J.” är här uttytt ”Societas Jesu”, alltså Jesuitorden.

Men varken radikalism eller konservatism har förmått stärka kristendomens roll i det nederländska samhället. Idag är den ärkekonservative kardinal Willem Eijk kyrkans primas i landet och har sedan 2000-talets början, i nästan alla avseenden, vridit klockan tillbaka. Reaktionära, neofascistiska kyrkliga rörelser såsom ”Opus Dei” gynnas. Allt detta bidrar ytterligare till kyrkans medlemsras. Över 50 procent av landets befolkning tillhör idag inte något trossamfund alls. Katolska kyrkan är det största samfundet med 20 procent, de protestantiska samfunden utgör 15 procent. Gudstjänstdeltagandet inom de kristna trossamfunden är lågt. Det katolska klosterväsendet går tillbaka, liksom antalet prästkallelser. Nederländerna är således ett av Europas mest sekulariserade länder.

På vägen hem till Sverige gjorde jag två kortvariga anhalter i Tyskland. Först i Aachen, där huvudmålet var att besöka den karolingiska katedralen, invigd år 803 och innehållande Karl den Stores kejsartron. Idag upptagen i FN:s Världsarvslista och förmodligen besökt av stor ström av turister, var den nu, sommaren 1967, ännu en mycket fridfull plats. Någonstans i staden, jag minns inte var, hade jag frågat efter en katolsk bokhandel. Personen jag frågade såg mycket förvånad ut, och svarade: ”Hier sind wohl alle Buchhandlungen katholisch!”[13] Jag gick alltså till en bokhandel, första bästa, eftersom jag ville äga och bruka *Breviariet*, den katolska kyrkans tidegärdsbok. Någon sådan fanns ännu inte utgiven på svenska, så jag tog här tillfället att inhandla det romerska breviariet på tyska. I domen, inne i den vackra oktogonen, satt jag sedan i stillhet och bad dagens tidegärdsböner.

Nästa anhalt var Köln. Jag stannade där två dagar och följde med två korta båtturer på Rhen, förbi de besjungna Lorelei-klipporna, och åter till staden. Man satt självklart på

13 Det skulle man knappast ha sagt idag, då bara en knapp fjärdedel av Tysklands befolkning är katoliker och då landet som helhet är betydligt mer sekulariserat.

däck, vitt rhenvin med tilltugg serverades, det sjöngs till ackompanjemang av dragspel och gitarr: den ena efter den andra av de gamla, klassiska, romantiska tyska folkvisorna. Alla som ville och kunde sjöng med, och särskilt greps jag av ”folkviseversionen” av Schuberts ”Am Brunnen vor dem Tore” – den måste ha gett eko mellan Loreleis klippor. Det var stilla, klart och soligt bägge dagarna.

* * * * * *

Jag var åter i Vadstena, det var augusti och höstterminen nalkades. Vännen Svante Prag kom till oss på besök, och det beslutades att vi båda, med Svante vid ratten och i mina föräldrars bil, skulle åka över några dagar till släkten Prags mycket ovanliga sommarställe Nyboda, vid sjön Vikerns strand i Västmanland. Där finns tre olika byggnader, av vilka den gamla jaktstugan – som tidigare flyttats från en annan plats vid Vikern – var den mest exklusiva. Jag skriver ”var”, eftersom just den byggnaden för ett antal år sedan träffades av blixten och brann ner. Den var byggd i en starkt nationalromantisk stil med utvändiga träornament och med rikliga invändiga dekorationsmålningar av konstnären Axel Borg (1847-1916), en släkting till Svante på fädernet. All inredning i övrigt att förtiga – allt var original, från tiden då det begav sig. Byggnaden har visserligen återuppförts enligt de gamla ritningarna, den utvändiga trädekoren har återskapats, möbler och annan inredning från samma tid har införskaffats, men Axel Borgs dekorer och mycket annat av oersättligt kulturhistoriskt värde gick för alltid förlorat – en stämning som aldrig går att återskapa, hur man än försöker. Jag är mycket tacksam över att jag fick uppleva den i original.

Detta gäller också kräftfisket, mitt första och mänskligt att döma enda, som företogs enligt konstens alla regler: kräftburar som sänktes ner från en eka på dagen och håvades upp sent på kvällen, efter mörkrets inbrott. Varenda kräfta mättes med en liten mall av trä, och de kräftor som var kortare än mallen sattes ner i sjön igen, i enlighet med lagens bud.

Och så: efter kokning av kräftfångsten i saltat vatten med dillkronor följt av nedkylning i fotogendrivet kylskåp, ett kräftkalas på tu man hand i jaktstugans salong. Med alla tillbehören, även de om vilka Albert Engström i ett berömt tecknat debattinlägg hävdade, att kräftor inte klarar sig dem förutan.

* * * * * *

De tankar som ledde mig i riktning mot den ortodoxa trosgemenskapen hade inte försvagats. Jag skrev ett brev till Christofer Klasson, den svenske ortodoxe prästen som var bosatt i Kristianstad. I samband med ett besök i Vadstena, då han återigen skulle förrätta den *Gudomliga liturgin*, som är benämningen på den ortodoxa mässan, blev jag inbjuden att träffa honom för ett samtal. Han bodde hos ett äldre svenskt par som konverterat till ortodoxin, Svante och Birgitta Jakobsson, och det var i deras hem som vårt möte ägde rum. Vi talade en lång stund om teologiska och pastorala ämnen, allt i ljuset av mitt intresse för ortodoxin och den dragning jag känt till den ortodoxa tron. Mötet med fader Christofer denna dag blev en vändpunkt och början på ett nytt skede av mitt liv. Min

relation till honom skulle bli långvarig. Jag citerar ur slutet på aldrig publicerad minnesteckning av honom[14], skriven av mig i samband med tjugoårsminnet av hans död:

De trettiotre år som Christofer Klasson verkade som ortodox präst kom att innebära inte bara arbetsglädje och framgångar i det pastorala arbetet, utan även tider av svåra prövningar – tidvis så svåra, att man förundrades över hur han alls orkade hålla ut. Det framstod som en dyster ironi, att samme fader Christofer, som var en mycket ivrig försvarare av den hierarkiska auktoritetsordningen och skarpt fördömde varje försök att kritiskt syna denna ordning i sömmarna, själv skulle drabbas av den på ett sätt som vittnade om både godtycke och illvilja från hans överordnades sida. Under en ganska lång tidsperiod var han avstängd från prästämbetet av skäl som inte hade någon som helst rimlig legitimitet. Men istället för att resa sig upp mot denna förödmjukelse, underkastade han sig den genom att se den som en prövotid, en andlig fasteperiod, då han ägnade sin tid åt intensivt översättande av ortodoxa liturgiska texter, framförallt Helige Andreas av Kreta stora Botkánon. Avstängningen hävdes så småningom, och fader Christofer kunde fortsätta sitt prästerliga arbete under en ny kyrklig ledning.

Fader Christofers gärning som ortodox präst var inte utan komplikationer, även sådana som man i ärlighetens namn måste betrakta som självförvållade. Samarbetssvårigheter av olika slag försvårade hans arbete – delegeringens konst kunde eller ville han inte ta till sig. Konflikterna blev många och ibland, dessvärre, olösliga. Men skall man lyfta fram något som mer än allt annat satte sin prägel på hans liv i den ortodoxa kyrkans tjänst, var det hans okuvliga, brinnande kärlek till det slag av fromhet och det andliga källsprång som han med nästan extatisk intensitet fick uppleva när han som elvaåring besökte söndagens liturgi i Kristi Förklarings ortodoxa kyrka på Birger Jarlsgtan 98 i Stockholm.

Det möte med fader Christofer, som jag kortfattat beskriver i minnesteckningens inledning, ledde till mitt beslut att konvertera till ortodoxin. Det blev en kort väg – och ett kort, alltför kort ”katekumenat” – kan man säkert med all rätt tycka. När jag skrev minnesteckningen hade det inte bara gått tjugo år sedan fader Christofers död. Det hade också gått över trettio år sedan jag själv, efter sjutton år, hade lämnat ortodoxin. Jag hade, både tidsmässigt och mentalt, en tillräcklig distans för att kunna ge honom det eftermäle som jag ansåg att han förtjänade. Detta trots alla våra återkommande strider, efter allt hos honom som jag vände mig emot, allt som jag uppfattade som destruktivt och djupt olycksbådande. Men ingenting av detta hade längre någon betydelse. Vi brevväxlade kontinuerligt, ända fram till några år före hans död.

* * * * * *

En sen eftermiddag i början av september detta år kom jag med tåget till Stockholm och begav mig till Kommendörsgatan, strax intill Humlegården, till en av min mors kusiner på mödernet, Maja Groth Järnmark och hennes man Sture Järnmark. Maja var liksom

14 Skulle ha publicerats i Ortodox Tidning, men jag fick aldrig veta varför det inte skedde.

Mamma sondotters dotter till ovannämnde prost C.J.A. Thudén, född och uppvuxen i Sundsvall, där hennes far var borgmästare. Till yrket var hon tandläkare, och maken Sture var läkare och vid denna tidpunkt vd i Sveriges Läkarförbund. Hos dem skulle jag hyra ett rum under den kommande hösten. Sture var även pianist på näst intill professionell nivå, och musikeryrket hade föresvävat honom i hans ungdom – han hade förvisso kunnat se fram emot en lysande musikerkarriär också. Under tiden som jag bodde hos paret Järnmark musicerade jag och Sture emellanåt; jag sjöng till Stures avspända, följsamma ackompanjemang.

Varför jag kommit till Stockholm just nu? Jag kan än idag ställa mig den frågan, eftersom jag inte hade några klara planer för framtiden.

Jag ringde på hos Järnmarks. Den som öppnade var den ena av två inneboende österrikiska kockar, och när jag frågade efter deras värdfolk, fick jag beskedet att de var ”auf dem Lande, in ihrem Sommerhaus”, men skulle komma hem nästa dag. Kanske förelåg det ett missförstånd om vilken dag jag skulle komma, kanske hade Sture och Maja glömt att informera sina inneboende om min ankomst, jag vet inte.

Så som jag uppfattade saken, fanns det för mig nu inget annat att göra än att söka rätt på ett billigt hotell- eller pensionatsrum över natten – det fanns gott om sådana i Stockholm vid den här tiden. Efter ett par timmars idogt sökande och frågande kunde jag bara konstatera, att det i hela Storstockholmsområdet denna kväll inte fanns ett enda rum ledigt, vare sig billigt eller dyrt. Detta berodde på någon stor internationell konferens som samlats i Stockholm, av vad slag minns jag förstås inte.

Återstod för mig inget annat än att ”gå brandvakt”, som det heter. En hel natt vankande, gata upp och gata ner. Lyckligtvis var det en klar och mild natt, så jag behövde inte frysa. En liten stund av vila här och var på någon bänk. Någon timma innan Centralstation stängdes slumrade jag till några ögonblick på en bänk i den stora hallen, men väcktes bryskt av en stationsvakt. Jag fick en liten aning om hur livet för en uteliggare ter sig.

På Stockholms Centralstation fanns vid denna tid ett så kallat ”daghotell”. Det försvann så småningom, antagligen på grund av problem med narkotika, prostitution och därmed besläktade bekymmer. Men inkvarteringar dagtid av liknande slag förekommer idag på andra håll i världen – i Japan, Israel och andra länder utanför Europa. ”Hotellrummet” var snarast ett litet lyxigare inrett skåp; man kunde inte stå upprätt där, men det fanns en säng, belysning och ett handfat med rinnande varmt och kallt vatten. Så snart Centralstation öppnat på morgonen, gick jag till daghotellet och fick för ett mycket överkomligt pris några timmars välbehövlig sömn.

Jag installerade mig därefter hos mina släktingar på Kommendörsgatan.

När Mamma fick höra talas om detta ofrivilliga nattäventyr i Stockholm, blev hon upprörd. ”Har du inte mål i mun?”, frågade hon mig, med all rätt. Hon menade att jag utan vidare hade kunnat förklara för de båda österrikiska kockarna vem jag var och hur saken låg till; tyska talade jag obehindrat. De skulle säkert ha släppt in mig, sängkläder hade jag med mig, och jag hade en god uppfattning om vilket rum som ställts till mitt förfogande. Tafatt, tyckte Mamma, och hade naturligtvis rätt.

”IKKE STYKKEVIS OG DELT…”

Vær ikke et idag, igår og noget andet om et år.
Det, som du er, vær fuldt og helt og ikke stykkevis og delt.

De berömda orden, lagda av Henrik Ibsen i den fanatiske prästen *Brands* mun, brukade min Mamma ibland citera. Men hon gjorde det inte alls som en maning till att ta Brand på orden, utan tvärtom – som ett exempel på en rigid, omöjlig livshållning. Ingen människa kan vara någonting ”fuldt og helt” på det sätt som Brand trodde och krävde. Mamma visste detta av egen erfarenhet, och säkert anade hon hur ”stykkevis og delt” mitt liv skulle komma att te sig. Jag minns inte längre i vilka sammanhang hon citerade dessa ord, men jag kan inte förneka att jag emellanåt hört Brands ord eka i mitt inre i de stunder då mitt liv mer framstått för mig som ett brokigt lapptäcke än som en helgjuten väv.

* * * * * *

Innan jag går vidare vill jag redogöra för en parentes, men det är en parentes som kom att vara länge, alltför länge. Den som handlar om det privata, sociala och kulturella giftet alkohol.

Vännen Hans Millgård påminde mig för inte så längesedan om hur vi, i den så kallade ”alkoholliberalismens” årtionde på 60-talet, som gymnasister kunde gå på restaurang i Östersund och dricka både vin och andra alkoholhaltiga drycker. Vilket vi också gjorde. Festerna, särskilt inom de tre invalsföreningarna på gymnasiet, var många och blöta. Myndighetsåldern vid den här tiden var 21 år. Idag har man av någon oklar anledning delat upp myndighetsåldern i en politisk-juridisk, som är 18 år, och en alkoholinköpsrelaterad, som är 20 år. Hur som helst, till de privata festerna fanns det gott om beredvilliga 21-åriga ”utköpare”. När festerna ägde rum på restauranger, såsom Aspnäs Värdshus på Frösön (i folkmun ”Snapsnäs”), Standard Hotell på Prästgatan och flera andra, mötte alkoholservering, som sagt, inga som helst hinder heller.

Atmosfären hemma var präglad av Pappas missbruk av både alkohol och sömntabletter (av den allra värsta sorten, de så kallade barbituraterna). Man kunde tycka att detta skulle ha avskräckt mig och fått mig att gå in för en radikalt annorlunda livsstil, men jag bar tydligen på samma självdestruktiva drift som han.

Alkoholen blev min fördärvliga följeslagare genom många decennier: tidvis mer, tidvis mindre, tidvis inte alls, men den fanns alltid någonstans med i bilden. Och grunden till detta hade lagts alldeles för tidigt.

Man kan tala i oändlighet om social påverkan, om genetiska faktorer, om psykiska tillstånd som ”självmedicineras” med alkoholens hjälp, och så vidare. Det har säkert också betydelse, men sist och slutligen handlar det alltid om egna val och eget ansvar. Det finns ingen väg förbi detta.

När problemet många årtionden senare hade eskalerat till en kritisk punkt, var det min dotter Cecilia som på ett glasklart och kraftfullt sätt konfronterade mig med hur det faktiskt förhöll sig.

Och det märkliga inträffade, att någon annan behandling än denna drastiska konfrontation inte behövdes. Ingen ”tolvstegsmetod”, ingen rehabilitering på behandlingshem, inga ”Anonyma Alkoholister”. Från en dag till den andra upphörde mitt intag av alkohol fullständigt och för gott. Jag har sedan dess varit helnykterist, och det är i skrivande stund snart ett och ett halvt decennium. Dessutom har jag aldrig för ett enda ögonblick känt någon längtan efter alkoholhaltiga drycker – vilket också lär vara mycket ovanligt. De gånger då alkohol dyker upp i mina drömmar är det bara mardrömmar – eller synnerligen groteska drömmar.

Jag får tampas med mina mardrömmar, men alkoholen är borta.

* * * * * *

Några dagar efter min ankomst till Stockholm ringde jag upp min Mammas äldsta kusin Ingrid Notini – den Notinikusin som stod Mamma närmast – och sade: ”Nu är jag stockholmare igen!”

Det kändes viktigt för mig att få säga detta, att höra mig själv säga det till någon som lyssnade. För mig var det en cirkel som blev sluten: den som började när vi strax efter nyåret 1954-1955 flyttade upp till Jämtland och som slöts här, i staden som var min egentliga hemstad, en tidig septemberdag 1967. Därmed inte sagt att Stockholm vore den enda plats där jag skulle kunna tänka mig att leva och verka. Och därmed inte heller sagt att det för mig skulle ligga något slags skugga över åren i Jämtland och Östersund. De åren har tvärtom gett mig goda, bestående band av vänskap och en rik fond av inspirerande minnen, som på olika sätt är nästan dagligen aktuella för mig. Jag tror snarast att det är en fråga om temperament. I Sverige är söder och väster helt enkelt mina väderstreck.

Jag skrev in mig vid universitetet, började läsa tyska, men det blev inga betyg.

I den estniska ortodoxa kyrkan på Västra Trädgårdsgatan fick jag ett andligt hem och knöt några nya vänskapsband som skulle bestå länge. Jag började snart sjunga i församlingens lilla kyrkokör, som leddes av prästen Arbo Naels hustru Klaudia.

Det här året, 1967, revs den historiska katolska Sankta Eugeniakyrkan på Norra Smedjegatan i samband med den stora cityomvandlingen. Den sista mässan där ägde rum en söndag och direktsändes i TV. Jag råkade få möjlighet att se den hos Maja och Sture Järnmark på Kommendörsgatan. I Eugeniakyrkan hade jag deltagit i många gudstjänster, tillsammans med Mamma såväl som ensam. I den stora dopfunten av älvdalsporfyr hade min anfader Axel Notini döpts 1842. Efter rivningen genomlevde Eugeniaförsamlingen femton år av hemlöshet. En provisorisk kyrka inreddes i en gammal nersliten biograflokal med sluttande golv, på Drottninggatan. För expedition, prästbostäder och församlingslokaler ställdes våningsplanet ovanför Centralbadet till förfogande. Det

blev ett långvarigt provisorium. Inte förrän 1982 kunde den nya Eugeniakyrkan vid Kungsträdgården invigas. Ett vackert, modernt kyrkorum, där den gamla dopfunten av älvdalsporfyr liksom andra värdefulla inventarier från kyrkan på Norra Smedjegatan tagits tillvara. Visserligen ligger den nya kyrkan bakom en gammal husfasad, men belägen mitt i hjärtat av Stockholm. (Och fasaden råkar vara stuckdekorerad av min anfader Axel Notini, som var medlem i församlingen!)

Mina minnesbilder från TV-sändningen av avskedsmässan är starka; de framstår för mig idag som en metafor för det steg jag nu var på väg att ta: från katolicismen till den österländska ortodoxin. Stockholms katoliker tog farväl av den kyrka som varit deras hem sedan 1837. Jag hade inlett mitt eget farväl till den kyrkotillhörighet som min mor fört mig in i.

* * * * * *

Många gånger har jag försökt rannsaka mitt inre och mina tankar för att nå fram till en förklaring till att jag gjorde detta val. En psykoterapeut som jag gick hos några år betecknade det som ett klassiskt ”föräldrauppror”, kanske i synnerhet en separation från min Mamma. Och när jag många år senare intervjuades av en journalist och berättade att 1968 varit året för min konversion, log han brett och frågade:

– *Var det ditt studentuppror?*

Kanske var det båda delarna, men det vore onekligen alltför torftigt som enda förklaring.

Det är med all rätt som Goethes Faust sitter i sin kammare och kämpar med hur han skall översätta ordet λόγος i Johannesevangeliets första mening. I nästan alla översättningar finner man här olika språks synonymer för ”ord”: ”Wort”, ”Word”, ”Parole”, ”Slóvo” etcetera. Men liksom alla exegeter alltsedan de första kristna århundradena och framåt vet även Faust, att ordet ”ord” inte på långa vägar täcker innebörden i ordet λόγος i Johannesevangeliet, inte ens om det stavas med stor begynnelsebokstav, ”Ordet”. Det som var ”från begynnelsen”, när tid och rum blev till, går bortom det som går att definiera, eftersom det sträcker sig bortom tid och rum. *Ordet – Logos* – och ”orden” har alltså i grunden ingenting väsentligt med varandra att göra. Kanske det hade varit bättre om λόγος fått stå oöversatt, som *Logos*, i alla bibelöversättningar.

Orden kan inte förmedla det som är bortom orden. ”Guds språk är tystnaden, allt annat är dålig översättning”, säger Rumi[15]. Det har sin motsvarighet i hinduismens och även buddhismens begrepp *maya*, ”slöjan”, som döljer den gudomliga, transcendenta verklighetens och sanningens fullhet för vår blick. Och det har sin kristna motsvarighet i Paulus kända ord i 1 Korinthierbrevets 13 kapitel (v. 12): ”Ännu ser vi en gåtfull spegelbild; då skall vi se ansikte mot ansikte. Ännu är min kunskap begränsad; då skall den bli fullständig som Guds kunskap om mig.”

15 Jalal al-din Rumi (1207-1273), persisk poet, filosof och sufimystiker.

Den ortodoxa gudstjänsten är oerhört ordrik, kanske långt mer ordrik än den mest pratiga protestantiska. Man sångreciterar och man sjunger böner och förbönssekvenser, hymner, oden och psaltarpsalmer – liksom naturligtvis läsningar ur Gamla och Nya Testamentet. Men det är inte dessa ord i sig som förmedlar den skapande, helande, försonande, livgivande, gudomliga närvaron – *Logos* – utan hela symboliken i gudstjänstens gestaltning, själva den liturgiska ”arkitekturen”, som har sitt fokus och sin höjdpunkt i Eukaristin, Nattvardens mysterium. Gudstjänsten vänder sig inte bara till förståndet, intellektet, utan till alla sinnena.

Detta saknades ingalunda i den katolska gudstjänsten, men i den ortodoxa gudstjänsten kom det mig till mötes på ett förtätat, överväldigande sätt, som tycktes mig visa vägen till någonting ursprungligare.

Jag tilltalades också av ortodoxins avståndstagande från påveprimatet, det som hade varit en av orsakerna till den stora schismen 1054. Jag hade ju på nära håll, i mina föräldrars förödmjukande kamp med den påvliga justisen ifråga om äktenskap och skilsmässa, sett påvedömet från en sida som föreföll djupt fördömande och kärlekslös. Jag visste att ortodoxin också hade en äktenskapslagstiftning, men att man där tillämpade den så kallade ”oikonomiaprincipen” – som enklast kan beskrivas med hänvisning till vad Jesus säger i sitt möte med fariséerna och äktenskapsbryterskan (Joh 8:7): ”Den av er som är fri från synd skall kasta första stenen på henne.”

Det framstod för mig då som en styrka att ortodoxin inte har någon ”centralmakt” utan består av självständiga kyrkor, de flesta av dem på rent nationell basis, men med gemenskap i tro, lära och kyrkoordning. Hur destruktiv denna ordning i själva verket är, en ordning där kyrkan – religionen – reduceras till att vara en hantlangare åt extremnationalism, som bland andra historikern Yuval Noah Harari med all rätt påpekat, blev jag med förskräckelse och djup besvikelse medveten om längre fram i tiden.

Liksom katolicismen har sitt organisatoriska centrum i påvedömet, har den sitt teologiska centrum i Thomas ab Aquino och den normativa *thomismen*. Eller det var så jag uppfattade saken vid denna tidpunkt. Författare som Tito Colliander, Nikolai Zernov, Kallistos Ware och andra hade visat mig hur nära ortodoxin står de helt avgörande första tre- fyrahundra årens kristna teologi, till skillnad från katolicismen, som ifråga om både bibeltolkning och sitt förhållande till den tidiga teologin gjort sig helt beroende av hur Thomas ab Aquino förmedlar detta arv. Kanske denna beskrivning av katolicismen hade varit någorlunda riktig före Andra Vatikankonciliet, men knappast därefter. Idag lever andra teologiska strömningar i den katolska kyrkan sida vid sida med thomismen, också sådana som hämtar sin inspiration från den tidiga kyrkans tänkande. Den ortodoxa kyrkan har nära till det fornkyrkliga arvet, det är sant, men den dricker inte längre ur denna livgivande källa. Andligt, pastoralt och intellektuellt vandrar den omkring i ett ökenlandskap, där i stort sett bara extremnationalism och antiintellektualism kan växa och frodas. Men det tog tid för mig att inse.

* * * * * *

I Stockholm kontaktade jag nu sångpedagogen Ragnar Hultén, som jag besökt tidigare, och började ta lektioner för honom regelbundet. I den estniska ortodoxa kyrkan

träffade jag på nytt Wolmar Holmström, redaktören för (dåvarande) Ortodox Kyrkotidning, som jag mött en gång på våren. Vi kom i livligt samspråk, och vår kontakt resulterade nästan omgående i att jag knöts till redaktionen som medarbetare. Wolmar insåg att jag hade en fallenhet och ett intresse för språk, och det kändes mycket stimulerande att få börja arbeta som översättare med texter som handlade om den ortodoxa tron ur olika synvinklar, inte minst de teologiska.

Brevväxlingen med fader Christofer fortsatte mycket intensivt under hela hösten.

Här är det dock nödvändigt för mig att göra en utvikning, en exkurs. Annars blir mycket av fortsättningen svårbegriplig.

WOLMAR HOLMSTRÖM, DEN EVIGT GÅTFULLE – EN EXKURS

Mitt första möte med Wolmar Holmström 1967 blev inledningen till en vänskap och ett samarbete som skulle bestå, med vissa avbrott, fram till 2022, då både vänskapen och samarbetet nådde vägs ände. En röd linje hade passerats. Anledningen var Rysslands bestialiska anfallskrig mot Ukraina, understött och aktivt uppmuntrat av den ryska ortodoxa kyrkan – vars korrumperade patriark Kirill till och med kallat det ”ett heligt krig”. Wolmars oreserverade beundran för Vladimir Putin, alltifrån dennes makttillträde och allt framgent, något som kom till uttryck inte bara privat utan även i artiklar och nyhetsspalter i hans tidning, Ortodox Tidning (ursprungligen Ortodox Kyrkotidning), gjorde det sist och slutligen fullständigt otänkbart och omöjligt för mig att göra annat än att dra mig tillbaka för gott.

Wolmar var udda, han var originell, han var säregen… vanliga triviala uttryck förslår inte när det gäller att beskriva denna person. Ett annat problem är att min – i stort sett – enda källa till kunskap om hans historia är det han själv berättat. Det problemet kompliceras av hans formidabla fabuleringsförmåga, som är väl känd av alla som kom i närmare beröring med honom. Han var alltid frikostig med det som efter Donald Trumps presidenttid har gått under benämningen ”alternativa fakta” – såsom att ”Obama har startat fem krig”[16], att Ekumeniske patriarken Bartholomeos var CIA-agent, och mycket mera i samma stil. Han var således frikostig med sprida den sortens ”fakta” om kända och okända personer både inom och utom den ortodoxa kyrkan och såväl levande som döda.

Han föddes i Töre i Norrbotten 1943, som den äldste i en syskonskara på fyra. Föräldrarna ägde och drev ett hotell i kommunen, fadern var utbildad kock och hade i sin ungdom arbetat på Strand Hotell i Stockholm. Modern, som hörde till den vittförgrenade norrbottniska släkten Thurfjell, var medlem i den inomkyrkliga Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen; fadern var baptist. Många slags ytterligheter inom såväl religion som politik var starka i Norrbotten under Wolmars uppväxt. Laestadianismen är bara en av extremyttringarna i det religiösa landskapet, låt vara den mest kända. Wolmar var en brådmogen gosse och tog mycket tidigt intryck av dessa ytterligheter. Tidigt skulle han bli präst – eller i varje fall predikant – och han berättade om hur han som barn,

16 Yttrat i privat korrespondens.

kanske fyra-fem år gammal, gick ut till en kohage för att predika för korna, likt en barnversion av den helige Franciskus av Assisi. Som ”psalmböcker” hade han med sig en trave böcker som han tagit med sig hemifrån och delade ut genom att sprida ut dem på marken i hagen. Föräldrarna fick sedan, efter hans nötkreaturs-predikan, komma och plocka upp böckerna ur komockorna.

Med detta har jag antytt att Wolmar, bland sina vitt skilda egenskaper, även ägde en rik fond av humor. Man hade inte alltid roligt i hans sällskap, men jag kan utan vidare säga, att det likväl är få personer som jag under så lång tid haft så roligt tillsammans med, och delat så många hjärtliga skratt med, som just Wolmar Holmström. Våra skratt var visserligen inte alltid så snälla, det skall villigt erkännas; de skedde emellanåt även på andra, icke närvarande personers bekostnad.

Brådmoget kastade han sig även in i politiken. Först i Malmfältens sovjetkommunism, Norrbottens extrema vänsterrörelse, som givetvis inkluderade både barn och ungdomar i sin verksamhet (och där man t.ex. sjöng den sovjetiska nationalsången i svensk översättning – ”De folkstyrda stater…” etc). Men den verkliga skrällen måste ha kommit när han blev ledare för det nynazistiska Nordiska Rikspartiets Norrlandsavdelning, fjorton-femton år gammal. Man undrar om partiets ledning faktiskt visste att de hade en minderårig som ledare för en av sina lokalavdelningar, och hur det gick till är fullständigt obegripligt. Hade denna fullkomligt osannolika historia inte varit dokumenterad, i svart på vitt, hade man utan vidare tagit även detta för en skröna. I den syndikalistiske författaren och journalisten Armas Sastamoinens bok ”Nynazismen”, som kom i sin första upplaga 1961 och i sin tredje utökade upplaga 1966, finns uppgiften om Wolmar Holmström i denna ledarroll (sid 43). (Boken kom ut på syndikalisternas eget förlag Federativ, och ödets ironi ordnade det så att Ortodox Kyrkotidning/Tidning i många år trycktes på Federativs tryckeri på Sveavägen i Stockholm.)

Jag vet ingenting om det rabalder och den förskräckelse som allt detta måste ha åstadkommit i hans familj, i släkt och vänkrets, på hans hemort. Men enligt vad han förmedlade till mig – om sant eller icke – skulle det ha kommit till en vändning när hans mor berättade för honom, att hon hade judiskt påbrå via den norrländska judiska släkten *Diamant*. Detta skulle alltså ha fått honom på andra tankar.

Hur det än förhöll sig med den saken, kom han någon gång mot slutet av 50-talet till Fjellstedtska skolan i Uppsala, det gamla pojkläroverket som skulle förbereda eleverna för teologisk utbildning och kommande prästvigning. På skolan drogs han snart in i den högkyrkliga falangen. För mig berättade han otaliga anekdoter om den liberalteologiske rektorn Georg Landberg, om den legendariske ”fader Herman” (Herman Hedberg – som enligt Wolmar skulle ha tagit sanningen om Helanderaffären med sig i graven) och de andra högkyrkliga förgrundsgestalterna i staden, om efterdyningarna till Helanderaffären och mycket annat.

Någon gång under denna tid kom han att rikta sitt intresse mot den östliga ortodoxa kyrkan. Efter en brevväxling med överhuvudet för Finlands ortodoxa kyrka, ärkebiskopen Herman Aav, beslöt han sig så småningom för att konvertera. Han avbröt sina studier vid Fjellstedtska och tog aldrig studentexamen, utan flyttade till Stockholm, där han omgående kom i kontakt med ryska och estniska ortodoxa emigrantkretsar. Han blev snart inneboende hos den ryskfödda konstnärinnan Lola Butovitsch, vars hyreskontrakt han ärvde efter hennes död många år senare. Hos henne och bland andra ryska emigranter lärde han sig snart ryska. Han blev mer rysk än ryssarna själva, och när han samtalade med ryska emigranter på svenska föll han själv, nästan parodiskt, in i deras brytning. Hans identifiering med Ryssland och allt ryskt var total.

Hans konversion skedde i den estniska ortodoxa kyrkan på Västra Trädgårdsgatan, hos ovannämnde präst, fader Arbo Nael. 1961 började han ge ut Ortodox Kyrkotidning, som 1975 bytte namn till Ortodox Tidning[17]. Samtidigt startade han Ortodox Boktjänst, en postorderbokhandel i liten skala, som sålde litteratur om den ortodoxa kyrkan och ortodox teologi. Den blev så småningom en bokhandel med butik, belägen först på Arsenalsgatan och senare på Tulegatan.

Under hela två år, 1981 och 1982, låg all hans verksamhet nere och han själv var som uppslukad av jorden. Han gick inte att nå, vare sig per telefon, per brev eller via vänner – han hade mycket effektivt lyckats gå under jorden. Vänner ringde mig och undrade, och jag visste lika litet som de. Det talades om en allvarlig sjukdom, det talades om ekonomisk krasch. När han omsider blev synlig igen och återupptagit sin verksamhet, anförtrodde han mig något annat. Han hade träffat en ung kvinna som konverterat från katolicismen till ortodoxin; hon blev hans livs enda stora kärlek[18]. När hon lämnade honom för att bli nunna i ett ortodoxt kloster i Grekland, slogs hans tillvaro i spillror, och han gick in i en lång depression. Men vad hände under denna långa tid, vilken hjälp fick han? Inte en aning.

Den ekonomiska sidan av Wolmar Holmströms liv och verksamhet framstod alltid som ett mysterium och föranledde många frågor och undringar, inte bara hos mig utan hos många andra också. På 60-talet påstod han att han skaffade sig inkomster som städare. Tidningsutgivningen måste rimligen alltid ha varit en svårbemästrad utgiftspost, som långt ifrån kunde täckas av prenumerationsavgifterna, och det var mycket längesedan någon kunde leva av att ge ut en tidskrift. Tidningen åtnjöt inget tidskriftsstöd. Bokförmedlingen och senare bokhandeln kan med sina begränsade försäljningsvolymer och kostsamma hyror i Stockholms innerstad knappast ha gett några nettovinster. I början stod Wolmar i bokhandeln regelbundet och på de aviserade tiderna. Satt han upptagen i ett telefonsamtal som engagerade honom, måste däremot kunder som kom in i butiken vackert vänta, i regel så länge att de gav upp och gick därifrån. De sista åren var öppettiderna begränsade till tre timmar om dagen, men ofta dök han aldrig upp i butiken; kunder fick gå därifrån med oförrättat ärende. Ibland fanns ett skrivet meddelande på dörren, oftast inte. Att butiken till sist måste upphöra, kom därför inte som någon överraskning. Den återgick till att vara boktjänst, administrerad från Wolmars bostad.

En enda fast anställning hade han haft, några år på 70-talet, på tidskriftsavdelningen på Rönnells Antikvariat i Stockholm.

Men tidningen fortsatte att komma ut, månad efter månad, år efter år. Ständiga ”stödkampanjer” tillkännagavs, och gåvoredovisningar med mystiska pseudonymer och förvånansvärt likartat formulerade tack och lovord publicerades. Jag är, som sagt, inte ensam om att ha undrat över hur Wolmar Holmströms liv och verksamhet finansierades.

Vid första anblicken kunde Wolmar förefalla vara en utåtriktad, utpräglat social person. Men det var ett sken som bedrog. Han undvek tvärtom alla sociala sammanhang. Det umgänge han hade, skedde alltid på hans egna villkor.

När jag tittar i backspegeln kan jag inte annat än förebrå mig att jag så länge slog dövörat till för Wolmars upprepade sympatiyttringar för totalitarism och tyranni. De sympatierna försvann på

17 Detta skedde efter påpekanden om att tidningen inte var något officiellt organ för den ortodoxa kyrkan utan en helt privat utgiven tidskrift.

18 Jag träffade henne två gånger: en gång hos Birgittasystrarna i Vadstena, då hon ännu var katolik och var postulant i deras kloster; den andra gången hemma hos Wolmar i samband med ett påskfirande.

intet sätt när han lämnade Nordiska Rikspartiet. Så länge Sovjetunionen bestod var det naturligtvis inte svårt för honom att i sin tidning skarpt fördöma den ateistiska sovjetregimen för dess förföljelser av kyrkan och alla dess trakasserier mot de aktiva ortodoxa kristna. Men under alltsammans fanns en förblindad kärlek till allt ryskt, en kärlek som också omslöt tsarväldets nyckfulla och brutala envälde. Han citerade ofta och gärna ett talesätt han hört bland gamla exilryssar: ”Bielij ili krasnij – no on russkij!” - ”Vit eller röd – men han är ändå ryss!” Under sovjettiden och Stalinepoken mördades hundratusentals munkar, nunnor, präster, biskopar och andra ortodoxa kristna, och tusentals kyrkor revs, brändes eller användes till lagerlokaler, simbassänger, pissoarer etcetera. Länge fanns bara tre ortodoxa biskopar i hela Sovjetunionen. När sovjettiden var över och Putin-eran börjat, byggde man i Ryssland upp det nya nationalistiska narrativet om Stalin: Inte var det Stalin som låg bakom dessa övergrepp mot den ortodoxa kyrkan – o nej! Det var personer i hans närmaste krets som åstadkom allt detta, inte minst judar (antisemitismen kan ju användas i lämpliga doser när som helst). Stalin var djupt from. Stalin brukade sitta i timmar i ett gammalt kapell någonstans i Kreml och be och meditera. När Stalin låg för döden kallade han till sig den ortodoxe patriarken av Moskva, som gav honom biktens, nattvardens och sjuksmörjelsens sakrament. Alla dessa ”alternativa fakta” svalde Wolmar med hull och hår.

Han kunde oförblommerat håna de baltiska ländernas självständighetsönskan; han kunde med förakt tala om polackerna, lovorda att de tvangs in under det ryska tsarväldet och tala om hur djupt underlägsna de var sina ryska herrar, i alla avseenden. Ukrainarna, deras språk, deras kultur och deras självständighetsönskan föraktade han också djupt. Och så vidare och så vidare. Jag borde också ha fått mig en tankeställare i samband med Sovjets inmarsch i Tjeckoslovakien 1968, då ett mångtusenhövdat demonstrationståg – där jag själv gick med – drog genom Stockholms innerstad fram till Sergels Torg, en demonstration till stöd för det våldtagna landet. Wolmar hade stått vid ett broräcke en stund och sett på och sedan gått därifrån, eftersom han fick huvudvärk, som han sade. Varför?

– Det är bara rysshat alltihop! var hans kommentar.

Men inte ens då drog jag öronen åt mig, som jag borde ha gjort.

När Putin-eran började långt senare tänjdes mitt tålamod näst intill bristningsgränsen. I otaliga brev och email till Wolmar uttryckte jag min upprördhet och min kritik mot de gräsliga artiklar som jag, tack och lov, sluppit översätta men som jag nu fick att korrekturläsa. I sina svar viftade han bara bort mina synpunkter och öste på med sin förblindade fanatiska hänförelse för ryskt envälde och rysk tyranni. Ändå höll jag ut länge – alldeles på tok för länge – för att, som ditintills, söka bidra till kunskaper om den ortodoxa andligheten, den fornkyrkliga teologin, arvet från den tidiga kyrkan och dess andliga rikedomar. I tidningens nyhetsspalter liksom i dess artiklar pågick ett oupphörligt bombardemang där allt västerländskt attackerades, gärna med hjälp av kvalificerade konspirationsteorier, gränsande till hatretorik, och där Putin upphöjdes som den ortodoxa trons hjälte, som bygger tusentals nya kyrkor, som gör storstilade uttalanden till den ortodoxa trons försvar, som vid ett flertal tillfällen besöker det ryska Panteleimonklostret på klosterhalvön Athos i Egeiska Havet och andra ryska ortodoxa vallfartsmål. Vilda påståenden om att Putin i hemlighet skulle ha avlagt munklöften förmedlades också.

Han var helt fångad av myten om Moskva som ”det tredje Rom”.

Angreppskriget mot Ukraina var det som för min del fällde det slutgiltiga avgörandet. Det var ett avgörande som inte kom en dag för tidigt, snarast åratal för sent.

Vad hade då vårt mångåriga, nu avslutade, samarbete inneburit? Från min sida: åtskilliga tusental A4-sidor text i form av översättningar, egna artiklar och essäer, recensioner, nyhetssammanfattningar, nekrologer, språkliga genomgångar och korrigeringar, korrekturläsning, korrespondens på engelska och tyska, etcetera. Och Gud allena vet hur många arbetstimmar. Det gällde själva tidningen, det gällde en kvartalsskrift med namnet ”Nu och Alltid” som utkom under ett antal år, det gällde ”Ortodox Årsbok”, och det gällde serien ”Ortodoxa småskrifter”. Det mesta, tack och lov, förmedling av den östkyrkliga teologins och andlighetens odödliga skatter. Men allt det andra hade jag, som sagt, blundat för alltför länge.

Wolmar Holmström avled den 22 april 2024 och jordfästes på dagen en månad senare av den grekiske metropoliten i Sverige, Cleopas, i Norra Kapellet på Haga Norra Kyrkogård, i kretsen av de allra närmaste. Han gravsattes på den ortodoxa begravningsplatsen. Ingen dödsannons publicerades och inte heller några minnesord.

”IKKE STYKKEVIS OG DELT” – fortsättning

1968. Efter jul- och nyårsfirande hos föräldrarna i Vadstena återvände jag till Stockholm, för att några dagar senare ta tåget ner till Landskrona. Det var ett veckoslut, och på söndagen skulle fader Christofer Klasson förrätta den Gudomliga Liturgin och dopgudstjänst för den ortodoxa församlingsgruppen på orten, i Svenska kyrkans församlingssal, som ställts till de ortodoxas förfogande. Och jag skulle bli upptagen i den ortodoxa kyrkan.

Vandringen från Kommendörsgatan till Centralen en tidig lördag förmiddag minns jag mycket väl, av en speciell anledning. Jag bar kostym och en vit skjorta, men hade ingen slips. I sista stund ansåg jag tydligen att jag borde bära ett sådant plagg vid ett tillfälle av det slag som jag var på väg till. Jag slank därför in i Pelle Vävares butik, som då låg på Biblioteksgatan. Det blev en rödgulrandig, smal, vävd slips av en sort som var rätt populär på den tiden. Och som jag sedan använde i alldeles för många år. Idag betraktas dessa slipsar med rätta som fula; då var de högsta mode.

Konversionen blev en vacker och enkel akt som ägde rum före huvudgudstjänstens början. Den inleddes med en så kallad generalbikt, som inte enbart innebar syndabekännelse utan i första hand var en redogörelse för min väg till den ortodoxa kyrkan – men allt, naturligtvis, i den strikta biktens hemliga form, alltså endast mellan biktande och präst. Till själva upptagningen i kyrkan hade fader Christofer gett i uppdrag åt en dam vid namn Gunborg von Schantz att vara min fadder. Hon var gymnasieadjunkt i språk, hade lärt sig ryska och var även verksam som översättare. Hon hade, liksom jag, gått från katolicism till ortodoxi. Med henne kom jag i fortsättningen att ha endast mycket sporadisk brevväxling, tills kontakten upphörde helt. Hon avled 2015, vid 87 års ålder.

Höjdpunkten vid konversionen var *myrrhasmörjelsens sakrament*, i den katolska kyrkan kallat *bekräftelsens sakrament.*[19]

Mamma var, inte oväntat, inledningsvis mycket upprörd över min konversion, men hon lugnade rätt snart ner sig. Säkert drog hon sig till minnes sitt eget sökande i samma ålder.

Men i sak får jag ge henne rätt i att min förberedelsetid varit väldigt kort. Om jag skulle ha handlat annorlunda ifall förberedelsetiden varit längre, är naturligtvis omöjligt att veta.

* * * * * *

Åter i Stockholm bytte jag snart bostad från rummet hos paret Järnmark på Kommendörsgatan till ett rum i Lola Butovitschs rymliga våning på Riddargatan, där även Wolmar bodde och där han hade sin redaktion. I redaktionsrummet stod två skrivbord ställda mot varandra, mycket praktiskt, när vi nu – regelbundet och under många år framöver – skulle samarbeta.

Om Lola Butovitsch – eller tant Lola, som vi kallade henne – skulle det egentligen behöva skrivas en egen biografi. Hon var född 1900 och förblev livet igenom ensamstående. I hennes hem i den rymliga men omoderna våningen rådde en lätt bohemisk stämning, men inte i någon nedsättande mening, utan i betydelsen okonventionell, opretentiös, fri från dolda agendor. Ytterligare en inneboende fanns där, en kock som arbetade på Operakällarens personalrestaurang, vilken även fungerade som restaurang för de anställda på Operan.[20] Han var redan en man i övre medelåldern och hade sina problem. Antagligen hade han aldrig kunnat hyra rum hos någon annan än den empatiska, tålmodiga tant Lola. Han led av det som i vardagligt tal kallas periodsuperi. Med jämna mellanrum gick han in i sina perioder, och då föll det på Wolmars lott att skaffa fram starköl och andra våtvaror åt honom.

Därutöver hade tant Lola fem katter, samtliga hankatter, okastrerade. Man vande sig snart vid odörerna. Hon hade ett sommarställe på Gotland, där hon tillbringade varje sommar. Det är och förblir för mig ett mysterium, hur hon – utan bil! – vartenda år kunde kuska iväg till Gotland med alla sina katter, sitt stora staffli, sina färgskrin, sina målardukar och all annan packning. Att de fem katterna två gånger om året klarade av omställningen mellan att vara innekatter, som de var på Riddargatan, och att vara utekatter, som de var på Gotland, är också outgrundligt.

Empatisk, idealistisk, godhjärtad. Kocken på Operakällarens personalrestaurang var inte den enda av människor på livets skuggsida som tant Lola på olika sätt tog sig an. Från tid till annan förekom i hennes närhet yngre människor – prostituerade, missbrukare, psykiskt sjuka – som hon försökte bistå och hjälpa. Tant Lola var inte den flitigaste bland kyrkobesökare, men i själ och hjärta och gärning var hon djupt kristen. Jesu ord i

19 I ortodoxa kyrkan ges detta sakrament i gängse fall i samband med dopet, i katolska kyrkan i samband med konfirmationen och då alltid av en biskop. I katolska kyrkan hade jag aldrig mottagit bekräftelsesakramentet. Döpt var jag ju redan, i Svenska kyrkans ordning, och alla dop som skett i vatten, i Faderns och Sonens och den Helige Andes namn, godkänns av den katolska kyrkan och av de flesta ortodoxa kyrkor.

20 Föga anade jag då, att detta matställe – som på Operan går under namnet ”Futten” – drygt tio år senare skulle bli min dagliga lunchrestaurang och d:o kvällskafé, då jag själv ingick i Operans personal.

Matteusevangeliet 25:35-36[21] omsatte hon i praktisk handling. Hon hörde till den ortodoxa kyrkan men mycket ekumeniskt sinnad, hade nära kontakter med Stockholms Stadsmission och var god vän med dess dåvarande direktor Per-David Eby.

Lola Butovitsch kom från den ryska borgerliga, icke-adliga överklassen, med en far som var godsägare och en mor som var tandläkare. Man kan alltså anta att det var en för tidens förhållanden ganska modern rysk överklassfamilj, med en hustru och mor som hade en egen yrkesutbildning och yrkeskarriär. När de flytt till Sverige i samband med revolutionen fick Lolas mor rätt att utöva sitt tandläkaryrke här, men märkligt nog endast bland emigranter, en svårbegriplig reservation. Lolas bror Viktor Butovitsch, som ursprungligen var jägmästare, hade disputerat i skogsvetenskap och fick i Sverige först en post vid Skogshögskolan och senare vid Statens skogsforskningsinstitut. Han råkade vara en av min morbror Gösta Notinis närmaste vänner. De var jaktkamrater och de umgicks flitigt. Vid min morbror Göstas begravning, som jag beskrivit i det föregående, var han närvarande, djupt sörjande, nästan otröstlig.

Men till sin bror Viktor hade Lola en mycket spänd relation; jag fick intrycket att den var i stort sett bruten. Systern Eugenia – ”Tante Zjenia” kallad (varför just hon skulle tilltalas med det tyska ”Tante”, begrep jag aldrig) – umgicks hon däremot flitigt med. Lola hade utbildats vid Konstakademien i Stockholm, något tidigare än min Mamma, så deras vägar hade inte korsats, men de hade haft samma lärare – Isaac Grünewald och Albert Engström. Hon etablerade sig som både porträtt- och landskapsmålarinna och lyckades leva på sin konst.

* * * * * *

Min vilsna färd fortsatte. Jag fick idén att jag skulle kunna bli talpedagog. Det kunde vara en möjlighet att säkra en försörjning, ifall de dimmiga funderingarna på en sångarkarriär inte skulle komma att materialiseras i tillräcklig utsträckning. Alltså började jag läsa fonetik på universitetet. Det var ett språkvetenskapligt ämne som länge fascinerat mig, och tal och recitation hade alltid legat för mig.

Ämnet var, i likhet med så många andra, indelat i olika delområden, däribland språkens och språkområdenas släktskap och hur dessa kan fastställas. I det fonetiska huvudämnet, den egentliga fonetiken, undervisade pionjären Claes-Christian Elert, som vid denna tid ännu var docent men snart skulle bli professor i sitt ämne vid Umeå Universitet. Min bild av fonetiken var präglad av gamla, inaktuella föreställningar. Jag hade tänkt mig den som strikt teoretisk och boklig. Därför fick jag en smärre chock när det visade sig, att det mesta av professor Elerts undervisning försiggick i ett laboratorium som var fullt av diverse elektronisk apparatur: avancerade oscillografer och andra maskiner som mätte frekvenser och formantkurvor etc., vilka sedan skulle analyseras. Det var i just detta avseende som Elert var en pionjär. Fonetiker och språkvetare av något äldre årgångar raljerade litet över hans passion för maskiner. Men han hade naturligtvis alldeles rätt och var bara ovanligt framsynt. Maskinerna hade kommit för att stanna, och den digitala revolutionen väntade strax runt hörnet.

21 ”Jag var hungrig och ni gav mig att äta, jag var törstig och ni gav mig att dricka, jag var hemlös och ni tog hand om mig, jag var naken och ni gav mig kläder, jag var sjuk och ni såg till mig, jag satt i fängelse och ni besökte mig.”

Så småningom vande jag mig vid detta, och de första deltentamina avlöpte väl, även den sista – trodde jag… Det visade sig att jag hade svarat fel på en fråga om *larynx*[22] och *farynx*[23] - vilket dessutom berodde på rent slarv från min sida. Självklart visste jag skillnaden mellan larynx och farynx; jag hade bara för ett ögonblick varit litet disträ och okoncentrerad och satt krysset i fel ruta – det var med andra ord en ”multiple choice”-skrivning, också det en relativ nymodighet i den akademiska världen. Men just denna fråga var så viktig och avgörande, att skrivningen inte godkändes. Jag hörde mig genast för om det fanns möjlighet till omtentamen före terminens slut, men så var inte fallet.

Så slutade min första och enda termin i ämnet fonetik, och varje gång jag stött på begreppen larynx och farynx har jag undrat över vilket fortsättning det hade kunnat bli, om jag satt krysset i rätt ruta den där gången.

Sånglektionerna hos Ragnar Hultén fortsatte. De var stimulerande och jag lärde mig mycket. ”Ni går från klarhet till klarhet!”, sade han uppmuntrande (jo, Hultén *niade* alltid). Det enda han anmärkte på var min bristande självkänsla. ”Ni tar för litet plats själv!”, som han uttryckte det.

Jag har ingen anledning att ifrågasätta hans bedömning. Som professor i sång vid Kungl. Musikhögskolan hade han sett personer med åtskilligt större egon än mitt passera revy.

När sommaren närmade sig arbetade jag en tid som korrekturläsare på Egnellska Boktryckeriet, som låg i Johanneshov – eller Nacka, jag minns inte säkert. Där trycktes förutom böcker även tidskrifter och en del tillfällighetstryck. En bok som jag fick äran att korrekturläsa var Uno ”Myggan” Ericsons stora biografi om Ernst Rolf. När jag några år senare arbetade på Rönnells Antikvariat, sålde jag denna bok över disk vid ett tillfälle. ”Habent sua fata libelli”, som grammatikern Terentianus Maurus skrev. Korrekturläsarna satt i ett särskilt bås med en glasvägg in mot tryckeriet. Vi arbetade alltså litet ljudisolerat, eftersom själva tryckeriet var en ganska bullrig miljö. Det allra mesta trycktes med den gamla blysättningstekniken: stora slamrande sättmaskiner och annan utrustning som gav mycket ljud ifrån sig. Alltsammans manuellt utfört arbete, i yrken som nu är försvunna. En ung kvinna var anställd för att arbeta med då helt nya grafiska tekniken *offset*. Man hade varit förutseende och börjat med detta i liten skala, mest för reklam och diverse tillfälliga tryckalster. De nya digitala grafiska metoderna väntade runt hörnet och skulle mycket snabbt ta över branschen helt och hållet. Alla de slag av tryckeriteknisk utrustning som användes då är idag museiföremål.

* * * * * *

I Vadstena fick tillvaron för mina föräldrar sin prägel av att Mamma tillbragte två dagar i veckan på dialysavdelningen på Regionsjukhuset i Linköping och att Pappa fått sjukpension till följd av sin hjärnskada. I omkring ett år efter att dialysbehandlingen påbörjats kunde Mamma köra bil till och från sina behandlingar; så småningom blev det sjukresor. Dialysen var inte den mirakelbehandling som jag fått intrycket av när jag såg

22 Struphuvudet.
23 Svalget.

Mamma komma emot mig, glatt och spänstigt, efter de första dialyserna. Behandlingarna tog alltmer på hennes krafter. Man kunde också ana att de inte var så effektiva som man hade hoppats. Det lär ha berott på att blodet inte renades hundraprocentigt från de giftiga ämnen som den icke fungerande njuren gav upphov till. Då, i slutet av 1960-talet, var dialysen en tämligen ny behandlingsform, som säkerligen utvecklats avsevärt under de femtio-sextio år som gått sedan dess.

Jag tillbringade alltså mycket tid hos mina föräldrar i Vadstena under åren de fyra år då de bodde där och var dem behjälplig så gott jag kunde.

Efter årsskiftet 1968-1969 var jag åter i Stockholm, tog en tillfällig anställning vid Rönnells Antikvariat på Birger Jarlsgatan och intensifierade mina sånglektioner hos Ragnar Hultén. Målet var att på försommaren prova in till solosångklassen – som sångarlinjen då kallades – på Kgl. Musikhögskolan.

Rönnells låg då nära hörnet av Birger Jarlsgatan och Engelbrektsgatan, bara Arhans mattbutik låg emellan. Butiken var ganska trång, kyffig och dammig, men just då hade flyttningen till rymligare, modernare och luftigare lokaler litet längre upp på Birger Jarlsgatan, nr 32, påbörjats. Arbetet för en tillfälligt anställd bestod därför mycket i att med hjälp av en pirra transportera lådor med böcker från den gamla lokalen till den nya.

Med ett farligt nära tidsavstånd till provsjungningen vid Musikhögskolan drabbades jag av den då grasserande Hongkonginfluensan. Hög feber och luftvägarna illa åtgångna. Så snart jag var i stånd att uppsöka läkare gick jag till docent Preber, han som opererat bort min adenoid bakom näsan när jag var barn. Han hade fortfarande sin mottagning vid Stureplan. Jag fick en antibiotikakur men kunde snart konstatera, att stämbanden inte blev läkta från den inflammation som influensan orsakat. På Ragnar Hulténs inrådan beställde jag tid hos Rolf Leanderson, läkaren, foniatern och operasångaren, som hade sin mottagning på Karolinska Sjukhuset. Det skedde ganska kort tid före själva provsjungningen och det blev min räddning: en sprayning med något effektivt antiinflammatoriskt medel direkt ner på stämbanden, och kortisonbehandling.

I samband med intagningsproven kom jag att äta lunch tillsammans med två medsökande, den vackra Ranveig Eckhoff och en manlig sångare vars namn jag glömt. Ranveig sökte samtidigt till Operahögskolan, där hon blev antagen och utbildades. Efter sin sångarkarriär bytte hon yrkesinriktning och blev en uppskattad och väletablerad kulturjournalist i hemlandet Norge.

Intagningsproven bestod, vid sidan av själva provsjungningen, av prov i musikteori och gehörslära.[24]

Vi var fyrtio sökande till solosångklassen den gången och fem som antogs. Jag var en av dem. Idag brukar det vara ett par hundra sökande, och de tillgängliga studieplatserna är inte så många fler än då.

24 I våra dagar, när utbildningarna vid musikhögskolorna har omorganiserats helt och hållet och betraktas som *universitet* i enlighet med internationella normer, har antagningsproven skärpts avsevärt. Sångaryrket ses som ett musikeryrke i vid mening. Det innebär att det krävs betydligt mer teoretiska förkunskaper, och färdigheterna i pianospel skall ligga på en nivå avsevärt över de basala. A vista-läsningen skall vara perfekt. Dessutom har musikhögskolorna stöpts om i universitetens form; man är *student* – inte *elev,* och man avlägger examina i samma steg och med samma benämningar som vid universiteten.

Sommaren tillbringade jag till största del i Vadstena. Mammas hälsa vacklade; hon tillbringade längre perioder på Regionsjukhuset i Linköping. Strax innan jag skulle resa upp till Stockholm besökte jag henne på sjukhuset. Jag var klädd i ett par slitna byxor och en sliten röd manchesterkavaj. ”Du har ju garderobssorg!”, var Mammas kommentar. Hon uppmanade mig att genast gå och ekipera mig när jag kom till Stockholm. Vi pratades vid, avspänt och lugnt, som vi brukade. Mot slutet av samtalet sade hon: ”Jag är litet synsk av mig – jag vet att du kommer att få det bra i ditt liv!”

Det var mitt sista möte med Mamma.

Jag hade bytt bostad, från rummet hos Lola Butovitsch på Riddargatan till ett rum på Skeppargatan, hos en dam vid namn Clara Merseburg, tyska, bördig från det gamla Pommern. Hon och hennes man hade ägt och drivit gamla Restaurang Rheingold på Vasagatan. (Sonsonen Hans Merseburg, min blivande prästkollega, som jag också lärde känna vid denna tid, berättade senare att farfadern valt namnet på sin restaurang på grund av sin vurm för Richard Wagner, vilket man också möjligen hade kunnat gissa sig till.)

En kväll, den sista augusti, gick jag till Skansen, vandrade runt litet och stannade till framför Bollnästorget, där ett folkdanslag från Tunisien framträdde. Augustimörkret hade fallit, jag hörde den exotiska musiken och betraktade dansarna i de färggranna dräkterna. Och jag började gråta, hejdlöst. Varför, förstod jag inte. Dansen och musiken var fascinerande men inte så att den kunde röra till tårar.

Strax efter att jag kommit hem till hyresrummet på Skeppargatan ringde Pappa från Vadstena, alldeles uppriven. Mamma hade fått hjärtstopp efter en dialysbehandling. Hjärtat hade man startat, men hon låg i koma, hennes värden var mycket dåliga, och hon var döende. Jag höll sedan telefonkontakt med sjukhuset – med läkaren och avdelningssköterskan – under resten av den sena kvällen. Strax efter midnatt kom dödsbeskedet. Knappa två månader före sin 60-årsdag slutade hon sin jordevandring.

När fru Merseburg på morgonen fick veta vad som hänt, kom hon och grep tag i mina händer, såg mig rakt i ögonen och sade: ”Jag kan ingenting annat än att trycka er hand!” Det var den bästa, den mest stärkande tröst jag kunde få i mitt chocktillstånd. En god och medkännande medmänniska som såg mig.

Jag sörjde Mamma, länge, men inte mer med gråt – det hade jag ju redan gjort på Skansen, vid Bollnästorget, kanske i det ögonblick då hennes hjärta stannade.

På morgonen kom Mammas äldsta väninna Greta Eriksson och hennes son Gunnar (som finns omnämnda i det föregående) och hämtade mig i bil för resa ner till Vadstena. Greta och hennes man Ernst hade ett sommarställe strax utanför Motala.

Det blev några dagar hos Pappa, sedan upp till Stockholm för att vara med vid terminsstarten på Musikhögskolan. Sedan ner till Vadstena igen, inför begravningen.

Birgittasystrarnas kaplan, som vid denna tid var den nederländske franciskanpatern David Donkers, förrättade begravningsakten i det lilla gravkapellet på Vadstena kyrkogård. Men ekumeniken låg Mamma varmt om hjärtat. Enligt hennes önskan medverkade därför även prosten John Svantesson från Varv och Styra församling och sjöng

begravningsbönen ur Svenska kyrkans begravningsliturgi. Fem släktingar från Mammas sida kom ner från Stockholm till begravningen: kusinerna Ingrid och Ulf Notini och Ulfs hustru Greta samt kusinen Maja Groth Järnmark och hennes man Sture. Några Birgittasystrar var där och sjöng samma latinska begravningshymn, ur Requiemmässan, som sjungits vid hennes farfar Axel Notinis begravning:

In Paradisum deducant te angeli;
in tuo adventu suscipiant te martyres,
et perducant te in civitatem sanctam Jerusalem.
Chorus angelorum te suscipiat,
et cum Lazaro quondam paupere æternam habeas requiem.[25]

ACKIS

”Falukorven” – så kallades den egendomliga, cirkelformade tegelbyggnaden vid Valhallavägen, dit det som nu gick under namnet Kgl. Musikhögskolan och dessförinnan hetat Kgl. Musikaliska Akademien flyttade i slutet av 1950-talet från det gamla huset vid Nybrokajen. Det var redan från första början en för sitt ändamål alldeles för underdimensionerad byggnad, men det var inte enda skandalen. En grundmiss i konstruktionen gjorde att all ljudisolering saknades: mellan undervisnings- och övningsrummen, och mellan rummen och den långa korridoren. Allt ljud från sång och från allsköns instrument cirkulerade och blandades i en outhärdlig kakofoni. En vild strejk lär ha utbrutit bland lärarna, och felet måste åtgärdas så skyndsamt det överhuvudtaget var möjligt. Bristen på lokaler gick däremot inte att bemästra på annat sätt än att hyra in sig i olika lokaler i någorlunda närhet till huvudbyggnaden: i gamla Statens Normalskola och i diverse tillfälligt lediga lägenheter längs Valhallavägen.

För mig fick de tre åren på ”Ackis”, som skolan i dagligt tal kallades (då liksom idag), en tung inledning. Hemmet i Vadstena skulle avvecklas; i samråd med Pappa kom vi fram till att han skulle få någon form av boende i Stockholm. Efter diverse sonderingar fann jag ett rum åt honom på Birgittasystrarnas Gästhem i Djursholm, i ”valvet”, portalbyggnaden vid entrén till själva gästhemmet. Det mesta av bohaget i hemmet i Vadstena magasinerades, och det är obehövligt att påpeka, att utan vänners goda hjälp på plats i Vadstena hade allt detta varit omöjligt; det gäller inte minst arrendatorsparet Bo och Kerstin Lundhquist på Klosterorlunda gård strax utanför Vadstena. De hörde till mina föräldrars nära vänner under Vadstenatiden.

Vintern kom rätt snart detta år, 1969, så som jag minns det. Den nya situationen innebar att jag praktiskt taget varje dag, efter lektionerna på Ackis, tog Roslagsbanan (som då ännu hade det gamla Djursholmstågets bruna vagnar) ut till Burevägen i Djursholm för att göra Pappa sällskap några timmar. Vi åt middag tillsammans i systrarnas matsal, vi satt i hans rum och såg TV. På helgerna tog jag ibland med mig honom in till stan och vi gick

25 ”Må änglarna leda dig in i Paradiset; må vid din ankomst martyrerna ta emot dig och leda dig till den heliga staden Jerusalem. Må änglarnas skara ta emot dig, och må du med den en gång fattige Lasarus få den eviga vilan.”

och åt lunch eller middag på någon restaurang. Pappa var trött, sörjande och deprimerad, så samtalen – som eljest kunde vara mycket givande och intellektuellt stimulerande – blev nu ganska torftiga.

Min lärare i sång på Ackis blev *Hans Wihlborg*, detta på inrådan av Ragnar Hultén. Att valet föll på Wihlborg, berodde antagligen i första hand på att Hultén ansåg att Wihlborgs metod och klangideal låg närmast hans egna. Men det hade också en annan orsak. Av tiotalet lärare i sång på Ackis vid denna tid hade alla utom två själva utbildats av *Arne Sunnegårdh*, skolans besynnerlige sångpatriark. De två undantagen var Hans Wihlborg och Folke Sällström. Sunnegårdhs makt över den svenska sångpedagogiken, i varje fall den som utgick från Stockholms musikhögskola, var näst intill oinskränkt. Med Sunnegårdh introducerades ett klangideal som var dovt, instängt, pressat, rentav forcerat. Det är en gåta att det kunde bli så uppskattat. En sångestetik som kanske passade en del av den mest grovhuggna Wagnerrepertoaren, men knappast något annat. Sunnegårdh förstörde fler goda röster än han förde fram till en sångarkarriär. Och flera av de Sunegårdhelever som nådde berömmelse kan man ställa sig mycket undrande inför vad gäller vokal estetik. En av somrarna under Ackis-tiden befann jag mig vid ett tillfälle i Marstrand för att höra en konsert i det berömda Societetshuset. En känd och beundrad Sunnegårdhelev medverkade med sång. Till följd av rent tillfälliga omständigheter var jag där i sällskap med en några år yngre flicka – vi hade alltså ingen romans. Hon hade ingen musikalisk skolning eller erfarenhet, och jag frågade henne efteråt vad hon tyckte om sångaren ifråga, och svaret blev kort:

– Jag tyckte han lät hes.

Hans Wihlborg stod sig dock rätt bra i konkurrens med Sunnegårdhskolan. Till hans elever hör bland andra Håkan Hagegård. Men ifråga om ”det svenska sångarundret” – det faktum att Sverige har frambragt ovanligt många framstående internationella klassiska sångare under de senaste tvåhundra åren – måste nog sägas, att detta skett och alltfort sker, inte tack vare en rik inhemsk tillgång på goda pedagoger, utan trots avsaknaden av en sådan.

Jag nämner gärna några andra av skolans lärare som fäst sig särskilt i mitt minne. Läraren i gehörslära var den alltför tidigt bortgångne *Lars-Erik Rosell,* en blid och vänlig person, en andlig sökare med höga ideal. Organist och tonsättare var han redan vid denna tidpunkt, och han skulle snart slippa tragglandet med gehörslära och istället bli huvudlärare i kontrapunkt.

Valdemar Söderholm, den godmodige och glade ångermanlänningen, vid sidan av tjänsten på Ackis tonsättare, musikforskare samt kyrkomusiker och körledare i Hedvig Eleonora församling, hade vi den stora glädjen att få ha som lärare i harmonilära. En stor ynnest med tanke på hur viktig och efterfrågad hans lärarinsats var för exempelvis kompositionsstudenterna.

*– Hörni! Musiken består av **toner** och inte av **noter**, det måste ni ha klart för er!*

Den repliken, uttalad med stor entusiasm av Söderholm på hans för mig omisskännliga norrlandsidiom vid vår första lektion, minns jag som igår. Vid ett tillfälle spelade jag upp ett harmoniseringsexempel som jag gjort i hemläxa, vilket passerade utan anmärkning. Söderholm tog fram ett annat exempel och sade:

– Du få' spela det här också, för du ha' så vackert ***anschlag****!*

Detta kan förvåna mig än i denna dag, och det var – utöver kantor Bergs tidigare nämnda ord om mina ”pianohänder” – enda gången jag fått en komplimang för något som haft med pianospel att göra.

Bengt Holmstrand, göteborgare, musikvetare, studierektor vid Ackis och sedermera preses i Kgl. Musikaliska Akademien, var vår föreläsare i musikhistoria. Han gjorde ämnet mycket levande, och han förmådde sätta in musiken i dess kulturhistoriska och allmänhistoriska sammanhang. Vad banade väg för dur-molltonalitetens upplösning? Holmstrand spelade på flygeln de första fyra 6/8-delstakterna av ”Liebestod”-temat i Wagners ”Tristan och Isolde”, vilket knappast kunde missförstås. När formelement från olika stilar möts utan att smälta samman utan istället krockar med varandra? Här hämtade Holmstrand ett exempel från arkitekturen: stora posthuset intill Centralstationen i Göteborg (numera hotell) med sina grupper av bastanta kolonner som bara bär upp ”lite korrugerad plåt”.

I sångares och sångpedagogers utbildning ingick även ämnet ”tal och välläsning”, alltså den talade recitationskonsten. Lärare var *Åke Nygren*, som var lika mycket musiker som recitatör och talpedagog. För mig var han redan en legend, ända sedan jag som barn hört hans barnvisor spelas från en 78-varvare på mina morföräldrars vevgrammofon. Jag kände alltså nästan litet bävan när jag kom till första lektionen. Åke gav mig en dikt av Heidenstam som första text att läsa högt. Jag var rätt spänd och uppskruvad och lät nog patetisk och läste alldeles för snabbt:

Bort gå de, stumma skrida de,
en efter en till skuggornas land...

Varpå Åke avbröt mig, sköt fram sina läsglasögon på nästippen, såg på mig och sade:

– Ja, men är du ***arg*** *för det?*

Jag skriver här familjärt *Åke*, eftersom han och hans hustru Cajs-Marie, liksom sonen Carl-Johan – kallad *Joa* – och dennes hustru Gun kom att bli nära vänner till mig liksom senare till min hustru Maj-Britt. Både Joa och Cajs-Marie vikarierade ibland för Åke, när han hade sina återkommande uppdrag som recitatör och även skådespelare. Grunden till vår bestående vänskap lades när jag sommaren 1971, tack vare ett stipendium som Åke ordnade, kunde delta i en två veckor lång kurs på legendomspunna Klosters Röstskola,

som en gång grundats av Åkes farbror Karl Nygren-Kloster. Vid den tidpunkten hölls kurserna i Vejbystrand. Där medverkade Åke, Cajs-Marie, Joa, Joas bror Per och ett par andra lärare utanför den Nygrenska familjen.

Men hos Åke fick jag inte ta lektioner i mer än tre terminer. När de terminerna gått sade han: ”Nu får du gå – jag har ingenting mer att lära ut till dig.”

För sångare har det alltid varit mer eller mindre obligatoriskt att lära sig italienska. En fortlöpande kurs i detta ämne var alltså tillgänglig, och jag kom att tillhöra en liten grupp bestående mest av blivande sångpedagoger. Vår lärare var *Margaretha Holge*, en gladlynt, oerhört social person, alltid på gott humör. Hon levde ensam, hade i huvudsak varit verksam som översättare, och vi märkte snart att pedagogisk talang och läggning inte hörde till hennes främsta förtjänster. Hon var född 1898, så uppdraget på Ackis var en pensionärssyssla. Det var inte mycket italienska vi lärde oss, men vi blev vid flera tillfällen bjudna hem till henne i Vasastan, på glada italienska fester med pastarätter och annat läckert från det italienska köket, tillagat av hennes italienska hemhjälp, en italiensk kvinna som bott mycket länge i Sverige. Hos Margaretha Holge träffade vi flera av operans storheter: Helga Görlin, Kerstin Meyer och ett antal andra. Kerstin Meyer hade samma italienska hemhjälp som Holge, och språket de talade med henne var naturligtvis italienska. Men eftersom denna kvinna bott så länge i Sverige, hade hennes ordförråd blivit uppblandat med många svenska ord – som hon böjde enligt den italienska grammatikens regler. När det var dags för veckostädning brukade hon således säga:

*– Bisogna **dammasugáre** oggi!*

* * * * * *

Jag fick knappast några vänner på Ackis. Visst hände det ibland att jag gick tillsammans med en liten klunga andra elever och åt lunch eller drack eftermiddagskaffe någonstans i närheten av skolan – även då var det oftast i sällskap av sångpedagogstuderande. Till dem jag särskilt minns hör *Sten Neiker*, värmlänning som senare återvände till sin hembygd och blev sångpedagog på Musikhögskolan Ingesund i Arvika; liksom *Margaretha Schoerner*, som omsider under en tid skulle bli min dotter Cecilias privatsånglärare i Stockholm.

Av mina samtida kamrater i solosångklassen minns jag bara två: *Tom Sandberg*, bas, och *Anette Stridh*, sopran. Tom Sandberg hade inledningsvis samma sånglärare som jag, Hans Wihlborg, men bytte av okänd anledning till Arne Sunnegårdh. Efter avslutad utbildning på Ackis gick Tom vidare till Operahögskolan. Trots dessa båda utbildningar påbörjade han ingen sångarkarriär utan blev producent vid Sveriges Radios musikavdelning.

Anette Stridh minns jag särskilt av en anledning. Vi var en liten grupp elever från olika klasser på Ackis som beslöt oss för att gå en frivilligkurs för Dorothy Irving i konsten att ställa samman, presentera och genomföra ett konsertprogram. En övningsuppgift bestod i att sätta ihop ett program och presentera det muntligt inför gruppen. Mitt bidrag sågades längs med fotknölarna – inte av den diplomatiska Dorothy, men väl av den rättframma och uppriktiga Anette. Hon hade naturligtvis alldeles rätt i sin hårda kritik – jag

hade hållit ett tråkigt föredrag, inte en konsertpresentation. Anette har gått till historien som en av de yngsta som någonsin antagits vid Musikhögskolan. Hon var då sjutton år gammal. Precis som i visan.

Bland de studerande vid Ackis vid denna tid fanns också den smått legendariska och mycket säregna pianisten *Ann Mari Fröier*. Hon hörde till en betydligt äldre generation än de flesta av oss, född 1925. Det betydde förstås att hon redan hade sin egentliga utbildning och en del av sin karriär bakom sig, men nu hade hon återvänt till Ackis för att skaffa sig behörighet som pianopedagog. Först rätt långt senare fick jag veta mer om henne; inte minst fick jag tillfälle att konstatera vilken lysande musiker hon var – men också att hennes sjukdom, bipolärt syndrom, satt käppar i hjulet för en kvalificerad karriär som konsertpianist.

När hon nu åter var elev på Ackis, var hon tämligen nyskild från violinisten Gert Craaford och talade mycket upprört, vitt och brett, om detta uppbrott. Hon berättade också att hon konverterat till katolicismen, men det är mig inte bekant om hon förblev katolik livet ut. En lärare hon i sin ungdom haft i Tyskland hade sagt till henne:

– Fräulein Fröier, Sie haben alles – nur nicht die ***Konsequenz****!*

Sjukdomen med sina tvära pendlingar mellan depression och mani gjorde det omöjligt för henne att bygga upp en hållfast karriär som konsertpianist – trots att de musikaliska förutsättningarna fanns där till hundra procent.

Mig frågade hon en gång mycket ivrigt, om hon inte kunde få arbeta tillsammans med mig med romans- och liederrepertoar. Jag minns inte hur jag svarade, men jag kände intuitivt att det inte skulle ha fungerat. På något sätt slingrade jag mig ur erbjudandet.

Under mina kommande år vid Operan arbetade hon där som balettpianist. Många år senare, i februari 2014, gick jag till Konserthuset för att höra en hyllningskonsert till Herbert Blomstedt, med Blomstedt själv som dirigent. Det var då på dagen sextio år sedan han haft sin debutkonsert som dirigent för Stockholmsfilharmonikerna, och programmet var detsamma som då: Bachs ouvertyr nr 2 i h-moll, Beethovens första pianokonsert i C-dur, och Paul Hindemiths symfoni ”Mathis der Maler”. Solist i pianokonserten den gången, den 3 februari 1954, hade varit just Ann Mari Fröier. Nu, 2014, spelade svensk-amerikanske Garrick Ohlsson solopartiet. Rätteligen borde Ann Mari Fröier ha varit en av hedersgästerna i salongen denna afton, men så var uppenbarligen inte fallet. När jag satt mig tillrätta i min favoritsektion av salongen, på en av körläktarens sidor, såg jag strax att Ann Marie kom och satte sig snett bakom mig, på den översta stolsraden. En kort stund därefter hörde jag henne inbegripen i ett högljutt gräl med en av salongsvärdarna; det gällde tydligen hennes biljett och sittplats, men mer än så uppfattade jag inte. Före konsertens början hade hon dock fått en kort pratstund med Blomstedt.

Den sjuka, åldrade Ann Mari Fröier var förvisso inte särskilt ”salongsfähig”, men nog hade konserthusledningen kunnat visa henne litet mer uppmärksamhet vid ett tillfälle som detta. Mot slutet av hennes liv gjordes det TV-program om henne.

Vad gäller Hans Wihlborg har jag kommit att tänka på en kommentar någon fällde, jag har för längesedan glömt vem, när han eller hon hörde vem jag hade som sånglärare:

”Ja, han gör i varje fall ingen skada.” Så här i backspegeln kan jag se detta som en känga sparkad åt två håll samtidigt: mot Sunnegårdh, som otvivelaktigt – i första hand med själva sin sångteknik – vållade sångare skada, och mot Wihlborg, som måhända inte var den mest drivande och resultatinriktade bland sångpedagoger.

Terminerna gick. Någonstans halvvägs kom jag och Wihlborg fram till ett gemensamt beslut: att jag skulle gå över från baryton till tenor. Jag anskaffade Schuberts, Schumanns och Brahms Lieder i tenorsättning som komplement till de gamla som jag hade i barytonsättning. En och annan tenoroperaaria instuderades också. När lektionerna blev ren repertoarinstudering – och det blev de allt oftare – anlitade Wihlborg Britta Lignell som ackompanjatör.

Den självutplånande Britta Lignell – – det är dystert att tänka på vilken lysande karriär denna benådade musiker hade kunnat göra som ackompanjatör åt de största av våra sångare, helt i offentlighetens ljus. Istället framlevde hon sitt musikerliv i i det fördolda, i lektions- och övningsrummen i Ackis korridorer, i samband med provsjungningar, terminsprov och andra mer eller mindre interna framträdanden; ibland anlitades hon även av privata sångpedagoger. Hennes kunnande och kunskaper var enorma. Jag citerar ur Ann-Christine Biels minnesord över henne i DN (17.2.2002):

”Otaliga är historierna om hur Britta räddat sångare som drabbats av minnesluckor och hoppat över takter. Med sin enastående följsamhet var Britta alltid på samma ställe som den hon ackompanjerade. Knappt att sångaren själv märkte vad som hänt. Brittas undervisning präglades av hennes passion för musiken och de stora mästarna.”

Jag har ofta tänkt på henne genom alla år som gått sedan dess.

Under denna dystra höst, då jag skulle försöka uppamma glädje och entusiasm inför de påbörjade sångstudierna samtidigt som jag sökte hantera sorgen efter Mamma och oroades över min sjuklige far som satt i sitt valv hos Birgittasystrarna i Djursholm, över det magasinerade barndomshemmets framtid, över min egen framtid, över det allra mesta, inträffade något som likt en skänk från ovan lättade en mycket stor del av min börda. En ung kvinna från Ullared i Halland, Ina Nilsson, fil.kand i idé- och lärdomshistoria (student hos både Henrik Sandblad och Sven-Eric Liedman) och litteraturvetenskap samt journalistutbildad vid Journalisthögskolan i Stockholm, hade varit Pappas patient i Vadstena under en tid då hon arbetade vid redaktionen på Vadstena-Skänninge Tidning. Jag minns henne från denna tid, hur vi ibland möttes i dörren och växlade några ord. När Mamma var död kom hon till begravningen. Man hade kunnat tycka att detta var litet märkligt – jag tror inte Mamma heller hade mer än mött henne i dörren några få gånger och bytt ett par ord med henne – men i själva verket kändes det inte alls främmande eller förvånande, och jag minns alldeles särskilt de rader av Erik Axel Karlfeldt som hon skrivit på kortet till den blomsterbukett hon lagt vid Mammas kista:

Giv oss ett bröst att luta vid,
när glädjen vänds i nöd.
Giv oss en tro att sluta vid
tryggt i den mörka död.

Ina var 25 år yngre än Pappa. Litet senare denna höst, då Pappa flyttade till Birgittasystrarna i Djursholm, flyttade Ina till Göteborg där hon blev lärare i svenska för invandrare på Folkuniversitetet och rätt snart avancerade till studierektor. Det stod klart för mig någon gång i adventstid att hon och Pappa nu var ett par och planerade för en framtid tillsammans. Strax före jul flyttade Pappa till Inas lilla lägenhet på Guldheden i Göteborg. Kort tid efter nyåret 1969-1970 lyckades de anskaffa en fyrarums hyreslägenhet i Masthugget, med en storartad utsikt över Göteborgs hamninlopp. Mitt magasinerade barndomshem återuppstod nu där i levande form, inte långt från de kvarter där min mormors far lektorn Janne Thudén hade bott som pensionär och änkeman. Litet senare samma vår gifte de sig, Pappa och Ina. Det nya hemmet, här vid Göta älvs mynning ut i havet, blev min fasta replipunkt under de knappa åtta år som Pappa hade kvar att leva – på somrarna, i samband med helger etcetera.

Ordet depression har nämnts några gånger i det föregående. Jag skall inte upprepa det till leda i fortsättningen. Det känns dock angeläget att sätta namn på ett ofrånkomligt faktum, att depressionen bildar ett slags klangbotten till mycket av mitt liv och min tillvaro, vid denna tidpunkt liksom tidigare och längre fram i tiden.

Första studieåret förlöpte ungefär som de kommande. Jag gick omkring som instängd i ett slags bubbla – det som fanns därutanför var inte riktigt verkligt. Och det fenomenet har jag inte upplevt bara där; det har följt mig genom livet, kortare eller längre tider, alltsedan barndomen: jag ser och hör det som finns och händer därutanför, men själv är jag inte där, jag är någon annanstans.

Jag tog mina lektioner hos Hans Wihlborg, jag sjöng litet i ensemble, jag lyckades till och med få en mindre stipendiesumma efter en provsjungning inom ramen för utdelningen av det stora Jenny Lind-stipendiet, men detta mindre stipendium kom från någon av Akademiens övriga fonder.

* * * * * *

När sommaren 1970 kom hade jag ytterligare en liten extrasumma pengar; den kom mig till del efter arvskiftet och försäljningen av radhuset i Vadstena. Detta kapital, om man nu kan kalla det så, borde jag förstås hellre ha lagt undan och sparat. Men i varje fall det lilla stipendiet var ju avsett för sånglig-musikalisk förkovran. Jag bestämde mig således för att resa till Wien i början av juni. Wiener Festwochen pågick, och ett stort Beethovenjubileum – 200-årsminnet av Beethovens födelse – firades.

Att åka tåg genom Europa var, som tidigare nämnts, billigt för en student vid denna tid. Wien var ännu inte heller särskilt dyrt att semestra i, om man hade måttfulla anspråk. Man kunde bo billigt på en enkel *Pension* och äta billigt på enklare *Gaststätten*, och kvaliteten på maten var hög, där såväl som på dyrare restauranger. Öl och vin på daglig basis var fullt överkomligt även för en studentbudget – men för mig med min slarviga överkonsumtion naturligtvis helt fördärvligt.

Jag satt mig alltså genom Europa, dag som natt, i dagkupé – ligg- eller sovvagn hade jag inte en tanke på. Dryga två veckor hade jag bestämt mig för att tillbringa i den klassiska musikens hemstad. Den första veckan bodde jag på ett pensionat i närheten av

Ostbahnhof, dit jag anlänt med tåget. Längre kunde jag inte stanna där på grund av pensionatets bokningar, så jag gav mig iväg från det första logiet, Pension Schönbrunn, och fann en ännu enklare och billigare inkvartering på ett ställe med det förpliktigande namnet Pension Mozart. På grund av hög beläggning fick jag ett mycket trångt och litet rum, utan rinnande vatten, men slapp i gengäld extra billigt undan. Båda pensionaten finns kvar, med samma namn och på samma plats, men idag ombyggda och med fullt modern hotellstandard.

Den första måltiden jag intog i Wien – i ett kafé på Westbahnhof – bestod av *Champignons Gebacken*, skivade champinjoner som doppats i vispat ägg, ströbröd, salt och peppar samt friterats, och därtill en remouladsås, en skiva bröd och *ein Viertel Weisser.* Det sistnämnda är vitt vardagsvin serverat i en remmare av ett slag som fanns på i stort sett alla restauranger och kaféer i staden och som jag många år senare inhandlade ett halvt dussin av på Åhléns varuhus i Stockholm. Champinjonrätten har jag efter det inspirerande besöket i Wien själv lagat många gånger hemma – dock inte friterad utan stekt.

Det blev två veckor av *flanerande*. Inte en enda gång tog jag buss eller spårvagn utan förflyttade mig överallt till fots, försedd med en väderbeständig karta över Wien, inhandlad på Hedengrens bokhandel vid Stureplan i Stockholm.

På Wienbesökets andra dag, när jag utan något bestämt mål vandrade längs Ringstrasse – den cirkelformade gatan som omger vad som efter de massiva bombningarna i slutet av andra världskriget återstår av det riktigt gamla Wien – slank jag in i det stora *Rathaus*, där det pågick en Beethovenutställning. Inspelad Beethovenmusik strömmade genom högtalarna. När man började spela *Missa Solemnis*, slutade jag se på utställningen och satte mig istället ner på en bänk och lyssnade; ljudåtergivningen var bästa tänkbara Hi-Fi. Hela verket spelades, och jag kunde ingenting annat än bara lyssna, från början till slut. En underbar introduktion till musikens Wien.

På Staatsoper lyckades jag, märkligt nog, få biljett till inte mindre än tre olika föreställningar. Visserligen bara ståplatser, men det passade min reskassa bra och var då, när jag var 24 år gammal, fullt fysiskt möjligt utan ens nämnvärd trötthet. De tre föreställningarna jag fick uppleva var *Salome*, *Tannhäuser* och *Flygande Holländaren*.

I Salome sjöngs titelrollen av Anja Silja, den tyska dramatiska sopranen med finska rötter på fädernet. Vad som förvånade mig, och i någon mån även störde mig, var att hon inte använde klassiskt tyskt *Bühnenaussprache*, utan sjöng den tyska texten med kraftigt skorrande tungrots-r. Wieland Wagner, som hon haft en romans med ända till hans död, hade gjort regin och scenografin 1965, året innan han avled i lungcancer.

I Tannhäuser sjöngs Elisabeth av den amerikanska, alltför tidigt bortgångna sopranen *Claire Watson*, som nu stod på höjden av sin karriär. Den 59-årige tenoren *Hans Beirer*, som sjöng titelrollen, torde däremot ha närmat sig slutet av sin sångarbana. Ett par andra kända namn i rollistan var Eberhard Wächter (Wolfram von Eschenbach) och Anton Dermota (Walther von der Vogelweide). Regi och scenografi hade, liksom Salome, redan några år på nacken och var gjorda av Herbert von Karajan, dirigenten som ville etablera sig som operakonstens universalgeni. Det var dock inte han utan *Ernst Märzendofer* som stod på dirigentpulten.

Vid en av dessa operakvällar på Staatsoper, Tannhäuserföreställningen, inträffade något totalt överraskande och överrumplande. I en paus, då jag stod vid ett räcke i en av foajéerna, såg jag plötsligt snett framför mig systrarna Ingegärd och Marianne Franzén, kör- och skolkamraterna från Östersund (omnämnda i det föregående). De hade kört tillsammans ner till Wien i Ingegerds bil, i samma syfte som jag: att uppleva musikstaden Wien under festspelsveckorna. Det skulle ha känts väldigt egendomligt att efter detta sammanträffande bara skiljas åt. Vi bestämde alltså att ses igen under besöket i Wien. Och här frågar jag mig själv som så många i vår tid: Hur gjorde vi när det inte fanns mobiltelefoner? Jag minns i varje fall inte hur vi gjorde denna gång. Antagligen bestämde vi noggrant plats och klockslag då vi skulle ses igen nästföljande dag.

Vi besökte tillsammans nästa kväll en uteservering i *Stadtpark*, intill en estrad där en liten orkesterensemble spelade dansant musik av Straussfamiljen och de andra wienska valstonsättarna, traditionsenligt under ledning av en *Stehgeiger*[26]. Professionella dansare framträdde och visade hur det egentligen skulle gå till. Därefter, när stehgeigern pålyst *Allgemeiner Tanz*, var det läge för mig att i tur och ordning – vilken, minns jag inte – bjuda upp de Franzénska systrarna på dansgolvet.

Jag kan inte hålla med dem som tycker att den wienska Straussmusiken skulle vara uttryck för verklighetsflykt eller bara en tillfällig injektion med sorglöshetens opium. Den som lyssnar med ett känsligt öra märker också stråket av vemod, rentav sorg – det gäller inte minst just valserna. De skapades i ett Habsburgrike som hade föraningar om att dess undergång nalkades. Riken förgår men musiken består.

En eller ett par dagar senare var det dags för det tredje och sista evenemanget i Ingegärd och Marianne Franzéns sällskap. I en kyrka i Mödling, söder om Wien, skulle man framföra Beethovens Missa Solemnis. Det skedde i anslutning till det pågående Beethovenjubileet, och Mödling var en liten stad där Beethoven ofta tillbragte sina somrar och där också bland annat Missa Solemnis kom till. Vi åkte till Mödling i Ingegerds bil. Kyrkan var praktiskt taget fullsatt när vi kom fram, men vi fick ståplatser och en underbar Beethovenkonsert.

Jag gjorde två talteaterbesök i Wien, båda med svensk anknytning. Inom ramen för en teaterfestival i anslutning till Wiener Festwochen genomförde Dramatiska Teatern i Stockholm detta år ett gästspel i Wien med Strindbergs *Ett drömspel* i Ingmar Bergmans regi. Wien är en teaterstad i lika hög grad som en opera- och musikstad. Gästspelet ägde rum på *Akademietheater*, som är den mindre scenen i anrika *Burgtheater* vid Ringstrasse. Föreställningen simultantolkades, och skådespelarnas repliker kunde följas via hörlurar som delades ut till alla de icke svensktalande teaterbesökarna vid ingångarna till teatersalongen. Gästspelet hade föregåtts av mycket uppmärksamhet och stort intresse hos publiken i Wien, vilket utan tvivel främst berodde på Bergmans internationella berömmelse. Då jag ett par dagar innan åt lunch på Wiens äldsta restaurang, den folkliga *Griechenbeisl* i Wiener Altstadt, kom jag att dela bord med ett äldre tyskt par från Bayern som jag kom i mycket gott samspråk med. De kände förstås till Bergman men även det kommande gästspelet på Akademietheater.

26 En dirigent som själv spelar fiol, stående framför orkestern, och vid behov dirigerar med stråken.

Litet stolt kände man sig onekligen som svensk teaterbesökare i Wien denna kväll, över Strindbergs dramatik, över Ingmar Bergmans gärning som regissör inom filmen och på teaterscenen, och över de gästande Dramatenskådespelarnas konstnärskap. Föreställningen gjorde verkligen succé hos den kräsna Wienpubliken, och i den svenska databasen över Ingmar Bergmans konstnärliga gärning kan man läsa:

”Bergman överraskade vid presskonferensen i Wien de samlade journalisterna med sin avväpnande humor. Han talade bland annat om sin hat-kärlek till Strindberg, sin önskan om att sätta upp Trollflöjten, och sin plan att i framtiden ägna sig åt filmkomedi, eftersom ’livet är så sorgligt, människor har inget att skratta åt’.

Bergmans internationella rykte och Strindbergs namn bidrog utan tvekan till gästspelets stora publik. Nästan alla recensioner utsåg Drömspelet till teaterfestivalens höjdpunkt. Den betraktades som en helt ny Strindbergläsning och dekorens enkelhet och den professionella ensemblen hyllades.”

Under Dramatengästspelets dagar stötte jag flera gånger på flanerande Dramatenskådespelare i stadens vimmel, däribland Allan Edwall, Kristina Adolphsson och – ensam på en uteservering – Ulf Johansson. (Mitt intryck är att Ulf Johansson alltid var litet av en ensamvarg.)

Därutöver besökte jag en liten privatteater, har glömt vad den hette och var den låg, där man gav en lättsam amerikansk komedi. Det som lockade mig att gå dit var inte ett omättligt intresse för lätta amerikanska komedier, utan namnet på en av huvudrollsinnehavarna: *Ulla Jacobsson*.

Jag gissar att Ulla Jacobsson satt i Akademietheaters salong någon av kvällarna under Dramatengästspelet och att hon passade på att träffa några av sina gamla svenska skådespelarkolleger och inte minst Ingmar Bergman, som hade regisserat hennes sista stora svenska film, *Sommarnattens leende*.[27] 1957 hade hon flyttat till Wien, som blev basen för hennes fortsatta skådespelarkarriär, med både tyska, engelska och franska filmer. Tre gånger var hon gift, alla tre gångerna med österrikare.

Den amerikanska komedin gjorde inget större intryck på mig, och Ulla Jacobsson har utan tvivel haft många tacksammare roller att spela, på både teater och film. Men jag ville inte missa tillfället att uppleva henne live på en teaterscen. Hennes tyska var välartikulerad men hade en omisskännlig och i mitt tycke alltför uttalad svensk accent. Ulla Jacobsson blev bara 53 år gammal. 1982 dog hon i skelettcancer. Sitt sista vilorum fick hon på Zentralfriedhof i Wien, liksom Beethoven, Brahms, Schubert, Arnold Schönberg och Curd Jürgens.

Jag vallfärdade till de musikhistoriska minnesplatserna: Mozarthuset, Haydnhuset, Beethovenhuset, Schuberthuset, lägenheterna där de respektive tonsättarna hade bott och verkat. Men de var inredda som rena museimiljöer, med montrar innehållande manuskript, bilder, minnesföremål och ett och annat porträtt. Inga försök att återskapa personernas hemmiljöer – så som t.ex. i Strindberghuset på Drottninggatan i Stockholm

27 Även om de flesta svenskar kanske i första hand förknippar henne med filmen *Hon dansade en sommar*, som efter sin premiär 1951 blev smått skandalomsusad – i det då ännu ganska pryda Sverige.

eller Rembrandthuset i Amsterdam. Och så tycks det ha förblivit. I Beethovenmuseet inhandlade jag en liten vacker utgåva av Beethovens *Heiligenstädter Testament*, brevet han skriver till eftervärlden 1802, i förtvivlan över sin tilltagande dövhet och i övertygelsen att hans död är nära förestående. Boken innehåller, förutom själva brevet, en del annan Beethovenkorrespondens samt det handskrivna Heiligenstädtertestamentet i faksimil, instucket i en ficka på insidan av bakre pärmen. Den är ett kärt minne från de två veckorna i Wien.

Vad som än idag förvånar mig är att man aldrig inrett något Brucknermuseum i den flygelbyggnad till Schloss Belvedere, där Anton Bruckner levde och verkade de sista åren av sitt liv och där han även dog. En minnesplakett på väggen, det är allt. Kanske är detta en bekräftelse på vad som sagts och skrivits om Bruckner i olika sammanhang: att han, trots det faktum att han levde och verkade i Wien i nästan trettio år, ändå alltid av wienarna betraktades som en utsocknes. Han kom från en enklare, rustikare bakgrund i Oberösterreich och tillägnade sig aldrig wienarnas eleganta manér och sociala vanor. I det avseendet kan han visserligen jämföras med både Beethoven och Brahms, men Bruckner drog sig nog självmant undan det borgerliga sociala livet i de sista habsburgarnas Wien. Hans liv bestod av att skapa gudomlig musik och att undervisa, och i övrigt upptogs det av en intensiv och djupt katolsk, i det närmaste asketisk fromhet.

Även till Schönbrunn, den gamla habsburgska kejsarfamiljens sommarresidens, gick jag till fots, fram och åter, ett gott stycke utanför staden. Guidade turer följde jag givetvis alltid på tyska. Detta betydde dock i de flesta fall *wienerisch* – eller näst intill. I rokokopalatset Hofburg vid Ringstrasse, i våningen där kejsarinnan Elisabeth, alias *Sisi*, bodde, finns den omskrivna ribbstolen, antagligen av samma slag som infördes i Sverige genom Linggymnastiken vid ungefärligen samma tid. Kejsarinnan hade varit ”*seahr spoartlich*” och ”*füer die schlanke Linie woar dös*”, var guidens korthuggna kommentar till detta föremål.

Musikvereinsaal fick jag ett tillfälle att uppleva under konsert, fast återigen med ståplats längst bak. I programmet ingick en Bach-kantat, har glömt vilken, och höjdpunkten var att få höra *Hermann Prey* som solist.

Jag tog farväl av Wien men gjorde på hemvägen några dagars avstickare till Bayreuth. Ännu vid denna tid var jag en ganska ivrig Wagnerbeundrare och ville passa på att uppleva den miljö där Wagner levat och verkat.

Villa Wahnfried var på den tiden inte öppen för visningar; den betraktades av Wagnerfamiljen fortfarande som privatbostad, fastän ingen av dem bodde där, utan i en angränsande byggnad. Det enda man då hade tillgång till var den lilla parken strax bakom, där Richard och Cosima Wagner ligger begravda, under en stor, rektangulär stenplatta utan namn. När jag gick förbi Villa Wahnfried, kom ett par personer just ut från huvudentrén. En av dessa var en äldre kvinna som liknade Wagners svärdotter *Winifred*, så som jag sett henne på foton. Hon levde vid denna tid ännu och var vid god hälsa, så det kan mycket väl ha varit hon. På grund av sitt förflutna som aktiv nazist och nära förtrogen med Hitler, och på grund av att hon aldrig ändrat uppfattning – hon var ända till sin död övertygad nazist och antisemit – hade sönerna Wieland och Wolfgang mer eller

mindre belagt henne med munkavle efter kriget. Hon var närvarande vid föreställningarna, väl dold i en särskild loge, och var strängt förbjuden att beblanda sig med publiken.

Huvudmålet för besöket i Bayreuth var självfallet *Festspielhaus*, uppe på ”den gröna kullen”. Festspelen låg ännu några veckor framåt i tiden – och jag har aldrig, vare sig förr eller senare, haft en tanke på att försöka vara med om dem. Det var själva teaterbyggnaden jag ville se, och så skedde också, under mycket sakkunnig guidning. Att en stund ha fått stå nere i det osynliga orkesterdiket, ”der mystische Abgrund”, och på den historietyngda scenen, och gå runt i den amfiteater-formade salongen med den oöverträffade akustiken – det var för mig mer värt än alla Bayreuthfestspel tillsammans.

Från de intilliggande byggnaderna kunde man höra, genom de öppna fönstren, hur det pågick repetitioner som bäst.

Några saker har både opera- och konsertpubliken över hela världen Wagner att tacka för:

1. Det skall vara släckt i salongen under föreställningen – i konsertsalen gäller nedtonad belysning.

2. Man skall bygga operahus så att akustiken fördelas så jämnt som möjligt i salongen – gäller även konsertsalar.

3. Man skall bygga operahus så att sikten inte är skymd på något enda ställe i salongen – gäller även konsertsalar.

Det förstnämnda slog igenom ganska snart och hör till självklarheterna överallt i opera- och teatervärlden. Det övriga gäller vid nybyggen men är svårare att korrigera i gamla teater- och konserthusbyggnader.

Festspelstraditionen i Bayreuth är helt unik i världen, men jag vill i varje fall inte påstå att den är unik på ett odelat positivt sätt. Av den ”folkteater” som Wagner drömde om har blivit en exponeringsplats för jetsetare i smoking och lyxkreationer, och bland dem som visar upp sig där är inte alla med nödvändighet intresserade av Wagner eller opera eller musik överhuvudtaget. Det vilar också något osunt över själva Wagnerkulten, och inte minst absurd är den rådande ”ärftliga monarkin” i festspelens ledning. En av Wagners båda sonsöner, möjligen var det Wieland, sade för längesedan, att festspelen kan ledas av en Wagner så länge som det finns ”ein fähiges Kopf” i familjen. Men hur avgörs det? Risken är påtaglig att familjen fortsätter att leda festspelen långt efter att tillgången på ”fähige Köpfe” bland Wagnerättlingarna har upphört.

Det råder också inom Wagnerfamiljen välförståeliga motsättningar – och även djupa konflikter – ifråga om festspelens inriktning, ledning och karaktär. Wielands dotter Iris Wagner (1942-2014), som många hade önskat se som ledare i Bayreuth, kritiserade kommersialiseringen kring festspelen och Wagnerminnena. Den hårdaste och mest skoningslösa kritiken har kommit från Wolfgang Wagners son Gottfried Wagner, främst i hans bok ”Wer nicht mit dem Wolf heult” (2010). Han har tagit avstånd från festspelskonceptet och från sin farfarsfars verk helt och hållet.

Hur som helst, förr eller senare måste Bayreuthfestspelen få såväl ny ledning som ny karaktär.

* * * * * *

Det var nu dags att åka hem – vad nu än ”hem” betydde för mig. I Göteborg fanns mitt återuppståndna barndomshem, med alla de ting jag kände igen. I Stockholm betydde ”hem” ett hyresrum – noga räknat sju olika mellan 1967 och 1974, då jag fick hyreskontrakt på en liten etta på Kungsholmen. Och så betydde det mina vänner och släktingar.

Studieår nummer två på Ackis. Och studieår nummer tre. – – –

Jag tänker ibland på en sketch med Hasse Alfredson, där Hasse är en man i så där 70-årsåldern som fortfarande går i skolan. Orsaken till detta extraordinära förhållande är att han alltid fått så dåliga betyg att han blivit tvungen att gå om klassen, om och om igen, år efter år. Och nu sitter han, på sin ålders höst, den evige kvarsittaren, fortfarande kvar i skolan, och berättar om sitt oändligt långa liv som skolelev:

”Matte är jag dålig på, och historia är jag dålig på, men geografi – DET är jag dålig på!”… och så vidare.

Temat är besläktat med både Strindbergs *Drömspel*, Kafkas *Slottet* och Becketts *I väntan på Godot*: ett mål som aldrig uppnås utan till sist löses upp, som ett moln eller ett dimstråk. Under de tre åren på Ackis befann jag mig i alla dessa tre berättelser samtidigt.

Två på varandra följande förälskelser tog också sin början och nådde sitt slut under dessa år.

Den tid som inte ägnades åt studierna på Ackis tillbringade jag i den estniska ortodoxa kyrkan på Västra Trädgårdsgatan, där jag så småningom tog över uppgiften som kantor (från Klaudia Nael), vilket innebar att leda den lilla körensemblen på fyra-fem personer genom söndagens liturgi. Jag tillbringade tid hemma hos prästparet Arbo och Klaudia Nael i deras hem i Blackeberg. De blev, i en god mening, mina nya, ställföreträdande föräldrar; det fanns hos dem ett generöst hem som stod öppet för mig i både glädje och sorg.

Arbo – eller fader Arkadi, som han officiellt tilltalades som präst – hade fått en tämligen elementär utbildning vid det ortodoxa prästseminariet i Petseri i östra Estland[28]. Han var född 1917, året före landets självständighet från Ryssland, vilket innebar att han, i likhet med Klaudia, aldrig hade lärt sig ryska. Förutom estniska talade han en stapplande svenska men förstod talad och skriven svenska utan problem. Vi hade aldrig några

28 Seminariet hade tillkommit under andra hälften av 1800-talet för att utbilda estnisksspråkiga ortodoxa präster. Bakgrunden till detta var en ortodox väckelse bland landets lutherska majoritetsbefolkning; hela byar konverterade och byggde om de ortodoxa bykyrkorna från lutherska till ortodoxa. Hur denna väckelse uppkom får man olika förklaringar till. En är att de ryska myndigheterna lovade bönderna gratis odlingsmark ifall de konverterade. En annan är att det lutherska prästerskapet till största del rekryterades från landets tysktalande minoritet. Flertalet av dessa talade ingen eller mycket dålig estniska, vilket vållade missnöje hos den estnisktalande majoriteten, och de vände sig till ortodoxin istället. Huruvida någon av dessa förklaringar alls stämmer, är ovisst. I vilket fall som helst är det ett ämne som borde utforskas mer ingående, eftersom händelsen i sig är mycket anmärkningsvärd. Inom ett par generationer växte andelen estnisktalande ortodoxa från noll till runt sjutton procent av befolkningen.
Resurserna vid seminariet var begränsade, och fader Arbo berättade för mig att studielitteraturen mest bestod av stenciler med översatta utdrag ur ryska teologiska läroböcker.

problem med att kommunicera. Hans förening av ödmjukhet och fast, rakryggad hållning gjorde outplånliga intryck på mig. Klaudia, som talade svenska perfekt, var en glad, livsbejakande och humoristisk människa – och med mitt matintresse uppskattade jag mycket hennes utsökta kokkonst.[29]

Och mycken tid tillbringades, som sagt, hos Wolmar Holmström, vid dubbelskrivbordet, med översättning och allt möjligt redaktionsarbete.

EN RESA I ÖSTER

Året var 1972. Nu låg den ofrånkomliga inkallelsen till vapenfri tjänstgöring på mitt bord. Men den skulle inte påbörjas förrän senare fram på sommaren.

Jag kunde ha gått ytterligare ett år på Ackis, efter fullgjord vapenfri tjänst, men valde att sätta punkt här. Ackis hade blivit en återvändsgränd, men åren där skulle ändå så småningom visa sig inte ha varit helt förspillda.

De två ortodoxa församlingar som jag lärde känna bäst i Stockholm var Helige Nikolai estniska ortodoxa församling, som jag tillhörde och var verksam i, och Kristi Förklarings ortodoxa församling, känd som ”Ryska kyrkan”, på Birger Jarlsgatan 38 (i souterrängplanet i ett hus där församlingens kyrkoherde också hade sin tjänstebostad). Men vid denna tid etablerades efter hand, i Stockholmsregionen och i andra delar av landet, ett flertal nya ortodoxa församlingar till följd av nyare invandring, flykt undan politisk förföljelse och så vidare. Detta följde det vanliga mönstret: varje nationell eller etnisk grupp för sig, med eget prästerskap, och organisatoriskt bunden till hemlandets ortodoxa kyrkoledning. Men inte så sällan kunde en och samma etnisk-nationella grupp av rent politiska skäl vara splittrad på två olika församlingar, underställda olika kyrkoledningar. Ett kaos som hela tiden växt och förvärrats och som kännetecknar den ortodoxa kyrkogemenskapen i världen i stort – i den mån man överhuvudtaget kan tala om en ”gemenskap”. Ett lika avskräckande som talande exempel är när det vid något tillfälle, på en mindre ort i landet, visade sig att det på en och samma söndag skulle hållas ortodox gudstjänst samtidigt i tre olika lånade lokaler, av tre olika tillresta ortodoxa präster, för tre olika etniska-nationella ortodoxa grupper av högst varierande storlek.

Hur som helst; vid denna tid kom jag att genom en gemensam bekant lära känna kyrkoherden i den nybildade rumänska ortodoxa församlingen i Stockholm, en man i 60-årsåldern vid namn *Alexandru Ciurea*. Han hade alltså större delen av sin prästerliga bana bakom sig; det stod ganska klart att detta skulle bli några få år av tjänstgöring innan det var dags för honom att pensioneras och återvända till hemlandet. Han var gift men hade inga barn.

Fader Alexandru stack ut bland det ortodoxa prästerskapet i Stockholm på flera sätt. Han röjde en nivå av bildning och intellektuella kvaliteter som man saknade hos de flesta av hans kolleger. Han var disputerad kyrkohistoriker och hade varit lärare vid flera teologiska läroanstalter i hemlandet. Det fanns ett drag av ”västorientering” i fader

29 Hon lade märke till min förmåga att identifiera smaker och kommenterade: ”Thomas kan man aldrig lura!” Jag lärde mig av henne bl.a. att om man blandar hälften surkål med hälften vanlig kokt kål (kokt i buljong) får man en fulländad kålrätt.

Alexandrus sätt att uppträda och även i hans sätt att förrätta den ortodoxa gudstjänsten. Eftersom han under några år i slutet av 1930-talet hade studerat vid den katolska teologiska fakulteten i Strasbourg i Frankrike, förekom det spekulationer om att han ursprungligen skulle ha varit präst i den ”grekisk-katolska” kyrkan i Rumänien, det vill säga den del av den katolska kyrkan som använder ortodox rit och som i praktiken blev förbjuden av den rumänska kommunistregimen efter andra världskrigets slut, men för det fanns inga belägg.

Han hade ett förfinat väsen, han var stillsam, älskvärd, vänlig och respektfull och mycket lyhörd för den han talade med. Han språkkunskaper var begränsade till rumänska och franska. Våra samtal fördes således på franska, vilket fungerade förvånansvärt bra. Franskan har aldrig hört till mina bästa språk, den är för mig i första hand ett ”läs-språk” och då mest ifråga om facklitteratur. Men med den lugna, välartikulerade franska som fader Alexandru talade hade vi inga språksvårigheter. Han var mycket angelägen om att understryka att rumänskan är ett *romanskt* språk. Då vi jämförde rumänskan med italienskan, berättade han – med glimten i ögat – att man i Rumänien brukar säga att ”italienskan är dålig rumänska”. Under sina år i Sverige tillägnade han sig dessutom grundläggande kunskaper i svenska. När han så småningom slutat sin tjänst och återvänt till Rumänien, sände jag honom några rader som tack och hälsning, jag minns inte på vilket språk – men till svar fick jag ett vykort med några rader på svenska. Det slutade med orden:

”Jag aldrig skall glömma er.”

Tanken på att bli präst – eller med litet frommare och mer teologiskt språk ”prästkallelsen” – hade svävat över mitt huvud likt en envis drönare ända sedan de tidiga tonåren. Ibland hade jag lockat drönaren närmare till mig, ibland hade jag försökt jaga bort den med all kraft. Nu gjorde den sig påmind igen, och jag ville sondera vilka möjligheter jag skulle kunna ha att få en ortodox prästutbildning.

Fader Alexandru föreslog därför, att jag nu på försommaren skulle åka ner till Bukarest, bo c:a två veckor som gäst i det rumänska ortodoxa patriarkatets gästhem och bli förevisad, på ort och ställe, den teologiska högskolan, officiellt kallad *den teologiska fakulteten*[30], där präster utbildades (undervisning pågick även under en del av sommaren), och andra kyrkliga institutioner. Bara resa och kost skulle jag stå för själv, mitt logi skulle vara gratis. Märkligt hade det varit om jag inte tackat ja till detta erbjudande. Fader Alexandru skrev ett handskrivet introduktionsbrev som jag fick i min hand. Han aviserade inte min ankomst i förväg; introduktionsbrevet skulle fullt ut bana väg för mig när jag var på plats i Bukarest.

Den politiska situationen var jag fullt medveten om. I Rumänien härskade den hårdnackade kommunistiske diktatorn Nicolae Ceauşescu, som dock hade distanserat sig från Sovjetunionen och Warszawapakten och – vilket trots allt hedrade honom – vägrat delta i invasionen av Tjeckoslovakien 1968. Till skillnad från Sovjet och dess satellitstater var han också angelägen om att försöka ha goda relationer med västvärlden. I detta

30 Benämningen ”fakultet” hade skolan kvar sedan den tid då den var en del av universitetet i Bukarest. Vid kommunisternas maktövertagande efter andra världskriget skildes den från universitetet och blev helt självständig, men efter 1990 har den åter inlemmats som fakultet inom universitetet.

förhållande ingick att svenskar och en rad andra västländers medborgare inte behövde söka visum för inresa som turister i Rumänien utan bara behövde visa upp giltigt pass. För genomresan genom DDR, Tjeckoslovakien och Ungern krävdes det däremot så kallat transitvisum: ett separat papper och en stor maffig stämpel i passet.

Det blev på nytt en resa med tåg ner genom Europa, i sittvagn, men denna gång i östlig riktning. Jag reste den kortaste vägen, vilket innebar att jag hade att passera DDR, Tjeckoslovakien och Ungern innan jag nådde resans mål. Tåget avgick från Stockholms Central på förmiddagen, direkt till Östberlin. Morgonen därpå anlände det till Trelleborg och rullades ombord på färjan till Sassntiz, varifrån det fortsatte till Ostbahnhof i Östberlin, där resans enda tågbyte skedde. Det blev det långvarigaste tågbyte jag någonsin gjort, såvitt jag kan minnas. I åtta timmar fick jag vänta på tåget som skulle föra mig vidare direkt till Bukarest.

Det blev åtta timmar av förvirrad väntan. Förvirrad, eftersom jag inte hade en aning om vad mitt enkla transitvisum berättigade mig till. Hur långt från Ostbahnhof hade jag rätt att förflytta mig? Hade jag kunnat göra en liten rundtur i Östberlin på egen hand? Eller måste jag stanna kvar på järnvägsstationen hela tiden? Min Mamma skulle naturligtvis igen ha frågat mig: ”Har du inte mål i mun?” Vilket jag naturligtvis hade, och liksom några år tidigare hos Järnmarks på Kommendörsgatan i Stockholm hade jag kunnat få utmärkt användning för min obehindrade tyska. Säkert hade någon myndighetsperson – polis eller annan – på Ostbanhof kunnat ge mig klart besked. Men jag nändes inte.

Jag dristade mig att promenera litet av och an längs de angränsande gatorna, och jag tog mig ända fram till den stora Karl-Marx-Allee, där jag vandrade litet fram och tillbaka. Men inte längre än så.

Vad som slog mig särskilt under dessa gråtrista åtta timmar var de uniformerade personernas allestädesnärvaro och vanliga, civila människors mycket knapphändiga närvaro.

När jag framåt kvällen klev ombord på tåget som hade Bukarest som slutstation, hade jag två nätters och en dags resa framför mig, i samma tågkupé. Det blev längre uppehåll vid centralstationerna i städer som Prag och Budapest. Rakt genom det gamla sovjetiserade Östblocket. Enkla, billiga måltider fanns att tillgå i restaurangvagnen ombord. Inte bara biljetter, pass och visum kontrollerades vid gränsövergångarna, utan tullmyndigheterna hade också sitt jobb att sköta – även i förhållande till passagerare som inte skulle sätta sin fot i landet. Ren surrealism uppstod när den tjeckiske tullkontrollanten skulle rota igenom min resväska in i minsta skrymsle. Där fanns inte mycket innehåll att granska, men proceduren tog likväl en god stund. Särskilt misstänksam såg han ut när han fann min bibel. Han började bläddra i den och upptäckte den lilla Kristusikonen som jag klistrat in på ett av försättsbladen. Sedan höll han upp min svenska bibel i ett fast grepp, pekade på ikonen, spände ögonen i mig och frågade med sträng röst:

– *Christian?*

– *Yes, Christian!,* svarade jag.

Varpå han efter några ögonblicks tvekan lämnade tillbaks den statsfientliga boken till mig och fortsatte sin visitationsrunda.

* * * * * *

Vid kl 10 förmiddagen lokal tid, när jag tillbringat två nätter ombord på tåget från Berlin, blev jag väckt av en tågstädare. Jag sov djupt efter den obekväma resan, där folk högljutt stigit av och på dygnet runt. Tåget stod stilla och alla övriga passagerare hade redan stigit av. Jag var framme i Bukarest.

På ett café i centralstationens närhet åt jag en spartansk frukost, letade sedan rätt på en taxi och följde fader Alexandru Ciureas instruktioner. Jag hade lärt mig uttala adressen till det ortodoxa patriarkatet på rumänska men hade den också nedskriven på en lapp.

Väl framme vid den vackra patriarkatsbyggnaden steg jag in genom porten och hamnade i en stor vestibul med höga väggar som var prydda, från golv till tak, med muralmålningar i bysantinsk ikonstil. Till min förvåning upptäckte jag att en av dessa målningar var ett porträtt i helfigur av patriarken *Justinian*, som då ännu levde och var i tjänst i sitt ämbete. Visserligen var han en levande legend, en kyrkoledare som lyckats nå fram till ett *modus vivendi* för sin kyrka i ett land med en militant ateistisk regim, där alla kristna och troende av alla konfessioner betraktades som potentiella statsfiender. Men att man målade ikoner av icke helgonförklarade och dessutom ännu levande personer, var för mig mycket överraskande. Senare fick jag dock veta att detta inte är helt ovanligt i Rumänien.

Jag gick runt i denna entré i flera minuter utan att möta en enda människa. Slutligen dök det upp en äldre präst. Jag gick fram till honom och frågade om han talade engelska, vilket han besvarade jakande. Så berättade jag vem jag var och varför jag kommit samt visade honom introduktionsbrevet från fader Alexandru. Innan jag visste ordet av, befann jag mig i ett rum med ett flertal präster som satt i en halvcirkel. Jag fick tillfälle att presentera mig för dem, de fick veta innehållet i rekommendationsbrevet från fader Alexandru, som de naturligtvis alla kände, jag blev mycket vänligt bemött och fick många intresserade frågor. Pratstunden, då det till största del talades franska, varade inte länge; troligen hade den bara utgjort ett kort avbrott i ett möte som de församlade prästerna höll.

Snart var jag installerad i patriarkatets gästavdelning i ett angränsande hus. Och det dröjde inte länge förrän det knackade på dörren till mitt rum. När jag öppnade, stod där en ung man i min egen ålder, leende, mycket vänlig. Han presenterade sig med förnamnet *Viorel* och berättade att han var student vid den teologiska fakulteten. Han hade sett mig när jag stod i entrén i patriarkatsbyggnaden, sade han, och förstått att jag var en blivande gäst i gästhuset. Och nu ville han gärna visa mig litet runt i staden.

Det lät ju väldigt trevligt. Men jag behövde inte tänka lång stund för att inse att någonting i det han sagt inte riktigt stämde. Dels hade det inte funnits en enda människa i vestibulen förutom mig när jag gick omkring där – inte förrän jag mötte den äldre prästen. Dels var det väl ingen självklarhet att jag, en främling med en resväska, inom en halvtimme skulle befinna mig i patriarkatets gästhus – om ingen informerat om just detta.

Här var jag mitt i den ortodoxa kyrkans högborg i Rumänien. Men det var också mitt i det Rumänien som låg i händerna på Nicolae Ceauşescus hårdföra kommunistregim. Dit hörde den ökända hemliga polis, vars ökända namn, *Securitate,* skulle bli så bekant för oss alla knappt två decennier senare. Securitate hade informatörer och angivare utplacerade i hela det rumänska samhället och på alla nivåer, kyrkor och religionssamfund självfallet inte undantagna. Det var en del av det pris som kyrkan fick betala för sin frihet att leva och verka med en anmärkningsvärt hög grad av öppenhet. Men när regimen så småningom föll, blev det hårda uppgörelser med det förflutna, även inom kyrkan, med många präster och biskopar som tvangs att lämna sina poster – de som stått regimen alltför nära och alltför ivrigt gått Securitates ärenden.

Vid den här tidpunkten gällde dock alltjämt den gamla ordningen. Securitates ögon och öron fanns överallt. Givetvis skulle man visa besökare gästfrihet och vänlighet men samtidigt noga hålla utkik på vad de hade för sig.

Det finns många ortodoxa kyrkor och kapell i Bukarest, och när en buss passerade någon av dessa helgedomar, gjorde chauffören och de flesta av passagerarna korstecknet. Rumänien var det enda land i det gamla östblocket där inga kyrkor stängdes utan där man till och med byggde nya. I gudstjänsterna deltog inte bara äldre utan människor i alla åldersgrupper och i stort antal. Särskilt överraskades jag av att se klungor av kommunistiska ungdomspionjärer i de typiska röda halsdukarna – de deltog lika aktivt i gudstjänsterna som alla andra. Särskilt en av dessa har fäst sig i mitt minne, en flicka i övre tonåren, som vid gudstjänstens slut kom fram till mig, krokade arm med mig och förde mig fram till koret för att kyssa handkorset som en av prästerna höll fram. Det hade jag gjort många gånger tidigare, det var helt enligt allmän ortodox tradition, men den lika vänliga och vackra som överraskande gesten var kanske en sedvänja när man upptäckte någon bland de församlade som verkade vara utsocknes. Det vet jag inte, det är bara en gissning, jag fick aldrig någon förklaring. Efteråt försvann flickan i mängden lika plötsligt som hon dykt upp. Och inte ett enda ord hade växlats under vårt korta möte.

Den mystiske Viorel var däremot helt ointresserad av kyrkliga ting. Han var mycket språkkunnig, talade engelska och tyska helt obehindrat, och vår konversation skedde omväxlande på dessa båda språk. I några dagar var han min mer eller mindre ständige följeslagare. Vi gick mest långa promenader, gjorde ett museibesök, besökte några av hans bekanta, svingade ett par bägare öl på en känd krog med namnet *Caru' cu bere* ("Ölkärran") etc. Och vi förde många samtal som dock kändes ganska ytliga. Viorel talade mycket om sin önskan att få komma till väst och studera, kanske bosätta sig där. Eftersom han – i varje fall enligt egen utsago – var student vid den ortodoxa teologiska fakulteten, gjorde jag några försök att föra in samtalet på teologiska och kyrkliga ting, men det föll platt till marken. Till sist började jag tvivla på att han alls var teologistudent. Så småningom försvann han från min horisont – antagligen var det ganska lätt att konstatera att jag var helt ofarlig.

När den rumänska revolutionen pågick som intensivast 1989, då Ceauşescu och hans regim störtades och många av hans hantlangare dödades i regelrätta gatustrider eller arresterades och ställdes inför rätta, tänkte jag ofta på Viorel och på andra jag mött under mina dagar i Bukarest. Och undrade över deras vidare öden.

Strax intill patriarkatet låg en enkel servering där jag brukade äta lunch eller middag. En dag vid lunchtid hamnade jag vid ett bord tillsammans med en man som visade sig vara tjänsteman vid patriarkatet. Hans enda språk var rumänska, men med hans tydliga, långsamma rumänska och min tillfälliga cocktail av franska, italienska samt de få rumänska ord jag hunnit lära mig lyckades vi föra ett rätt långt samtal – och förstod varandra utan problem! Idag finns översättningsapparater konstruerade med artificiell intelligens, men här var det den Helige Ande som avhjälpte språkförbistringen.[31]

Min egentliga guide under besöket var en ung präst från patriarkatet. Vi samtalade på tyska – han hade studerat som stipendiat en tid i Schweiz. Han fick veta att jag var medarbetare i en ortodox kristen tidskrift och visade mig därför patriarkatets tryckeri, där man bland annat tryckte en engelskspråkig månadsbulletin som jag tidigare läst i Stockholm. Och man tryckte förstås en mängd andra tidskrifter, teologisk studielitteratur, biblar, liturgiska handböcker med mera. Tryckeriutrustningen var importerad från väst; de stora sättmaskinerna kom från Västtyskland.

Jag fick också se en avdelning där man målade ikoner som på beställning distribuerades till ortodoxa kyrkor över hela landet. Stilen var ganska kitschig och rätt långt från det autentiska bysantinska ikonmåleriets strama renhet och skönhet.

Höjdpunkten blev dock besöket på den teologiska fakulteten. I skolans lärarrum blev jag presenterad för en liten grupp av professorer, som verkade glada och upplivade av den oväntade påhälsningen av en besökare från norr – och från världen bortom järnridån. De äldre professorerna talade jag tyska med. En av dem påpekade för mig att tyskan äger en särskild rikedom i sin förmåga att ständigt bilda nya ord och ordsammansättningar, särskilt ifråga om abstrakta begrepp, vilket jag höll med honom om och senare ofta haft anledning att tänka på.

Under besöket fick jag också möjlighet att närvara vid en lektion i liturgisk sång som leddes av professor *Nicolae Lungu* – en legend i sitt hemland, totalt okänd utanför dess gränser. Professor Lungu var den obestridda, allenarådande auktoriteten ifråga om liturgisk musik i den ortodoxa kyrkan i Rumänien vid denna tid. Vid 72 års ålder var han fortfarande i full verksamhet, som lärare, som tonsättare och som dirigent för den stora patriarkala katedralkören, en blandad kör av mycket hög klass.

Lungus undervisning gjorde ett ganska auktoritärt intryck. Hans liturgiska drillning av de unga prästkandidaterna var närmast militärisk. De blev skarpt tillrättavisade vid minsta lilla fel, till och med ifall de råkade glömma att göra korstecknet på något ställe där korstecken förväntades. Han torde också ha varit den enda av lärarna som inte behärskade något annat språk än sitt modersmål. De flesta hade studerat någon tid vid akademier i västvärlden och haft olika internationella kontakter. Lungu hade fått hela sin utbildning hemma i Rumänien och aldrig verkat eller framträtt någon annanstans. Vi hade ett kort samtal efter lektionen, där min prästerlige guide fungerade som tolk.

Jag deltog i söndagsliturgin i katedralen, en påfallande liten kyrkobyggnad strax intill patriarkatet[32]. Gudstjänsten förrättades av den mycket avhållne patriarken Justinian, och kyrkan var fylld till sista plats. Här hörde jag katedralkören under Nicolae Lungus ledning,

31 Se Apostlagärningarna kap. 2.
32 Idag finns en nybyggd, betydligt större ortodox katedral i Bukarest.

och den sjöng genomgående Lungus tonsättning av bönerna och hymnerna i den Gudomliga liturgin. Lungus sakrala musik är strikt byggd på den bysantinska sångtraditionens åtta kyrkotonarter, men harmoniken är återhållsamt romantisk och ger associationer till landets folklore. Jag blev djupt imponerad och menar än idag, att det är den bästa ortodoxa kyrkomusik jag hört. Den har inte den svulstiga, uppblåsta känslosamhet som man ofta möter hos rysk kyrkosång för blandade körer, särskilt i de tonsättningar och arrangemang som är tillkomna under 1800-talet, och inte heller den råa klang som är så svår för oss att vänja oss vid i den grekiska liturgiska sången. Nicolae Lungu skapade en föredömlig syntes mellan sträng bysantinsk tradition och västerländsk harmonik.

När jag efteråt frågade min prästerlige guide om det fanns några skivinspelningar att tillgå av katedralkören och Lungus liturgi, fick jag ett kort nekande svar. När jag ställde följdfrågan varför det inte fanns, fick jag ett snabbt och besvärat, undanglidande svar. Där – vid musiken! - gick tydligen gränsen för kyrkans möjligheter att röra sig fritt i samhället med sitt budskap. Onekligen tänkvärt. Kulturyttringar hör till det som diktaturer – och diktatorer – fruktar och hatar mest.

En lördagskväll deltog jag i vespern i katedralen, då Lungus förnämliga katedralkör medverkade. Dirigent var vid detta tillfälle dock inte Nicolae Lungu själv utan en äldre operasångare, tenor[33], som varit medlem av kören. I slutet av den ortodoxa vespern finns ett moment, då ikonostasens dörrar stängs och då prästerskapet under en stund ber tysta böner inne i altarrummet. Då brukar någon hymn, ofta fritt vald ur den ortodoxa hymn- och böneskatten, sjungas av kören eller av kantorn. Denna gång måste jag nypa mig i skinnet, när inte körens, utan den ensamme operatenorens röst klingade ut i katedralen, med ett stort mått av *schmalz* och dramatiska manér. Den ”hymn” vi fick höra var ”Vissi d’arte, vissi d’amore” – *Toscas* stora aria ur Giacomo Puccinis opera med samma namn.

Efter gudstjänsten kom operatenoren ner från körläktaren. Han visste om att jag skulle närvara och kom fram och hälsade på mig. Vi fick en liten pratstund; han frågade glatt om jag kände igen stycket han sjungit, vilket jag bekräftade under det att jag höll så god min jag någonsin kunde. Han berättade också att han kände Sergiu Celibidache, den geniale men lynnige rumänske dirigenten, som då rätt nyligen under stort rabalder slutat som chefsdirigent för Sveriges Radios Symfoniorkester.

Hur det tjänstgörande prästerskapet och den deltagande församlingen reagerade på operasolot, vet jag inte, men om professor Lungu hade bevittnat detta, hade hans omdöme inte blivit nådigt. Att begå ett sådant stilbrott hade varit honom helt främmande – även om operaarian ifråga kallas ”La preghiera di Tosca”.

* * * * * *

Några ord bör sägas om patriarken Justinian och hans betydelse för efterkrigstidens ortodoxa kyrka i Rumänien. *Justinian Marina*, som var hans fullständiga namn, var ursprungligen församlingspräst, gift och hade två barn. Han blev tidigt änkeman men fick som präst inte gifta om sig – sådana är reglerna i den ortodoxa kyrkan – och uppfostrade sina båda barn ensam. Mot slutet av 1930-talet och under andra världskriget, när Rumänien styrdes av det fascistisk-nazistiska ”Järngardet”, tog Justinian ställning för den

33 Möjligen Valentin Teodorian (1928-1995).

undertryckta och förföljda vänsteroppositionen. Det ledde till att han i en mycket dramatisk aktion 1944 hjälpte den kommunistiske politikern Gheorghe Gheorghiu-Dej att hålla sig gömd i församlingshemmet i sin församling, när denne var på flykt från ett nazistiskt fångläger.

Det kommunistiska ledargarnityr som tog över landets styre efter krigsslutet glömde inte denna välgärning. Strax efter krigsslutet blev Justinian utnämnd till biskop och slutligen, 1949, axlade han den rumänska ortodoxa kyrkans högsta ämbete och blev patriark. Rent formellt var det förstås kyrkan som utsåg sin ledare, men i detta fall skedde det med det nya styrets goda minne. Det hade – tack vare Justinian – uppstått ett förhållande mellan kyrkan och den kommunistiska regimen, som var mer avspänt än i något annat land inom det nya östblocket.

Det betydde dock ingalunda att allt bara var frid och fröjd. Justinian hade gjort gemensam sak med kommunisterna i motståndet mot nazismen men var fullt medveten om att en kommunistisk regim alltid hade en mer eller mindre militant ateistisk agenda. Men med Justinian som patriark ansåg den nya regimen att den hade ett tillräckligt mått av kontroll över landets nationalkyrka. Och kyrkan å sin sida tilläts, som sagt, vara långt mer synlig i samhället än i någon annan av de nya kommuniststaterna.

Ett slags jämvikt som dock när som helst kunde rubbas. Hur instabilt allt i själva verket var bakom den fridsamma fasaden, illustreras av en bisarr episod som jag fick kännedom om året efter mitt besök i Bukarest. En brittisk-rumänsk ortodox munk och diakon, Raphael Noica – mer om honom kommer litet längre fram – berättade för mig följande.

En natt kommer en grupp beväpnade officerare från Securitate till patriarkatet i Bukarest, bryter sig in, griper och för bort en av de högre tjänstemännen vid patriarkatet, en präst. Tumultet som uppstår vid gripandet väcker patriarken, som rusar ut i bara nattskjortan för att se vad som står på. Precis när dörrarna till Securitate-bilen slagits igen och bilen startar, hoppar patriarken upp på steget till en av dörrarna, klamrar sig fast och skriker åt Securitatemännen att släppa den gripne, allt medan bilen gasar vidare genom Bukarests gator.

När jag frågade fader Raphael, hur detta äventyr slutade, svarade han med ett kluckande skratt: ”Ja, vad tror du Securitate kunde göra, med patriarken i fladdrande nattskjorta, skrikande och fastklamrad vid en transportbil?”

Justinian räddade sin tjänsteman denna gång, men hur många av de sina som han aldrig kunde – eller ville – rädda undan Securitates klor, förmäler inte historien. Han dog tolv år innan revolten mot Ceauşescuregimen bröt ut och landet fick ett nytt, demokratiskt styre, men både under och efter hans tid har hans förhållningssätt som kyrkoledare varit utsatt för kritisk granskning.

* * * * * *

Min hemresa från vistelsen i Bukarest gick samma väg som när jag kom, men uppehållet i Östberlin blev tack och lov kortare denna gång. När jag kom hem skrev jag i Ortodox Årsbok (en av Wolmar Holmströms publikationer) en mer detaljerad skildring av min vistelse i Bukarest. Den hade karaktären av mitt tack till de rumänska värdarna,

eftersom jag visste att den skulle översättas till rumänska och sändas till patriarkatet. Jag undvek de känsligaste ämnena och frågeställningarna och berättade i stort sett enbart om de positiva iakttagelserna och intrycken. På det sättet uppfyllde jag också ett löfte jag givit en av de präster som jag mötte som hastigast i Bukarest, i samband med en gudstjänst. Han bad mig: ”När ni kommit hem, berätta bara om det goda ni har upplevt här och lämna det övriga åt sidan! Detsamma skulle vi göra om vi besökte ert land.”

PLIKT OCH FRIVILLIGHET

Omgående efter min hemkomst inställde jag mig för den förestående vapenfria tjänstgöringen, med placering vid Socialstyrelsen i Stockholm. Förläggningen för vapenfria tjänstepliktiga fanns i Solna, och där kom jag att bo en tid. Det var inte obligatoriskt att bo här; hade man annan bostad inom räckhåll för sin placering, kunde man bo där om man ville. Så skedde även i mitt fall efter ett par månader. Wolmar Holmström bodde efter sin värdinna Lola Butovitschs död 1971 i hennes rymliga lägenhet på Johannes Plan 1[34], till vilken hon flyttat från Riddargatan ett par år tidigare och som gått i arv till Wolmar. Där kunde jag nu bo under resten av min vapenfria tjänstgöring. Hyra behövde jag inte betala – jag utförde dagligen en mängd arbete för Ortodox Tidning och Wolmars övriga publikationer.

Ett antal vapenfria tjänstepliktiga var placerade på olika avdelningar av Socialstyrelsen. Jag hamnade på en avdelning som hade det otympliga namnet *Hälsovårdsupplysningsdelegationen*, icke mindre otympligt förkortat till HVUD. Ett drygt år senare bytte man, klokt nog, namn till *Nämnden för hälsoupplysning* (”H-nämnden”).

Mitt arbete bestod i att vara behjälplig i vaktmästeriet. Stencilapparaten och kopieringsmaskinen blev snart mina viktigaste arbetsredskap; jag hjälpte till med att paketera och distribuera hälsoupplysningsmaterial; jag blev emellanåt även ivägskickad i olika ärenden till andra myndigheter och institutioner. Jag blev, kort sagt, en ganska typisk *errand boy*. Men så småningom uppdagades mina färdigheter ifråga om språk och översättning, och då förändrades mina arbetsuppgifter högst påtagligt. Fram emot slutet av min tjänstgöring på Socialstyrelsen upptogs mitt arbete helt av språk och översättningsarbete. HVUD:s kontakter med den engelskspråkiga – och emellanåt även den tyskspråkiga – världen var många, och tjänstemännens och handläggarnas kunskaper i främmande språk knappa eller obefintliga. Jag fick några gånger även agera tolk när byrån fick amerikanskt besök och den handläggare som tog emot besöket inte kunde ett ord engelska.

Chef för HVUD var en fridsam bleking vid namn *Nils Östby*. Han var en stor idealist med en strängt asketisk livsföring. Till det han blivit mest känd för hör att ha räddat en del av de så kallade alternativmedicinska metoderna och preparaten undan de krafter som velat förbjuda dem helt och hållet. Mitt intryck var att det inte fanns några ledarskapsrelaterade problem på avdelningen. Östby var allmänt uppskattad som arbetsledare och visade sina medarbetare både intresse, respekt och uppskattning.

Två av handläggarna på HVUD kan sägas ha varit något av ”affischnamn”; de har båda gjort sig mest kända efter sin tid vid Socialstyrelsen.

34 Ett hus som f.ö. är känt för sina ut- och invändiga stuckornament utförda av Axel Notini.

Hanna Olsson, som var reklamutbildad, hade frågor rörande sex- och samlevnadsupplysning på sitt bord. Hon var kantig och rätt arrogant, och jag hade svårt att känna sympati för henne. Senare i karriären etablerade hon sig som psykoterapeut, efter genomgången utbildning vid S:t Lukasstiftelsen, och som frilansande journalist och författare. Bland annat har hon skrivit om Yngsjömordet och om det uppmärksammade fallet med den styckmördade Catrine da Costa.

Värmlänningen *Kjell E Johansson* var med sin frustande energi den märkligaste profilen på HVUD. Det svepte en lätt bris genom rummet när han kom och när han gick. Det tycktes inte finnas någon ände på allt han ville åstadkomma.

Kanske kan det tyckas som om jag använder ordet *idealist* litet för frikostigt, men jag försäkrar att jag inte använder det oftare än att det finns skäl för det. Kjell E Johansson var en idealist i ordets sannaste mening. Han var djupt *idéburen*, fri från beräkning och baktankar och helt vägledd av sitt hopp och sina föreställningar om en bättre värld och ett rättfärdigare samhälle. De människor, för vilka han kunde framstå som en smula fanatisk, visste samtidigt att han både kände och visade djup respekt för dem som tänkte annorlunda än han.

De idésammanhang där Kjell E hade sin hemvist var nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen. Genom nykterhetsrörelsen och dess inriktning på hälsa och välbefinnande kom han också att engagera sig inom frisksportarrörelsen. Inom alla dessa tre rörelser intog han efter hand olika slags ledande positioner. Han var inte socialdemokrat utan stod ytterligare ett steg till vänster. I det som då ännu hette Sveriges Kommunistiska Parti arbetade han tillsammans med C-H Hermansson och några till med att försöka rycka loss partiet från dess gamla band till Sovjetunionen och befria det från dess gamla stalinistiska belastningar och tankegods. Kosmetiskt tog detta sig uttryck i det mycket försiktiga namnbytet 1967 till Vänsterpartiet Kommunisterna. Detta försök till nyorientering hjälpte inte, och valet 1968 blev ett katastrofval för partiet, strax efter Sovjets inmarsch i Tjeckoslovakien. Vänsterpartiet fortsatte knappast i de spår som Kjell E hade varit med om att staka ut. Splittringen i en reformistisk-demokratisk och en sovjetisk-gammalstalinistisk falang fortsatte, även efter det andra namnbytet och efter norrbottenkommunisternas utbrytning. Efter ett framgångsrikt mellanspel med reformisten och röstmagneten Gudrun Schyman, mellan Lars Werner och Lars Ohly, återföll partiet under Ohly i stalinism och därigenom åter till lägre röstsiffror. Sedan har man, inte oväntat, bara hankat sig fram.

Om Vänsterpartiet hade fortsatt på Kjell E Johanssons pragmatiska och bergfast demokratiska, svenskt folkrörelsebaserade linje, hade det enligt en av nekrologerna efter hans frånfälle haft potentialen att bli ett 25-procentsparti. Det må vara en lätt överdrift, men det hade inte skadat, om dagens politiker överlag tillägnat sig litet mer av den sansade och respektfyllda debattkultur som Kjell E företrädde.

Under min tid på HVUD inträffade också den äktenskapskrasch, där Kjell E Johansson och en annan av handläggarna på avdelningen, *Margaretha Lööf*, bröt upp från sina respektive äktenskap och gifte sig med varandra. Det blev den blivande psykoterapeuten Hanna Olssons uppdrag att vid morgonkaffet, i dessa båda personers frånvaro, informera alla oss andra om det inträffade. En av kommentarerna efteråt har särskilt fastnat i mitt minne: ”Hur har han hunnit?”… Kjell E var verkligen arbetsnarkoman, så frågan hur han alls haft tid över för en arbetsplatsförälskelse var inte helt obefogad.

Flera år senare drabbades Kjell E av ett handikapp som skulle ha fått många andra att tappa en stor del av sitt levnadsmod. På mycket kort tid gick han från att vara seende till att vara helt blind. Näthinnorna i hans båda ögon lossnade. Men han utrustade sig beslutsamt med alla de hjälpmedel som fanns till hands, anpassade sig, ihärdigt och med en stoisk livshållning, till en tillvaro utan syn och fortsatte sitt aktiva och utåtriktade liv som tidigare. Jag är fortfarande fylld av beundran för honom på grund av detta.

Chef för den byrå, till vilken HVUD hörde, var *Malcolm Tottie*, bror till den i det föregående omnämnde landshövdingen Anders Tottie. Det blev en mycket angenäm bekantskap för mig. Tottie bjöd in mig till sitt tjänsterum när jag var ganska nyanländ till byrån, och vi hade ett långt, mycket givande samtal. Han visade stort intresse för min bakgrund och mina intressen. Vid Lucia hade jag av det lokala luciatågets arrangörer på HVUD vidtalats att medverka med sång, vilket också skedde. När tåget kommit in i rummet där hela byråns personal satt samlad, sjöng jag Luciasången i den napoletanska originalversionen, "Sul mare luccica l'astro d'argento". Tottie bad mig då också berätta om helgonet Sankta Lucia, vem hon var och om hennes livsöde – vilket jag förstås också gjorde.

I vår vapenfria tjänstgöring ingick ett pass varje vecka med fysisk träning vid en idrottsanläggning i Solna. Efter två gånger försvann instruktören. I hans frånvaro stannade vi kvar en stund och spelade biljard istället, i ett rum där ett par biljardbord fanns uppställda. Likadant nästa gång. Ingen instruktör dök upp, så vi spelade biljard. Sedan upphörde denna programpunkt i vår tjänstgöring helt och hållet, och vi fick aldrig någon förklaring varför. Det var svårt att värja sig för intrycket, att den vapenfria tjänstgöringen inte tyngdes ner av något större mått av organisation.

* * * * * *

I den estniska ortodoxa kyrkan på Västra Trädgårdsgatan hade jag, nu som under tiden på Ackis, mitt andliga hem och även min söndagliga tjänstgöring som kantor. På en av de större helgdagarna hade fader Arbo till gudstjänsten bjudit in den estniska lutherska exilkyrkans ärkebiskop, en mycket vänlig medelålders man vid namn Konrad Veem, som bodde i Stockholm. Han hörde till den tyskbaltiska folkgruppen i Estland (hans efternamn stavades ursprungligen *Wehm*), och när han talade svenska noterade jag genast, att hans accent var tysk, inte estnisk. Jag sjöng några solon i den liturgiska musiken, och Veem kom efteråt fram till mig, tackade mig och sade:

– Du har den alldeles rätta rösten för andlig sång!

Jag har tänkt på de orden många gånger sedan dess. De knyter an till det min Pappa sade om att jag var absorberad av två saker: religion och musik. När jag många år senare översatte en bok om Jenny Lind från engelska till svenska, associerade jag också till vad Konrad Veem hade sagt den gången. Efter bara tio år av bländande karriär på världens operascener, lämnade Jenny Lind operan för gott och gav därefter övervägande konserter med sakral musik. Kan hon ha känt något liknande när hon fattade det i mångas ögon så

drastiska beslutet? Jag har tänkt på Bo Ohlgren, som jag lärde känna längre fram i tiden, kyrkosångaren i Svenska Missionsförbundet – en briljant lyrisk baryton som fick flera operaanbud men avböjde.

* * * * * *

Det hade blivit våren 1973, och tiden som vapenfri tjänstepliktig på Socialstyrelsen närmade sig sitt slut. Men då fick jag av Nils Östby, på begäran av flera av handläggarna, ett erbjudande om att stanna kvar på som anställd, på ett avlönat sommarvikariat. Jag behövde knappast någon betänketid för att tacka ja till detta.

Några av handläggarna – alla med titeln byråsekreterare – har jag nämnt i det föregående. Utom den som jag kom att stå i ett särskilt vänskapligt och förtroendefullt förhållande till: *Folke Küntzel*. Han var son till den ganska kände bokförläggaren Hans Küntzel, som var expert på Axel Wallengren, alias Falstaff, Fakir. (Jag blev några år senare arbetskamrat med Folkes systerdotter Inger Johansson-Thor.)

Jag anade att Folkes relation till många av kollegerna inte var den allra bästa. Min tid vid HVUD sammanföll med en episod som inte stod för det allra mest lyckade i hans karriär. Det var Folke Küntzel som formulerade och designade en affisch som blev föremål för åtskilligt spott och spe bland allmänheten och hård kritik i medierna, den som på reklampelare runtom landet, i stora versaler och utan illustrationer, tillkännagav:

SOCIALSTYRELSEN VILL ATT VI ÄTER
6-8 SKIVOR BRÖD OM DAGEN

Än idag, över 50 år senare, händer det att denna olycksaliga affisch blir omnämnd som ett exempel på grötmyndig attityd från statliga verks sida. Det har också skrivits akademiska uppsatser, där man till exempel ifrågasätter varför bara bröd och inte andra livsmedel lyftes fram, och så vidare.

Folke var visserligen ansvarig för denna mindre lyckade hälsokampanj, men man kunde ändå vänta sig att hans kolleger skulle visa sig en smula lojala med honom. Av vad som glunkades i korridorerna fick jag intrycket att så inte var fallet, och Folke skulle efter en tid sluta vid Socialstyrelsen och tillträda en befattning vid Läkemedelsverket i Uppsala.

Hur som helst, när mitt sommarvikariat började närma sig slutet, bad Folke mig komma in på sitt rum för en pratstund. Han frågade mig direkt, om jag kunde tänka mig att bli anställd på heltid? Han sade sig då vilja verka för detta, och han menade att förslaget skulle stödjas även av de övriga handläggarna.

Hur mitt liv hade gestaltat sig om jag tackat ja till detta erbjudande? Hur jag hade trivts med ett yrke, kanske rentav en hel yrkeskarriär, i ett ”pärmbärarland”? Det kan skulle jag bara kunna spekulera vilt i, men det gör jag inte.

Jag hade annat i sinnet.

EN NY KLOSTERSONDERING – OCH MÖTE MED ETT HELGON

Klosterlivet hade attraherat mig ända sedan jag var barn. Jag hade mött det hos Birgittasystrarna i Vadstena, jag hade mött det i en urbaniserad form hos dominikanfäderna i Stockholm, jag hade mött det hos franciskaner och andra klostermiljöer i Assisi och i Nederländerna, jag hade mött det hos benediktiner i samband ett par semesterresor per bil med mina föräldrar till Maria Laach i Rhenlandet och Beuron i Baden-Württemberg i Tyskland.

Inte bara i de gamla kyrkogemenskaperna, den katolska kyrkan och östkyrkorna, fanns monasticismen som en etablerad livsform. Även i de protestantiska kyrkorna, som i början aktivt tagit avstånd från klosterlivet, växte olika former av klostergemenskaper fram under 1800- och 1900-talet[35].

Att leva i celibat, egendomsgemenskap och enligt en klosterregel – med en tredelad dygnsrytm av åtta timmar bön, åtta timmar arbete och åtta timmar vila – var en relevant kristen livsform. Så såg jag det då, och så ser jag det än idag, även om jag inser att allt yttre, så även klosterlivet, är underkastat förändring.

I den ström av tidskriftsmaterial som kom till Ortodox Tidnings redaktion hade jag funnit information om ett kloster i Essex i England, The Monastery of Saint John the Baptist. Klostrets abbot var den ryskfödde arkimandriten[36] Sophrony, som börjat sin karriär som konstnär och sedan blivit munk i det ryska Panteleimonklostret i den berömda ortodoxa munkrepubliken på halvön Athos. Jag hade förstått att han ansågs som en storhet inom den ortodoxa världen, av skäl som jag återkommer till, och jag och närmade mig honom med ett brev som jag skrev i så hovsam ton som jag någonsin förmådde och med alla tänkbara uttryck för vördnad och respekt. Av Wolmar hade jag lärt mig det speciella ortodoxa språk som han träffande kallade ”det bysantinska blomsterspråket” och som alla språk, levande såväl som döda, kan förvandlas till vid behov. Det är ett språk som dessvärre inte alltid formulerar det som egentligen menas, men som, rätt använt, är till god hjälp också när man med ärligt uppsåt vill etablera en god och respektfylld relation i ett ortodoxt kyrkligt sammanhang.

Jag fick ett vänligt men kortfattat, handskrivet brev av arkimandrit Sophrony, där jag hälsades välkommen.

Hos Pappa och Ina i Göteborg gjorde jag mig i ordning för resan. En gigantisk resekoffert var fullpackad med böcker, kläder, t.o.m. en reseskrivmaskin, och allt möjligt annat. Hur jag orkade bära en sådan – på den tiden fanns ännu inga resväskor med hjul – begriper jag inte. Vid vårt avsked föll Pappa i gråt; han var tydligen helt övertygad om att jag nu bröt upp för ett liv i en klostergemenskap. Kanske var han mer övertygad än jag själv, som sannolikt innerst inne insåg att jag befann mig på något slags flykt – eller snarare omväg.

---

35 Däribland den anglikanska kyrkan, den evangeliska kyrkan i Tyskland samt Svenska kyrkan.

36 *Arkimandrit* är en särskild hederstitel som bärs av vissa munkvigda präster i den ortodoxa kyrkan, oftast abboten i ett kloster.

* * * * * *

Överresan till England företogs från Skandiahamnen i Göteborg med passagerarbåten M/S Saga, tillhörig rederiet Svenska Lloyd och med destination Tilbury; en båt som lever kvar i kärt minne hos många Englandsresenärer. Det var en dag i den sista veckan i augusti, och hela resan förflöt lugnt och stilla, utan sjögång. Den överdådiga lunchbuffé som serverades i matsalen var vida känd av en speciell anledning: den samovarliknande silverbehållaren med fyra kranar. Därur kunde lunchgästerna, för att skölja ner sillen, laxen eller Janssons frestelse, välja mellan lika många kylda snapssorter – och snapsarna ingick i lunchen utan extra kostnad. Jag kan tänka mig att denna serveringspjäs senare, med tanke på sin proveniens, har sålts dyrt på någon auktion för sjöfartsmemorabilier.

En äldre engelsk herre, som jag kortvarigt kom i samspråk med, uttryckte stor motvilja mot det svenska köket och i synnerhet det rikhaltiga smörgåsbordet med både kalla och varma rätter: ”You Swedes and your bloody food!” Själv sade han sig vara nöjd om det bjöds på Yorkshire pudding.

Vid ankomsten till hamnen i Tilbury vidtog en pass- och tullvisitering, som inte var lika drakonisk som vid gränsövergången mellan Schweiz och Italien ett antal år innan, men minst lika omständlig i byråkratiskt avseende. All visitering skedde nu ombord på fartyget. På ett inomhusdäck längs styrbordssidan hade den brittiska passkontrollen riggat upp ett tiotal bord, vart och ett bemannat med var sin tjänsteman, och vi resande bildade köer fram till dessa bord, med vårt pick och pack.

Vid mina tidigare besök i Storbritannien fick man bara en stämpel i passet, med uppehållstillstånd ”up to four months”, och så var det hela klart. Så icke nu. Jag satt på en stol framför passkontrollantens bord och blev förhörd, länge och ingående – om syftet med mitt besök i landet, om var jag skulle bo, om vilka personer jag skulle träffa och så vidare. Tjänstemannen ifråga såg sig till och med föranledd att konsultera en äldre kollega; mitt fall föreföll tydligen särskilt komplicerat. Men jag märkte när såg mig litet omkring, att jag inte var ensam om att bli bli föremål för detta tjänstemannanit. Flera medresenärer blev också sittande länge vid passkontrollanternas bord. Efter c:a 15-20 minuter blev jag slutligen släppt. ”I’ll give you four months”, sade kontrollanten när han till sist satte en stämpel i mitt pass, men han verkade fortfarande mycket misstänksam. Intressant nog intresserade sig tullen inte alls för min enorma koffertväska.

* * * * * *

The Monastery of St. John the Baptist, klostret dit jag var på väg, är ett så kallat *stavropegialt* kloster, vilket innebär att det står direkt under patriarkatet i Konstantinopel/ Istanbul och inte under någon av de olika nationella ortodoxa kyrkoledningarna som finns företrädda i Storbritannien. Det är ett annorlunda kloster också såtillvida, att det har både en manlig och en kvinnlig avdelning; ett ovanligt system i ortodoxa länder men förekommer ibland i den ortodoxa diasporan.

Det hade blivit alltför komplicerat för mig att leta mig fram med allmänna färdmedel till det lantligt belägna klostret i Essex, så jag blev, mycket omtänksamt, avhämtad i bil av två av klostergemenskapens medlemmar: den tidigare nämnde brittisk-rumänske fader Raphael Noica och en nunna, moder Philareta[37], alias Kirsten Engelund, en dansk konvertit.

Inte lång stund efter min ankomst till klostret kom abboten, arkimandrit Sophrony, ut på gårdsplanen framför klostret, sträckte ut armarna och hälsade mig välkommen med ett brett leende. Med ens anade jag att detta var en person vars auktoritet var djupt rotad i andliga kvaliteter, inte enbart på en formell position.

Klostrets huvudbyggnad kallades ”The Old Rectory”, eftersom den en gång i tiden varit prästgård för byns anglikanske kyrkoherde. På bottenplanet fanns bland annat klostrets kapell, kök och refektorium[38]. På övervåningen hade ett större rum inretts som ”sovsal” för klostrets alla manliga gäster. Där fanns omkring sex sängplatser, och en av dessa var reserverad för mig. I övriga delar av huset fanns munkarnas – ”fädernas” – celler.

Dold bakom en träddunge en bit bort från huvudbyggnaden låg arkimandrit Sophronys ”eremitage”, ett litet enkelt envåningshus, där han bodde i avskildhet. I en separat byggnad fanns nunnornas – ”mödrarnas” – celler och rum för kvinnliga gäster. I ytterligare en mindre byggnad fanns utrymmen för diverse praktiska verksamheter, däribland en ateljé för ikonmåleri. Där var en äldre tyskfödd, oerhört tystlåten munk flitigt sysselsatt med att måla ikoner på beställning av ortodoxa församlingar och privatpersoner runtom i Europa; det var en av klostrets inkomstkällor.

Ett stycke bort från klostret, cirka 15-20 minuters promenadväg, låg den gamla – före detta – anglikanska bykyrkan, som klostret också fått överta och inrett till ortodox kyrka, med ikonostas och annat som hörde till. Där firades liturgin – huvudgudstjänsten – vissa söndagar och helgdagar.

* * * * * *

Inte lång stund efter att jag installerat mig i ”dormitoriet” på övervåningen, fick jag ett samtal med arkimandrit Sophrony i hans arbetsrum, som låg på bottenplanet. Vi satt inte mitt emot varandra, utan bredvid varandra, i en soffa. Jag berättade om mig själv och min bakgrund. Han ställde inte så många frågor, såvitt jag minns bara en enda som han, med all rätt, måste ha betraktat som den allra viktigaste: varför jag valt just ortodoxin?

Jag ville antagligen ge ett kort och – som jag själv inbillade mig – kärnfullt svar, så jag sade:

- *Because of the Incarnation!*

- *But the other churches have the Incarnation too, don’t they?* blev hans svar, fullt befogat.

37 Munkar resp. nunnor i ortodoxa kloster kallas *alla* ”fader” resp. ”moder”. Titeln ”broder” resp. ”syster” förekommer inte, så som i den katolska kyrkan (förutom munkarna och nunnorna sinsemellan).

38 Matsal.

Förmodligen anade han vad jag menade men ville rätteligen att jag skulle precisera mig något tydligare. Hur jag sedan utvecklade detta, kan jag inte längre minnas i detalj. När jag nu bläddrat och läst i Sophronys andliga kvarlåtenskap, har jag fäst mig vid en tanke som han i olika sammanhang gett uttryck åt: att Gud är en enda i tre personer på samma sätt som hela mänskligheten, som skapats till Guds avbild, är ett enda väsen i många personer. Gud är synlig, uppenbarad, i Jesus Kristus, men samtidigt är hela mänskligheten en Guds ikon. I och genom själva skapelsen är människan av evighet ”delaktig av gudomlig natur” (2 Petr. 1:4). Avbilden (1 Mos. 1:26) bär något av den gudomliga Urbilden inom sig. Det skapade är i någon mening ett utflöde av Skaparen själv. Detta är de tidigaste århundradenas teologi, framvuxen i den fruktbara, oupplösliga syntesen mellan ”Jerusalem och Aten”, mellan hebreisk och hellensk ande. För merparten av den protestantiska teologin – den mer konservativa såväl som den modernistiska – är denna tanke ett rött skynke, en i alla tonarter och på alla nivåer fördömd heresi, det bibliska stödet till trots. Inom katolicismen är den en självklar referens, liksom inom östkyrkan – och det var här, inom ortodoxin, som jag upplevt den så mycket mer påtagligt.

Det var dessa tankar som jag på något sätt kunde förmedla till Sophrony. Det var mitt synsätt då – och är det fortfarande.

En del av samtalet ägnade han sedan åt att berätta om sin egen bakgrund. Föga anade jag då att jag samtalade med en person som, långt senare, den 27 november 2019, skulle bli högtidligen helgonförklarad av den Ekumeniske patriarken av Konstantinopel och som idag i den ortodoxa helgonkalendern är känd under namnet den *Helige Sophrony av Essex*.

Det var ingen tillfällighet att Sophrony började sin bana som konstnär. Han hade påtagliga konstnärliga talanger, men som så många andra konstnärer i historien – bildkonstnärer, tonsättare, musiker, diktare – såg han i konsten ett kärl som fångar upp och förmedlar det gudomliga. Det var det andliga i konstens väsen snarare än den egna konstnärliga begåvningen som fick honom att söka sig till det konstnärliga skapandet.

Hans namn ”i världen” – som det heter med katolskt språkbruk – var *Sergei Semjonovitj Sacharov*. Hemmet i Moskva var präglat av djup ortodox fromhet, och den unge Sergei hade flera upplevelser av ett slag som beskrivs av de kristna mystikerna: inte ”konkreta”, bildliga uppenbarelser eller syner, som hos exempelvis den Heliga Birgitta, utan förnimmelser av en förtätad gudomlig närvaro; en erfarenhet som kommit att benämnas ”att se det oskapade Ljuset”. Jag återkommer till detta.

Sergei Semjonovitj var född 1896 och antogs 1918, året efter revolutionens början, som student vid Akademin för de fria konsterna i Moskva. Han blev aldrig inkallad till armén, utan ålades istället att tjäna krigsmakten som kamouflagemålare. Men under tiden vid Konstakademien, som nu under revolutionens tidiga skede fick sin prägel av det ryska avantgardets konstnärer, hade Sergei som lärare ingen mindre än Wassily Kandinsky. Längre fram i tiden, när Sergei blivit Sophrony, berättade han att Kandinsky sagt att ”konststuderande måste ha ett inre liv, för att bli i stånd att arbeta konstnärligt, att skapa, känna och förstå den skapande processen. Måleriet måste komma inifrån, från själen.” Även om Sergei Semjonovitj skulle komma att välja en annan väg, kan det inte råda något

tvivel om, att intrycken han fick av Kandinsky var outplånliga. Jag är helt övertygad om att han läste och tog till sig Kandinskys programskrift ”Om det andliga i konsten”.

Efter revolutionsåren och inbördeskriget flydde han bort från Ryssland och kom via Italien och Tyskland – Berlin – till Paris, där han slog sig ner 1922. Frenetiskt gav han sig i kast med måleriet och hade vissa framgångar, genom utställningar i välkända konstgallerier såsom Salon d'Automne och Salon des Tuilleries.

Vi kan naturligtvis inte veta hur Sophrony skulle ha utvecklats konstnärligt om han fortsatt som målaren Sergei Semjonovitj Sacharov. Trots en ganska omfattande produktion under Parisåren finns av hans hand rätt få verk från denna tid tillgängliga att se offentligt; det rör sig om stilleben och ett sparsmakat självporträtt. Dessa är målade i ett manér som påminner om Cézanne och möjligen den unge Kandinsky. De röjer otvivelaktigt en bildkonstnärlig begåvning men ingen egentlig konstnärlig självständighet. I sitt febriga andliga sökande med konsten som redskap fann han sig själv så småningom i en återvändsgränd. Han hade praktiserat sin ortodoxa tro under ivrig bön; han hade också sökt sig till mystiken inom andra religiösa traditioner – hinduism, buddhism, islamisk sufism[39]. Till sist fick han på nytt en upplevelse av en förtätad Gudsnärvaro (”det oskapade Ljuset”), helt inom det sammanhang som den kristna tron på Gud som Fader, Son och Helig Ande ger. Han skrev in sig vid den nygrundade ortodoxa teologiska högskolan Institut Saint-Serge i Paris, där han blev en av de första studenterna.

Tiden där blev inte lång. Han kände sig kallad att följa en konsekvent asketisk väg. Han avbröt sina teologistudier i Paris, och 1926 inträdde han i det ryska Panteleimon-klostret i ”Heliga Bergets” klosterrepublik på halvön Athos i Grekland. Tre år senare, 1929, efter novitiatet, avlade han sina munklöften och antog sitt munknamn, *Sofronij* på ryska, *Sofronios* på grekiska. (Jag använder fortsättningsvis, liksom tidigare, namnets engelska skrivning, *Sophrony.*)

Här, i det ryska klostret på Athos, mötte Sophrony *starets*[40] *Silouan*[41], en ryskfödd munk som var utrustad med rika andliga gåvor, som andlig vägledare, som själasörjare. Silouan hade ingen som helst formell skolning och kunde nätt och jämt läsa och skriva, men han efterlämnade en rad poem, skrivna böner och andra skrifter, som det skulle bli en av Sophronys livsuppgifter att samla ihop, redigera och så småningom ge ut.

Kontakten med Silouan blev livsavgörande för Sophrony. Genom honom introducerades Sophrony i en riktning och en praxis inom den östkristna mystiken som går under namnet *hesykasmen*. Själva ordet kommer från grekiskans *hesychía* = ”frid”, ”inre lugn”. Riktningen uppkom under 1200 – 1300-talet, främst genom den grekiske teologen Gregorios Palamas (c. 1296-1359), men den har djupa rötter i fornkyrkan och de första kristna århundradena. Den tillämpar en böneform som i yttre avseende är mycket enkel.

39 Efterlämnad korrespondens visar att Sophrony brevväxlade med den tysk-schweiziske sufimystikern Frithjof Schuon.

40 Begreppet *starets*, gr. *gerôn*, betyder ”åldring” och används i den ortodoxa traditionen som beteckning för personer (inte alltid män!) som blivit särskilt utrustade med gåvan att fungera som andliga vägledare. De tillhör alltid en klostergemenskap men lever i varierande grad i avskildhet, ofta i någon form av eremitboning. De vägleder lärjungar och ger själavård åt sökande. Man kan jämföra med begreppet *guru* inom hinduismen och buddhismen eller *shaikh* inom den islamiska sufismen.

41 Ryska/kyrkoslaviska för *Silvanus*.

Inte de långa bönetexterna i den liturgiska gudstjänsten och inte heller ett improviserat flöde av tillfälliga ord, utan endast *Herre Jesus Kristus, Guds Son, förbarma dig över mig syndare*, den bön som kommit att kallas *Jesusbönen*. Man ber antingen hela bönen, eller bara *Herre Jesus Kristus, Guds Son*, eller bara *Herre Jesus Kristus* – eller till och med bara *Herre*. Om man låter denna bön följa andhämtningen, kan man uppnå det konstanta tillstånd som Paulus talar om, när han skriver: *Be oupphörligt*[42] (1 Tess 5:17), ”den oavlåtliga bönen”, bönen som blivit ett med ens andedräkt. Brännpunkten i bönen ligger i upprepandet av själva Gudsnamnet – att ”praktisera Guds närvaro”. Att *minnas Gud* i allt man är och allt man gör.

Till detta hör, att den som konstant lever i en sådan form av bön kan komma att uppleva det som berörts i det föregående: att ”se det oskapade ljuset”.

Om detta ämne har en svensk religionsfilosof och biskop i Visby, Olof Herrlin, skrivit en bok, *Det oskapade ljuset* (Press förlag, 1980). Han beskriver den hesykastiska erfarenheten på följande sätt:

Den skapade och förgängliga världen genomtränges av gudomskraften som ett oskapat, evigt ljus, det gudomligas närvaro allestädes. (…) Det ljus varom här är fråga hör den icke-skapade gudomliga realiteten till men är likafullt något som de av Gud benådade ibland kan erfara och i bokstavlig mening se.[43]

I den hesykastiska traditionen kallas detta ljus även ”Taborljuset”, eftersom det identifieras med det förklaringsljus som de tre lärjungarna fick se stråla runt Jesus på ”förklaringsberget” (enligt traditionen berget *Tabor* i Galileen).[44] Fader Sophrony, liksom starets Silouan, vittnade om att de några gånger i sitt liv haft denna upplevelse. Den betraktas på intet sätt som något självändamål utan som en ren nåd, som en särskild dimension av den oavlåtliga bönen.

Efter starets Silouans död 1938 fick Sophrony i uppdrag att redigera och sammanställa dennes skriftliga kvarlåtenskap. När andra världskriget var slut 1945 och det blev problematiskt för icke-grekiska medborgare att stanna kvar på Athos, beslöt Sophrony att återvända till Paris, nu som munk och präst. Här fick han uppdraget att verka som kaplan i ett ryskt ortodoxt ålderdomshem, och han arbetade samtidigt med att få starets Silouans skrifter utgivna, nu även i översättning till andra språk. Hans egentliga mål var att grunda en klosterkommunitet, präglad av starets Silouans andliga ideal, men den jakobinskt sekulära franska staten lade hinder i vägen för sådana projekt. 1959 hittade han en annan plats för sitt klostergrundande, på andra sidan Engelska kanalen, i byn Tolleshunt Knights i grevskapet Essex, i en övergiven anglikansk prästgård med tillhörande tomtmark.

I vårt samtal berörde fader Sophrony även en fråga som han uttalat sig om mycket kraftfullt också i andra sammanhang: den ondskefulla, fullkomligt destruktiva sammansmältningen av nationalism och ortodox tro och den skada av splittring, fiendskap och sönderfall som den åstadkommer inom den ortodoxa världen. Han hade med klar blick och på tidigt stadium insett denna förödande brist inom den ortodoxa kyrkogemenskapen,

42 I Bibel 2000 står ”be ständigt”, vilket försvagar innebörden i grundtexten. Där står ordet *adialeíptôs*, som ordagrant betyder ”oupphörligt”, ”utan avbrott”.

43 Sid. 62.

44 Matt 17:1-8.

och detta var också anledningen till att han ordnade det så att klostret i Tolleshunt Knights *inte* kom att stå under någon nationell kyrkojurisdiktion utan fick stavropegial status, alltså självstyrande under det Ekumeniska patriarkatet i Konstantinopel/Istanbul. I själva verket innebar detta att klostret kunde verka nationellt, språkligt och kyrkojurisdiktionellt helt oberoende och gränsöverskridande, med sin andligt-pastorala uppgift till hundra procent i fokus.

Fader Sophronys röst skulle ha behövts idag, under den ryska kyrkans totala moraliska kollaps i det pågående anfallskriget.

* * * * * *

I ett brev till mig inför min resa till England hade den i det föregående nämnda, danskfödda moder Philareta skrivit: ”Jeg vil kun advare Dem: vi er ikke nogen Mt. Athos.” Det tog inte lång tid för mig att konstatera hur rätt hon hade i detta understatement. De tillgängliga utrymmena var för små och för trånga i förhållande till alla de människor som besökte klostret, vare sig det bara var över en dag eller för en längre tid. Livstempot verkade vara generellt högre än vad man förväntar sig i ett kloster, stundtals på gränsen till oroligt. Hur väl rimmade detta med det hesykastiska idealet – den inre fridens och den oavlåtliga bönens disciplin? Det fanns åtskilligt som förvånade mig här. Men mycket av detta berodde som sagt på att de tillgängliga resurserna inte motsvarade tillströmningen av besökare. Det skulle bli avsevärt bättre längre fram i tiden, när man fick möjlighet att bygga till och utvidga.

* * * * * *

Den av munkarna som jag kom att ha mest kontakt med var fader Raphael Noica. Han var bland de yngre, fyra år äldre än jag, och vi kom att föra många samtal om vitt skilda ting. Han var humoristisk, gladlynt, öppenhjärtig, en smula ”pojkaktig”, och vi hade mycket roligt ihop. Jag upptäckte snart att han var mycket intresserad av klassisk musik, vilket gav oss ytterligare ett bland många andra samtalsämnen. Jag minns hans kluckande skratt när jag berättade för honom historien om när den rysk-amerikanske violinisten Jasha Haifetz fått ett inbjudningskort till middag hos någon amerikansk miljonär, med ett litet tillagt P.S. att Haifetz gärna fick ta fiolen med sig till middagen också – och Haifetz svarade: ”Sorry, but my violin doesn’t eat.” Liksom att Hector Berlioz gick ut och kräktes när någon sjöng eller spelade falskt. Jag hjälpte honom med en del praktiska göromål, däribland att tillverka pärmar för liturgiska texter.

Raphaels bakgrund var ganska speciell. Hans far var en rumänsk filosof, Constantin Noica, som var internationellt känd och etablerad under mellankrigstiden. Hans mor, Wendy Muston, var engelska, och de båda hade träffats i Bukarest, då Wendy Mustons far var tjänsteman vid Storbritanniens ambassad i Rumänien; de hade gift sig 1932. Under kriget hade Constantin Noica gått med i det fascistiska *Järngardets* (rum. *Garda de Fier*) organisation ”legionärsrörelsen”, som var allierad med de tyska nazisterna. Efter krigsslutet, när kommunisterna tagit makten, stod honom detta förflutna dyrt. Trakasserierna började omgående, 1958 arresterades han tillsammans med ett antal

andra intellektuella med samma historiska belastning, och 1960 dömdes han till 25 års hårt straffarbete. 1964 blev han benådad och frigiven och kunde åter etablera sig i den akademiska världen, men då var han och hustrun Wendy sedan länge skilda, och hon bodde sedan 1955 i sitt hemland England med sonen Răzvan (som senare antog munknamnet Raphael) och dottern Alexandra.

Familjen hörde till den ortodoxa kyrkan i Rumänien men ingen var särskilt aktiv. Efter flytten till England började för Răzvan, alias Raphael, flera år av intensivt andligt och religiöst sökande: i den anglikanska kyrkan, hos pingstvänner, kongregationalister, i Frälsningsarmén, hos baptister. Ända tills han en dag fick ingivelsen att söka sig tillbaka till sina ortodoxa rötter. Han fick kontakt med fader Sophrony i klostret i Essex, han avbröt påbörjade medicinstudier, och 1965 blev han munkvigd. Studenten Răzvan Noica blev fader Raphael.

Vid tiden för min vistelse i Essex var fader Raphael diakon och verkade som sådan i alla huvudgudstjänster. Senare blev han prästvigd, och 1993 lämnade han Essex för gott och slog sig ner i sitt gamla hemland Rumänien. När detta skrivs lever han sedan länge som eremit i Apusenibergen i Transsylvanien. Då och då blir han kallad som talare vid olika konferenser om ortodox teologi och spiritualitet och för på det sättet arvet från starets Silouan och fader Sophrony vidare – men bara i Rumänien och här med namnformen *Rafail*. Från den gemensamma europeiska horisonten har han försvunnit helt, vilket jag beklagar.

* * * * * *

Ett flertal gäster, manliga såväl som kvinnliga, passerade revy i klostret under de veckor jag bodde där. En av dem, en engelsk järnvägsingenjör, Ian Hammet, från en av Londons förorter, fick jag särskilt god och vänskaplig kontakt med. Vi fortsatte senare att brevväxla per post och efter hand per email, samt via Facebook. Han hade ganska nyligen konverterat tillsammans med sin mexikansk-amerikanska hustru – han från den anglikanska kyrkan, hon från katolicismen. Man kunde säga att han är ett ganska gott exempel på något som inte är särskilt ovanligt i den ortodoxa kyrkan, det gäller inte minst i den ryska traditionen och alldeles särskilt i exilen: att män som saknar formell teologisk utbildning blir prästvigda för församlingstjänst på basis av vad som bedöms vara deras naturliga andliga och pastorala begåvning och fallenhet. Det dröjde inte särskilt lång tid efter att vi skiljts åt förrän jag fick veta att Ian blivit diakonvigd och tjänstgjorde i en församling nära sitt hem. Något år senare var han redan präst. Det räckte för honom att läsa in ett visst pensum teologisk litteratur och tentera för den biskop som prästvigde honom, metropoliten Anthony Bloom i London. När kommunikationen mellan oss senare övergått till det digitala mediet email, fick jag veta att fader Ian, som han nu kallades, flyttat till hustruns hemland USA och levde och verkade i Florida.

Jag har beklagligtvis varit dålig på att samla och arkivera brevväxling. Den omständigheten att jag till dags dato haft arton (18) olika adresser har inte underlättat ordning och reda i de privata arkiven. Av korrespondensen med fader Ian är det mest våra email jag nu har kvar att läsa. Ett par gånger under hans år i Florida kunde vi också prata med varandra via Skype. Så småningom upphörde hans email och hans jul- och nyårshälsningar att komma, och jag märkte att han även tystnade på Facebook. Där fick

jag också till sist fick dödsbudet. Min förmodan är att han drabbades av demens i någon form. Han överlevdes av sin hustru Alexandra; paret fick till sin stora sorg aldrig några barn. Fader Ian saknade formell teologisk skolning, men han var ändå påtagligt beläst och han kunde sina saker. Genom alla år blev han för mig en mycket god teologisk samtalspartner.

* * * * * *

Som antytts tidigare, var allt slags nationalism och chauvinism *bannlyst* i fader Sophronys kloster i Tolleshunt Knights. Att diskutera frågor och problem rörande kyrkojurisdiktioner och nationalkyrkor var uttryckligen förbjudet. Det innebar också att klostret var medvetet mångspråkigt, i vardagslivet såväl som i gudstjänsterna. Där talades engelska, ryska, grekiska och franska. En ung kvinnlig tysk gäst, som jag kom att tala med och som var väl förtrogen med klostret sedan tidigare, sade visserligen att ”Deutsch gehört ja nicht zu den offiziellen Sprachen hier”. Det stämde möjligen ifråga om gudstjänsterna, men inte eljest. Tyska talades inte så sällan, och det var ingenting man behövde smussla med. Två av klosterkommunitetens medlemmar, en munk och en nunna, var tyskar.

Till den hesykastiska bönetraditionen från starets Silouan på Athos hörde, att någon av de dagliga bönegudstjänsterna, vanligen kallade ”timmarna” – som består av hymner, textläsningar, långa psaltarläsningar och böner – ersattes med en gudstjänst som här i Tolleshunt Knights litet förenklat kallades *tjotkij*, vilket är plural av *tjotka*, som är det ryska namnet på det ortodoxa böneradbandet. Den gick till så att man samlades i den lilla klosterkyrkan på markplanet i ”The Old Rectory”, där inget annat lyste än ett par oljelampor och några vaxjus framför ikonostasen. Lugnt och stilla och med långa pauser emellan bad man Jesusbönen: *Herre Jesus Kristus, Guds Son, förbarma dig över mig syndare.* Bara en person i taget reciterade böneorden; några hade på förhand blivit ombedda att, lågmält och i lugnt tempo leda bönen: omväxlande på engelska, ryska, grekiska, franska. Stilla, tyst, avskalat och fullkomligt centrerat – in mot det Centrum som så ofta blir försummat. Detta var antipoden till den extatiska stämning jag som 13-åring upplevt i Franciskusbasilikan i Assisi, och det blev den mest fulländade gudstjänstform jag varit med om. Bön, tillbedjan, meditation, besinning – allt samlat i en enda punkt, ett enda nu.

* * * * * *

På söndagarna deltog jag i huvudgudstjänsten, den Gudomliga Liturgin. Sedan flydde jag fältet. Orsaken var att en stor grupp grekcyprioter från London, säkert omkring hundra personer – människor i alla åldrar inklusive barn – varje söndag och helgdag kom i bilar och hyrda bussar och vällde in i vartenda skrymsle av klostrets ännu ganska begränsade ägor, inomhus såväl som utomhus. Sovrummet på den gamla prästgårdens övervåning, där jag hade min säng, stod vanligtvis tomt på dagtid, varför jag ibland satt vid bordet mitt i rummet och skrev eller läste. På söndagarna var rummet fullt av grekcypriotiska ungdomar som satt och trängdes i sängarna, i stolarna, på golvet, överallt. Likadant i klostrets övriga lokaliteter. Högljutt stoj och stim. En äldre tyskfödd nunna, moder Elisabeth, berättade för mig att man tidigare fått klagomål från klostrets grannar när

de grekcypriotiska besökarna även invaderat deras marker, där de slog sig ner överallt med sina lunchkorgar. Naturligtvis hade man inte resurser i klostret att bjuda alla dessa människor på lunch, så de hade med sig egen matsäck.

En grekcypriotisk munk, fader Zacharias, hade förmodligen förmedlat denna livfulla kontakt mellan den grekcypriotiska kommuniteten i London och klostret i Essex. Fader Sophrony (som talade grekiska flytande) var, med all rätt, högt älskad och vördad av dem alla.

Vad jag gjorde vid dessa tillfällen var att jag promenerade de tre kilometerna från Tolleshunt Knights till det närmaste samhället *Tiptree*, köpte en dagstidning, satt på en bänk i någon timme och läste tidningen eller en medhavd bok och vandrade sedan så sakteliga hemåt, när jag visste att den värsta stormen hade bedarrat. September är till största del en sommarmånad i denna del av England, och hela månaden var klar, solig och regnfri.

Googlar man på ”Tiptree”, får man idag nästan uteslutande upp information om den berömda marmeladfabriken, *Wilkin & Sons*, vars produkter går på export över hela världen. Den har, med ett slitet uttryck, satt Tiptree ”på kartan”, och det redan för längesedan. När jag vandrade förbi fabriksbyggnaden kunde jag känna svaga doftstråk av de läckra marmeladerna.

Gjorde jag fel? Borde jag ha gjort avkall på min längtan efter klostermiljöns möjligheter till stillhet och kontemplation och istället tagit den grekcypriotiska anstormningen som en gyllene möjlighet att lära känna andra människor, knyta nya kontakter, kanske få andra vänner för livet? Tankar som dessa kommer till mig numera, och frågorna är alltjämt öppna.

* * * * * *

Under min tid i Tolleshunt Knights inträffade tre större händelser i Sverige: tronskiftet med kung Gustaf VI Adolfs död och kronprinsens trontillträde, riksdagsvalet och Norrmalmstorgsdramat – det som gav den psykologisk-psykiatriska terminologin ett nytt begrepp: ”Stockholmssyndromet”. Riksdagsvalet detta år är det enda jag inte deltagit i. Det var för tidigt att poströsta när jag reste till England, och att resa till London och leta sig fram till ambassaden för att rösta på valdagen kom jag mig inte för med.

Ibland gick jag trekilometerspromenaden till Tiptree även på en vardag, bara fram och åter och med i stort sett bara ärendet att köpa en dagstidning, i regel *The Times*. ”New King acclaimed in Sweden” var rubriken på den artikel som gav mig nyheten om gamle kungens död. Även Pappa skrev till mig och berättade om detta och annat som tilldragit sig, såväl offentligt som i den privata sfären.

”You are a politician!” Det var kommentaren från en av munkarna – en kraftig, högrest rysk-grekisk man i medelåldern, som närmast fungerade som klostrets kock – när han såg mig sitta och läsa The Times. Han sade det i mycket vänlig ton, men jag uppfattade det ändå som att han syftade på något han såg som en avvikelse. Jag har

funderat över hans replik många gånger. Kanske framförallt över vad han kan ha menat med begreppet ”politiker”.

En nyckel till förståelse av detta tror jag mig kunna finna i ett ord av Jesus i ”den översteprästerliga förbönen”: ”Jag ber inte att du skall ta dem ut ur världen, utan att du skall bevara dem för det onda.”[45]Det finns en norm i klostren, både de katolska och de ortodoxa, att munkarna resp. nunnorna inte läser tidningar, lyssnar på radio eller ser på TV. Det är abbotens resp. abbedissans uppgift att hålla sig informerad om vad som händer ute i samhället och världen och att förmedla detta i urval till kommuniteten i samband med måltiderna eller andra sammankomster. Och det mesta av det som händer ”i världen” – inte allt! – är nu liksom förr sådant som bär bud om människors ondska. För allt detta skulle begreppet *politik* även kunna fungera som en samlande metafor. Det onda i världen som Gud vill bevara de sina och alla för.

Så med ”The Times” i hand levde jag inte helt enligt klosterlivets ideal.

* * * * * *

Tiden började vara inne för ett avgörande. Först och främst insikten om att denna klostervistelse inte varit något utöver ett steg, ett stycke väg, i riktning mot något jag ännu inte kunde se; en etapp på en trevande pilgrimsvandring.

Det blev ytterligare ett samtal med fader Sophrony, som han inledde med en tyst bön, och sedan, ett varmt leende, en god, öppen blick riktad rakt emot mig, hans hand som slog lätt mot bordsskivan, och så uppmaningen:

– *Now, tell!*

Och jag berättade. Vad fader Sophrony sade borde jag ha tecknat ner. Slutorden har dock stannat i mitt minne:

– *Pray and see a little more!*

* * * * * *

Allt var klart för att jag skulle resa åter hem till Sverige någon av de sista dagarna i september. Så fick jag plötsligt väldigt ont i halsen och insjuknade i hög feber. Jag blev helt sonika liggande. Symtomen var välbekanta för mig, jag hade tveklöst fått halsfluss, och jag visste att en antibiotikabehandling torde vara i princip oundviklig. Här fanns fader Raphael, den goda människan med all sin omtanke om både kropp och själ hos sina medmänniskor, och han ägnade mig verkligen stor omsorg. Men det visade sig, att den före detta medicinstudenten Raphael, alias Răzvan Noica, inte hade något till övers för den akademiska medicinen utan var helt fångad av homeopatin. Han kom med ett stort träschatull innehållande ett tjugotal burkar med homeopatiska läkemedel som skulle vara verksamma mot allehanda sjukdomstillstånd. Med glödande entusiasm förklarade han för mig varför homeopatin var överlägsen all annan läkekonst. Det var nästan – nästan! – så att jag lät mig övertygas, trots att min apotekarvän Svante Prag förklarat för mig de

45 Joh. 17:15

homeopatiska läkemedlens märkliga sammansättning. De innehåller alla olika slags mer eller mindre verksamma substanser, men i en utspädning som kan jämföras med det kaffe man skulle få, ifall man kokade en enda kaffeböna i en vattenmängd motsvarande Mälarens totala vattenvolym. Litet molekylära spår, om ens det.

Fader Raphael ordinerade mig två-tre olika, små, vita piller, att intas ett par gånger om dagen. De passerade helt verkningslöst mitt matsmältningssystem, alltmedan halsflussen och febern fortsatte med oförminskad styrka.

Det blev helt oundvikligt att uppsöka läkare, vilket gav mig en lärorik erfarenhet av hur Storbritanniens berömda *National Health Service* fungerade på en mindre ort vid denna tid. I Tiptree fanns en läkarmottagning, men den var bemannad med läkare bara ett par dagar i veckan, under några få timmar. När jag kom dit, togs jag emot av en mottagningssköterska; ingen annan patient fanns i väntrummet. I mottagningsrummet stod två stolar, en undersökningsbrits, ett litet skrivbord och ett vitrinskåp som var i stort sett tomt. Den tillresta läkaren hade med sig en läkarväska innehållande de nödvändigaste undersökningsinstrumenten. Han tittade i min hals, kände på de svullna halsmandlarna och sade:

– I'll give you Pennicilin – and gurgle with hot, salt water!

Doktorn skrev ut ett recept, jag frågade vad jag blev skyldig, men besöket var gratis, också för mig som utlänning. Hos apoteksservicen, som låg i en liten butik vägg i vägg med mottagningen, hämtade jag ut min burk med penicillin. Den kostade fyra shilling, vilket var oerhört billigt också på den tiden.

Aldrig skall jag glömma fader Raphaels ansiktsuttryck av djup besvikelse när han fick reda på att jag blivit ordinerad en antibiotikakur…

Det dröjde en dryg vecka in i oktober innan jag var så pass återställd att jag kunde anträda resan hem. ”Hem” var Göteborg, och ”hem” var också Stockholm.

Detta var 1973. Fader Sophrony skulle leva i ytterligare 20 år, och han fick uppleva hur hans arbete bar alltmer frukt. Klostret utvidgades med nya byggnader, en ny klosterkyrka, ett ansenligt stycke ny tomtmark på andra sidan vägen. Väggarna i både klosterkyrkan och det nya, större refektoriet pryddes med stora ikonfresker som fader Sophrony själv målade. Nya noviser som så småningom avlade klosterlöften sökte sig till klostret. Han gav ut starets Silouans skrifter i nya upplagor, och han skrev också själv flera böcker som blivit något av ”minor classics” inom den samtida ortodoxa andliga litteraturen. De säljs idag, även online, i klostrets bokhandel.

2019 helgonförklarades han som Helige Sophrony av Essex, och hans dag i helgonkalendern infaller den 11 juli, hans dödsdatum.

En av de hymner (”troparion”) som är tillägnade honom lyder:

Du helige och Gudsbärande åldring, fader Sophrony,
du blev uppenbarad såsom den helige åldringen Silouans son.
Du bärare av Kristi sinne,
Du har lyst i världen genom dina ords vishet.

Genom ditt Gudsuppfyllda liv leder du oss fram till Guds Ljus.

”Pray and see a little more...”

SJUTTIOTALSÅR I LJUS OCH SKUGGA

Nattfrosten hade etablerat sig; trädens lövverk lyste intensivt i rött och gult. Dagarna var klara och soliga, om än solljuset föll mot marken i en allt snävare vinkel. Och det var kyligt. Den bruna vinterpaletån som jag haft med mig till Essex kom till användning först nu, när jag var åter i Göteborg.

I Göteborg fanns också vännen Svante Prag, som var på besök hos sin mor Lena, som bodde där sedan många år. Hon och Svantes far Sven var sedan länge skilda.

Svante var på väg upp till Stockholm, och jag fick efter ett par dagar hos Pappa och Ina möjlighet att följa med Svante i hans bil. Man kunde på ett sätt tycka, att det på det hela taget inte skulle finnas något för mig att återvända till i Stockholm, att jag lika gärna hade kunnat bli kvar i Göteborg och rotat mig där. Göteborg är än i denna dag en stad som står mitt hjärta mycket nära. Men det jag hade ifråga om personlig förankring fanns likväl i Stockholm: kyrkan, vänner – och även en hel del släkt på Mammas sida som jag så småningom skulle ta upp kontakten med.

Genast efter att jag kommit till Stockholm, uppsökte jag Arbo och Klaudia Nael i Blackeberg. Mötet med fader Arbo blev en chock. Hela vänstra sidan av hans ansikte var förlamad; hans vänstra öga hade en liten plastkupa som var fäst vid insidan av hans glasögon mot ögongloben, som skydd, eftersom vänsterögat inte kunde blunda. Klaudia talade litet vagt om något ”virus” som gett ansiktsförlamning. Men det stod ganska snart klart både för mig och alla andra hur det egentligen låg till: fader Arbo hade drabbats av en stroke. Talförmågan och rörelseförmågan var dock inte påverkade.

Stroken hade kommit efter ett häftigt uppträde, ett storgräl som brutit ut mellan fader Arbo och några andra personer i församlingens ledning.

Jag upphör aldrig att förvåna mig över hur lätt och med vilken skoningslös intensitet splittring uppstår även i små, sköra gemenskaper, där man har allt att vinna på att hålla samman – och allt att förlora på att så split och fiendskap. När Jesus vid ett tillfälle drivit ut en demon säger han: ”Varje rike som är splittrat blir ödelagt, och en stad eller en familj som är splittrad kan inte bestå.”[46]

Och nog fanns det demoner som härjade här. Tvisten gällde en man i den estniska ortodoxa församlingen, en jurist, som absolut hade velat bli prästvigd. Varför, var det ingen som riktigt begrep. Han hade aldrig varit särskilt kyrksam eller visat något som helst engagemang för andligt-religiösa eller teologiska ting. Men nu hägrade antagligen prästvigningen som ett slags fjäder i hatten för honom, socialt och karriärmässigt, i den exilestniska samfällighetens ögon – och måhända även visavi omvärlden.

46 Matt. 12:25. Här är grundtextens ordagranna formulering mer uttrycksfull: där talas om ett rike ”som ligger i strid med sig själv”.

De exilestniska ortodoxa församlingarna världen över var inte många, och de var alla underställda det Ekumeniska patriarkatet i Konstantinopel/Istanbul via den grekiske biskopen på varje plats runtom i den ortodoxa diasporan. Det var sammantaget fråga om en liten, tynande skara, helt utan återväxt. Fader Arbo samt en ålderstigen präst i Göteborg och en estnisk präst som även tjänstgjorde i den finska ortodoxa församlingen i Stockholm var de enda exilprästerna.

Den nämnde juristen, som insåg att den grekiske biskopen i Stockholm aldrig skulle godkänna honom som prästkandidat, ställde sig därför helt utanför den gällande, överenskomna ordningen och begav sig 1972, vid 55 års ålder, till Tyskland, där han lät sig prästvigas inom en sekteristisk utbrytning ur den ortodoxa kyrkogemenskapen, med säte i USA, varpå han återvände till Stockholm. Han hade alltså inga legitima möjligheter att verka som präst för de estniska ortodoxa i Sverige, men det begrep inte alla, allra minst han själv, så jurist han var. Ett och ett halvt år senare avled han hastigt, utan att ha kunnat utföra någon prästerlig tjänst i egentlig mening. I den ortodoxa församlingens ledning i Stockholm hade han ett par anhängare, och det var med dessa som fader Arbo utkämpade sin ödesdigra strid[47].

* * * * * *

Jag flyttade in i ett hyresrum på Oxelvägen i Enskede, med en äldre estlandssvensk dam från Ormsö som hyresvärdinna. Hon bodde i bottenvåningen i ett gammalt trivsamt trähus i två våningar. Jag hade en trädgård rakt utanför mitt fönster. Området var lugnt och fridfullt. I en villa strax intill bodde den italienska familjen *Donatello*, som sedan årtionden tillbaka bedrivit försäljning av ballonger, vindsnurror och enklare leksaker utanför entrén till Skansen. En stor del av deras villa upptogs av deras enorma varulager.

Under hösten arbetade jag på kansliet till Kursverksamheten vid Stockholms Universitet (som senare blev Folkuniversitetet), vid den avdelning som hade ansvaret för svenska för invandrare.

Efter nyår, alltså januari 1974, fick jag anställning som bokhandelsmedhjälpare vid Rönnells Antikvariat på Birger Jarlsgatan, där jag, som tidigare omnämnt, arbetat en kortare tid våren 1969. Rönnells var då liksom än idag Nordens största antikvariat. Där arbetade vid denna tidpunkt Wolmar Holmström, uteslutande sysselsatt med antikvariatets omfattande tidskriftsavdelning, med mycket utlandsofferter. Jag skulle komma att stanna på Rönnells som heltidsanställd fram till 1979. Under en period innan jag började min anställning hade en vän sedan skoltiden, Peter Frändén (som jag omtalat i inledningen), arbetat där.

Jag har alltid trivts bland böcker, vilket bidrog till att jag sökte mig till just denna arbetsplats. Vad som låg mig i fatet var min brist på affärsmannasinne. De materialistiska, kommersiella aspekterna på immateriella, kulturella värden – uppenbart ofrånkomliga inom den antikvariska bokhandeln - fick jag aldrig riktigt grepp om. Lägg därtill min tidigare omtalade dyskalkyli. Ändå fick jag under mina år på Rönnells emellanåt uppdraget att på

47 Det var särskilt två av de närvarande männen som var fader Arbos fiender och utsatte honom för trakasserier. Om dem sade Klaudia senare: ”De båda lade Arbo i en för tidig grav.” En av dessa var dessutom krigsförbrytare – han hade som kommendant vid säkerhetspolisen varit kollaboratör med den tyska nazistiska ockupationsmakten i Estland.

egen hand värdera och köpa in boksamlingar i en del privata hem. Mina huvuduppgifter blev kontakten med kunderna i butiken och att klassificera och sortera in böcker i de olika avdelningarna, samt att prismärka dem, ifall det inte redan var gjort – det sistnämnda ibland i samråd med kolleger.

Den cyniska kommersialism som även antikvariatsbranschen, med eller mot sin vilja, ibland blev en del av, kunde uppröra även dem som var verksamma där. Jag glömmer aldrig min och mina dåvarande kollegers tillbakahållna upprördhet, när vi expedierade en mycket förmögen svensk-amerikansk dam som hade köpt en hel trave med de mest fantastiska 1600- och 1700-talsgravyrer och som efter avslutad affär sade, lätt arrogant: "Och det här ska jag låsa in i ett bankfack!"

Rönnells Antikvariat – en anrik kulturinstitution i Stockholm, i Sverige och med räckvidd långt utanför Sveriges gränser. Den skulle förtjäna en riktig historik av festskriftskaraktär. Vid den här tiden levde ännu företagets grundare, den något excentriske dalmasen Gösta Rönnell – bördig från Rönnäs i Dalarna, varav släktnamnet tagits. Han hade i princip överlåtit ledningen för firman till sonen Per men hade fördenskull inte slutat arbeta där. Allt emellanåt dök han upp i butiken, inte sällan för att träffa alldeles egna kunder, även sådana som kommit utomlands ifrån. Hans mumlande sätt att prata och hans litet tankspridda apparition var ett sken som bedrog: Gösta Rönnell hade synnerligen väl reda på sig, och han kunde sina saker som få andra. En av hans deviser löd: ”Det finns en köpare till varje bok.” Det första han gjorde när han kom till butiken var att ängsligt rota igenom ”5-kronorslådan”, där utgallrade böcker låg och där han nästan alltid fann en eller annan bok som han plockade upp för att ta undan och märka med ett något högre pris. Avsett för den rätte köparen av just den boken.

När Gösta Rönnell hade avlidit arbetade jag inte längre på Rönnells men fick det ärofulla uppdraget att sjunga vid hans begravning i Danderyds kyrka.

Efter Per Rönnells död 1998 i multicancer, bara 60 år gammal, stod antikvariatet vid ett vägskäl, och risken var stor att det skulle upphöra. Men på ett förslag som Per själv kommit med mot slutet av sitt liv, blev företaget omorganiserat så att de anställda själva tog över det genom delägarskap. Genom att vidga sin verksamhet med bokutgivning, litteraturaftnar, författarträffar med mera har man lyckats driva företaget vidare.

* * * * * *

När våren kom, började jag och vännen Svante att smida planer för sommaren. Svante hade en röd-svart Volvo Amazon och var, då som nu, en skicklig, driven bilförare. Jag saknade – och saknar alltfort – körkort. Men trots den snedbelastning som skulle drabba Svante som ensam chaufför, beslöt vi ändå att under ett par semesterveckor i juli göra en resa med hans bil via Tyskland, Tjeckoslovakien och Österrike ner till Sydtyrolen, den tysktalande, från det österrikiska Tyrolen avstyckade självstyrande provinsen i norra Italien. Alla kostnader, inklusive bensin, skulle vi självklart dela på. I någon mån kunde jag väl under bilfärden också assistera som kartläsare.

Jag har alltid varit en dålig dagboksskrivare. Och med de dagböcker jag ändå skrivit, om än ofta ofullständigt och mestadels under resor, har det i alltför stor utsträckning gått som med annat skrivet material under mina 18 adressbyten – alltför mycket har gått

förlorat. Under vår resa ner genom Europa var det Svante som förde noggrann dagbok – och inte nog med det. Svante var redan vid denna tid en fotograf på fullt professionell nivå, tekniskt såväl som konstnärligt. Han fotograferade flitigt under hela resan, och eftersom han är en mycket vittberest man, som rest över praktiskt taget hela jordklotet[48], har han idag ett mycket omfattande, imponerande bildarkiv. På senare år har han på eget förlag tryckt upp ett flertal böcker med bild och text från olika platser i världen. I en av dessa, ”Reseminnen i färg”, finns vår Sydtyrolenresa dokumenterad. Med en hel del detaljer som jag hunnit glömma.

Jag har aldrig tältat på campingplatser utom under denna resa. Svante hade med sig ett behändigt 2-personerstält, som gjorde det möjligt för oss att övernatta mot billig avgift flera gånger längs vägen.

Färden genom Tjeckoslovakien - som ganska nyligen hade blivit kuvat än en gång av den skoningslösa Sovjetmakten – blev en ganska dyster upplevelse. Det gäller särskilt den korta vistelsen i Prag. En tryckt stämning, få leenden, uppgivenhet. Vi trodde i vår enfald att man här, precis som i västvärlden, kunde gå in på första bästa hotell eller pensionat och fråga efter rum och priser. Men icke så. Vi blev hänvisade till den statliga bokningscentralen *Čedok*, där vi vackert fick hålla till godo med den bokning man tilldelade oss. Kostnaderna för hotellvistelsen betalade vi här (det blev inte särskilt dyrt), och vi fick efter betalningen en bunt kuponger i hand – kuponger för rummet, kuponger för frukosten etcetera. Det hotell vi blev tilldelade, "Olympik", lever och frodas än idag, som ett av flera monument över sovjetarkitekturen när den var som allra mest fyrkantig och själlös, och det är klassat som 4-stjärnigt.

Jag gladdes åt att få återse Wien, och vi fann ett enklare hotell till överkomligt pris på högra sidan om Donau, alltså en bit bort från centrum. Vi upplevde samma miljöer som jag gjort ett par år tidigare, men vi gjorde också en liten utflykt med spårvagn till den besjungna byn *Grinzing*[49], som ligger på en bergssluttning i Wiens norra utkant och är den enda plats inom staden Wiens gränser där det finns vinodlingar. Vi sökte oss till en *heuriger*, en vinstuga, där vi beställde ortens eget *Heurigenwein*, ett ungt, icke-lagrat vin, som inte serveras i vinglas på fot, utan i ofärgade glasmuggar med öra och av ganska frikostigt format. Vi fann bordsplats på en altan med en härlig utsikt över Wien och på näst intill armlängds avstånd från vinrankorna.

”Wien dansar och ler” hette en känd 30-talsfilm. Visst dansas det i Wien – i Volkspark, på den årliga Operabalen och annorstädes. Men hur är det med leendena? Jag vill ogärna hänge mig åt generaliseringar, men både andras erfarenheter och mina egna – från besöken detta år, några år dessförinnan samt vid ett tillfälle många år senare – vittnar likväl om en sak: att det i Wien knappast ses som något extraordinärt, ifall en besökare blir ovänligt och illa bemött av en hotellportier, en expedit i en butik, en teatergarderobiär, en bensinmacksföreståndare eller någon annan som är satt att ge någon form av service. Det har inträffat litet för ofta för att vara rena tillfälligheter.

Wiens 1900-talshistoria var förvisso turbulent, med en lång rad förödmjukelser, alltifrån Habsburgmonarkins sammanbrott – då Wien förvandlades från en mångnationell

48 Bl.a. som sjöman.

49 Besjungen exempelvis av Peter Alexander: Ich muss wieder einmal in Grinzing sein (youtube.com).

och mångkulturell imperiehuvudstad till en avsides belägen huvudstad i en liten och tämligen obetydlig republik i Centraleuropa – och fram till efterkrigstidens segrarmaktsockupation och därefter åratal av fattigdom och social utslagning bland breda folkskikt. Kanske sitter minnena av allt detta kvar som kollektiva, skavande, oläkta sår i det wienska folkkynnet och titt som tätt tar sig utlopp i ohövlighet mot besökare. En ren spekulation bara.

Vi fortsatte vår resa österut till det östligaste landskapet i Österrike, Burgenland, på gränsen mot Ungern. Vid Neusidlersee, strax före Eisenstadt, gjorde vi ett kort uppehåll, och Svante tog där ett av sina mest laddade, uttrycksfulla fotografier: solen som intensivt lyser genom ett hål i en tung, mörk molnsky, strax före ett kraftigt åskväder. Vi passerade provinsens gamla huvudstad Eisenstadt, med furst Eszterházys palats, där Joseph Haydn tjänstgjorde som hovmusiker och bl.a. uruppförde sin berömda ”Pukslagssymfoni”. Alper i all ära, men det mer låglänta Burgenland är oändligt vackert i all sin bördighet, sina lysande färger, sin centraleuropeiska arkitektur och sin rika historia, och det förblir – så långt jag har kunnat erfara och jämföra – mitt österrikiska favoritlandskap.

Burgenland är ett av Österrikes främsta vindistrikt; där produceras bland annat *Grüner Veltliner*, och i byn Rust, där det pågick en vinodlarfest, som vi i viss utsträckning deltog i, övernattade vi på ett vandrarhem.

Vi fortsatte vår färd med en övernattning i Graz, och väl framme i Sydtyrolen blev det en kort anhalt för middag i Bozen, innan vi drog vidare ner till byn St. Walburg i Ultental, en dal nedanför alptoppen Peilstein. Vi beslöt oss för att stanna där ett par dagar och njuta av det sköna alplandskapet med sitt intensiva färgspel och sina vackra timrade hus. Inkvartering fann vi i ett pensionat vid namn *Haus Brunner*. Andra dagen i St. Walburg ägnade vi åt bergsvandring upp mot bergstoppen Peilstein, ett gott stycke ovanför trädgränsen. Svante skriver i sin resedagbok:

En stund efter lunchen gick vi uppåt berget i riktning mot Peilstein, den närmaste höga toppen. Den är på 2 540 m ö h, medan byn ligger p å 1 250 m ö h. Vi tänkte gå så långt vi orkade. Det var ganska brant, men som belöning fick vi vackra vyer. På hela vägen mötte vi bara två andra bergsvandrare. Solen sken och när vi efter 1 ½ timme kom till en bäck, smakade vattnet som den godaste sockerdricka.

Vi fortsatte upp till trädgränsen, där vi träffade alpgummor som plockade timjan i plastpåsar. Det skulle sedan torka i skugga för att ha att göra te av mot sömnlöshet. Det fanns fullt av andra blommor också och Thomas stannade för att rita av utsikten. Jag fortsatte för att komma upp på någon liten topp.

Vi hade vandrat en lång stund i branta uppförsbackar, det var varmt och svettigt, och vi drack nu det gudomligt friska vattnet från alpbäcken med våra kupade handflator som bägare. Sådant vatten hade jag aldrig smakat dessförinnan och har aldrig heller smakat senare i livet. En närmast andlig upplevelse – tankarna gick till orden i Psaltarens 42:a psalm[50].

50 ”Som hjorten längtar till vattenbäckar, så längtar min själ efter dig, o Gud.”

Jag önskar att jag hade varit lika flitig med mitt ritblock och mitt färgskrin med akvarell- och gouachefärger som Svante var med sin kamera. Det blev dock några motiv från det överväldigande alplandskapet. I sinom tid – efter den digitala fototeknikens ankomst – kom jag att ersätta målarutrustningen med en kamera (kompletterad med Photoshop!).

Timmarna gick. Det började till sist rentav att skymma; min oro steg konstant där jag ännu satt, på samma plats vid trädgränsen där jag stannat för att måla. När Svante äntligen dök upp i kvällsdunklet, visade det sig att han hade en annan ensam bergsklättrare som han träffat på högst uppe på bergstoppen att tacka för att han inte gått vilse helt och hållet bland de tyrolska alperna. Denne upplyste Svante om att han befann sig på toppen av Peilstein. Svante skriver:

Han [den andre bergsvandraren] *hade gått den vanliga vägen som gick i en vid båge upp, medan jag hade klättrat uppför den branta bergssidan och alltså tillryggalagt 1300 m i höjdskillnad från byn. Han visade mig nervägen och gick med sin pipa och käpp och med rocken över armen.*

Enligt Svante kom vi åter till byn och pensionatet vid 19-tiden ”alldeles matta”. Snarare var det nog så, att Svante var matt – fullt förståeligt efter sitt alpina äventyr – medan jag snarast var omtumlad efter den långa orosfyllda väntan. Svante förtäljer att vi

… tog en stadig whisky med Drambui samt delade en stor Urquell. Det återställde livsandarna och efter att ha duschat linkade vi till byn på ömma fötter. Där satt vi på en uteservering i den ljumma kvällen och såg månen stiga upp över den svarta, taggiga bergsranden över oss.

Under resans första del hade vi alltså gjort en litet vidare sväng österut, via Prag och Wien. Nu, när vi skulle färdas hemåt igen, tog vi en kortare och rakare väg, via Innsbruck i Nordtyrolen. På den österrikiska sidan av Brennerpasset kostade vi på oss nattlogi på ett *gasthof* som låg vid sidan av motorvägen. De som drev gästgiveriet och den tillhörande krogen drev parallellt ett lantbruk. Gasthof och ladugård var sammanbyggda. I entrén fanns en dörr som ledde direkt in till ladugården. Redan de svaga odörerna avslöjade med all önskvärd tydlighet vilken verksamhet som bedrevs bakom dörren. Hur som helst var det ett mycket trivsamt och prisvärt gästgiveri med gott österrikiskt kök. Bruket att bygga samman ladugård och bostadshus är inte helt ovanligt i Österrike och Schweiz.[51] Svante minns

...ett rum som var riktigt typiskt för Tyrolen med träpaneler och mönster i taket, en stor kamin i ena hörnet med en säng ovanpå, en avklippt hårfläta med torkade blommor i en pendelklocka, ett gökur på väggen. På en kudde på en schäslong var broderat ”Nur ein Viertelstündchen” och golvet var förstås av vitskurade bräder.

51 Och det skall inte alls vara ohygieniskt utan, tvärtom, lär det stärka kroppens immunförsvar mot infektionssjukdomar och allergier.

* * * * * *

Hemfärden gick vidare via Innsbruck, där vi stannade två nätter; därefter via München, Würzburg, Göttingen och Lübeck. Åter i Göteborg övernattade vi i Pappas och Inas lägenhet på Bangatan. De var själva bortresta till ett hyrt sommarhus i Halland, så vi hade lägenheten för oss själva. Därefter åter till Stockholm och till vardagen.

1974 blev ett händelserikt år på flera plan. Richard Nixon tvingades att avgå efter Watergateskandalen. Den sju år gamla militärdiktaturen i Grekland – som tillkommit med stöd av USA och som i sin förlängning ledde till Cyperns tragiska delning – störtades sedan USA plötsligt tagit sin hand från den.

En äldre dam i den estniska ortodoxa församlingen, fru Aspe, skulle tidigt på hösten flytta till ett äldreboende, och det gav mig möjlighet att få överta hennes hyreskontrakt på en liten etta på Karlsviksgatan på Kungsholmen. Och inte nog med det. Hon var ensamstående, utan arvingar, vilket medförde att hon via Naels erbjöd mig att ta över lägenheten med praktiskt taget allt bohag: säng, skrivbord, matbord, stolar, en kommod med glasdörrar, porslin, bestick, köksredskap, dammsugare… Det var en liten lägenhet, 21 m^2, med ett kök som saknade kylskåp, men däremot hade ett hyggligt skafferi, och som snarast var att betrakta som ett pentry, samt en liten toalett med handfat och så kallad ”Stockholmsdusch”: en duschslang med ett duschhandtag upphängt på en krok på väggen bredvid handfatet. Men hur som helst hade jag äntligen ett eget krypin med eget hyreskontrakt, och hyran var ovanligt modest. Fru Aspe som överlät lägenheten hade efter sin flykt till Sverige arbetat som korsettsömmerska på NK. I skrubben stod en av modelldockorna som hon använt i sitt hantverk. Den, men i övrigt väldigt litet annat, behövde slängas. Det var eljest bara att flytta in.

Jag var oändligt tacksam, glad och tillfreds. Söndagen efter min inflyttning kom den gamla fru Aspe till kyrkan, och jag skyndade raka vägen fram till henne för att tacka för hennes oerhörda generositet. Men jag hann knappt öppna munnen förrän hon började skälla ut mig högljutt – för mina *polisonger*, som hon tyckte illa om! Jag blev fullständigt paff, tappade koncepten helt och hållet, och något riktigt tack lyckades jag aldrig åstadkomma...

Arbo och Klaudia Nael hade byggt åt sig ett sommarställe på Vindö i Stockholms skärgård. Dit brukade de fara i Arbos motorbåt, en sjöfarkost av ganska väl tilltagna dimensioner, som enligt uppgift skulle ha fraktat estnisk smuggelsprit till Stockholm under mellankrigstiden. Den var alltså av äldre modell men grundligt renoverad och iståndsatt. Fader Arbo var född och uppvuxen i ett kustsamhälle i Estland och älskade att vara ute på sjön, och han älskade sin båt.

En dag i början av november, då det inte längre var väder för att färdas med båten, for Arbo ut till sommarstället med buss. Det var mot slutet av veckan, kanske hade han något att uträtta där, kanske behövde han bara ett par dagars vila, alldeles i ensamhet, jag minns inte. På söndagen skulle han komma tillbaka och förrätta gudstjänsten i kyrkan på Västra Trädgårdsgatan som vanligt.

Söndagen kom, jag gick till kyrkan i god tid, som jag brukade. Wolmar Holmström var där, liksom diakonen Nikolai Suursööt. Klaudia satt inne i sakristian och var påtagligt

orolig. De fåtaliga körmedlemmarna kom också efter hand. Arbo borde vid det här laget ha kommit in från Vindö, men så var inte fallet, och han hade inte heller hört av sig per telefon. Klaudia ringde till numret på Vindö, förgäves. Till sist kontaktade Klaudia per telefon sin svärson René Dagerman – Stig Dagermans son – och bad honom åka direkt ut till Vindö för att ta reda på vad som hänt. Det var inte så många gudstjänstdeltagare som samlats i kyrkan, men de stannade alla kvar, eftersom de kände samma oro som vi andra.

Efter en stund – hur lång, minns jag inte – kom så telefonsamtalet från René, och det bekräftade våra värsta farhågor. Fader Arbo hade hittats död, sittande i sin fåtölj.

Mitt i den akuta chocken fick vi helt ställa om. Det blev inte söndagens huvudgudstjänst, utan *pannichida*, själabönsgudstjänst, denna gång för fader Arbo, och ledd av diakonen Nikolai Suursööt.

Obduktionen visade på en hjärtinfarkt med hastigt förlopp. En gammal läkare i församlingen fick se obduktionsprotokollet och sade till Klaudia: ”Han kunde inte ha dött på ett skonsammare sätt.” Men han blev bara 57 år gammal.

Vid begravningen var kyrkan på Västra Trädgårdsgatan nästan fullsatt. Begravningsgudstjänsten förrättades av en ålderstigen estnisk präst från Göteborg, Nikolai Raag, samt av den nytillträdde grekiske metropoliten i Stockholm, Pavlos Menevisoglou, och biskop Stefan Timtchenko, tidigare nämnd i denna berättelse. (Han tillhörde en exilrysk kyrka med säte i Paris och alltså inte knuten till Moskvapatriarkatet.) Jag mäktade inte med att leda kören vid denna gudstjänst – det gjorde istället Paul Nordgren (fil.mag. i slaviska språk och tyska; ägnade hela sitt yrkesliv åt hälsoupplysning vid Socialstyrelsen och har ägnat all sin lediga tid åt ortodox kyrkomusik).

När kistan med fader Arkadi Naels stoft bars ut ur kyrkan till den väntande kistbilen på Västra Trädgårdsgatan fällde Wolmar Holmström kommentaren:

– Det är inte bara fader Arbo som bärs till graven, det är den estniska församlingen.

I allt väsentligt visade sig Wolmar få rätt. I formellt avseende fylldes tomrummet efter fader Arbo när ärkediakonen[52] Nikolai Suursööt efter en tid blev prästvigd av metropoliten Pavlos. Suursööt var en byggnadsingenjör, anställd vid arkitektfirman *Ancker – Gate – Lindegren*. Han hade sedan barnsben varit aktiv i kyrkan på olika sätt. Med sin musikalitet och sin djupa basröst lämpade han sig väl för den omfattande liturgiska tjänst som hör till det ortodoxa diakonatet. Att han skulle bli präst var nog däremot något han själv aldrig räknat med. Här gällde, mycket kännbart, att ”nöden har ingen lag”. Det fanns helt enkelt ingen annan till hands för att träda i fader Arbos ställe. Fader Arbo hade i varje fall haft en vision för sin församlings framtid – hur ortodox ungdom skulle engageras och församlingen efter hand skulle bli alltmer öppen för ortodoxa av alla nationaliteter. Huruvida hans vision var realistisk och genomförbar eller inte, kan naturligtvis diskuteras. Nej – med facit i hand behöver det knappast diskuteras. En sådan vision, som då ännu också var min vision, var, är och förblir orealistisk och ogenomförbar i den ortodoxa världen.

Med fader Nikolai Suursööt vid rodret rådde det däremot från första början inget som helst tvivel: han såg sig själv som kaptenen på ett sjunkande skepp.

52 En hederstitel som tilldelas ortodoxa diakoner efter ett antal tjänsteår. Nikolai Suursööt bar denna titel redan 1967, när jag första gången kom i kontakt med församlingen.

Några år in på det nya millenniet var den estniska ortodoxa församlingen upplöst. Alla kyrkans inventarier – skrudar, nattvardskärl, ikoner, ikonostas, liturgiska böcker etcetera – packades ner och sändes över till Estland. I det gamla hemlandet, som nu återfått sin självständighet, hade även landets ortodoxa kyrka återfått den ställning den hade före den sovjetiska ockupationen. Exilkyrkans tid var över.

* * * * * *

På Rönnells Antikvariat rådde en mycket avspänd, vänlig och kollegial atmosfär. Gösta Rönnell var måhända konservativ i åtskilliga avseenden, men inte alls auktoritär. Med sonen Per som chef blev atmosfären ännu mer uttalat icke-auktoritär. Per visade sina medarbetare förtroende, och det som förekom av konflikter löste han, såvitt jag förstår, på väldigt klokt och sansat sätt. Den empati han visade när sorger, lidanden och bekymmer drabbade hans medarbetare kunde stå som ett sant föredöme för andra chefer.

Jag förstod att Per Rönnell – som för övrigt varit klasskamrat med min kusin Dag Notini – inte självklart varit inställd på att gå i faderns fotspår och överta hans firma. Han hade i unga år kört taxi en tid medan han funderade på vad han ville med sitt liv. Men till sist avgjorde han sig för antikvariatet, och han växte med sin uppgift, ifråga om både erfarenheter och kunskaper. Fadern Gösta trädde i bakgrunden och gav Per det utrymme han behövde. Per etablerade sig inom antikvariatsbokhandlarnas krets som fullt jämbördig med andra betydande kolleger i landet: Ragnar Jones, Sten och Sigbjörn Ryö, Gunnar Johansson-Thor och flera andra. Till detta kom att han stod i spetsen för Nordens största antikvariat, som dessutom hade högt anseende inom hela den europeiska antikvariatsvärlden.

Rönnells kom att betraktas som ett familjeföretag, men fram till omorganisationen efter Pers död hade bara tre familjemedlemmar i egentlig mening arbetat där: Gösta, Per och Pers syster Elisabeth. Under en följd av år var även Elisabeths sambo Tomas Mårtensson anställd i företaget.

Den underbara humorn, ibland tangerande galghumor; det mänskliga och överseende förhållningssättet; den kännspaka jargongen – allt kan jag återkalla i minnet som om det var igår.

Till förmånerna man hade som anställd på Rönnells hörde att man fick gå till frisören på arbetstid. Motivering: ”Håret *växer* ju på arbetstid!”

När någon medarbetare ringt och sjukanmält sig, hette det inte: ”Han/hon är sjuk idag!”, utan: ”Han/hon är *sämre* idag!”

Och mycket mera i samma anda.

Under mina år på Rönnells rådde en ganska hög personalomsättning, men det berodde ingalunda på misshälligheter på arbetsplatsen. Det kom sig av att många unga människor i studentåldern sökte sig dit för att arbeta där under en begränsad tid – antingen för att få en respittid till att fundera vidare över framtiden, eller för att finansiera framtida eller pågående studier. Och Per anställde dem gärna, även om de inte avsåg att stanna inom branschen för gott. Några gick, inte oväntat, vidare till Bibliotekshögskolan och blev bibliotekarier. Några gick till förlags- och tidskriftsbranschen. En, som var en icke

oäven sångare (tenor) och som talade ryska och kinesiska flytande, Lars Fredén, blev diplomat och slutligen Sveriges ambassadör i Kina. Ett par av de anställda blev efter ett antal år så fängslade av branschen att de slutade för att etablera egna antikvariat, så som Olof Edlund. Så gjorde även tidigare nämnda Inger Johansson-Thor, men hon hade som dotter till Gunnar Johansson-Thor redan yrket i blodet. Hon har blivit känd som expert på framförallt barnbokslitteratur och grafik.[53]

Det vore omöjligt, och oförsvarligt, att beröra Rönnells 1900-talshistoria utan att särskilt nämna ett namn: John Börjesson. Eller *Johnne*, som vi alltid kallade honom. Han kom från en fattig åttabarnsfamilj i Landala i Göteborg, och hade lyckan att få gå i en nioårig folkskola, som var en föregångare till senare tiders yrkesinriktade skolor, i detta fall handel, och där han fick lära sig tyska och engelska. Johnne hade en uppenbar intellektuell kapacitet, och med en annorlunda start i livet hade han utan minsta tvivel kunnat göra en akademisk karriär. Nu fick han direkt efter avslutad skolgång, 16 år gammal (1925), anställning på det mest kända Göteborgsantikvariatet, Thulin & Ohlson. Johnne hade inte ägt så många böcker under sin ekonomiskt torftiga uppväxt, men han hade slukat mängder av litteratur genom lån på biblioteket. Han blev en mycket kompetent antikvariatsbokhandlare.

Thulin & Ohlson var för Göteborg det som Rönnells var för Stockholm: litet av ett vattenhål för stadens intellektuella, akademiker, konstnärer och författare. En av stamkunderna på Thulin & Ohlson var skämttecknaren Thorvald Gahlin, som kom dit regelbundet i jakt på inspiration. Om honom berättade Johnne bland annat följande. En dag, då Gahlin står i butiken djupt försjunken i ett bildverk, kommer det in en kund som frågar efter Nietzsches ”Also sprach Zarathustra”. Boken finns inte i lager, och kunden går. Varpå Gahlin tittar upp ur bildverket och säger:

– Dä' va' mej en jävel att gå på djupet!

Efter skilsmässa 1955 sökte sig Johnne till Stockholm och Rönnells, där Gösta Rönnell tog emot honom med öppna armar. Han berättade för mig hur helt annorlunda bostadsmarknaden såg ut i Stockholm på den tiden. När han sökte bostad, åkte han runt med spårvagn till olika adresser där det fanns en ledig lägenhet att hyra – det var bara att välja och vraka.

Mycket av den lättsamma stämning som rådde i det Rönnellska arbetskollegiet emanerade från John Börjesson. Hans tvättäkta Göteborgska humor, med starka inslag av ren crazy, var smittande och gjorde samvaron och samarbetet lättare. Hans galna historier och anekdoter var oräkneliga. Ibland (när det inte fanns några kunder i butiken) ställde han sig på golvet framför disken, sjöng och steppade till ”Hosianna”. Han var påtagligt musikalisk och musikintresserad och hade under åren i Göteborg varit regelbunden besökare både på stadens konserthus och på Stora Teatern, där han sett både opera- och operettrepertoaren. Man hörde honom ofta gnola melodicitat ur operor och operetter. Jag umgicks med Johnne litet privat emellanåt, såtillvida att vi gick ut och åt en bit mat och drack ett glas vin någonstans där det också gavs underhållning, såsom Restaurang Tyrol

53 Hennes farfar var konstnären Emil Johansson-Thor (1889-1958), målare, grafiker och en av dem som grundade Konstnärernas riksorganisation.

på Gröna Lund, på Berns eller på Hirschenkeller på Regeringsgatan. Vid ett tillfälle upplevde vi Victor Borge live på Hamburger Börs.

En gång när Gösta Rönnell och hans fru bjöd hela personalen hem till sig på fest i villan i Djursholm, underhöll jag och Johnne gästerna helt oplanerat med musicerande efter middagen. Men den gången var det Johnne som sjöng – och jag satt och improviserade litet ackompanjemang på pianot.

En dotter, en svärson och en dotterson var Johnnes enda närstående i Stockholm; resten fanns i Göteborgsområdet. Efter skilsmässan på 50-talet gifte han aldrig om sig. Jag hade en känsla av att Johnne, trots allt, var ganska ensam.

Efter pensioneringen arbetade han kvar fullt ut i många år. Sedan trappade han ner, och de sista åren, fram till att han var 81 år gammal, arbetade han en dag i veckan; sedan drog han sig tillbaka, men höll kontakten med firman många år än. John Börjesson blev 93 år.

Lika välkommen som John Börjesson blev när han började sin anställning vid Rönnells 1955 blev också den tyske antikvariatsmannen Gerd Otto[54], när han vid mitten av 1970-talet värvades till firman av Gösta Rönnell. Gerd var gift med en svenska och hade gått en regelrätt utbildning till antikvariatsbokhandlare – sådan utbildning fanns i Tyskland. Svenska lärde han sig mycket snart efter att ha flyttat till Sverige.

Vi hade många trevliga samtal under årens lopp och delade många gemensamma intressen, inte minst musik. Vi var helt överens om att Bach ofta spelas alldeles för fyrkantigt och sterilt – Bachs musik är inte bara komplex kontrapunktik utan är rik på stora linjer, frasering och dynamik som måste gestaltas, om hans musik skall komma till sin rätt och bli levande.

Gerd Otto var en humanist i ordets djupaste, ursprungliga mening och en fin representant för de klassiska tyska bildningsidealen. Han arbetade sporadiskt på Rönnells några år efter sin pensionering men avled senare i alzheimer.

En av de yngre bland Rönnells trotjänare genom åren var den alltför tidigt bortgångne Lars – *Lasse* – Qvennerstedt. Han var enda barnet till ett par som drev en fotohandel på Birger Jarlsgatan, nära Birger Jarls Passage. Ganska omgående efter sin studentexamen torde han ha börjat på Rönnells, och han var kvar i firman livet ut, med undantag för ett eller ett par år då han hjälpte sina föräldrar i fotoaffären. Efter omorganisationen fortsatte han som delägare. 2010, 59 år gammal, dog han i cancer i urinblåsan.

Lasse var en godhjärtad människa, en genuint vänlig själ, lätt att få kontakt med.

* * * * * *

Rönnells Antikvariat var, av lätt insedda skäl, en plats dit många av de mer kända personerna inom ett brett spektrum av svenskt kulturliv emellanåt sökte sig. Eftersom mycket av min arbetstid ägnades åt butiken och kundkontakter, mötte jag många av dessa, de flesta flyktigt och sällan, några mer regelbundet.

54 Jo, det var en man – namnet uttalas som *Gert*, med ett *t* på slutet.

Bo Setterlind, som jag lärt känna även privat, gjorde regelbundna besök, alltid formellt klädd i mörk kostym, vit skjorta och slips. En dag ringde han och bad att få tala med mig personligen och ville ha akut hjälp med ett problem:

– Jag har blivit invald i Wallinsamfundet, och vid installationen är det regel att den invalde håller ett föredrag om Johan Olof Wallin. Du måste hjälpa mig – jag vet ingenting om Wallin! Ta fram allt ni har om och av Wallin och ställ undan, så kommer jag in och hämtar!

Sagt och gjort. Jag sprang ner i källaren, tog fram ett tiotal volymer små svarta klotband i serien Wallins samlade skrifter plus någon eller några biografier. Bo kom och köpte rubb och stubb.

Några av de mera kända kunderna har fäst sig särskilt i mitt minne på grund av sin påtagliga vänlighet och prestigelöshet i förhållande till den som stod på andra sidan disken. Olof Lagercrantz var en av dessa. En annan var Sara Lidman, som alltid besökte Rönnells de gånger hon lämnade sitt Missenträsk i Norrbotten för en resa till Stockholm. Jag förundrade mig dock alltid över hur en så varmhjärtad och empatisk människa kunde vara så blind för de lidanden som Sovjetmakten i allmänhet och det brutala Stalinväldet i synnerhet utsatt miljontals av det egna landets medborgare för. Hennes oreserverade Sovjetbeundran var en svårbegriplig plump i hennes protokoll.

Erik Asklund kom praktiskt taget varje vecka in i butiken, oftast i sällskap med sin vän och författarkollega Gustaf Rune Eriks. En dag rusade Asklund in, nästan flåsande, på jakt efter en viss bok, en roman, och ytterst angelägen om att få tag på den. Jag fanns på plats för att hjälpa honom och hittade den önskade boken, till hans stora glädje, och han utbrast med emfas:

– Du är en toppenkille från Baljans land!

Ett uttryck jag aldrig hört vare sig förr eller senare. Troligen var det hämtat någonstans ur djupet av ”Ekenskisarnas” och Söderslangens gamla vokabulär.

Slutligen började Gustaf Rune Eriks att komma ensam och Erik Asklund syntes inte mer till. Det torde ha varit vid den tidpunkt då Asklund hustru Lis – för övrigt Olof Lagercrantz syster – brutit upp från äktenskapet med Erik och flyttat samman med just Gustaf Rune Eriks, ett förhållande som inte heller skulle bestå. Det var nog ingen särskilt lycklig tid för någon av de inblandade parterna.

Sven Stolpe var bland annat känd för sin bokslukarkonst, sin förmåga att med blicken skanna av en boksida på diagonalen och sålunda väldigt snabbt kunna läsa ut en bok. Cirka tre böcker före lunch var den vanliga förmiddagsdosen. Detta gjorde att det blev en ganska snabb omsättning i det Stolpeska biblioteket hemma i Malexander. Böcker behövde ständigt avyttras för att ge plats för nya.

Hos Rönnells löstes detta genom byteshandel. Stolpe avyttrade ett antal böcker och fick ett tillgodohavande för att köpa nya. I regel skedde det genom att det skickades en kartong böcker per post från Stolpe i Malexander till antikvariatet. Den var alltid adresserad till:

Rönnells
Stockholm

Ingenting annat – men den kom alltid fram.
De gånger Stolpe var på besök i Stockholm blev det ett besök på Rönnells, och då hade han i regel också med sig en bunt böcker som han ville byta mot nya. Vid ett tillfälle plockade han upp ur sin portfölj en trave bokvolymer ”av den där hemska Strindberg” – att lösas in mot något mer tilltalande.

Ernst-Hugo Järegård var en flitig kund som också köpte genom att byta, med samma metod som Stolpe. Han kom ofta i sällskap av sin son Johannes, den avsevärt mindre kände poeten och regissören.

En av de äldsta medarbetarna vid Rönnells, Olle Hult, hade vid någon tidpunkt sagt upp sig och öppnat ett eget antikvariat på Grev Turegatan. Ungefär samtidigt som jag blivit fast anställd hade Olle Hult nyss sålt sitt antikvariat till Rönnells, och det blev sålunda en liten filial. Det var en mycket liten butikslokal; jag fattade aldrig vari vinsten skulle ligga med att ta över den. Men det skedde, och den skulle bemannas under öppettiderna. Jag var en av dem som ibland fanns på plats där.
Olle Hult, som var en glad och fridsam själ och en kunnig antikvariatsbokhandlare av den äldre sorten, drabbades av en stroke och hamnade på sjukhus. Per Rönnell skulle besöka honom och ville då ha mig med vid besöket. Olle var vid gott mod, vi hade med oss litet frukt, han tycktes kunna röra sig ganska obehindrat, men han hade förlorat talförmågan. Endast ett ord fanns kvar, och det tycktes stå för allt han ville säga: ”Tack, tack!”
En kort tid därefter avled han. Hans gamla antikvariat drevs vidare som filial i ytterligare några år.

Vid ett tillfälle då jag befann mig på det lilla ”Hults”, steg det in en reslig, äldre finlandssvensk dam som började botanisera i hyllorna. Plötsligt kom hon fram till disken med en uppslagen bok och sade till mig på sin ljudliga och välartikulerade finlandssvenska:

– Här ska ni få se – ni måste få ha litet ***rooolig*t*!*

Det visade sig att damen ifråga var dotter till den finlandssvenske filosofen Rolf Lagerborg, och boken hon visade mig var skriven av hennes far, men den handlade inte om något filosofiskt ämne. Han hade även skrivit en bok om sin släkt, som härstammade från Värmland. Citatet hon visade mig förgyllde verkligen min dag, så pass att jag gjorde mig mödan att skriva av det på baksidan av ett reklamblad – något annat papper fanns

inte till hands – och med hjälp av butikens gamla gröna skrivmaskin av märket Halda. (Det var ju långt före de kameraförsedda mobiltelefonernas tid, och någon fotokopieringsapparat fanns inte tillgänglig.) ”Med all reservation” skriver Lagerborg, klokt nog, och ”dokumentet” förekommer i litet olika versioner. Denna torde dock höra till de kostligaste:

Den nuvarande kyrkan i Ny-Ed (Värmland) uppbyggdes på Gabriel Floréns tid; en i trä snidad altartavla är från 1717. När denna kostliga altarprydnad (eller någon annan?) sedan reparerades, inlämnade målaren en den mest kuriösa räkning, som trovärdiga ortsbor säga sig kopierat i kyrkoarkivet; dokumentet må här återges, men med all reservation:

Gjort en ny näsa på den ena röfvaren på korset samt utsträckt hans fingrar	6:-
Upputsat Pontius Pilatus, satt nytt pelsverk kring mössan samt nystrukit honom fram och bak	3.16
Satt nya vingar på engeln Gabriel samt förgyllt den främre........	1.42
Omstrukit öfversteprestens piga 2 gånger; insatt en ny tand i Petri mun samt reparerat tuppens stjertfjedrar	1.08
Utvidgat himlen vid pass ½ aln samt dit satt 15 nya stjernor..	7.32
Förbättrat dödsrikets eldar, samt gjort den ondes ansigte något hemskare	2.10
Försilfrat Judas 30 silfverpenningar	-.30
Förbättrat Maria Magdalena, som var mycket illa åtgången samt ställvis alldeles fördärfvad	5.-
Gifvit Moses mer uttrycksfulla drag och snyggat upp hans broder Aron	1.32
Öfversett de 7 visa jungfrurna och förbättrat dem här och där	1.-
Gjort nytt hår på den kyska Susanna	1.12
Gjort världens ända något längre	2.-
Gjort Röda hafvet rent som var mycket smutsigt	3.24
Gjort nya skor på Elie hästar samt noga utprickat vägen till himmelen	1.26
Inlagt mera vishet i Josephs ansigte samt fernissat Potifars hustru	6.-

Quitterat, Ullerud d. 1 nov. 1832

A. P. B j ö r k l u n d
Målarmästare

Ur: Rolf Lagerborg, En Värmlandssläkts Öden 1475-1875

Även ett och annat så kallat ”original” fanns i kundkretsen. En av dem kallades allmänt ”Halmhatten”, på grund av att han tidigare burit en halmhatt; numera var halmhatten försvunnen och han bar istället en ganska vid basker. Klädseln i övrigt var snickarbyxor, flanellskjorta och pjäxor. Han bar med sig en kasse där han förvarade flera kollegieblock som var fyllda med hans egna handskrivna filosofiska traktater på engelska, vilka han gärna högt deklamerade ur. Jag är osäker på om någon av medarbetarna alls kände till hans verkliga namn, och såvitt jag kan minnas, köpte han sällan eller kanske aldrig något. Ibland när han kom in i butiken, gjorde han med handen en svepande gest över sortimentet och befallde med ljudlig stämma:

– Släng skiten, men spar Platon!

Det levde länge kvar som litet av ett bevingat ord bland oss medarbetare.

En dag, alldeles i slutet av min tid på Rönnells, stegade två av den klassiska musikens världsstjärnor in i butiken: operaartisten Joan Sutherland och hennes make dirigenten Richard Bonynge. Mycket sympatiska människor båda två, och det visade sig att det var Bonynge som var ”bibliofilen” av dem båda. Han tog god tid på sig och hittade ett antal både böcker och grafiska blad som han ville inhandla. Allt lades undan, och Bonynge kom tillbaka någon dag senare för att slutföra köpet och ordna formalia så att det hela, enligt gällande regler, kunde levereras skattefritt till parets hem i Schweiz. Detta var i maj 1979, i samband med att de båda medverkade i ett konsertant framförande av Donizettis opera ”Lucia di Lammermoor” i Stockholms Konserthus. En månad senare slutade jag på Rönnells, och en ny tid började för mig i dubbel mening, privat såväl som yrkesmässigt.

* * * * * *

Ett projekt jag snart bestämde att ägna en stor del av min fritid var att utforska släkten på Mammas sida, den som utgår från den tidigare nämnde anfadern Domenico Notini och som bär efternamnet Notini eller andra efternamn. I Göteborg, i vår gamla chiffonjé, hittade jag mängder av material: brev, dagböcker, foton, diverse dokument, som jag packade ihop och med Pappas och Inas goda minne tog med mig till Stockholm. Det blev många besök på Stadsarkivet; jag intervjuade äldre släktingar, genom besök eller via brev.

Året var 1975, och jag tog kontakt med min mors kusin och konstnärskollega Bo Notini, som omnämnts tidigare. Honom, hans hustru Karin, kallad *Kajsi*, och de båda barnen, mina sysslingar Lena och Torkel, hade jag inte träffat sedan julfesten i Bos ateljé 1958. Mamma, Bo och Kajsi hade alla tre varit elever samtidigt på Konstakademien, och historien förtäljer, att det var Mamma som introducerade Kajsi för Bo: ”Det här är min lille kusin!”

Kontakten med Bo ledde till att jag blev inbjuden att besöka dem hemma i Norrviken i Sollentuna.

Några dagar innan besöket ringde Kajsi och berättade att Bo låg på sjukhus efter en hjärtinfarkt. Besöket måste skjutas upp. En tid gick, sedan ringde Bo mig och berättade att han var hemma, allt hade gått bra men han måste ta det lugnt en tid och skulle återkomma.

Slutligen blev besöket av; jag fick återse ”Toppmurklan”, den gamla charmiga trävillan med ateljén som Bo egenhändigt byggt till. Allt verkade sig så likt, och Bo och Kajsi var pigga, glada och vid gott mod. Lena och Torkel, som båda bodde kvar hemma, var med. Det var sensommar, vi satt ute i trädgården, Kajsi och Bo bjöd på en läcker italiensk buffé, och vi delade många minnen. Bo var vid den här tidpunkten 65 år gammal, lika varmhjärtad, livfull, kreativ och nyfiken på livet som alltid. Mammas ”matchmaking” på Konstakademien en gång i tiden hade varit mycket lyckosam. Bo och Kajsi passade varandra sällsynt väl ifråga om kynne och livsinriktning.

En dag i början av september, då jag var stationerad på filialen Hults Antikvariat på Grev Turegatan, kom Kajsi in i butiken, svartklädd, sammanbiten, blek, och sade:

– Bo dog i natt.

Hjärtinfarkt nummer två hade slagit till, denna gång kraftigare och utan pardon. Kajsi frågade mig direkt om jag ville sjunga på begravningen, vilket jag naturligtvis utan tvekan tackade ja till.

På begravningsdagen ville Kajsi att jag skulle komma hem till henne, Lena och Torkel på ”Toppmurklan” någon timme innan begravningen. Det gjorde jag, och jag blev inviterad att gå upp till ett rum på andra våningen. Där satt en Notinifamilj som var ny för mig men som skulle komma att stå mig mycket nära under all framtid. Det var Stig Notini, Bos äldre broder, som jag träffat alldeles kort en gång tidigare på Sjöfartsmuseet i Göteborg, där han var museichef; och det var hans hustru Barbro, kallad *Babsen* i familjekretsen, dottern Birgitta och sonen Urban – de två sistnämnda alltså mina sysslingar. (Yngste sonen Gunnar var inte med vid detta tillfälle.)

Att se Birgitta skakade om mig litet. Det var som att få se en gengångare av min Mamma Marita sådan hon framstod när hon var i samma ålder. Detta med släktdrag är mycket märkligt – något jag återkommer till längre fram i berättelsen. Vänskapen med Birgitta och Urban har blivit nära och livslång, i Urbans fall fram till hans förtidiga död.

Begravningen skedde i Sollentuna kyrka, där också morbror Göstas begravning ägt rum elva år tidigare. Jag sjöng samma repertoar som senare vid Gösta Rönnells begravning: César Francks ”Panis Angelicus” och Mozarts ”Ave verum corpus”. Efteråt deltog jag inte enbart i minnesstunden – som ägde rum hemma i ”Toppmurklan” – utan jag deltog även vid middagen, som enda släkting utanför den närmaste familjekretsen. Det gav mig tillfälle att lära känna Stig, Barbro, Birgitta och Urban litet närmare.

* * * * * *

Stig och Barbro bodde i Göteborg, i Majorna, ett stenkast från huset där Pappa och Ina bodde. Vid ett tillfälle var jag inbjuden till deras hem, i samband med att jag vistades en längre tid hos Pappa. Det var alldeles mot slutet av Stigs tid som chef för Sjöfartsmuseet, som också ligger i samma område. Stig och Barbro gav mig ledtrådar i mina ansträngningar att kartlägga släktens svenska historia. Det fanns frågetecken som behövde rätas ut. Axel hade blivit far till två barn utom äktenskapet, med två olika kvinnor, vid olika tillfällen och på olika platser, och efter båda fanns det ättlingar.[55]Den ena av dessa båda grenar har sitt ursprung i Göteborg, och Stig satte mig i förbindelse med en person som hörde till denna släktgren, en butikschef vid Järnias butik vid Järntorget, Rune B. Fredriksson. Han gav mig en tämligen komplett förteckning över ”Göteborgsgrenen”.

Detta var långt innan kyrkböcker och andra gamla offentliga dokument började digitaliseras och man kunde sitta vid sin dator hemma och släktforska. Vid den här tiden fanns inget annat att göra än att bege sig till de platser där de ifrågavarande arkiven var belägna.

55 Det här inträffade många år innan han gifte sig med den 16 år yngre gälbgjutardottern Augusta Bourdin i Stockholm.

Under en sommarledighet åkte jag ner till Malmö och tog in på ett billigt pensionat. Tre platser var målet för min resa: Malmö, Lund och Köpenhamn. Första dagen i Malmö, när jag var på väg till bussen för att åka och besöka landsarkivet i Lund, råkade jag av en ren händelse passera Malmö stadsarkiv. Jag stannade till och tänkte: Kanske finns *här* det material jag söker efter? Det blev ett par timmars forskande inne på stadsarkivet och jag fann just de uppgifter jag var ute efter. Resan till Lund ställdes in, och istället begav jag mig till den katolska församlingen i Malmö, där den mycket tillmötesgående tyskfödde kyrkoherden Bernhard Koch tog emot mig och personligen letade fram de arkivalier och de uppgifter jag behövde ta del av. Axel hade en äldre bror och yrkeskollega, Ferdinando, född 1835, som drivit vidare sin far Domenicos stuckatörverkstad i Göteborg men efter hustruns död 1880 tycktes spårlöst försvunnen. Ingen i släkten hade någon aning om vad som hänt honom eller vart han tagit vägen, inte ens hans sondotter Emy Nilsonne, f. Notini, som jag intervjuade i hennes bostad i Stockholm.

Något spår – jag minns inte längre av vad slag – gjorde att jag chansade på Malmö. Det visade sig vara helt rätt. Kyrkoherde Koch visade mig katolska församlingens dödbok, som gav klart besked: Ferdinando – även kallad *Ferdinand* – Notini hade avlidit i Malmö år 1888. En del andra uppgifter har också vittnat om att det skett under tragiska omständigheter.

Bit för bit kunde det stora släktpusslet läggas – och det skulle först längre fram i tiden bli komplett tack vare min syssling Jerker Notinis beundransvärda arbete, liksom tack vare min alltför tidigt bortgångne syssling Urban Notini.

I Köpenhamn hade jag inget ärende på något arkiv, däremot skulle jag resa dit för att träffa en fyrmänning, Kirsten Ejbøl Jensen och hennes man Henrik, i förorten Søborg. Kirsten var dottersons dotter till Axels syster Rosa, som gifte sig i Köpenhamn med en skeppshandlare Fritz Jørgensen. I den släktgrenen hade det fötts bara ett barn i varje generation, ända fram till Kirsten, som stolt sade: ”Jeg fik i hvert fald to!” Kirsten och Henrik träffade jag igen några år senare, då de var på besök i Stockholm. Denna gång i Köpenhamn hade jag bara en ytterligare programpunkt: att söka upp Domenico Notinis grav. Han hade avlidit under ett besök hos dottern Rosa 1875; begravningen hade ägt rum i den katolska kyrkan på Bredgade, och han hade blivit gravsatt i den Jørgensenska familjegraven på Holmens Kirkegård. Jag sökte mig dit, fann graven, men kunde bara konstatera att Domenicos namn inte fanns inristat på någon gravsten eller namnplatta.

Här kände jag än mer påtagligt hur angeläget det var att genom släktforskning och en kommande släktkrönika försöka lyfta denne invandrares livsöde ur anonymiteten och glömskan.

* * * * * *

Det vore fel att påstå att jag *vantrivdes* på Rönnells. Snarare kunde man uttrycka det så, att jag gradvis vaggades in i ett tillstånd, där frågan om trivsel eller vantrivsel kom att framstå för mig som irrelevant.

En dag kom en ängel till mig på besök. Jag kan inte se det på annat sätt. En medelålders amerikansk-judisk man, litet av *hipster,* energisk, empatisk och utåtriktad, kom ofta till butiken, alltid på cykel som han parkerade strax utanför. Jag lade aldrig på

minnet vad han hette och jag fick aldrig veta vad han hade för yrke eller huvudsysselsättning. Men vi kom ofta att pratas vid om litet av varje; ibland hade han något särskilt bokönskemål, ibland handlade det om andra saker.

En dag, när jag stod i källarplanet och sorterade in nyinköpta böcker i de respektive avdelningarna, kom han ner, tog mig nästan litet avsides och sade:

– Thomas, du far inte väl av att arbeta här. Det är som om du torkar ut, tappar gnistan. Jag har sett att det finns så mycket mer inom dig som behöver få mer näring och komma till sin rätt. Det gör det inte här!

På något plan hade jag länge varit medveten om att det förhöll sig precis som han sade. Men jag behövde höra någon säga det rakt ut. En ängel, en budbärare som såg mig och som ”talade till min situation”, för att använda ett uttryck av John Fox, kväkarrörelsens grundare.

Jag kommer inte ihåg vad jag svarade honom – troligen gav jag honom alldeles rätt. Nu blev jag fullt klar över, kanske på ett mera smärtsamt sätt, att jag befann mig på en mellanstation. Ännu en.

* * * * * *

Min syssling Lena Notini har varit rytmiklärarinna, specialiserad på Dalcroze, men hela sin fritid har hon ägnat åt sin stora passion, sången. Hon värvade mig att vara med i ett litet amatöroperasällskap vid namn Euterpe, som repeterade i Hjorthagens föreningslokal, mellan Hjorthagen och Ropstens T-banestation. Min röst hade stagnerat, sista året på Ackis hade ingenting hänt som ledde mig vidare. Lena gick och tog regelbundna sånglektioner hos en sångpedagog, som hon satte mig i kontakt med. Det var den rysk-armeniska *Mignon Georgian-Jansson*, en litet udda medlem i sångpedagogernas skrå i Stockholm och med ett förflutet som till vissa delar var höljt i dunkel.

Mignon Georgian var född 1903 i Piatigorsk i Kaukasus, uppvuxen i Moskva och dotter till en rysk-armenisk affärsman som var engagerad i bröderna Nobels naftaindustri i Baku. Någon gång under första hälften av 1920-talet, kanske tidigare, måste hon ha träffat sin blivande man, den tjugo år äldre svenske civilingenjören Algot Jansson. Denne samarbetade nära med tändstickskungen Ivar Kreuger, var anställd i hans tändsticksimperium och var verksam med tändstickstillverkning i Ryssland 1913-1918. När Kreugerkoncernen kraschade 1932 blev Algot Jansson, som så många andra, av med stora delar av sin förmögenhet. Det han hade kvar investerade han i att köpa Vreta gård i Tumba, dit han, Mignon och dottern Eivor flyttade. Redan efter ett par år blev det skilsmässa, och Mignon och dottern flyttade till en lägenhet på Karlbergsvägen i Stockholm, där även Mignons mor kom att bo så länge hon levde.

Mignon måste ha varit alldeles purung när hon gifte sig med Algot Jansson, som då redan hade ett äktenskap bakom sig. 1925, vid 22 års ålder, gjorde hon en kort karriär som filmskådespelerska i mindre roller i tre av stumfilmsregissören Gustaf Edgrens filmer: ”Styrman Karlssons flammor”, ”Karl XII del II” och ”Ingmarsarvet”. 1928 medverkade hon i en tysk film, ”Weib in Flammen”.

På flygeln i Mignons vardagsrum på Karlbergsvägen stod alltid ett foto av dottern Eivor, ett studentfoto. Eivor var född 1926 och blev en ganska framgångsrik och uppmärksammad experimentell filmskapare och kulturskribent, med akademisk examen i nordiska språk, litteraturvetenskap och franska, och hon gav också ut en diktsamling. Som ung antog Eivor och två av hennes halvbröder (från fadern Algots första respektive tredje äktenskap) efternamnet *Burbeck*, oklart varför. 1946 gifte hon sig med konstnären Lennart Rodhe, 1952 skilde hon sig från honom; paret fick inga barn.

1965 dog Mignons enda barn, Eivor Burbeck, 38 år gammal. Enligt alla tillgängliga källor – både samtida och senare – dog hon i Stockholm, men Mignon hävdade bestämt att hon dött i en bilolycka i Spanien. En av många mystifikationer som omgav Mignon Georgian.

Klart är att det fanns yrkesmusiker i hennes släkt och familj. En bror var cellist, och en brorsdotter, Karine Georgian, hör till cellisternas världselit. Men lika klart är att musiken inte fanns med i Mignons karriär från början. Något som alltid vållade mig huvudbry var hennes påstående att hon skulle ha studerat piano på Moskvakonservatoriet. Det rimmade helt enkelt inte med hennes pianospel vid sånglektionerna – inte om man studerat piano vid ett av världens absolut främsta konservatorier som frambragt en stor del av världens absolut främsta pianister.

Att hon i allt väsentligt var autodidakt ifråga om sången, var dock ingenting som hon försökte dölja. För mig berättade hon att hon tagit några lektioner i Stockholm för den ryskfödda operasångerskan Adelaide Andrejeva von Skilondz, men slutat mycket missnöjd. Mignon hade sina helt egna idéer om sången, och hon gav konserter under några år, innan hon till sist började ge lektioner och gradvis etablerade sig som sångpedagog.

Två ting hyste hon en panisk fobi för: att man skulle känna till hennes ålder och att man skulle känna till hennes bakgrund som stumfilmsskådespelerska. Förståndsmässigt borde hon ha insett att den informationen fanns helt öppet och mycket lätt tillgänglig för alla. Men nej – dessa ting trodde hon sig på något outgrundligt sätt kunna hölja i en dimridå.

Samtidigt fanns det en helt annan sida hos Mignon: ett stänk av humor, en förmåga att se sig själv en liten smula mer på distans. Så till exempel berättade hon en historia om när hon tillsammans med sin mor och dottern Eivor var nyinflyttade på Karlbergsvägen. De tre kom från en miljö där det funnits tjänstefolk: husa, köksa, med mera. När de nu vaknade, första morgonen i det nya hemmet och insåg att kök och skafferi var tomma och att ingen köksa fanns till hands, undrade de: Hur i all världen skall vi nu få någon frukost? Det slutade med att de letade i telefonkatalogen efter närmaste konditori, ringde och beställde frukost, och efter en stund kom man upp till dem från konditoriet med en stor korg innehållande nykokt kaffe, bredda smörgåsar, croissanter, kokta ägg och allt vad som nu kunde tänkas ingå i en frukost levererad av ett konditori i Vasastan i Stockholm kring mitten av 1930-talet.

I fortsättningen tedde sig deras vardag annorlunda.

* * * * * *

Lektionerna hos Mignon Georgian var stimulerande och gav åtskilliga nya lärdomar. Det var antagligen nyttigt för mig att komma i kontakt med en sångpedagog av ett livfullare temperament än den ”svenskt” försiktige och återhållsamme Wihlborg. Medan det varit mest lieder- och romansrepertoar hos Hans Wihlborg på Ackis, styrde Mignon det hela märkbart i riktning mot opera. Att jag skulle fortsätta sjunga tenor stod hon helt fast vid.

Mignon ville gärna att hennes elever skulle få träffas och lära känna varandra, i varje fall i vissa konstellationer. Det skedde av och till över en kopp kaffe eller en måltid hemma hos Mignon; ibland hade det karaktären av grupplektion. Vid ett tillfälle utsatte Mignon mig för – som jag tror – ett försök till ”match-making”. Hon inbjöd endast mig och en alldeles ung armeniska vid namn Silvia till middag.

”Was ist Silvia?”, sjunger Schubert i en av sina lieder. Den frågan fick jag aldrig svar på, och framförallt sade det aldrig ”klick”, som hos vår kung i förhållande till en annan mer känd Silvia.

(Det här var, i förbigående sagt, inte det enda fallet av match-making som jag blivit utsatt för. Svante och Anna Maria Prag gjorde också något tappert försök)

Namnen på de andra Mignon-eleverna har jag glömt – på ett undantag när: den ungerskfödde tenoren Ernö Tálas. Ernö var medlem i Operakören, och det stod snart klart för mig att Mignon hade ett flertal av Operakörens sångare som elever. Något år efter att jag börjat ta lektioner hos Mignon sådde hon ett frö i mitt medvetande: att jag kunde, skulle kunna – kanske rentav borde – rikta in mig på att byta ut mitt liv som bokhandelsmedhjälpare mot ett liv som anställd yrkessångare i Kgl. Operans kör. Men inte genast, utan först efter några år till av målmedvetet arbete och förberedelse.

Per Rönnell och arbetskamraterna på antikvariatet var väl medvetna om mina återupptagna sångstudier, och jag kunde med Pers goda minne på kvällstid använda firmans lagerlokal i källarplanet på andra sidan gatan som övningslokal. Dit gick jag med min stämgaffel, mina noter, sjöng mina skalor och övade in repertoar.

* * * * * *

I den estniska ortodoxa församlingen blev det efter fader Arbos död en helt annorlunda stämning – och den blev inte till det bättre. Den nye grekiske biskopen i Stockholm, den tidigare nämnde metropoliten Pavlos, som den estniska församlingen lydde under, var fientligt inställd till svenskar som konverterat till den ortodoxa kyrkan. Jag fick naturligtvis känna av detta personligen, och jag fann inte att jag i den nya situationen hade tillräckligt stöd av den nye kyrkoherden. På fader Arbo Naels tid hade det regelbundet, en gång i månaden, hållits gudstjänster på svenska. Detta försvann helt efter hans död. Om inte direkt förbjudna, så blev svenskspråkiga gudstjänster starkt motarbetade av den nye grekiske biskopen. När jag insåg vad detta innebar – och att jag var den *ende* infödde svensken och konvertiten som fanns kvar i församlingen – avslutade jag mitt uppdrag som kantor och sökte mig till den ryskspråkiga Kristi Förklarings församling på Birger Jarlsgatan, där den tidigare nämnde biskop Stefan Timtchenko var kyrkoherde[56]. Här tog jag inte på mig någon annan funktion än att sjunga i kyrkokören,

56 I rysk ortodox tradition finns ett bruk att som särskild hedersbetygelse biskopsviga vissa mycket förtjänta församlingspräster. Dessa blir, enkelt uttryckt, biskopar utan stift (”biskop över egen församling”), men de kan vid behov förrätta biskopliga ämbetshandlingar, såsom prästvigning etcetera.

som leddes av den tidigare nämnde Paul Nordgren. Vid denna tidpunkt hölls här ännu inte några svenskspråkiga gudstjänster, det skulle komma senare, men här fanns en väl fungerande och välkomnande församlingsgemenskap, här fanns en kyrka att fira gudstjänst i på söndagar och helgdagar, i en gudstjänstform som jag var förtrogen med – även här, där gudstjänsten förrättades på den fornryska *kyrkoslaviskan*[57].

I Kristi Förklarings kyrka, kom jag att lära känna Nicolai Gedda, som alltid deltog i gudstjänsterna här under de perioder då han befann sig i Stockholm, och då kom han alltid och sjöng med i kyrkokören. *Nico*, som han kallades bland vänner, talade med mig och Paul Nordgren om att han tillsammans med oss så gärna skulle vilja bilda en manskvartett för rysk sakral sång, i första hand i den sångtradition som härrör från gamla Valamo kloster i Ladoga. Det skulle inte bli verklighet förrän några år senare.

* * * * * *

Våren 1978 var Mignon och jag överens om att det var dags för mig att söka in till Operakören. Provsjungningen ägde rum i *korsalen*, där Operakören har sina rent musikaliska repetitioner; den låg på den tiden rakt ovanför Operans Rotunda. Provet bestod av två sånger efter eget val samt ett avistaläsningsprov (sång direkt från notbladet). Vad jag sjöng har jag glömt, men det var noga valt av i första hand Mignon, och det var ingående repeterat. Sångerna skulle förstås sjungas utantill. Det blev mitt första möte med den finlandssvenske kormästaren Lasse Zilliacus, som ackompanjerade mig – och föga anade jag då på vilket sätt han snart skulle komma att ingå i min familjära vänkrets. En jury bestående av Operakörens styrelsemedlemmar samt den andre kormästaren Jan-Åke Hillerud satt och lyssnade.

Provsjungningen fick ett något oväntat resultat: jag varken lyckades eller misslyckades utan fick ett kontrakt på medverkan i en enda operauppsättning, Beethovens ”Fidelio”, som skulle ges under höstsäsongen. Därefter skulle jag vara välkommen att provsjunga igen våren -79.

Det var ett mycket ovanligt arrangemang som även förvånade Mignon – hon hade aldrig hört talas om något liknande tidigare. Jag skulle så småningom få reda på att den besynnerliga kompromissen uppkommit till följd av oenighet mellan å ena sidan ett par mycket viljestarka medlemmar i styrelsen och å andra sidan kormästaren Lasse Zilliacus. I styrelsen hävdade man att jag inte skulle ”platsa” i Operakören medan Lasse argumenterade för motsatsen. (Den som senare berättade för mig om denna dispyt var, sympatiskt nog, den av styrelsemedlemmarna som ivrigast motsatt sig min antagning men som, när jag väl var på plats som fast anställd, ändrat uppfattning.)

Sommaren 1978 rådde värmebölja i Sverige. Vi som arbetade på Rönnells Antikvariat hade dock tillgång till effektiv luftkonditionering som upprätthöll en perfekt inomhustemperatur. Alla hade inte den förmånen, allra minst de som bodde i lägenhet, i vanliga bostadshus.

57 Gudstjänstspråk i de flesta slavisktalande ortodoxa kyrkor.

En dag i mitten av juni kommer ett telefonsamtal till Rönnells från någon som vill tala med mig. När jag tar luren och svarar, är det Ina i Göteborg. Hon är uppskakad, gråtande och får bara ur sig:

– Thomas, jag har något att berätta för dig som kommer att göra dig mycket ledsen… det gäller Gösta… ***det är slut****…*

Ina hade kommit hem från jobbet mitt på dagen för att äta lunch tillsammans med Pappa. Hon gick in i sovrummet, där hon fann Pappa liggande livlös i sängen. Precis då kom också från hemtjänsten en man vid namn Ingmund Svensson, som brukade besöka Pappa i stort sett dagligen för att hålla honom sällskap, ta ut honom på promenad etcetera. (Ingmund blev omsider munk i det katolska franciskanklostret i Jonsered.) De gjorde upplivningsförsök på Pappa, men förgäves. Livet hade oåterkalleligen flytt. Den kvävande värmen hade blivit för mycket för Pappas hjärta, som vid det här laget troligen var avsevärt försvagat av framskriden KOL. Professor Gösta Birath, professorn och lungläkaren på Sahlgrenska Sjukhuset – som varit Pappas läkare – skrev senare i ett brev att Pappa dött en skonsam död, att alternativet hade blivit ”en död till följd av bristande andningsresurser”. Han blev 63 år gammal.

Begravningen ägde rum i Vadstena, i samma gravkapell där Mammas begravning förrättats nio år tidigare. Pappa och Ina hade varit överens om detta – att Pappa skulle vila i den grav som en gång reserverats åt honom, sida vid sida med Mamma Marita.

Jag reste först till Uppsala för att hämta faster Kerstin. Tillsammans åkte vi sedan med tåg och buss till Vadstena, där vi tog in på gästgiveriet Kungs Starby. Pappas begravning blev, liksom Mammas, av ekumenisk karaktär. Den förrättades av Göran Grefbäck, en ung högkyrkligt sinnad präst som senare blev kyrkoherde i Vadstena. Grefbäck och John Edvin Svantesson var de präster som stått Pappa närmast i Vadstena och dess närmaste omnejd, och Svantesson, som sjungit begravningsbönen vid Mammas jordfästning nio år tidigare, var också med vid begravningen och minnesstunden.

Birgittasystern Patricia, som var en duktig organist, spelade orgel.

Minnesstunden efteråt ägde rum hos Birgittasystrarna, i samma sällskapsrum där jag en gång i tiden upptäckt ”det katolska askfatet”. Cirka 10-12 personer deltog.

Via Uppsala, dit jag gjorde faster Kerstin sällskap på hemresan, återvände jag till Stockholm och vardagen på Rönnells. Men nu blev det en vardag med en litet förändrad karaktär. Mitt vikariat i Operakören började, och det innebar en period av schemalagda repetitioner på dagtid och någon enstaka gång på kvällstid. Men jag medverkade ju bara i en enda operauppsättning, så schemat var ganska glest. Det gällde alltså bara den inledande perioden; när föreställningarna väl var igång, gick jag efter stängningsdags direkt till Operan och föreställningen. Det mötte inga hinder alls att få ledigt från Rönnells under repetitionsperioden. Tvärtom var mina kolleger – även Per Rönnell och hans syster Elisabeth – glatt nyfikna på arbetskamratens nya funktion på operascenen. Fem-sex av medarbetarna, däribland Per och Elisabeth, kom en kväll i samlad tropp till en föreställning

och fick således se mig som en av fångarna som, nyligen släppta ur fängelsehålan, ligger på marken, reser sig långsamt och sträcker sina armar upp mot ljuset.

* * * * * *

När julen närmade sig, fick jag av Svante Prag och hans dåvarande hustru Anna Maria en inbjudan att fira julhelgen tillsammans med dem i deras hem i Örebro. En medkännande omtanke som jag var dem innerligt tacksam för. Situationen var ju helt ny: jag var ensamstående, och Ina valde helt naturligt att fira julen tillsammans med sina föräldrar och syskon i Ullared i Halland.

Det blev en stilla, fridfull jul, läkande för en själ i sorg och med julens alla gudstjänster firade i den närbelägna S:t Nicolai kyrka. Svantes mor Lena var också med, tillrest från Vadstena, där hon bodde vid denna tidpunkt.

Nyåret blev jag inbjuden att fira hos min kusin Violet, den ena av faster Kerstins båda tvillingdöttrar, och hennes man Anders i deras hem i Västerås. Från detta tillfälle härrör en av mina fåtaliga, sporadiska dagboksanteckningar:

Får på årets sista dag veta, att min siste farbror, Georg, avlidit. Knall och fall i hjärtinfarkt, liksom Pappa. Nu är de alltså borta, alla sex bröderna Nordquist från Styrnäs. Kerstin medtagen, men ändå samlad.

Farbror Georgs död hade inträffat redan i mellandagarna, och jag kom till Västerås dagen före nyår. Kerstin var där redan då, och jag märkte att hon verkade nedstämd. Nu på nyårsafton, mitt på dagen, tog hon mig avsides till ett av rummen, stängde dörren och berättade, djupt skakad, vad som hänt: Georg hade stått på farstubron till sitt hus och skottat snö – och segnat ner död.

Georg var den av bröderna som blivit starkast påverkad av moderns djupt pietistiska fromhet. Han hade i slutet av 40-talet gjort ett försök att utbilda sig till vid Johannelunds Teologiska Institut till pastor i den inomkyrkliga Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen (EFS), som modern Lina – min farmor – tillhört. Men hans studiebegåvning räckte sorgligt nog inte till. Utbildningen vid Johannelund ställde rätt höga krav, fastän den var enbart treårig.

Under vår tid i Östersund var Georg föreståndare för Soldathemmet, som betjänade två regementen och en flygflottilj. Soldathemsrörelsen har av tradition haft en kristen inriktning, så den tjänsten passade honom mycket bra. Under tiden i Östersund predikade han rätt ofta i stadens EFS-kyrka, Lutherska Bönhuset. Mamma Marita var en gång där och hörde honom predika och blev djupt imponerad. Hans intellektuella utrustning må ha varit begränsad, men han ägde en likväl en förmåga att på ett äkta, varmt och djupt engagerat sätt förmedla Evangeliet och det kristna budskapet till en lyssnande församling. Senare fick han av Domkapitlet i Härnösand tjänst som predikobiträde i Ullånger inom Kramfors pastorat. I den funktionen fick han predika, undervisa och bedriva själavård men inte döpa, viga, begrava eller förrätta nattvardsgudstjänst. I det ännu ganska lågkyrkliga Härnösands stift, där man sällan firade nattvard, innebar det därför att han ändå ofta ledde gudstjänster.

Georg var äldre än Pappa Gösta och var 70 år vid sitt frånfälle, men fortfarande i full tjänst. Han var den ende av mina farbröder som jag lärde känna; vi träffades av och till under åren i Östersund. En av farbröderna dog innan jag föddes.

Om det alls fanns en sammanbindande länk inom denna totalt splittrade och skingrade släkt och syskonskara, så var det faster Kerstin.

LIVET VÄNDER – EN MATCH-MAKING SOM HÖLL

I en dagboksanteckning från den 2 januari 1979, det nya årets första arbetsdag, har jag skrivit bl.a. följande:

Avsände brevet till faster Ellen. Andreas Rask kom in i affären. Träffade Nicolai Gedda på Birger Jarlsgatan under lunchtimmen […] *Inhandlade på Kostymex' nyårsrea en prima lodenrock för 148:-. Fortsatte en stund på kvällen att för Wolmars räkning översätta det praktpekoral, som skall föreställa engelskspråkig turistguide till Heliga Berget Athos.*

Faster Ellen var min farbror Georgs änka, och brevet till henne var mitt kondoleansbrev.

Den tidigare omnämnde benediktinpatern Andreas Rask besökte Stockholm av och till, och vi kände varandra sedan åren i Vadstena. Efter att alltsedan sin munkvigning formellt ha tillhört ett kloster i Paris valde han längre fram i tiden benediktinklostret i Niederaltaich i Bayern som sitt moderkloster och flyttade dit för gott efter att ha fullgjort många decennier av prästtjänst i Sverige.

Lågpriskedjan *Kostymex* är sedan länge försvunnen och ersatt med flera nya, och för 148 kronor får man idag inte ens en billig skjorta. Men min förkärlek för lodenrockar har bestått och min nuvarande är inhandlad på lågpriskedjan *Grosshandlarn* på Vasagatan.

Och samarbetet med Wolmar Holmström var som det var.

En månad senare förtäljer min fragmentariska dagbok dessa ting:

9.2. Reste till Eskilstuna till Ignatios och Karin Ek. Nattkvarter i deras nya byggnadskonsult-kontor, som ligger i samma kvarter som kapellet.

10.2. Biskopsliturgi i S:ta Annakapellet i Eskilstuna – biskop Lavrentije, fader Ignatios och en serbisk präst från Göteborg, en mycket ung man. Martti Wallén och Rita Bergman också ditresta, och vi bildade en som vanligt väl fungerande sångtrio.

Ignatios Ek – som egentligen bar förnamnet *Ingvar* – var en svensk byggnadsingenjör som tidigt kommit i kontakt med den ortodoxa kyrkan via Christofer Klasson; de kände varandra redan på den tid då Klasson ännu var präst i Svenska kyrkan. Något år efter min konversion gick även Ingvar Ek över till ortodoxin – och det var då han fick det nya förnamnet *Ignatios*[58]. Vid en senare tidpunkt konverterade hans hustru Karin – hon var gammal EFS:are och uppvuxen i Malå i det lågkyrkliga "Roseniusbältet" i Västerbotten och tvekade i det längsta att ta detta steg. Dottern och de båda sönerna, som alla var döpta i Svenska kyrkan, upptogs även i den ortodoxa kyrkan.

58 Enligt ortodox tradition skall man som medlem i kyrkan bära ett förnamn som finns i den ortodoxa kyrkokalendern, vilket får till följd att en del konvertiter måste anta ett "kyrkligt" namn vid sidan av det "civila". Jag hade med mitt förnamn inte det problemet.

Biskop Lavrentije var serbisk biskop i Sverige, och S:ta Annas ortodoxa församling – som var uttalat mångnationell men i huvudsak hade svenska som gudstjänstspråk – hörde vid denna tidpunkt till den serbiska ortodoxa kyrkans jurisdiktion.

Ignatios var gymnasieingenjör och verksam inom byggbranschen, men det föreföll som om han betraktade det yrket uteslutande som en försörjningsmöjlighet. Han hade börjat sin yrkesbana som anställd men omsider startat en egen firma. Det var ett yrke han skötte med kompetens och noggrannhet, men hans hjärta och stora engagemang tillhörde den ortodoxa kyrkan. Det dröjde inte alls länge efter hans konversion förrän det blev aktuellt att han skulle vigas till diakon. Så skedde, men efter något år blev det även prästvigning för tjänst som kyrkoherde för S:ta Annas församling.

Som så många andra ortodoxa präster, inte minst i den ortodoxa diasporan, hade Ignatios ingen formell utbildning, men han hade bedrivit intensiva självstudier redan långt innan han konverterade. Han hade haft täta kontakter med Finland och lärt sig en basal finska, för att kunna tjänstgöra på finska för de finska ortodoxa.

Från och med prästvigningen skar det sig på ett helt förödande sätt mellan Ignatios och Christofer. Ignatios var en person med en alltigenom sund självkänsla och en fullt legitim önskan att själv ta ansvar för det som hörde till hans ansvarsområde. Men här visade sig Christofer Klasson från sin värsta auktoritära sida, som den maktmänniska han dessvärre i stor utsträckning var. Total kontroll in i minsta detalj – med mindre lät han sig aldrig nöja. Han hade förmått den serbiske biskop Lavrentije – som även var *hans* överordnade – att konstruera en nytt slags kyrkoadministrativ enhet som fick namnet ”Svenska Ortodoxa Prosteriet”[59], där Klasson skulle utöva någon ospecificerad form av chefskap över andra präster som hörde dit. Något i stil med en ortodox ”kontraktsprost” i ett ortodoxt ”kontrakt” – en påhittad ”mellaninstans” som överhuvudtaget inte existerar i den ortodoxa kyrkan. Eftersom det vid denna tidpunkt utöver Klasson, som själv bodde och verkade i Kristianstad, inte fanns någon annan präst i detta ”prosteri” än Ignatios Ek, är det lätt att gissa sig till hur ordergivningen gick. Klasson började utsätta Ek för en regelrätt terror av kritik i struntsaker, ständiga åthutningar, inblandningar i ting som han inte hade något med att göra. Eks äldste son, som i gudstjänsterna börjat tjänstgöra som akolyt (det som i den katolska kyrkan kallas ”ministrant”, ”altartjänare”) blev av Klasson utskälld och hunsad under pågående gudstjänst när han gjort något som Klasson ansåg var fel – med resultatet att denna unga pojke blev för all framtid vaccinerad mot allt som hade med den ortodoxa kyrkan att göra.

Fejden mellan de båda ortodoxa prästerna löstes genom att fader Ignatios församling i Eskilstuna kom att ställas under en annan ortodox kyrkoledning än den fader Christofer tillhörde. En liten återspegling av ortodoxins formidabla splittring, i Sverige liksom i världen i stort.

Med den intellektuella kapacitet som Christofer Klasson onekligen ägde, borde han trots allt ha satt ett större avtryck i det teologiska landskapet i Sverige. Så blev inte fallet. Den rigiditet och tvångsmässighet som präglade hans personlighet låg honom i fatet. Vid sidan av några liturgiska översättningar gav han ut en enda bok, ”Ortodoxa Kyrkan”, Almqvist & Wiksell 1973. Den gav intrycket av att vara tillkommen under alltför stor tidspress, den hade ett tunt sakinnehåll och var behäftad med flera språkliga egendomligheter. Han avled 1999, 85 år gammal. Hustrun Cajsa avled två år därefter. De

59 Det finns än idag registrerat hos Kammarkollegiet som ”svenskspråkigt östortodoxt kristet kyrkosamfund”.

ligger båda begravda på Länna kyrkogård, vid Länna kyrka i Strängnäs stift. Gravvården är ett träkors av rysk-ortodox utformning, med texten ”JESUS KRISTUS SEGRAR”. Länna församling var den sista där Christofer Klasson hade tjänst medan han ännu var präst i Svenska kyrkan.

Ignatios hustru Karin dog i alzheimer. Inte långt därefter drabbades Ignatios av magcancer och avled ganska kort tid senare.

Martti Wallén och Rita Bergman var ett finländskt sångarpar som jag kom att lära känna. Martti hade konverterat till ortodoxin och utbildat sig till ortodox kantor, och det var i kyrkan jag först träffade honom. Men han var även operasångare, lyrisk bas, utbildad vid Sibeliusakademin i Helsingfors. Rita var också kantor, men i den evangelisk-lutherska kyrkan, och liksom Martti utbildad i sång vid Sibeliusakademin. Martti blev anställd vid Stockholmsoperan vid ungefär den tid då vi lärde känna varandra. Jag besökte dem båda när de bodde i en rätt liten lägenhet på Köpmangatan i Gamla Stan. Deras son Herman var då en ettårig parvel som tultade omkring i blöja. Han blev omsider också operasångare, baryton, och har – såvitt jag kan bedöma – haft större framgångar och en mer omfattande internationell karriär än vad Martti fick.

Vi blev goda vänner och vi sjöng alltså tillsammans ganska regelbundet vid gudstjänster i den finska ortodoxa församlingen och i S:ta Annas kapell i Eskilstuna.

* * * * * *

Vid den här tiden började min 21 m^2 nerslitna och halvomoderna lya på Karlsviksgatan att kännas alltmer förslummad, trång och övermöblerad. Jag började se mig omkring efter ett alternativ, och via Bostadsförmedlingen hittade jag en ledig tvårummare i Norsborg. Hyran verkade överkomlig, och som låginkomsttagare skulle jag ha haft möjlighet att få bostadstillägg ifall hyran hade slukat för mycket av min inkomst. Den tilltänkta nya bostaden låg lång väg från Stockholms innerstad, i utkanten av Norsborg, en dryg halvtimmes resa med T-bana och därutöver en rätt lång promenad från T-banestationen. Men jag åkte iväg och besåg lägenheten som låg på bottenvåningen. Huset låg inte alls mitt i en stenöken eller bland en klunga trista hyreskaserner, utan alldeles intill ett naturområde. Från vardagsrumsfönstren blickade man direkt ut mot skogen, och en dörr från vardagsrummet ledde rakt ut i gräset utanför. Tanken att jag skulle bosätta mig här vållade mig inga större problem, men inflyttningsdatum låg några månader fram i tiden.

* * * * * *

Mina lektioner hos Mignon Georgian intensifierades, med sikte på den nya provsjungningen till Operakören frampå våren.

En kväll ringde mig Martti Wallén. Det var några dagar innan jag, han och Rita på nytt skulle sjunga i en gudstjänst i Eskilstuna, i S:ta Annas kapell hos fader Ignatios. Martti tyckte inte att jag skulle åka tåg, som tidigare, utan han hade ett annat förslag. En god vän till honom och Rita, *Maj-Britt Höckert*, bördig från Helsingfors, ville vara med i

gudstjänsten, och jag skulle kunna följa med i hennes bil tidigt på söndag morgon. Sagt och gjort; jag fick hennes telefonnummer, jag ringde och vi avtalade om hur vi skulle ses.

Tidigt i ottan den följande söndagen infann jag mig på den angivna adressen, ett hus på Styrmansgatan, strax intill Karlaplan på Östermalm och snett emot en av Stockholms kortaste gator, Gumshornsgatan. Högst upp i huset, på vindsplanet, ringde jag på en dörr. Maj-Britt öppnade och bjöd mig välkommen med ett varmt, brett leende, som om vi hade känt varandra redan. Så skönt osvenskt, tänkte jag, vi var ju ännu helt obekanta!

Men vi hade inte så gott om tid. Efter en kopp kaffe på stående fot gick vi och satte oss i Maj-Britts bil, en gammal klassisk Volkswagen, och for iväg till Eskilstuna.

Lugnt, behagligt och avspänt satt vi där och pratade om allt möjligt – litet om våra respektive bakgrunder, gemensamma intressen och allt möjligt annat.

Efter gudstjänsten och kyrkkaffet åkte vi tillbaka till Stockholm, Maj-Britt släppte av mig vid Fridhemsplan, och en vanlig – nej, en alldeles speciell – söndag var till ända.

Det gick inte många dagar förrän Martti ringde mig igen. Nu ville han bjuda mig hem till sig och Rita i Gamla Stan. Alldeles apropå, en alldeles vanlig kväll i veckan. Jag kom till Köpmangatan, slog mig ner – och kände att det var någonting i görningen. Martti hade något skälmskt i blicken.

Så ringde det på dörren – och in kom Maj-Britt, beledsagad av Marttis glada tillrop.

Vi åt en måltid tillsammans, vi pratade, antagligen sjöng vi också – det minns jag inte.

Men det var här någonstans det började. Att jag och Maj-Britt började ringa varandra. Att vi började ses, ibland på Styrmansgatan, mer sällan på mitt stökiga Karlsviksgatan. Att vi gick tillsammans på Operan. Att vi gick tillsammans på kafé eller restaurang. Och så vidare.

Maj-Britt hade ett tolvårigt äktenskap bakom sig; det hade upplösts cirka fem år innan vi träffades. I Sverige hade hon utbildat sig till psykolog och psykoterapeut, och hennes ensamliv efter skilsmässan hade gjort att hon börjat dränka sig i arbete. Vardag och helgdag flöt samman. Så uppkom en situation som vi skrattat gott åt många gånger senare fram i tiden. Påskhelgen 1979 nalkades, och när vi var i färd med att planera hur vi skulle tillbringa dessa helgdagar tillsammans, satt Maj-Britt med en väldigt tjock, svart planeringskalender i knät och en blyertspenna i hand, bläddrade och såg rätt bekymrad ut. Det visade sig att både långfredagen och i stort sett hela påsken var fullbokad för henne med patientarbete.

Inför detta kunde jag bara resignera och tänkte helt enkelt, att vi får ta skadan igen litet längre fram. Alldeles i samma veva ringde mig Faster Kerstin från Uppsala och undrade om jag inte ville komma och fira påsken tillsammans med henne och den andra av hennes tvillingdöttrar, min kusin Lilian, som livet ut hade rollen som ”hemmadotter”. Jag var inte sen att tacka ja. Ensamhelger hade jag ju vid det här laget firat många i Stockholm, så det alternativet valde jag gärna bort.

Det skulle dock visa sig att Maj-Britt blev väldigt besviken. Men samtidigt var hon inte sämre psykolog än att hon insåg vad ensamlivet hade gjort med henne. Framdeles såg det litet annorlunda ut i hennes almanacka. Ett antal år senare, när vi var en familj på tre,

kunde vi sitta med Kerstin i Uppsala och skrocka om hur Maj-Britt blev brädad av Thomas faster.

Hur som helst insåg vi ganska snart, att det var tillsammans vi skulle gå, jag och Maj-Britt, inte bara på kafé, restaurang och teater, utan även i livet. Vad som skedde kan jag sammanfattningsvis bäst ge ord åt med slutraderna i Rainer Maria Rilkes ”Liebeslied”:

Doch alles, was uns anrührt, dich und mich,
nimmt uns zusammen wie ein Bogenstrich,
der aus zwei Saiten e i n e stimme zieht.
Auf welches Instrument sind wir gespannt?
Und welcher Spieler hat uns in der Hand?
O süßes Lied.

* * * * * *

Det var inte alls svårt att lösa kontraktet på lägenheten i Norsborg – det gladde ju bara någon annan bostadssökande. Nu var projektet att mitt och Maj-Britts hem skulle slås samman i hennes 60 m² tvårumslägenhet på Styrmansgatan. Jag började med Maj-Britts hjälp att röja och gallra. Den ganska stora kommoden med vitrinskåp, som fru Aspe lämnat efter sig, övertog min kollega på Rönnells, Inger Johansson-Thor. Ett par arbetskamrater från antikvariatet hjälpte till med den transporten och forslade samtidigt bort annat som inte skulle gå med i flytten. Från Rönnells fick jag i samband med detta en utgallrad möbel som vi skulle komma att behöva på Styrmansgatan: en fristående, mindre bokhylla för mina böcker.

Åtskilligt fraktades också i skytteltrafik i Maj-Britts lilla ”bubbla”, hennes Volkswagen. Bland de mer kuriösa ting som gick med i denna flytt fanns en *frack*. Den hade jag inte införskaffat själv utan fått i arv efter en farbror som jag aldrig träffat, Helmer, som bodde i Sundsvall. Jag träffade aldrig vare sig honom eller hans änka, men hon förärade mig likväl Helmers frack som kom till mig med posten. En enda gång skulle jag komma att använda den, kompletterad med hyrda persedlar.

Många gånger har vi skämtat om, att det första jag hade i bagaget när jag flyttade samman med Maj-Britt var en frack och femtio biblar[60]. Lasse Zilliacus kommenterade när han fick höra detta:

– Det var ju för väl att det inte var tvärtom!

* * * * * *

Maj-Britts lägenhet låg, som nämnts, på husets vindsplan. Hissen gick inte ända upp utan stannade på våningen inunder. Från fönstren, särskilt från sovrumsfönstret, hade man en litet ”parisisk” utsikt över takåsarna, och man kunde se bort till Skansenberget. Vi förundrades över att det fanns plats för så mycket av mitt bohag utöver Maj-Britts, och det

60 Detta var naturligtvis en avsevärd överdrift, men något av bibelsamlare var jag onekligen.

gällde inte bara det jag hade med mig från Karlsviksgatan. Från Göteborg kom även en del saker som tillfallit mig efter att jag och Ina delat upp det som fanns i Pappas dödsbo: en chiffonjé, ett golvur, en taklampa (formgiven av min Morfar Harald) och ett antal av Mammas målningar.

Det dröjde inte så länge förrän jag började bli introducerad för Maj-Britts vänkrets. En dag när jag kom hem från jobbet – det var fortfarande Rönnells – såg Maj-Britt litet hemlighetsfull ut och bad mig komma ut i köket. Där kröp en liten sexårig flicka i blå klänning fram från sitt gömställe under matbordet, med spjuveraktig blick och ett glatt leende. Det var hennes sätt att presentera sig för mig – originellt och mycket charmigt! Hennes namn var Cecilia Zilliacus, Lasse Zilliacus dotter, blivande konsertviolinist och idag dubbelprofessor i violin, vid Musikhögskolan i Stockholm och Sibeliusakademin i Helsingfors, samt arrangör av kammarmusikfestivaler. När vi träffades här i köket på Styrmansgatan hade hon knappt börjat ta lektioner i fiol.

Cecilias föräldrar var skilda, vilket innebar en viss komplikation för Maj-Britt, som räknade båda som sina vänner. Cecilias mor Stina Zilliacus, bördig från Österbotten i Finland, var sångerska och musikpedagog men sadlade sedermera om och blev dataingenjör.

En annan av de nära väninnorna som jag snart fick lära känna var Birgitta Vennström, gudmor till Cecilia Zilliacus, tandläkare och gymnasiekamrat till Lasse Zilliacus. Både Stina och Birgitta – i vänkretsen kallad *Gitta* – är numera bortgångna. Märkligt nog hade Gitta under en tid tagit sånglektioner för Mignon Georgian.

Kerstin Norrlind, läkare och allergolog vid Danderyds sjukhus, heter en annan av vännerna som sedan ett flertal år hade funnits i kretsen kring Maj-Britt och som följt oss genom livet.

Men snart förstod jag att det var en väninna som betydde mer för Maj-Britt än någon annan: klasskamraten och psykologkollegan Gunnel Cavonius-Wrede, yngre syster till författarinnan Märta Tikkanen. Hon kom på besök hos oss på Styrmansgatan. Jag tillagade kvällsmålet som vi åt när hon var hos oss: min version av ”Champignons Gebacken”, som jag ätit i Wien nio år tidigare.

* * * * * *

Dagen kom då det var dags för min provsjungning *nummer två* för inträde i Operakören. Nu bestod juryn inte bara av Operakörens styrelse och Jan-Åke Hillerud, utan även av operachefen Folke Abenius.

Den här gången hoppade man över avistaprovet, eftersom jag i samband med provsjungningen året innan ansågs ha visat att min notläsningsförmåga var tillräcklig. En av sångerna jag nu sjöng, återigen med Lasse Zilliacus vid flygeln, var August Södermans och Frans Hedbergs ”Kung Heimer och Aslög”. När jag sjungit klart, bad Abenius mig att sjunga sången en gång till, men nu med scenisk aktion. Det var något överraskande, men skådespeleri och dramatisk gestaltning var mig inte helt främmande, och jag gjorde så gott jag i ögonblicket förmådde.

Någon vecka senare kom beskedet: jag var antagen som medlem i Operakörens andratenorstämma. Som bruket var och är på arbetsmarknaden i stort, var det fråga om en ettårig provanställning. Efter ett år blev det en tillsvidareanställning.

Jag sade upp mig från Rönnells Antikvariat. Min anställning vid Operan började den 1 juli och jag fick full lön från dag ett, fastän höstsamlingen och uppstarten av arbetet inför den nya säsongen inte skedde förrän i andra hälften av augusti.

* * * * * *

I början av juni bestämde vi oss, jag och Maj-Britt, att förlova oss. Men väldigt snart tröttnade vi på att vara förlovade. Vi ställde oss frågan: ”Vad är det vi väntar på?”

Efter några veckor begav vi oss till församlingsexpeditionen i Oscars församling, där vi var folkbokförda – Svenska kyrkan hade ju då ännu hand om folkbokföringen. Vårt ärende var att begära intyg om hindersprövning. En komminister vid namn Huberth Fransson – som var en vänlig själ och gick bort alltför tidigt – utfärdade det begärda dokumentet. Litet nyfiket sökte han förhöra sig om var, när och hur bröllopet skulle äga rum, men det avslöjade vi inte. Vi var klara över att vi skulle gå i två steg: först en borgerlig vigsel i all enkelhet och avskildhet under sommaren, sedan längre fram på året kyrklig vigsel – eller mer noggrant uttryckt, kyrklig välsignelse över ingånget äktenskap. Det sistnämnda skulle ske i Helsingfors.

Den 6 juli ägde vigseln rum. Först gav vi oss iväg, uppklädda till bröllop, till en fotoateljé på Strandvägen, där bröllopsfotona skulle tas. Det blev en smått farsartad tillställning. Det var en fredag; ingen annan personal fanns i ateljén än en äldre dam, som verkade nervös och smått förvirrad och framförallt inte särskilt säker och driven i fotografyrket. Hon uppmanade mig och Maj-Britt att sätta oss grensle över en träbock och i den positionen vrida oss i nära 90 graders vinkel åt höger samt rikta våra avspända, glada blickar in i hennes kamera. Därefter provades en rad andra positioner och hållningar, den ena mer krystad än den andra. Hur vi än åbäkade oss, blev hon inte nöjd. Man kunde få intrycket att hon blivit plötsligt inkastad i en helt främmande arbetsuppgift. När vi någon vecka senare hämtade ut våra bilder, bävade vi något inför att se resultatet. En enda av bilderna gick faktiskt att använda som ”officiellt” bröllopsfoto (på den tiden förekom ännu bröllopsfoton på tidningarnas familjesidor) – men det berodde verkligen, bokstavligen talat, mer på tur än på skicklighet. De övriga bilderna har genom åren gett oss många goda skratt, särskilt ett, där vi blickar snett uppåt mot en ljuskälla och ser ut som om vi alldeles nyss svalt en rejäl klunk ricinolja eller ett extra surt äppelkart.

Själva den borgerliga vigseln, en cirka tre minuter lång ceremoni, ägde rum i Stockholms Rådhus på Kungsholmen. Närvarande som vittnen var Maj-Britts väninna Birgitta Vennström; min styvmor Ina Nordquist från Göteborg; Merit Hertzman-Ericson, som var Maj-Britts kollega och forna mentor; samt Calman de Pándy, en äldre släkting till Maj-Britt.

Vid den anspråkslösa bröllopsmiddagen efteråt, hemma på Styrmansgatan, deltog endast dessa personer. Calman de Pándy, som var son till en på sin tid rätt välkänd ungersk psykiater, Kalman von Pándy, var släkt med Maj-Britt på mödernet. Modern *Aino* var finlandssvenska och tillhörig släkten *Hjelt*. Calman, som var uppvuxen helt tvåspråkig –

med svenska och ungerska – hade kommit till Sverige på 30-talet som attaché vid den ungerska legationen i Stockholm. I samband med andra världskriget lämnade han sin diplomattjänst, blev svensk medborgare och etablerade sig som översättare och simultantolk här. Han behärskade flytande ungerska, svenska, tyska, franska, italienska, spanska och engelska. På grund av sin aversion mot det tyska efter kriget ersatte han det tyska prefixet *von* i sitt gamla habsburgska adelsnamn med det franska *de*; av samma skäl bytte han ut K mot C i sitt förnamn. Calman levde ensam men hade ett rikt umgänge inom stadens kulturkretsar, särskilt bland litteraturens och musikens företrädare. I hans lilla tvårumslägenhet vid Strandvägen fanns mycket konst, liksom en stor flygel som Calman själv aldrig spelade på. Den kom dock till flitig användning vid de privata musikaftnar han arrangerade hemma med gästande musiker ur sin vänkrets.

* * * * * *

Vid det här laget hade jag ju ännu inte träffat mina svärföräldrar; de bodde i Helsingfors och hade ett sommarställe strax utanför Borgå. De var strängt konservativa – det var verkligen fråga om *l'ancien régime* – och de hade grymtat över att jag och Maj-Britt flyttat samman utan att vara gifta. Men det ogifta civilståndet varade som sagt inte så länge. När den borgerliga vigseln var över och vi aviserade att vi avsåg att ha vår kyrkliga välsignelseakt i Helsingfors närmare julen och att vi nu på sommaren avsåg att besöka dem på deras landställe vid Karlebykanten nära Borgå, blev de betydligt gladare.

Genom Maj-Britt kom jag in i hela den komplexa och infekterade frågan om den finlandssvenska folkminoritetens och det svenska språkets ställning i Finland – eller rättare sagt, jag kom djupare och mer direkt in i den. Maj-Britts familj och släkt är till hundra procent finlandssvensk.

För mig var dessa frågeställningar ganska väl kända sedan länge. Finland hade jag besökt ett par gånger tidigare, i ortodoxa sammanhang och då i kretsar där man talade svenska. Men redan ännu tidigare, under gymnasietiden, intresserade jag mig för frågan. Det som står i fokus för konflikten kring svenska språket i Finland är det faktum, att svenskan, av historiska skäl, formellt har ställning som riksspråk, som landets andra officiella språk, vilket bland annat innebär att det i varierande grad är obligatoriskt skolämne och att habila kunskaper i språket krävs för vissa tjänster (även om den typen av tjänster förefaller att bli allt färre). Att det råder konflikt kring detta skulle jag ha haft en viss förståelse för – om inte det varit så, att svenskan i Finland kan skulle kunna, och kanske borde, brukas som en naturlig förbindelselänk till den nordiska gemenskapen. Nu håller den nordiska gemenskapen, mycket till följd av svenskans försvagade och motarbetade ställning i Finland, på att förvandlas till ännu en engelskspråkig klubb, vilket gör att den inom någon generation kommer att framstå som alltmer irrelevant.

Maj-Britt och jag planerade nu vår första resa tillsammans till Finland. Av alla otaliga resor till Finland jag till dags dato gjort framstår denna som den mest oförglömliga.

Vi reste med Viking Line till Åbo, därifrån vidare med bil, i Maj-Britts lilla ”bubbla”. Vi for över Punkaharju, den långsträckta rullstensåsen rakt genom Saimens stora sjösystem, ett vidunderligt vackert landskapspanorama. Vi kom till Suomenlinna – på svenska *Nyslott*

– där Martti Wallén och Rita Bergman bodde medan de medverkade i den årliga operafestivalen på slottet. När vi steg ur bilen hos Rita och Martti, kom de emot oss och välkomnade oss med glada tillrop och en uppkorkad champagneflaska; de var, med all rätt, både glada och stolta över sin lyckade ”match-making”. Under två dagar i Nyslott såg vi två operaföreställningar: Verdis ”Don Carlos” och Joonas Kokkonens ”De sista frestelserna” (på finska ”Viimeiset kiusaukset”) med Martti i huvudrollen. Vi besökte Nya Valamo kloster och blev guidade av en svensktalande munk. Vi välkomnades hemma hos min nyvordna svåger och dito svägerska i Vasa, Leif-Johan Höckert och Siw Ryde-Höckert. Deras äldsta dotter Heidi var fyra år gammal, dottern Johanna var ännu inte född.

Det tog inte lång tid för mig att konstatera, att jag genom giftermålet med Maj-Britt kommit in i en genommusikalisk släkt och familj. ”Auf Flügeln des Gesanges” – det var ett ord jag använde i griftetalet, när jag ett antal år senare fick hedersuppdraget att jordfästa min svärfar Bertel, men det skulle kunna stå som rubrik för hela familjen och släkten Höckert. Leif-Johan var till yrket ekonom och förvaltningschef i Vasa evangelisk-lutherska församling, men i hjärtat hundra procent musiker. Han hade gått kurser i kördirigering för bland andra Eric Ericson och Dan-Olof Stenlund. Hade Leif-Johan bestämt sig för att bli musiker till yrket, så hade hans föräldrar säkert inte motsatt sig det, och han hade blivit en mer harmonisk människa.

Bara något år efter vårt första möte blev Leif-Johan, som efterträdare till sin svärfar Lasse Ryde, utsedd till dirigent för Vasa Kammarkör. Som den körmusiker han var ut i fingerspetsarna förde han sin kör till stora framgångar, i Finland, inom Norden och även internationellt. Siw var konsertorganist, en av de främsta i sitt slag, men hon kom att ge konserter alltför sällan. Vid en senare tidpunkt i livet, när hon skulle haft möjlighet att på allvar ta upp sitt konserterande, var hon redan drabbad av en allvarlig, progressiv neurologisk sjukdom, besläktad med ALS, som efter hand gjort henne helt förlamad.

Vår resa fortsatte ner till Östra Nyland, till den lilla semesterbyn Karlebykanten och mina svärföräldrars sommarställe, med Borgå som närmaste stad. En viss spänning låg i luften när vi anlände – konstigt hade det varit annars – men efter middagen var spänningen betydligt mildrad och allt kändes ganska lugnt och avslappnat. Svärfar Bertel och jag satte oss på en bänk, och Bertel började berätta – om vinterkriget. Inte undra på, med tanke på hans bakgrund.

Bertel tillhörde en syskonskara på tre bröder och fem systrar. Fadern Mikael Höckert, i familj och vänkrets kallad *Mikko*, drev en bankirfirma och tidvis andra företag.

Det brutala vinterkriget kallade naturligtvis de tre bröderna under fanorna. Båda Bertels bröder stupade. En av dessa råkade tillhöra samma stridande förband som Bertel själv. Det var Gunnar Höckert (1910-1940), långdistanslöpare, som vann guldmedalj åt Finland på 5000 meter vid Olympiaden i Berlin 1936[61]. Då Gunnar stupat, blev Bertel kommenderad att göra identifieringen. Mänskliga hänsyn togs också mitt i krigets grymma verklighet. Det hörde till rutinerna, att soldater som tvingats identifiera anhöriga stupade – eller helt enkelt förlorat en anhörig i strid – skulle hemförlovas, för att få sörja i fred, men också, antar jag, för att en soldat i sorg är mindre lämpad att fullgöra sitt uppdrag. Men det

61 Familjehistorien förtäljer, att då Gunnar just vunnit tävlingen i Berlin, rusade den överlycklige Pappa Mikko ut på tävlingsbanan, viftade med armarna och ropade ”Ich bin der Vater! Ich bin der Vater!”

ansvariga befälet slarvade; ordern blev aldrig verkställd. I sitt chocktillstånd kom Bertel att göra en fatal felbedömning. Det kom en rysk granatattack, men istället för att kasta sig ner mot marken, höll Bertel upp sin högra hand mot ansiktet. Följden blev att ett sextiotal små granatskärvor trängde in igenom Bertels hand och hans högra öga och därefter vidare in mellan stora och lilla hjärnan. Där blev de kvar, inkapslade, under resten av hans levnad.

Det sönderslitna ögat ersattes med ett emaljöga. Förutom den förlorade synen på högra ögat led Bertel efter skadan av en mild sensomotorisk problematik; hjärnskadan gav också upphov till ett antal posttraumatiska epileptiska anfall, som han så småningom kunde förebygga med medicinering. Hans rastlösa, stundtals ångestdrivna väsen var möjligen något som funnits där från början och förstärkts genom hjärnskadan; det har jag aldrig fått klarhet i. I vilket fall som helst var det beundransvärt att han mot denna bakgrund förmådde fortsätta att arbeta på heltid – han var diplomekonom[62] och var verksam på ett försäkringsbolag – och att han kunde fortsätta segla, resa, sjunga i kör, samt inte minst, att han med full mental närvaro kunde uppnå 92 års ålder.

Svärmor Cessi – född *Lindgren* och med dopnamnet *Cecilia* – hade rötter i Haparanda. Hennes mor Hildur Lindgren var fotograf och hade tidigt flyttat över från Haparanda till Finland, där hon efter hand etablerade sig med egen fotofirma i Jakobstad. Hildurs far – således Cessis morfar – var tullinspektör i Haparanda. Hildur Lindgren var ensamstående och bildade aldrig familj. Hon födde Cessi utom äktenskapet; fadern var en finne vars identitet länge hölls hemlig. I födelseattesten som utfärdades på barnbördskliniken i Helsingfors finns den lika hjärtskärande som upprörande anteckningen ”föräldrar okända”. Men detta var på intet sätt unikt. Även Jenny Lind, operavärldens megastjärna under första hälften av 1800-talet, drabbades av samma sak i den födelse- och dopbok där hennes födelse noterades. Finland hade varit en del av Sverige, det var Gustaf III som införde möjligheten att göra denna anteckning i kyrkbokföringen, och Finland behöll mycket av svenska lagar och förordningar efter 1809 och framdeles. Om införandet av termen ”föräldrar okända” skriver Sarah Jenny Dunsmure i sin bok om Jenny Lind, att det skedde ”i ett välvilligt försök att rädda ogifta mödrars rykte”[63].

Cessi blev omhändertagen av sina morföräldrar i Haparanda. De blev, kan man säga, till gagnet, om än inte officiellt, hennes adoptivföräldrar. Fast det förhållandet varade inte så länge. När Cessi var i mellersta tonåren skickades hon till sin mor Hildur i Finland. Det var här som den stora familjelögnen etablerades: Man skulle (läs: måste) säga, att Cessi och Hildur var systrar.

Lögn och tystnadskultur på en gång. Och än mer cementerad blev denna lögn när Cessi och Bertel träffades och Cessi introducerades i den finlandssvenska högborgerligheten. Nu gällde det att visserligen veta hur det förhöll sig, men man måste hålla tyst alternativt ljuga om det.

Det här var ju ingen okänd erfarenhet för mig. Jag hade levt under liknande förhållanden: en mur av hysch-hyschande och ljugande omkring det katolska inslaget i vår familj; och samma mur av hysch-hyschande och ljugande omkring min fars missbruk av läkemedel och alkohol.

62 Motsvarande svensk civilekonom.

63 Sarah Jenny Dunsmure, ”Jenny Lind. Historien om Den svenska näktergalen", översättning Thomas Notini, Carlsson Bokförlag 2020, sid 19.

Cessi fick en gång i livet träffa sin biologiske far. Efter Hildurs död behövde hon hans namnunderskrift på ett papper som juridiken krävde för att hon skulle kunna få ut arvet efter sin mor – förmodligen på grund av att hon fortfarande enligt folkbokföringen saknade kända föräldrar.

Ett enda kort besök, sedan försvann den biologiske fadern – han lär ha hetat Olli – åter helt från horisonten. Lögnen och tystnadskulturen fortsatte så länge Cessi levde.

Hade Cessi fötts i en yngre generation, hade hennes familjehistoria inte behövt ge henne ett så plågsamt och livslångt stigma som det nu gjorde. I det förfärande mindervärdeskomplex som hon nu fick dras med, sökte hon både trygghet och upprättelse i en hårt fundamentalistisk fromhet av delvis kyrklig, delvis frikyrklig, bitvis direkt sekteristisk prägel. Den var intolerant, fördömande och exkluderande och gav henne aldrig den frid och den försoning som hon sökte.

FAMILJ – OCH ANSTÄLLD I ”INTRIGERNAS HUS”

Trots allt som jag faktiskt visste, måste jag ändå ha burit på en del idealistiska föreställningar om Operan som institution, som miljö och arbetsplats. ”Sången ädla känslor föder”, säger ett gammalt talesätt som därtill är en kvalificerad klyscha. När människor från de mest skilda håll kommer samman för att fullgöra en arbetsuppgift, av vad slag det vara må, är de varken mer eller mindre ädla än de skulle vara i vilket som helst arbetssammanhang. Sådan är människonaturen; det är bara de överenskomna och gällande etiska normerna som kan skilja sig åt.

Nu började jag som heltidsanställd i Operakörens andratenorstämma, och det skulle inte dröja särskilt länge förrän jag insåg, att Maria Langs benämning på Stockholmsoperan i en av hennes deckare, ”Intrigernas hus”, var tämligen träffande. Under mina sju år på Operan fick jag bevittna åtskilligt som stämmer väl överens med den beskrivningen. Till vardags hade det formen av den lika påtagliga som förunderliga benägenheten att i största allmänhet tala illa om varandra. Huruvida jag blev personligen drabbad av detta, vet jag förstås inte, men jag minns min förvåning över upptäckten, hur ”normaliserat” det var att tala nedsättande om andra. Detta bidrog till att jag på den nya arbetsplatsen ganska medvetet kom att ty mig till vissa personer och vara mer på min vakt gentemot andra.

Körlogerna – som naturligtvis var, är och förblir könsåtskilda – hade plats för sex till åtta korister i varje. Det tog en viss tid för mig att vänja mig vid jargongen, i synnerhet humorn och skämten, som till åttio procent utspelade sig under bältesnivå. Jag upphörde aldrig att häpna över hur praktiskt taget allting mellan himmel och jord kunde associeras – för att inte säga reduceras – till reproduktionsorganen.

* * * * * *

Scenen är känd för att vara föremål för ganska mycket skrock. Scenens eget folk skulle dock numera hellre tala om ”ordning”, ”respekt” och liknande begrepp. Personligen tror jag att allt detta kan härledas direkt tillbaka till den grekiska antikens teatrar, som hade

en kultisk, religiös funktion. Förbudet mot att vissla på scen är troligen det mest kända av teaterns tabun. Att komma in på scenområdet bärande på ett ytterplagg är likaså helt otänkbart. Och att komma in där med en portfölj, shoppingkasse, handväska eller liknande, vore jämförbart med om jag som präst lade min portfölj på altaret i kyrkan.

Om alla dessa ting blev jag vederbörligen instruerad av körens ordningsman, Silvio Maurizio, en ganska oitaliensk italienare från Bergamo i Norditalien. Han föreföll mig till kynne och temperament mer mellaneuropeisk än latinsk: litet kärv, litet fyrkantig, inte särskilt mångordig. Silvio är en av de operakorister som vore värd ett eget kapitel. Han fick snart kännedom om mina italienska rötter och att jag hade kunskaper, om än begränsade, i italienska. Vid ett tillfälle kom han och visade mig ett skriftligt exempel på *bergamaskiskan*, dialekten, eller rättare sagt språket, i hans hemtrakter, dock numera talat av ganska få och med för italienskan helt främmande vokaler som *ö* och *ü*. Silvio var vid denna tid en av dem som varit anställda längst tid i kören; han hade börjat 1959. Han delade sin tid mellan Stockholm under spelåret och Italien under det som kallades ”ferierna”, Operans sommaruppehåll från slutet av maj till andra hälften av augusti. I Italien hade han skaffat sig en gård, men inte hemma i Lombardiet, utan i det sydligare Toscana. Men även i Sverige hade han ett sommarställe, beläget någonstans ute i Stockholms skärgård.

Till Silvios märkligare hobbyverksamheter hörde, att han emellanåt importerade en halv vagnslast vindruvor, som fraktades med tåg i godsvagn från Italien hela vägen till Stockholms Central, varifrån de transporterades vidare till hans sommarställe i skärgården. Där beredde han dem enligt konstens alla regler till vin av ypperlig kvalitet. Han hävdade med bestämdhet, att flera av Systembolagets billigare viner var falsarier: ”De är inte gjorda på druva!”

Efter sin pensionering bröt Silvio och hans hustru omgående upp från Sverige och flyttade hem till sin gård i Toscana, men han dog inte så många år därefter i en demenssjukdom.

Bland dem som blev antagna till Operakören samtidigt som jag fanns Ulrik Qvale, första tenor, och Rie Hviid, första alt och bördig från Vejle på Jylland. Ulrik var bland de allra yngsta i kören, 23 år gammal när han började. Han hade gått i Adolf Fredriks Musikklasser och haft Jan-Åke Hillerud både som lärare och som körledare i Adolf Fredriks Gosskör. Senare gick han vidare, utbildades vid Operahögskolan (som då ännu hette Musikdramatiska skolan) och blev omsider solist vid Operan. Ett år senare antogs även Ries sambo och landsman Asger Eilstrup i andra tenorstämman. Båda hade tidigare varit verksamma vid *Den Jyske Opera* i hemlandet Danmark. Vi kom framdeles att umgås litet familjevis, eftersom våra respektive döttrar blev klasskamrater i Adolf Fredriks Musikklasser. Rie dog i början av juni 2024.

I den åttamannaloge där jag satt under större delen av mina operaår hade jag som närmaste ”bordsgranne”, till vänster om mig, basen Rudolf Dassie, som var nederländare, född och uppvuxen i Amsterdam och ursprungligen violinist. Det blev ett utmärkt tillfälle för mig att hålla min nederländska vid liv – vi talade sinsemellan alltid nederländska. Rudolf tillhörde en gammal cirkusfamilj med förgreningar även i Tyskland, och namnet har stavats

på varierande sätt: Dassié, Dessy etcetera. Det var både lärorikt och underhållande att höra allt han hade att berätta från cirkusens och cirkusfamiljernas värld: Schumann, Bronett, Rivel, Rhodin… Rudolf räknade med bestämdhet släktskap med både Elvira Madigan och Max Hansen. Båda dessa hade ju det gemensamt, att de var födda utom äktenskapet. Men de fäder som brukar namnges i de officiella biografierna stämmer inte, hävdade Rudolf – både Elvira Madigans och Max Hansens fäder kom från släkten Dassie. Allt enligt Rudolf.

Det må ha varit hur det vill med den saken. Rudolf Dassie var en sympatisk och mycket humoristisk samtalspartner, en värmande fläkt från Europas kontinent. När han hade gått i pension, saknade jag honom mycket. Han och hans sambo flyttade omgående och för gott från lägenheten på Västmannagatan i Stockholm till sommarbostaden på Småländska Höglandet. Han avled 2012, 80 år gammal.

* * * * * *

Alla som uppträder på en scen i en operaföreställning skall ha någon form av anlagd mask. Detta gäller även om man inte skall gestalta någon specifik karaktär. Anledningen är att allas ansikten skall kunna synas bättre i olika scenbelysningar. (Att alla som framträder i TV från en TV-studio också måste vara sminkade, är av alldeles samma anledning.)

En inte alldeles ovanlig missuppfattning om en operakör är att den bara står på scenen och sjunger, rakt upp och ner, som vid en körkonsert i en konsertsal. Det är så fel det kan bli. Även koristerna skall gestalta olika karaktärer, ibland individuellt, ibland kollektivt. Till det krävs att med smink och ibland med tillägg av peruk, lösskägg med mera, lägga olika masker.

Solisterna går till perukmakeriet och får sina masker lagda av en professionell maskör. Koristerna måste däremot lära sig att lägga sina masker själva. Då man inför en ny produktion skall lägga en mask med individuell karaktär, får man antingen en kortare instruktion av en maskör eller en skriftlig instruktion.

Vi som nu var nyanställda blev kallade till en lektion på perukmakeriet, där vi fick lära oss grunderna i att lägga en teatermask: att handskas med ”pancake”, våtsmink i olika färger, puder i olika färgnyanser, läppsmink, eyliners och sminkpennor, mastix till att fästa peruker och i förekommande fall lösskägg och lösmustascher, med mera. Det man inte lärde sig under denna lektion, det fick man lära sig av sina logekamrater. Vid kostymrepetitioner med mask, inför premiärer eller nypremiärer, satt det alltid ett par maskörer i salongen och kollade noga att alla gjort rätt – samt dök på en i pausen och korrigerade om något blivit fel. Till exempel påpekade en maskör för mig efter en repetition med kostym och mask följande: Om man tvärt avslutar sminkningen strax under hakan istället för att tona ut den ner mot halsen kan det från salongen se ut som om ens huvud svävar fritt ovanför kroppen.

För oss som var nyanställda, liksom för korister som varit tjänstlediga, fanns på schemat det som kallades *körskola*. Där studerar man under kormästarens ledning in sådan repertoar som de andra redan behärskar. Körskolan ägde rum en timme innan de ordinarie repetitionerna började, i *korsalen*, Operakörens repetitionssal.

En gång i tiden – och det är verkligen mycket längesedan – omfattade körskolan dessutom musikteori, notläsning och till och med sångteknik. Det var på den tiden då även sångligt och musikaliskt begåvade personer utan någon som helst föregående sånglig eller allmänmusikalisk skolning kunde anställas i kören. Idag ställs höga utbildningskrav för att alls komma ifråga för provsjungning.

Körskolan leddes omväxlande av Lasse Zilliacus och den alternerande kormästaren Jan-Åke Hillerud.

En nypremiär stod på programmet i början av denna säsong: Dmitri Sjostakovitjs ”Katerina Ismailova”, i regi av Lars Runsten. Den byggde på en roman av Nikolai Leskov och hade inte satts upp på Stockholmsoperan sedan 1935. (Obegripligt nog har Operan missat att ta med denna nypremiär i sin digitaliserade repertoarförteckning för 1979!) Dirigent var Sixten Ehrling – till honom återkommer jag senare.

* * * * * *

Kring Första Advent detta år hade jag några dagar ledigt från Operan. Det var då vårt litet mer offentliga bröllop, med kyrklig välsignelseakt, skulle äga rum. Jag var fortfarande ortodox, och även om mitt band till ortodoxin började lösas upp, var jag ändå angelägen om att högtiden skulle ske i ortodox ordning. För Maj-Britt innebar detta inget problem. Mina svärföräldrar verkade se fram emot denna händelse med både nyfikenhet och förväntan.

Lördagen till Första Advent ägde gudstjänsten rum i den ortodoxa Uspenskij-katedralen, belägen på Skatudden i Helsingfors och med sina gyllene lökkupoler synlig som ett landmärke vid stadens hamninlopp.

Hela vigselgudstjänsten med undantag för löftesgivningen förrättades av en av de svensktalande ortodoxa prästerna i Helsingfors, Olli Bergman. Jag hade träffat honom tidigare i Stockholm. Han är ytterligare ett exempel på ortodoxa präster med annat yrke i botten och en helt annan yrkeskarriär vid sidan av den prästerliga. Studierna i ortodox teologi hade han bedrivit samtidigt med studier i samhällsvetenskapliga ämnen. Han blev först militär och gjorde senare en betydande karriär som diplomat. Då hans mor var ryska behärskade han sedan barndomen ryska flytande. 1944, 25 år gammal, hade han fått följa med den finska delegationen som tolk vid stilleståndsförhandlingarna i Moskva. Efter en rad diplomatiska tjänstgöringar, i Moskva, Paris, Prag, Leningrad, Belgrad och Aten med flera platser, blev han generalsekreterare i Nordiska Rådet i Oslo, där han bodde i många år.

Vid den tidpunkt, då han åtog sig att förrätta vår välsignelseakt, hade han nyligen gått i pension från det finska utrikesdepartementet och arbetade praktiskt taget heltid som präst.

För de flesta deltagarna i denna högtid var det som skedde obekant men säkert också en minnesvärd upplevelse. Fyra av Maj-Britts manliga släktingar och vänner hade åtagit sig att bära de inte alldeles lätta vigselkronorna över mitt och Maj-Britts huvuden under hela akten, även under vandringen tre varv runt vigselaltaret i kyrkans mitt, varunder kören tre gånger sjunger:

Ni alla, som blivit döpta till Kristus,
har iklätt er Kristus,
halleluja!

En yngre kusin till Bertel, Ole Wasz-Höckert, läkare och professor i barnmedicin, var den enda av de närvarande manliga släktingarna som gått igenom en ortodox vigselakt, för längesedan – hans hustru Nina tillhörde en exilrysk familj i Helsingfors och var ortodox.

En liten vokalensemble under ledning av Martti Wallén sjöng hela den ortodoxa vigselliturgin. Rita Bergman var inte med; hon låg på en förlossningsklinik och väntade sitt och Marttis andra barn. Strax efteråt fick vi veta, att samtidigt som gudstjänsten hade pågått i kyrkan hade Rita fött en dotter, Ida, som idag är operasångerska.

Här måste jag med sorg i hjärtat inflika, som en dyster parentes, att vi inte lång tid efter vår högtid i Helsingfors fick veta, att Marttis och Ritas äktenskap gått i spillror, på ett förfärande och oväntat dramatiskt sätt. Därefter ebbade vår kontakt beklagligtvis ut. Vi försökte upprätthålla kontakt med dem båda, var för sig, men de drog sig snart undan helt. Rita flyttade till Karlsruhe i Tyskland, där hon bodde och arbetade som sångpedagog i rätt många år och där de båda barnen Herman och Ida växte upp, gick i skola och även fick sin sångutbildning vid stadens musikhögskola. Martti gick igenom en märkbar röstkris, var borta från Operan under en period men kom så småningom tillbaka, dock utan att hans karriär någonsin kröntes med några påtagliga framgångar. Jag råkade honom en gång i Finska kyrkan på Slottsbacken och han bevärdigade mig bara en kort nick.

Vid samlingen efter välsignelseakten, hemma hos svärföräldrarna på Björnvägen i Hertonäs, en förort till Helsingfors, deltog en rätt stort antal av Maj-Britts släktingar, också några av de allra äldsta, och några av familjens vänner. Fader Olli Bergman var också med, och jag fick en värdefull pratstund med honom om aktuella ortodoxa angelägenheter. Svärmor Cessi och svärfar Bertel var ett enastående värdpar. De älskade att ordna fester av alla de slag, och här rådde en glad och avspänd stämning. Den lilla körensemblen var också med. Jag försökte gengälda deras vackra sång under vigselliturgin med att sjunga några Schubert-Lieder till min svägerska Siws ackompanjemang. En av de kvinnliga medlemmarna i vokalensemblen gav mig särskilt beröm och sade att jag också liknade Franz Schubert, vilket jag förstås också tog som en komplimang. Jag bar vid denna tid ett par glasögon som möjligen påminde litet om dem Schubert bar. Och Schuberts musik, den vokala liksom den instrumentala, har jag burit i mitt hjärta hela mitt vuxna liv.

Följande dag var således Första Advent 1979. På kvällen tog vi båten hem till Stockholm. Efter ankomsten följande morgon for vi direkt till våra arbeten – jag till Operan och Maj-Britt till sin mottagning.

* * * * * *

1980 – året började med en nyårsfest hemma hos Lasse Zilliacus, kormästaren, som var en av mina två närmaste chefer på Operan. Han hörde, som sagt, sedan tidigare till Maj-Britts vänkrets. För mig kändes det till en början inte alldeles självklart och bekvämt att

umgås privat med en person som var min chef, men jag förstod snart att denna omständighet inte var något att oroas över. Som jag tidigare antytt, fick vi bedriva ett slags sicksackumgänge med Lasse alternativt hans förra hustru Stina, eftersom umgänge med dem båda samtidigt var omöjligt. Lasses sambo efter skilsmässan var Ingun Carlsdotter, medlem i Operakörens andraaltstämma. Arbetsplatsförälskelser varnas det ju i vissa sammanhang för, men de tycks likväl ofta leda till stabila, bestående förhållanden. Samma sak upprepades, märkligt nog, ett antal år senare, då den alternerande kormästaren Jan-Åke Hillerud gifte om sig med en avsevärt yngre förstasopran i Operakören, sedan hans första hustru övergivit honom.

Efter några år lämnade Lasse Zilliacus befattningen som kormästare och gick över till att verka som repetitör och librettoöversättare. Slutligen gick han helt över till att arbeta med librettoöversättning, på grundval av sina omfattande språkkunskaper och sin stilistiska säkerhet. Det var välbehövligt och medförde en formidabel höjning av kvalitén på Operans svenska textböcker, både stilistiskt och i sakligt avseende. Många tidigare svenska librettoöversättningar var kvalificerade pekoral.

* * * * * *

Ett av de operaverk som kom på repertoaren under vårsäsongen var Verdis ”Macbeth”, den Shakespearepjäs som enligt teaterskrocken aldrig får nämnas vid sitt rätta namn, utan bara får kallas ”The Scottish Play”. Dirigent var den italiensk-argentinske Carlo Fellice Cillario. Regissör var Knut Hendriksen, operabarnet, som var praktiskt taget sammanvuxen med institutionen[64].

Operaregi är en problematisk verksamhet, något som jag får anledning att återkomma till. Den tycks ifråga om regi och scenografi röra sig mellan två ytterligheter: slitna klichéer och stereotyper å ena sidan och ett kaotiskt effektsökeri å den andra. Jag tror att många uppfattade Knut Hendriksen som en regissör som navigerade tryggt och pålitligt mellan dessa Skylla och Karybdis. Dagens Nyheters mångårige kultursmakdomare Leif Aare öste lovord över Knut H:s ”Macbeth”[65], liksom över det mesta han satte upp. Flera av Operakörens medlemmar var också mycket entusiastiska. För mig infann sig dock aldrig känslan av att här vara del i en betydande konstnärlig gärning. Jag förmådde aldrig uppskatta vare sig Knut Hendriksens uppsättningar eller hans arbetssätt.

”The Scottish Play”, heter den som sagt – och är känd för att vara förföljd av diverse missöden. Två incidenter inträffade under ”Macbeths” speltid denna säsong. Vid ett tillfälle missade rollfiguren *Malcolm*, alias John-Erik Jacobsson, sin entré helt och hållet. Ett par medlemmar i kören började spontant och lågmält markera Malcolms repliker för att hjälpa solisterna att inte komma av sig. Det måste ha varit säreget för publiken att möta en osynlig Malcolm – osynlig för alla utom för sångarna på scenen.

---

64 Son till den norsk-svenske operasångaren (tenor) Arne Hendriksen (1911-1996), som var anställd vid Stockholmsoperan 1947- 1964. Knut Hendriksen var på mödernet ättling till Ole Bull.

65 Så typiskt för Aare, den etablerade musikkritikern, att han här berör den musikaliska sidan av föreställningen med bara ett par rader, medan resten av recensionen består av amatörmässig teaterkritik. CF Cillario måste ha känt sig ganska förbigången. Se DN 28.10.1980. Men detta är bara ett i mängden av exempel på hur problematisk operakonsten i sig är.

Historien förmäler inte hur denna *faux pas* reddes ut i operachefens tjänsterum efteråt.

Den andra incidenten inträffade, när Carlo Felice Cillario under en föreställning tyckte att kören sackade efter i tempo i ett körparti som hade en livfull, energisk marschkaraktär. Uppenbarligen tappade han fattningen och omdömet helt och hållet och började slå takten, högt och ljudligt, smällande hårt med taktpinnen mot dirigentpulten. Varenda människa i publiken, ända upp till tredje raden, måste ha hört ljudet från Cillarios taktpinne och undrat vad i all världen han höll på med. Efteråt kokade ilskan, inte bara hos kören, utan hos hela ensemblen. Vad som än händer, får en dirigent självfallet inte göra så under en föreställning.

Cillario blev tvungen att krypa till korset och skriva ner ett brev som förmedlades till alla i ensemblen och där han bad alla om ursäkt.

Sent under höstsäsongen detta år hade Operakören en litet längre, sammanhängande veckoslutsledighet. Ett par av körens finska medlemmar arrangerade då en liten operaresa till Helsingfors, som körens medlemmar med respektive partners inbjöds att delta i. Jag och Maj-Britt hakade på erbjudandet. Det innefattade en övernattning på *Hotel Marski*[66] i centrum av Helsingfors, samt ett operabesök på lördagskvällen. Detta var tretton år innan den finska Nationaloperan kunde flytta in i den nuvarande, moderna operabyggnaden vid Tölöviken. Vid den här tidpunkten var Nationaloperan ännu inrymd i den gamla före detta ryska Alexandersteatern vid Bulevarden, av betydligt mindre dimensioner än det nuvarande operahuset.

På programmet stod – ”Macbeth”. Här i regi av den finländska teaterlegenden Ralf Långbacka. Det blev alltså tillfälle till jämförelser.

Inte ett dött ögonblick förflöt under denna föreställning. Den var ett av de alltför fåtaliga exemplen på hur en operaregi, följsamt och ödmjukt, låter musiken tala, lämnar musikens språk ostört. Bort alltså med alla onödiga åtbörder och all onödig rekvisita. Verdi tillskrivs ett yttrande, att ”Shakespeare var världslitteraturens största auktoritet ifråga om människohjärtat”. Jag kan föreställa mig att Långbacka kände till detta, men att Hendriksen inte gjorde det. Mina förväntningar hade inte varit särskilt högt ställda, men blev desto mer överträffade. Det fanns tillfällen under denna operakväll på den gamla Alexandersteatern i Helsingfors, då jag till min egen överraskning satt med en klump i halsen och tårar i ögonen.

* * * * * *

I slutet av vårsäsongen detta år plockades ett mindre segment av Operakören ut för att fullgöra en litet annorlunda uppgift, och jag ingick i detta sällskap.

Förr brukade Operan alltid ha någon operett på repertoaren, om inte varje spelår så någon gång emellanåt. Detta år valde man att i slutet av maj och några dagar in i juni spela en pjäs av den engelska operettduon Gilbert & Sullivan, alias W.S. Gilbert och Arthur Sullivan – men inte på Operans scen utan på Oscarsteatern, det gamla operettemplet i Kungsgatans backe upp mot Kungsbron. Eller snarast var det Hasse Alfredson som valde

66 Uppkallat efter marskalken (fi. *marski*) Gustaf Mannerheim.

pjäsen och fick uppdraget att både regissera och framträda i en av huvudrollerna. Det gällde operetten ”HMS Pinafore”.

Fast operett och operett... I originalet har pjäsen undertiteln ”Light opera”. Vilket Hasse Alfredson översatte som ”Mycket lätt opera”. Därmed hade Hasse satt tonen: Här är det fråga om en genre som parodierar sig själv.

Det är obehövligt att påpeka att vi som medverkade hade en tid av oförställd glädje, både under regitiden och under speltiden. Dirigenten, den monumentalt humorbefriade Gary Berkson, hade Hasse Alfredson och Operan fått överta från Tage Danielssons ”Animalen” på Stora Teatern i Göteborg kort tid innan. Förmodligen berodde detta på rena tillfälligheter, men säkert gjorde Berksons torra pedanteri nytta, här som där, för att hålla ihop det hela musikaliskt.

Temat var alltså marint. Vi herrar spelade matroser och var sålunda klädda i klassisk sjömansuniform; damerna var klädda i viktorianskt svajiga kjolar och fluffiga hattar. Ivo Cramér var anlitad som koreograf, men vi utförde aldrig några danser. Cramérs uppgift var snarast att fastslå vissa rörelsemönster i samklang med musiken.

Hasse Alfredson spelade sin roll som sjölorden Sir Joseph Porter så som han alltid brukade agera när han stod på en scen: han gjorde allt för att få både de andra och sig själv att falla ur ramen. Ingen i ensemblen hade en aning om vad han tänkte hitta på för bus härnäst. Hasse var nu en gång för alla extemporeringens obesegrade mästare, och det var vi inställda på. Med stor förtjusning.

Föreställningen fick ett överlag positivt mottagande av både publik och kritik. Dagens Nyheters kritiker Leif Zern var översvallande och skrev mycket klokt till den lättsamma genrens försvar:

Det brukar sägas – och upprepas till leda – att folk går på operetter för att de har behov av falska drömmar och verklighetsflykt. Det är naturligtvis nonsens. Folk gillar operetter av ett mycket enklare skäl: därför att de för en gångs skull får se och höra någonting som tillfredsställer ett fullkomligt legitimt behov av lust och livsglädje, värme och sinnlighet.[67]

När ridån gått ner efter sista föreställningens sista applådtack och Hasse hade tackat ensemblen, bad han om något mycket oväntat: Han bad att vi tillsammans, där på scenen, skulle sjunga Johannes Kolmodins sommarpsalm ”Den blomstertid nu kommer”.

Det torde vara den enda gången någonsin som en psalm i den svenska psalmboken sjungits på Oscarsteaterns scen. Vi sjöng den av allt vårt hjärta.

På den efterföljande avslutningsfesten i Oscarsteaterns foajé kom Hasse fram till var och en av oss medverkande och tackade för våra insatser.

* * * * * *

67 DN 19.5.1980.

När Maj-Britt inte själv satt i salongen, kom hon alltid efter föreställningens slut till Operans personalingång i den lilla Volkswagen för att hämta mig.

Det var vi två. Men visst talade vi om att vi ville försöka bli en hel familj. Att det skulle bli möjligt, var inte alldeles självklart. Året var nu 1980, jag var född 1946, Maj-Britt 1938. Hennes första äktenskap hade varit barnlöst. Det var sent, men tanken att vi skulle kunna få barn övergav oss inte, och enligt sakkunskapen skulle det inte heller vara omöjligt.

Vi gick igenom diverse medicinska undersökningar, vi påbörjade till och med en process för att få adoptera – när det sist, inte långt före jul, visade sig att Maj-Britt var gravid. Uppföljande regelbundna kontroller med ultraljudsundersökning med mera visade att allt verkade förlöpa fullt normalt. Nu började vi tänka helt annorlunda på framtiden än vi skulle ha gjort, ifall vi stått inför en framtid utan barn. Namnfrågan blev vi snart på det klara med: Skulle det bli en flicka, skulle hon heta *Cecilia*. Skulle det bli en pojke, skulle han heta *Andreas*. Och så tänkte vi på att vår 60^{m2} tvårumslägenhet inte skulle räcka för oss båda samt ett växande barn. Under den kommande våren ägnade vi tid åt att söka efter en större bostad, i första hand i syfte att hitta något inom tullarna. Ekonomisk kris av det ena eller det andra slaget tycks nästan alltid råda i vår marknadsekonomiska lyckovärld. Vid den här tidpunkten handlade det om något slags ekonomisk ”överhettning”, om jag minns rätt, eftersom styrräntan låg på 17 procent. Det hade bland annat till följd, att priserna på lägenheter även inne i stan var förbluffande överkomliga. Vi skulle också kunna använda nettovinsten av en försäljning av lägenheten på Styrmansgatan till att investera i ett nytt boende.

* * * * * *

Jag hade inte varit anställd länge på Operan förrän jag blev tillfrågad om jag ville vara med i Operakörens styrelse, vilket jag tackade ja till. Sedan tidigare visste jag att det åtagandet bland annat innebar att sitta med i juryn vid provsjungningar, när nya korister skulle anställas. Frampå våren 1981 fick jag tillsammans med den övriga körstyrelsen samt de båda kormästarna Lasse Zilliacus och Jan-Åke Hillerud under ett par dagar lyssna på en rad auditioner och delta i beslut om anställning av nya korister.

Rätt snart insåg jag att jag kommit mitt in i en latent konflikt som gällde de formella meriternas betydelse när man kallas till audition. Jag hade ingenting att jämföra med; jag visste ingenting om hur det varit tidigare. Men denna gång var verkligen rätt många av provsjungningarna pinsamt undermåliga. Duger det att få provsjunga med en folkvisa i stil med ”Kristallen den fina”? Duger det att få provsjunga, när man uppenbarligen inte har någon sångutbildning i botten och ens enda merit är att ha sjungit i en skolkör?

Den sortens frågor diskuterades livfullt och även med rätt mycket indignation efteråt. Inte ens de båda kormästarna var helt överens. Jag hade själv svårt att ta ställning eller föreslå någon lösning, eftersom jag visste att man sedan gammalt – ifråga om både instrumentalmusiker och vokalmusiker – rent allmänt brukat lägga större vikt vid de faktiska prestationerna snarare än på uppvisande av formella meriter.

Så visst fanns här ett problem som måste lösas – och som man efter hand fann en lösning på. Idag utannonseras tjänsterna i Operakören med det uttryckliga kravet på väldokumenterad sånglig och allmänmusikalisk utbildning. Det spar antagligen tid, om inte annat.

Men en av auditionerna lever för alltid kvar i mitt minne som en klingande klenod: när förstatenoren Lars Cleveman provsjöng. Då var det bara att luta sig bakåt i stolen och lyssna till den mest fulländade lyriska sångkonst. Lars sjöng bland annat ”Una furtiva lagrima” ur Donizettis ”L’elisir d’amore”, och vi alla i juryn bara häpnade. En lyrisk stämma – eller kanske snarast *lirico spinto*, en lyrisk tenor med dramatiskt ”tryck”, men tveklöst med tonvikten på *lyrisk*.

Vi förstod att Lars inte skulle bli kvar länge i Operakören. Han gick snart vidare via Operahögskolan samt solistengagemang på Värmlandsoperan och några andra ensembler och kom sedan tillbaka till Stockholmsoperan, denna gång som solist. Karriären blev snart även internationell – men rollfacket var nu *dramatisk* tenor, vilket inkluderade hela den grovhuggna Wagnerrepertoaren i ”Niebelungens Ring”.

Det är här som jag börjat ställa mig en smula frågande. Det kom in något pressat, forcerat i hans sätt att sjunga, som inte har mycket att göra med den rena, sonora, böjliga klang – med ett fulländat legato – som jag hörde i korsalen 1981. Det är långt bort från den repertoar och det vokala ideal jag förknippade Lars Cleveman med från början.

Men det är bara min personliga uppfattning.

Det går aldrig att helt överbrygga motsättningarna mellan den klassiska *bel canto* å ena sidan och det hårda, aggressiva Wagnerska klangidealet å den andra. Den internationella operaindustrin hungrar mer efter det senare än det förra.

* * * * * *

Det rekommenderades från flera håll att Maj-Britt skulle genomgå fostervattenprov. Vi förstod tanken bakom detta och följde rådet.

Först kom svaret, att allt såg bra ut. Ett par dagar senare kom kontrabeskedet: Man hade hittat en avvikelse, som kunde vara *antingen* en genuin kromosomskada *eller* en så kallad artefakt, alltså ett fel som uppkommit i laboratoriehanteringen av provet. Vilketdera det var fråga om, kunde man inte alls säga, och vad slags kromosomskada det skulle kunna röra sig om, kunde man inte säga heller. Att ultraljudsundersökningarna såg normala ut, var ingen garanti för att allt stod väl till. Och så vidare och så vidare. En möjlighet som erbjöds var att på en specialklinik i Lund gå in och ta ett vävnadsprov från fostret – med skyhög risk för missfall. Till det sade vi tack, men nej tack.

Vi blev kallade till en genetisk forskningsavdelning på Karolinska Institutet, där man ville ta ett kompletterande blodprov på mig för att, om möjligt, få större klarhet i fallet. Vid ankomsten dit träffade vi en dyster genetikprofessor, som inte nog kunde understryka hur ”bekymmersamt” det såg ut.

Hela miljön hade verkligen prägeln av forskningsinstitution, ingen karaktär alls av medicinsk mottagning, och jag blev nyfiken på hur blodprovstagningen skulle gå till. Så kom ett par unga doktorander in i rummet där vi satt; de var klädda i sina privata kläder och försedda med ett litet knippe provtagningsinstrument: kanyler, provrör etcetera. Skyddshandskar bar de inte.

En serie totalt misslyckade försök till venös blodprovstagning började. Doktoranderna hade uppenbarligen inte utfört så många blodprovstagningar förut. De avlöste varandra,

de stack och de stack, den ena efter den andra, men ingen lyckades med uppgiften. Maj-Britt, som förskräckt satt bredvid mig, var rädd för att jag skulle svimma, och stundtals var det inte långt ifrån, men jag höll ut.

Äventyret slutade med att man övergick från venerna i armen till att sticka mig i fingertopparna istället, gång på gång och i det ena fingret efter det andra, tills man med pipett hade samlat upp en mängd blod som var tillräcklig för analys.

Varför man inte skickade mig till något av Karolinska Sjukhusets ordinarie laboratorier istället, begriper jag intill denna dag inte.

Det blev en omtumlande dag. Jag kom hem med en vänsterarm full av blåmärken och påklistrade kompresser – och provet i sig visade sig inte ha gett någonting alls.

Men märkligt nog kände både jag och Maj-Britt i grunden bara en inre frid. Maj-Britts kommentar har dröjt kvar i mitt minne, och hon har ofta återkommit till den: ”Vi tar emot det Gud ger oss.” Vi var helt eniga i detta.

Och jag får erkänna, att jag aldrig under resans gång kände någon genuin oro.

* * * * * *

Vi började på allvar söka efter en större lägenhet, en trerummare. De objekt vi tittade på låg alla inom tullarna. Redan på tredje försöket nappade vi ordentligt. På Engelbrektsgatan 33, i ett hus byggt 1881, ett av de äldsta i området, hittade vi precis vad vi sökte. En charmig äldre miljö, där var högt i tak, två av rummen låg i fil. Kök och badrum och diverse väggytor var i behov av renovering, vilket förstås också påverkade priset till vår fördel. Fastigheten var inte en vanlig bostadsrätt, utan ett så kallat ”bostadsaktiebolag”, en tidig föregångare till bostadsrätten.

Inledningsvis har jag berättat, att huset där min första bostad i livet låg, Engelbrektsgatan 4, ligger snett emot detta hus. Men här förelåg ännu ett märkligt sammanträffande.

En av dem som flyttat in i huset när det var nybyggt, i en tvårummare på första våningen, var journalisten och den mångsysslande skriftställaren Birger Schöldström (1840-1910) och hans hustru Emilia (1851-1923). De var nära vänner till Axel och Augusta Notini, och familjerna umgicks i varandras hem. Högst troligt är husets stuckdekorer utförda av Axel och hans verkstad, och min välgrundade förmodan är också, att Axel och Birger båda var frimurare.

Birger och Emilia Schöldström hade en dotter, Ingeborg (f. 1873), som förblev ogift och som övertog föräldrarnas lägenhet och bodde kvar där till sin död 1959. Hon lärde känna fyra generationer av familjen Notini och var en mycket trofast vän till mina morföräldrar. Som barn träffade jag henne ofta när hon var på besök hos dem på Hantverkargatan.

En gång besökte jag och Mamma ”tant Ingeborg”[68] på Engelbrektsgatan. Jag var säkert inte mer än fem-sex år gammal men minns besöket rätt väl. Utanför ytterdörren satt ett slags ”spak” av järn; om man drog i den, pinglade dörrklockan därinne. Det fanns

68 Så titulerades hon inte bara av mig utan även av Mamma samt Mammas bror och kusiner, livet ut.

mycket rysch och pysch i det gamla Schöldströmska hemmet. Förmodligen hade det dröjt sig kvar åtskilligt i lägenheten av det 1880-tal, då huset byggdes.

Papperen i ”bostadsaktiebolagets” arkiv visade, att Ingeborg Schöldström hade varit mycket aktiv i bolagets styrelse och skötsel. Principen hade sedan dess och långt fram i tiden varit att göra så få investeringar och renoveringar som möjligt, för att hålla månadsavgifterna nere och... bjuda alla boende på en avgiftsfri månad! Vilket ofrånkomligen lett till problem med husets standard. Först i början av 1970-talet, tio år innan vi flyttade in, hade man installerat centralvärme och rinnande varmt vatten. På väggen i badrummet fanns fortfarande den gamla varmvattenberedaren kvar.

Vi köpte vår lägenhet på tredje våningen av ett äldre par som bott i huset sedan mitten av 1930-talet, men vi hade bara kontakt med hustrun. Hon var en ganska amper dam, som varit biljettkassörska på Svensk Filmindustris biografer. Ett av rummen i lägenheten hade tapeter gjorda av en av SF:s dekoratörer: en mycket fri grekisk-romersk fantasi med tempel, trädgårdar, dammar och marmorstatyer och påklistrade pilastrar längs tapetens sidor. Den gamla damen var mycket stolt över denna teatraliska skapelse, men så snart vi fick tillfälle, målade vi tapeterna i rummet gröna.

Och så fanns här ytterligare ett – mycket lyckligt! – sammanträffande: Vägg i vägg med vårt hus, adressen Engelbrektsgatan 35 B, låg Riksföreningen Psykoterapicentrums lokaler, där Maj-Britt sedan flera år tillbaka hade sin mottagning.

På Valborgsmässoafton detta år, 1981, då det yrde blötsnö, flyttade vi in, och vi flyttade därifrån 36 år senare.

* * * * * *

Fostervattenprovet hade, vid sidan av den eventuellt illavarslande avvikelsen, visat att vi väntade en dotter. Vi väntade alltså på *Cecilia*, och den 25 augusti skulle hon komma till världen på Danderyds BB, genom planerat kejsarsnitt. (För säkerhets skull kontaktade vi Stina Zilliacus och frågade henne, om hon hade något emot att vår eventuella dotter skulle bli namne med hennes nio år äldre dotter, vilket hon inte alls hade.)

Det fanns en hel del att göra i den nya bostaden innan den skulle komma i ett något så när beboeligt skick, så vi hade inte så lång tid på oss. Första dagen var vardagsrummet och det intilliggande rummet (det med den grekisk-romerska tapeten) upptagna av ett enda stort berg av flyttkartonger. Maj-Britts hjälpsamma föräldrar kom över från Helsingfors och gjorde en enastående insats under de första veckorna.

Jag hade ju i det förgångna gjort större delen av min värnplikt som vapenfri, och även vapenfri tjänst innehöll ”repmånader”. Min första – och enda – repetitionstjänstgöring råkade infalla just denna sommar, i juli månad. Det kom naturligtvis väldigt olämpligt med tanke på allt vi måste få klart före Cecilias ankomst, men det fanns inget att göra åt den saken. Min tjänstgöring var återigen förlagd till Socialstyrelsen, men denna gång till en beredskapsrelaterad avdelning. Det innebar att jag, liksom alla andra som tjänstgjorde där, i tysthet blev ”personundersökt” och säkerhetsgranskad av Säpo. Vad jag gjorde var

således hemligstämplat, men tjänstgöringen skedde på vanlig kontorstid. Det betydde att jag kunde ägna vardagskvällar och helger hemma åt att spackla, slipa och måla tak- och golvlister, dörrar, dörrfoder, fönster med mera. Vardagsrummet och sovrummet tapetserades, och med det fick vi god hjälp av Stina Zilliacus, som var fenomenalt hantverksskicklig. Rummet som vi målade grönt kom att få varierade och i hög grad kombinerade funktioner i olika skeden under årens lopp: arbetsrum, extra sovrum, matsal, bibliotek.

* * * * * *

Den 25 augusti 1981. Det var en tisdag, ser jag i en gammal kalender. Jag sitter ensam i ett litet väntrum på Danderyds Sjukhus förlossningsavdelning. Ett virus har härjat på sjukhuset, vilket medfört att fäder tills vidare inte får vara med vid förlossningarna. Detta är annars fullt möjligt även vid kejsarsnitt; då kan man som pappa sitta vid mammans huvudända, bakom en skärm som döljer själva det operativa ingreppet.

Men så icke nu. Jag får vänta och vänta. Här finns knappt något att läsa – men även om det hade funnits, skulle jag inte kunna koncentrera mig på det. Mina tankar är helt fästade vid det som pågår någonstans därinne i byggnaden: Maj-Britt som får preoperativ behandling med epiduralblockad, ingreppet, förlossningen…

När åtskilliga timmar har gått, kommer äntligen en sjuksköterska in i det lilla väntrummet, där jag märkligt nog suttit helt ensam hela tiden, genom alla timmarna. Hon ler, berättar att allt gått bra – och att allt ser bra ut! – och hon ber mig följa med. Jag kommer in i en sal, där de nyfödda barnen ligger i sina små sängar på hjul. Så får jag se Cecilia för första gången. Hon ligger i en kuvös – det är ingenting onormalt, får jag veta; man låter alla nyfödda barn ligga en stund i kuvös för att ha litet extra uppsikt över dem och för att stabilisera deras kroppstemperatur. Sedan tar sköterskan ut Cecilia ur kuvösen, räcker över henne till mig och ber mig bädda ner henne i den lilla säng som väntar på henne. Hon skall bäddas just så som alla de andra nyfödda barnen runtomkring henne: omstoppad med en filt runt kroppen. Jag gör som sköterskan instruerat mig, men Cecilia börjar omedelbart skrika, uppenbart irriterad.

Vad skall jag göra? Sköterskan ger mig ett tips: Lätta på filten och låt den bara ligga löst över flickan. Jag gör så – och vips blir Cecilia tyst och sover vidare, lugn och nöjd.

Och jag tänker: Här är ett karaktärsdrag!

Vilket så småningom skall visa sig stämma. Cecilias höga grad av integritet, hennes behov av frihet att tänka, fatta beslut, välja, bedöma, hennes behov av ”rymd” omkring sig – inte i rumslig mening, men i psykisk och andlig mening – har ofta fått mig att tänka på denna lilla scen från den allra första början av hennes liv.

Sedan för sköterskan in mig till Maj-Britt, som i ett angränsande rum hämtar sig efter ingreppet. Efter en liten stund kommer hon in med Cecilia och lägger henne vid Maj-Britts bröst. Våra första ögonblick tillsammans som familj.

Allt detta går i mitt minne samman som en andlig upplevelse och erfarenhet: livets mysterium som inkarneras i en familjs tillblivelse.

Maj-Britt blir kvar på Danderyd ett par dagar för observation och återhämtning efter ingreppet. Jag har enligt gällande regelverk rätt till några dagar ledigt i samband med födelsen.

Därhemma har Stina Zilliacus lånat oss en gammaldags spädbarnssäng i form av en flätad korg på fyra ben och dekorerad med ett veckat kläde som Stina hade sytt. Där har Stinas Cecilia sovit som nyfödd, och där kommer nu vår Cecilia att sova tills hon växt ur den.

Efter en knapp månad sker dopet. Fortfarande ligger det, för både mig och Maj-Britt, närmast till hands, att det är en handling som skall ske i den ortodoxa kyrkans ordning. Fader Arbos efterträdare som kyrkoherde i den estniska ortodoxa församlingen, Nikolai Suursööt, kommer hem till oss tillsammans med en liten körensemble, och dopet sker hemma hos oss. Diakonen Nikolai Arbus har med sig en förgylld dopskål från församlingen. Detta är litet ovanligt i ortodoxa sammanhang, eftersom ortodoxt barndop brukar ske genom rejäl nedsänkning i en stor ”dopbalja”, men så har varken jag eller Maj-Britt velat ha det. Ett rätt stort antal vänner och släktingar har också slutit upp.

Dopskålen står på det lilla vita gustavianska bord som en gång stått i Maj-Britts mormor Hildurs fotoateljé i Jakobstad i Finland.

Eftersom vi är nyinflyttade, tar fader Nikolai tillfället i akt att förrätta hemvälsignelse: han går från rum till rum, ber en kort bön och bestänker vart och ett av rummen, även kök och badrum, med vigvatten.

Allt tar gestalt av en enda ödmjuk tacksägelseakt.

* * * * * *

Under hela hösten var Maj-Britt hemma som mammaledig. Våren 1982 tog jag ut min pappaledighet och övertog skötseln dagtid av Cecilia.

Tanken att Cecilia vid bara ett års ålder skulle börja på daghem var oss fullständigt främmande. Så föddes tanken att jag skulle begära ett extra års tjänstledighet för att vårda vårt barn hemma. Maj-Britt arbetade två halvtider: den ena som psykolog på dåvarande PBU, den andra som privatpraktiserande psykoterapeut. För henne hade ett års bortovaro, från arbetslivet, efter mammaledigheten, blivit ett mycket större avbräck, både professionellt och finansiellt, än det skulle bli för mig. Det skulle för min del innebära, att jag var upptagen dagtid med Cecilia, och borta från Operakören, fram till höstsäsongens början 1983.

Min tjänstledighetsansökan beviljades, men jag förstod att den vållade en hel del rabalder på min arbetsplats. Machokulturen var ganska utbredd på Operan, och Lasse Zilliacus, min chef, som den dagen inte var på sitt allra mest lysande humör, ringde mig och frågade om det verkligen fanns något ”lagrum” för en sådan ledighet.

Men det fanns det. Och tiden som nu låg framför mig har jag aldrig kommit att ångra ett ögonblick.

Jag fick på nära håll följa Cecilias utveckling från babystadiet till småbarnsstadiet – från liggbarnvagn till sittbarnvagn – och bevittna alla steg, eller snarast språng, som hon tog på denna väg. Många episoder skulle finnas att återge, men jag stannar vid en:

Det anskaffades ju många leksaker, och de varierade hela tiden med de snabbt skiftande åldersstadierna. När Cecilia började närma sig tvåårsåldern, hade hon en blå-vit leksakstelefon. Den hade således samma form som vår gamla stationära telefon, så som telefonapparaterna såg ut ännu vid den tiden: en lur med en spiralformad sladd fästad i själva telefonapparaten.

Cecilia fick förstås ofta se oss båda mycket upptagna av telefonen, kanske i första hand Maj-Britt, som avhandlade många tjänsteärenden telefonledes. En gång satt jag med Cecilia på golvet, då hon pratade i sin lilla leksakstelefon, mycket ivrigt. Det ena telefonsamtalet kom efter det andra, luren togs upp och lades på, och hon fortsatte att prata, med bestämdhet och energi. Lyckligtvis hade jag Maj-Britts systemkamera, en Olympus, i närheten, så jag kunde fånga händelsen i en serie bilder.

I *en hel timme* var Cecilia fullt sysselsatt, utan avbrott, med sina telefonsamtal. En sådan uthållighet i en ensamlek hos ett knappt tvåårigt barn, var mäkta imponerande. Och visst bevittnade jag också här ett karaktärsdrag, som skulle bekräftas längre fram i tiden.

* * * * * *

Den 6 mars 1982, när jag var hemma på min pappaledighet, direktsändes i radio Tjajkovskijs opera ”Jevgenij Onegin” från Kungliga Operan. Det var en ny uppsättning; regin var Knut Hendriksens och scenografin hans norska landsmaninna Kathrine Hysings. Ingen av dem hade särskilt djupa kunskaper om rysk kultur men hade nog gjort sitt bästa för att bättra på dem. Men den sidan av uppsättningen skulle jag få bekanta mig med först vid en senare tidpunkt, när jag var åter i tjänst på Operan.

De båda huvudrollerna, Onegin och Lenski, sjöngs av kusinerna Håkan och Erland Hagegård. Furst Gremin sjöngs av Martti Wallén, och det var nu som Maj-Britt och jag, i hans stora aria, kunde höra att hans röst var i djup kris: ett skarpt tremolo, en nästan brusten klang; Marttis stämma var inte att känna igen. Säkert måste detta ha speglat en kris hos honom själv.

Det här var en föreställning och ett framförande som höljts i en skugga – en skugga från förr, som man hade hoppats aldrig skulle komma åter. Gästande dirigent var Sixten Ehrling, och från såväl medier som från rapporterande kolleger på Operan kom vittnesbörd om att här hade gått i repris en typ av händelseförlopp, som i slutet av 1950-talet hade lett fram till att Ehrling i praktiken fått sparken som chefsdirigent för Stockholmsoperan. Förolämpningar, ärekränkningar, grova tillmälen, lustfyllda verbala karaktärsmord på solister och orkestermusiker i allas närvaro – kort sagt sådant som i vilken som helst annan miljö i arbetslivet hade kunnat leda till åtal – hade vällt ur Maestro Ehrlings mun mot ensemblen under hela repetitionstiden. DN:s Leif Aare, den devote Ehrlingbeundraren, ryckte naturligtvis ut till Ehrlings försvar och smutskastade dem i ensemblen som dristat sig till att framföra klagomål på Maestron. Allt detta hade man dessutom uthärdat för en Tjajkovskijtolkning, som med Ehrlings själlösa, pedantiska plottrande med partituret var så

långt bort från Tjajkovskij som man kunde komma. Ehrling begrep aldrig, att Tjajkovskij inte är Stravinsky.

Hela Sixten Ehrlings väg som dirigent kantades av otidigheter av detta slag. Han blir ihågkommen för dessa snarare än för sina musikaliska prestationer.

* * * * * *

Vid höstterminens början 1983 var det dags för vår då tvååriga Cecilia att skolas in på dagis. Vi var lyckligt lottade att få en dagisplats åt henne på det närmast belägna daghemmet, som fanns vid Lill-Jans Plan, på bekvämt gångavstånd hemifrån.

Jag återgick till min tjänst i Operakören och hade då några för mig nya sångstämmor att lära in i körskolan, bland andra till ”Jevgenij Onegin”. Antingen jag eller Maj-Britt lämnade Cecilia på daghemmet; jag hämtade henne på eftermiddagen, när jag var på väg hem efter dagens repetitioner; sedan kom Maj-Britt hem från sitt arbete några timmar senare och tog hand om Cecilia, när det var dags för mig att bege mig till teatern för kvällens föreställning. Ett vardagsschema som fungerade mycket väl.

Under dessa år på 1980-talet blev Nicolai Geddas gamla idé om en manskvartett för ortodox sakral sång i rysk klostertradition verklighet. Kvartetten fick namnet ”Nicolai Geddas Vokalensemble”, och från att den bildades och till att den upphörde var det bara Gedda som första tenor och jag som andra tenor som var kvar i ensemblen från början till slut. Första och andra basstämman byttes ut några gånger gånger, av varierande skäl. Rolf Leanderson, som ett par år sjöng första basstämman, dog i förtid i en ovanlig tumörsjukdom.

Vi kom inte att uppträda så många gånger. Det började med en konsert i den katolska kyrkan på Bredgade i Köpenhamn, och det fortsatte med konserter i Stockholm – några gånger i Storkyrkan, på Historiska Museet, på Nationalmuseum, på gamla Musikaliska Akademien vid Nybrokajen – och vid ett tillfälle i Uppsala. Allt under loppet av 1980-talet. Vi repeterade ibland hemma hos oss på Engelbrektsgatan, någon gång i Nicos lilla lägenhet på Valhallavägen.

Nico var en mycket varmhjärtad, chosefri och anspråkslös människa. Då han en gång kom hem till oss på Engelbrektsgatan för en repetition hade han med sig en liten stickad barnklänning som gåva till Cecilia. När han ömsint lyfte upp vår tvååriga Cecilia i sin famn, högg det nästan till i hjärtat. Vi tänkte på hans egen splittrade familjesituation, med två skilsmässor och två barn, Tania och Dimitri, vilkas uppväxt han i stort sett gick miste om. ”De har aldrig riktigt varit mina”, som han sade, med sorg i blicken, i ett TV-program.

Det sista vi gjorde i kvartetten var ett försök till inspelning. Det skedde i en studio i Radiohuset, på initiativ av Nico själv. Rolf Leanderson var svårt sjuk, och Carl-Henric Qvarfordt gick in i hans ställe. Vår andre bas var sedan många år den enastående, djupa basen, en riktig ”Stroh-Bass”, Sven-Anders Benktsson (som rycktes bort i stroke endast 62 år gammal).

Under detta inspelningsarbete uppenbarades med all tänkbar tydlighet något som jag anat under kvartettens hela tillvaro.

Den ortodoxa kyrkomusiken, och i all synnerhet traditionen från Valamo kloster, låg Nico mycket varmt om hjärtat. Det var verkligen hans avsikt att vår kvartett skulle bidra till att göra denna sångskatt mera känd.

Under våra repetitioner uppnådde vi en sonor, välavvägd samklang av en innerlig, äkta sakral karaktär. Nico sjöng med precis den återhållna, meditativa röstklang som behövdes – i vissa partier nästan *mezza voce* – för att vi tillsammans skulle kunna återge de gamla hymnerna och sjungna bönerna så som de en gång var avsedda att framföras. Detta var Nico djupt medveten om och det var precis det han ville.

Men så: när konserten skulle gå av stapeln – och det gällde även som nu, vid en inspelning – glömde Nico genast bort Valamo kloster helt och hållet och stod åter på operascenen. Vi andra tre försökte kanske stundtals kompensera genom att lägga mer tryck på våra röster, men även om vi hade lyckats fullt ut med det, skulle resultatet ha blivit en fullkomligt onjutbar vokal kraftuppvisning. Det var bara att inse, att våra framträdanden mer varit konserter för en solist med ackompanjerande vokaltrio än en kvartett. Samma fenomen uppträdde vid inspelningen. Någon borde kanske på tidigt stadium gjort Nico och oss andra uppmärksamma på denna obalans.

En ledsam insikt i efterhand. Inspelningen försvann också på oklara vägar, inte ens Nico visste vart den tagit vägen.

Om mina minnen av Nicolai Gedda har jag skrivit en kortessä i nättidskriften Opulens, https://www.opulens.se/musik/en-artist-mellan-ost-och-vast-mina-minnen-av-nicolai-gedda/.

* * * * * *

”Jevgenij Onegin” blev omtyckt av publiken och låg kvar på Operans repertoar i ett par år, med varierande rollbesättning och med varierande dirigenter från husets egen uppsättning av kapellmästare. Till och med Nicolai Gedda gästspelade någon gång som Lenski, en av hans gamla glansroller.

I oktober 1984 var det dags att framföra verket med en ny gästande dirigent, den rysk-israeliske Yuri Ahronovitch. Det var ett mycket bra val av dirigent för detta operaverk. Ahronovitch hade ett grundmurat gott internationellt rykte och var mycket väl förtrogen med både Tjajkovskijs och andra ryska tonsättares liv och verk. Parallellt med sina insatser vid Stockholmsoperan var han chefsdirigent för Stockholmsfilharmonikerna (1983-1987).

Men nu skulle han alltså komma in i en Tjajkovskij-uppsättning, där regi och scenografi var gjorda tidigare av för honom obekanta personer. Ingen ovanlig belägenhet, i sig, för en gästande dirigent, men det var någonstans här som jag tror att det började gå snett.

Får musikalisk ledning å ena sidan och regi och scenografi å andra sidan inkräkta på varandras arbete? Perioden med Ahronovitch och Stockholmsoperan denna gång kom att illustrera den frågan på ett oväntat dramatiskt sätt. Dilemmat är hur som helst olösligt i operans värld, och kompromisserna går alltid praktiskt taget alltid ut över det musikaliska.

Ahronovitch märkte genast hur litet duon Hendriksen-Hysing kunde om rysk kultur och ryska traditioner, fastän de efter bästa förstånd sökt skapa något slags rysk miljö. I

första akten, där det ordnats skördefest på fru Larinas gods, kommer skördearbetarna gående under sång för att delta i festen. När Ahronovitch såg att de kom tomhänta till godsägarinnan, reagerade han omedelbart. Han gick fram till Hendriksen och Hysing och informerade dem om, att de två som går i täten för skördearbetarnas tåg enligt traditionen skall ha med sig ett fat med bröd och ett fat med salt – en symbolisk hedersbetygelse åt godsägarinnan.

Hendriksen och Hysing fann sig i detta utan invändningar och såg till att den efterfrågade rekvisitan skaffades fram.

Någon dag senare, när samma akt repeterades på scenen, medverkade en liten ensemble ur Operans balett under ledning av koreografen Pierre de Olivo. När de dansat sig igenom den berömda valsen, gick de Olivo fram till Knut Hendriksen och klagade på Ahronovitchs tempo: Det går alldeles för fort, dansarna hinner inte med.

Här borde Hendriksen ha hållit huvudet kallt, men det gjorde han inte. Tyckte han kanske att det var ett gyllene tillfälle att ge tillbaks för gammal ost? Möjligen – han gick i varje fall rakt i fällan. Det han nu valde att göra, gjorde han på det allra minst diplomatiska sätt man kunde föreställa sig: genom att tvärs över rampen, inför hela ensemblen, ropa till Ahronovitch i orkesterdiket, att han måste sänka tempot i valsen.

Ahronovitchs blick blev svart av vrede, men han började varken skrika eller gorma. Alldeles lugnt klargjorde han att hans uppgift var att skapa musik utifrån musikaliska kriterier; att det han nyss hörde var alltför kränkande; att han tänkte genomföra dagens repetitionsarbete men sedan bryta sitt kontrakt och resa hem. Varpå han fortsatte att repetera.

Ilbud tycks ha gått till operachefen Lars af Malmborg, som snabbt var på plats i salongen, nära orkesterdiket. När lunchpausen närmade sig vände sig af Malmborg direkt till Ahronovitch – inför hela ensemblen – och föreslog att de skulle talas vid på tu man hand. Ett förslag som Ahronovitch lyckligtvis inte avvisade.

Efter lunchpausen fick vi så småningom veta, att en kompromiss hade uppnåtts: Ahronovitch lovade att fullfölja sitt engagemang – under förutsättning att Knut Hendriksen under den tiden aldrig visade sig i huset. Hendriksen måste under resten av repetitionstiden och hela speltiden ersättas av den då ännu rätt unge regiassistenten Johan Molander. I tidningsannonserna stod att det handlade om en iscensättning *efter* Knut Hendriksen.

Trots allt kunde vi nu andas ut. Musikaliskt var i varje fall föreställningen räddad, även om enstaka solister knorrade över att regin började kännas osäker utan ”Knutte” i kulisserna[69]. Musiken fick ett enastående lyft under Ahronovitchs ledning: breda, fylliga stråk av klang, intensitet, dramatiska kontraster, lyrisk innerlighet. En dirigent som kunde sina saker när det gäller rysk musik stod äntligen på pulten.

Det var inte heller sista gången som Yuri Ahronovitch gästdirigerade på Stockholmsoperan. Följande år var han på nytt engagerad för att dirigera en annan av Tjajkovskijs operor, ”Jeanne d’Arc”. Nu hade vi också förmånen att få arbeta med honom i

69 Johan Molander, med sitt gedigna arv från en av Sveriges främsta teaterfamiljer, var ingen dålig ersättning för Knut Hendriksen, och han tog över, efter Hendriksens påtvingade avhopp, med den äran.

korsalen (denna gång en provisorisk korsal i Sankt Jakobs kyrkas nya församlingshem, eftersom renoveringsarbeten pågick i operahuset). Han talade då om sitt forskningsarbete rörande Tjajkovskijs liv och verk. Bland annat berättade han om ett spännande möte i yngre dagar med en brorsdotter till kompositören och om hur lik hon var sin berömde farbror: ”Nur der Bart fehlte!”

När vi klagade för Ahronovitch över att regissören Ann-Margret Pettersson i en av föreställningens scener hade delat upp kören i två avdelningar som stod rätt långt åtskilda och att vi var rädda för att inte höra varandra tillräckligt bra, svarade han på sin brutna rysk-tyska:

– Oh, machen Sie sich keine Kummer! Mao Tse-Tung sagt in kleinem roten Buch: ”Ein Mann, der nur eine Arm hat, er kann nicht applaudieren – aber er kann REVISIONIST TÖTEN!

Föreställningen blev inte samma framgång som Jevgenij Onegin. Måhända är och förblir Jevgenij Onegin det bästa operaverk som Tjajkovskij skapade. Han lever mer genom sina symfonier och övriga orkesterverk än genom sina operor.

Jag hann under mina år på Operan uppleva två operachefer: Folke Abenius och Lars af Malmborg. Båda var väldigt olika som personer och ifråga om konstnärliga ideal. De förenades dock av erfarenheten att bli trakasserade och förföljda under sin chefstid, av DN:s allsmäktige Leif Aare och – ifråga om Lars af Malmborg – av aktörer såväl inom som utom huset. Ingen av dem båda var förvisso klanderfri, men de gatlopp de tvangs att löpa förtjänade ingen av dem. När af Malmborg tvingats bort från operachefsposten under förödmjukande former, hade jag redan slutat på Operan. Han hade hela tiden haft stöd från Operakören, där han en gång i tiden varit kormästare. I ett debattinlägg i DN den 20.1.1987 – då jag ännu bar efternamnet Nordquist – påpekade jag det orimliga i att göra af Malmborg till syndabock för ting som har sin grund i systemfel på Operan och egentligen i själva den anda som råder i huset. Operakören skickade mig blommor till tack.

MED VISS FÖRDRÖJNING...

Herr, gib uns blöde Augen
für Dinge, die nichts taugen,
und Augen voller Klarheit
in alle deine Wahrheit.

En tämligen okänd tysk katolsk teolog och präst, Johann Michael Sailer (1751-1832), har skrivit dessa rader, som bildar inledningen till Søren Kierkegaards bok ”Sygdommen til Døden”[70].

Mötet med Kierkegaards skrifter blev för mig helt omtumlande. Jag har intill dags dato självklart bara läst en liten del av den enorma textmassan i de samlade skrifterna (som jag tidigare ägt komplett, i bokform, numera endast digitalt), men mötet med Kierkegaard förde in mig på en helt ny väg – och det var redan under åren som ensamstående, i ungkarlslyan på Kungsholmen, som jag först kom i kontakt med hans skrifter.

Hur Kierkegaard själv upptäckte citatet av den okände Sailer, kan man måhända läsa sig till genom någon uppgift i hans många dagboksanteckningar eller brev. Hur som helst sammanfattar det kristallklart kärnan i Kierkegaards budskap och tänkande: Låt allt det oväsentliga, allt det sekundära – ja, allt det som står i vägen – ge vika, och rör dig in mot Centrum[71].

För Kierkegaard var Centrum här liktydigt med det han kallar ”samtidigheten med Kristus”, det vill säga att vid läsningen av Jesu ord i Evangeliet reagera, tänka, känna och handla så som om man vore samtidig med Jesus, så som om man stod, vandrade eller satt med honom där i Galiléen eller Judéen för tvåtusen år sedan och hörde hans ord.

Detta är naturligtvis per definition omöjligt, och det torde Kierkegaard i grunden själv ha ha varit medveten om. Historien är, liksom tid och rum, en ofrånkomlig betingelse för vårt liv och våra handlingar. Men Kierkegaards mening var att detta ”samtidighetstänkande” skulle hållas upp som ett korrektiv för en statskyrka, den danska under 1800-talets första hälft, som i hans ögon var fixerad vid makt och formella ämbeten och som kommit på avvägar i en triumfalistisk självgodhet. Han använde en rad olika pseudonymer, som på intet sätt dolde vem författaren var, men de var avsedda att uttrycka, att *han själv* inte gjorde anspråk på att leva upp till ”samtidighetens” krav. Han tvekade till och med att kalla sig själv *kristen*.

Kierkegaards radikala kyrkokritik *krokade i* den stigande frustration och besvikelse jag själv kände gentemot den ortodoxa kyrkan och all dess splittring och inbördes fejder längs nationella, etniska och kyrkopolitiska gränslinjer. Det var ett andligt arv som föröddes och förspilldes – på grund av ”Dinge, die nichts taugen”. Man kunde från en månad till en

---

70 Boktiteln anspelar på Jesu ord i Johannesevangeliet 11:4.

71 Obs, detta är mitt uttryck, inte Kierkegaards!

annan knappt veta, hur många skilda ortodoxa kyrkogrupperingar det fanns i Sverige – de förökades såväl amöbalikt, genom delning, som genom uppfinningsrikedom, och de svenskspråkiga ortodoxa var lika hemma eller lika främmande i dem allesamman.

Det fanns bara en person jag kunde föra någon form av dialog med om dessa ting, och det var ovannämnde fader Christofer Klasson i Kristianstad. Men det skulle ändå visa sig vara en återvändsgränd. Hans brev talade bara om auktoritet, om lydnad och om att underkasta sig ”den givna ordningen”. Det var standardsvaret från fader Christofers och ”Svenska Ortodoxa Prosteriets” horisont.

När jag till sist kände mig helt uppgiven, skrev jag till fader Christofer, att tanken inte längre var mig helt främmande att lämna ortodoxin och bli medlem i Svenska kyrkan.

Hans svar nästan överraskade mig; han svarade mig omgående och bejakade mycket eftertryckligt och entusiastiskt min avsikt att gå över till Svenska kyrkan: litet som om han kände sig lättad över att bli av med en person som besvärat honom länge nog.

Och det var kanske just den puff jag behövde få – och hade behövt få ganska länge! (Vår korrespondens fortsatte i flera år än.)

Det var nu 1985, och på Operan förbereddes en uppsättning av Händels opera ”Julius Caesar” i regi av svensk-rumänske regissören Georg Malvius. En dag, då verket repeterades sceniskt med orkester men utan kostym och smink, gick jag och satte mig i salongen på andra raden under ett repetitionspass, då enbart damkören repeterade. I dunklet, och med Händels underbara, trösterika musik klingande i öronen, satt jag och tänkte. Sorg över det avsked jag stod inför blandade sig med glädjen över det jag snart skulle säga ja till. Jag fick tårar i ögonen och klarhet i sinnet. Nu återstod bara att *göra det som göras skulle*.

Jag gick till Engelbrekts församlingsexpedition och bad att få de nödvändiga papperen. Nu skulle vi som familj även kyrkligt komma under samma tak. Och nu började jag delta i högmässor och vardagsmässor i stadens kyrkor och gick till nattvarden – i den lutherska Svenska kyrkan.

Jag besökte Gummessons gamla missionsbokhandel på Tegnérgatan och min gamla arbetsplats Rönnells Antikvariat på Birger Jarlsgatan och köpte böcker av Luther: ”Om kyrkans babyloniska fångenskap”, ”An den christlichen Adel deutscher Nation”, ”Stora Galaterbrevskommentaren”; jag köpte ”Svenska kyrkans bekännelseskrifter”, med mera.

Genom mötet med Kierkegaard hade jag känt att steget till Luther inte var särskilt långt; han är själv en del av den lutherska traditionen och den utan tvivel störste filosof som den lutherska traditionen frambragt.

Det finns hos Luther två ”nyckeltankar”, som nu började framstå för mig i ett nytt ljus. Den ena gäller förhållandet mellan människa och Gud; den andra är en mycket kort definition av vad Kyrkan är (ja, med stort K).

Människans förhållande till Gud definieras av att hon *blir rättfärdig inför Gud endast genom tron, inte genom sina gärningar eller prestationer.*

Och den andra nyckeltanken: *Kyrkan är de troendes samfund, där Guds ord predikas rent och klart och de heliga sakramenten förvaltas och utdelas i enlighet med Kristi ord och instiftelse.* Det vill säga: något annat behövs inte för att kyrkan skall vara Kyrka.

För mig kändes dessa ”minimalistiska” tankar befriande – just i det ”stadium på livets väg” som jag befann mig i då. De gav mig min andliga orienteringsförmåga åter. Idag har mitt synsätt förändrats. Minimalistiska förenklingar måste oftast, förr eller senare, revideras och modifieras.

* * * * * *

Vardagen på Operan fortsatte. Det var vårsäsongen 1986. Men Maj-Britt började undra, började ställa frågor, såg på mig med forskande blick. Hon kunde förnimma att jag gick och bar på något.

Man använder i våra dagar en metafor som man får höra till leda, nästan dagligen – den där om ”elefanten i rummet”. Men måhända den är precis den rätta för att beskriva vad som pågick här. Något stort, något tungt, något outtalat som fanns i atmosfären – i rummet! – där jag och Maj-Britt rörde oss.

En kväll när Maj-Britt förde detta outtalade på tal, när hon ihärdigt ställde sina frågor, hörde jag mig själv börja tala om längtan efter att återuppta de teologistudier som jag avbrutit 20 år tidigare och att söka utröna, om jag faktiskt hade en kallelse – en verklig inre ”fingervisning” – i riktning mot att bli präst.

Innan kvällen var till ända hade vi gemensamt fattat ett beslut som var lika stort och lika livsavgörande som beslutet om äktenskap sju år innan. Ja, egentligen ännu större, med tanke på de ekonomiska och praktiska utmaningar det skulle medföra. År låg framför oss, då Maj-Britt skulle vara i stort sett ensamförsörjare för oss alla tre och då jag skulle vara mer eller mindre fixerad vid studiearbete på ett sätt som kom att medföra begränsningar i vårt sociala umgänge.

Men beslutet var fattat. Möjlighet att bedriva studier för en teologie kandidatexamen fanns i Stockholm tack vare Stockholms Teologiska Institut, eller *ITH* (vilket var en förkortning av ”Institutio Theologica Holmiensis”). Det hade tidigare varit en självständig teologisk läroanstalt men hade vid denna tid ett avtal med Teologiska Institutionen vid Uppsala Universitet, vilket innebar att institutionen i Uppsala som en extern verksamhet gjorde ett rätt stort utbud av kurser tillgängligt i Stockholm, under ledning av lärare och föreläsare tillresta från Uppsala. ITH är numera upplöst.

* * * * * *

När jag sade upp mig vid Operan väckte det ett visst uppseende bland mina kolleger. En av dem undrade hur man alls kunde lämna ett så privilegierat arbete. Han hade i viss mening rätt, men han kunde inte riktigt förstå att det för många finns en meningsfull värld på annat håll också.

En kort tid efter att jag hade sagt upp mig, råkade jag äta lunch på samma ställe som vår kormästare Jan-Åke Hillerud. Jan-Åke var sedan något år tillbaka ensam på

kormästartjänsten, sedan Lasse Zilliacus övergått till att vara repetitör och librettoöversättare.

Vi åt en hamburgare tillsammans och fick tillfälle att pratas vid en stund. Jan-Åke uttryckte sin förståelse för att jag lämnade Operan för att gå vidare. Själv berättade han att han inget högre önskade än att få sluta och ägna sig åt annat. Han sade här något som jag sent skall glömma:

– Det här jobbet är som att stå och sprutlackera gamla bilvrak!

Med detta syftade han inte på oss korister utan på operaverken, de eviga standardverken som ständigt återvänder till repertoaren och ideligen skall fräschas upp och snyggas till efter bästa förmåga. Det var en icke-kreativ sysselsättning, menade Jan-Åke, och jag förstod honom tillfullo. Han längtade efter arbetsvillkor som gav honom mer möjlighet att komponera och arrangera.

Under vårt samtal sade han också:

– Om världen är en tårta, så är operakonsten en SÅ HÄR liten bit av tårtan!

Varvid han förde samman tummen och pekfingret så att det bara var några millimeter utrymme mellan fingrarna.

Inte så lång tid efter att jag slutat lämnade även Jan-Åke Operan och började en ny karriär, bland annat som bejublad dirigent och presentatör av klassisk musik för barn vid särskilda barnkonserter på Stockholms Konserthus.

* * * * * *

Vårsäsongen vid Stockholmsoperan 1986 gick mot sitt slut. Vid min näst sista föreställning var jag en nunna som dansade cakewalk till en munter can-canmelodi, i Jacques Offenbachs operett ”Orfeus i underjorden”, i regi av Göran Järvefelt.

Dagen därpå, vid min sista föreställning, var jag en enkel man av folket bland åskådarna, i slutscenen av Francis Poulencs opera ”Karmelitsystrarna”, även den i Göran Järvefelts regi, där nunnorna, dömda till döden av franska revolutionens blodiga aktörer, en och en går till giljotinen för att avrättas. Alltmedan vi sjunger en lågmäld, ordlös klagosång, hör man bilans tunga slag.

För sista gången sminkade jag av mig med vaselin, tvål och vatten, hängde upp min scenkostym och gick hem. Jag tog farväl av intrigernas – och kontrasternas – hus.

* * * * * *

Introduktionsföreläsningen vid ITH vid terminsstarten på hösten medförde ett angenämt återseende: Göran Agrell, som en gång varit min studentfadder i Lund, var nu direktor för Stockholms Teologiska Institut, ITH, men gav också undervisning i Nya Testamentets exegetik inom ramen för det akademiska programmet.

Det första studieåret kallades ”baskursen”, ett typexempel på akademisk ”korvstoppning”. Avsikten var att ge en introduktion till teologistudiet genom ett ”tvärsnitt” rakt genom alla ämnesblocken: korta, ibland ganska intetsägande snabbkurser som knappast förmådde tända någon gnista av intresse för ett specifikt ämne. Lärarna höll med om att detta var ett alltför komprimerat studium, men problemet gick inte att lösa på annat sätt, om man skulle få en orientering i hela spektrumet av teologiska ämnen. Efter baskursen var man fri att sätta samman sina studier med tonvikt på det eller de ämnen som man personligen hade störst håg och fallenhet för och kunde välja bort några andra helt och hållet. Detta betydde för min del, till exempel, att jag efter baskursen aldrig mer såg röken av relgionssociologi, religionspsykologi eller relgionspedagogik.

Undervisningen i Stockholm var förlagd till sen eftermiddagstid och kvällstid, vilket var praktiskt för vår familjesituation. Cecilia var på dagis under dagen, jag satt hemma och läste, jag eller Maj-Britt hämtade Cecilia från dagis; därefter, med Maj-Britt och Cecilia tryggt hemma, kunde jag ge mig av till kvällens föreläsningar, seminarier eller gruppövningar.

* * * * * *

Utbudet av kurser vid ITH var av lätt insedda skäl begränsat. Teologiska institutionen i Uppsala kunde omöjligen erbjuda hela sitt kursutbud vid en extern verksamhet i Stockholm. Det utbud vi fick var under de givna omständigheterna verkligen gott nog. En tid kände jag mig lockad att välja kyrkohistoria som mitt huvudämne. Så blev det inte, men att jag kände den lockelsen berodde främst på läraren, Svante Ögren.

Om jag visste mer om honom, hade jag gärna berättat mycket mer, eftersom jag av flera anledningar värderade honom mycket högt. Han var en litet udda gestalt bland de teologiska lärarna från Uppsala, och sågs nog så av många. Märkligt nog var han i grunden inte alls teolog, inte kyrkohistoriker, utan allmänhistoriker, med filosofie magisterexamen i sitt ämne. Hur hans väg till kyrkohistorien och kyrkohistorisk forskning sett ut, vet jag alltså inte. Det har berättats mig att det var meningen att han skulle disputera men aldrig fick det projektet ur händerna. Personlig och ekonomisk problematik, brist på anslag och stipendier, det fanns säkert ett flertal faktorer med i spelet.

Hur som helst: Svante Ögren var en lysande föreläsare! Och en lärare av litet mer gammaldags, krävande sort. Han underströk att ”kyrkohistorien är en tårtbit av den allmänna historien” och att kyrkohistoriens nära samband med den allmänna historien aldrig får släppas ur sikte. Vid början av kursen framförde han eftertryckligt ett krav till oss alla:

– Den allmänna historien skall vara inläst, förstådd och behärskad!

Men det som för mig kom att betyda mest i Svante Ögrens undervisning var det idéhistoriska innehållet. Han lyfte fram den tidiga kristendomens och teologins organiska förening med den senantika filosofin, inte minst nyplatonismen, och att detta samband är oupplösligt inom kristendomen. Han hävdade också eftertryckligt, att platonismen/nyplatonismen är ett *monistiskt* – icke ett dualistiskt! – tankesystem. Det talar

om varat och verkligheten som en glidande skala från högre till lägre existensform – alltså inte ”idévärlden” antagonistiskt ställd emot den materiella världen, som det brukar påstås.

Att tänka i sådana banor är rött skynke och den mest förkastliga irrlära för den modernistiska, materialistiska liberalteologin, som behärskar både svensk och annan modern lutherdom – liksom för allt slags biblicistisk fundamentalism. Men för mig var det som att komma hem. Jag mötte bara en ytterligare lärare som delade dessa tankar: religionshistorikern Kaarina Drynjeva.

Jag återkommer till dessa frågor i slutet av min långa berättelse.

* * * * * *

En dag under dessa studieår ringer telefonen hemma; jag svarar och hör en mansröst som säger:

– Jag heter Karl-Henrik Ström och jag är din kusin.

Total överraskning blandar sig med total nyfikenhet och dito glädje. En nyupptäckt kusin! Jag ber honom självklart berätta.

Jag får då veta att han är född 1937 som son till min faster Kerstin Ahlbom, men att han blev bortadopterad och haft sporadisk kontakt med Kerstin genom alla år. Vårt telefonsamtal varar inte så länge, men vi stämmer möte.

Bara ett par dagar senare beger jag mig till Landstingsförbundets hus vid Slussen, där Karl-Henrik arbetar som socialpolitisk utredare. I receptionen meddelar jag mitt ärende, receptionisten ringer ett kort samtal och meddelar att Karl-Henrik är på väg ner i hissen.

Jag går bort till hissen; efter ett par korta ögonblick öppnas hissdörren – och ut kliver min Pappa Göstas gengångare. Släktskapet behöver inga fler intyg.

Vi åker upp till avdelningen där Karl-Henrik arbetar, sätter oss ner och pratar. Jag ger Karl-Henrik ett ungdomsfoto av Kerstin, där hon är kanske 17-18 år gammal.

Under vårt samtal framkom att Karl-Henrik utgått från att Kerstins man Götrik Ahlbom var far till honom liksom till de äldre tvillingsystrarna Violet och Lilian. Det var något som satte litet myror i huvudet på mig. Visserligen rådde ekonomiskt svåra tider på 30-talet, men Götrik hade tjänst i staten, och Kerstin, som var modist, drev butik i både Ramvik och Kramfors. Ren skär materiell nöd kan knappast ha varit anledning till adoptionen. Jag visste ju också, att Kerstin och Götrik vid någon tidpunkt skilde sig.

Men vi gick inte vidare på det spåret utan talades vid om allt möjligt annat – om våra respektive familjer, om var vi befann oss i livet, planer för framtiden och mycket annat. Och vi beslöt hålla kontakten, vilket vi gjort genom alla åren.

Jag fick rätt snart möjlighet att bistå Karl-Henrik i att nå klarhet över hur det i förhöll sig med hans bakgrund. Han hade själv också börjat tvivla på att den förklaring han fått stämde. Bland annat genom hjälp från en äldre prästkollega i Sundsvall och genom kontakt med Kerstins yngsta syster Ingrid fick jag svart på vitt vem som var Karl-Henriks biologiske far. Detta i sin tur ledde till att han fick kontakt med sina halvsyskon på den

biologiske faderns sida och även fick tillfälle att besöka dem och lära känna dem, uppe i Ångermanland.

Vi har i våra samtal genom åren ofta kommit in på frågor som rör vår gemensamma släkthistoria, men också mycket annat. Vi har många gemensamma intressen. Vi har inte kommit att umgås så mycket familjevis, men vi brukar ses över en lunch ett par gånger om året, helst under den del av året då man kan sitta ute.

* * * * * *

Min svärmor Cessi var mycket kyrkligt aktiv i lågkyrkliga och väckelseorienterade kretsar i Helsingfors. När hon och svärfar Bertel en gång kom på besök hos oss i Stockholm, hade hon hemma i Helsingfors fått tips om en präst som var verksam i Stockholm och som hon gärna ville gå och höra predika. Det gällde Torsten Josephsson, pastor i Betlehemskyrkan, den inomkyrkliga Evangeliska Fosterlands-Stiftelsens centralhelgedom i huvudstaden.

Den gamla, historiska Betlehemskyrkan, som låg nära Hötorget och där Carl Olof Rosenius predikat, slog igen sina portar och revs 1953, i samband med den stora cityomvandlingen. Tre år senare, 1956, invigdes den nya Betlehemskyrkan i hörnet av Luntmakargatan och Rehnsgatan, i bottenvåningen av en fastighet som i sin helhet ägs av EFS missionsförening[72] i Betlehemskyrkan. Några föremål från den gamla kyrkan finns bevarade i den nya, däribland predikstolen, där Rosenius predikat.

En söndag under svärföräldrarnas vistelse hos oss gick vi dit allesamman och fick höra Torsten Josephsson predika. Efteråt åkte vi upp till översta våningen i huset, till kyrkans eget café, *Utsikten*, för att dricka vårt kyrkkaffe. Vi kände ju då ännu ingen av de närvarande, men det dröjde inte lång stund, förrän Torsten Josephsson kom fram till oss för att hälsa – vi var ju nya ansikten för honom, och vi fick tillfälle att berätta vilka vi var.

Detta – Torstens varma leende, hans intresse och hans välkomnande attityd till oss nytillkomna – blev upptakten till en vänskap som skulle bestå så länge Torsten Josephsson levde, och med hans änka Marianne består den än i skrivande stund. Vi blev medlemmar i missionsföreningen, Cecilia gick i söndagsskolan, vi fick utöver Josephssons fler vänner i denna kyrkogemenskap. Av Torsten fick jag också hedersuppdraget att predika i Betlehemskyrkan några gånger. Det var ett stort förtroende att få predika från Rosenius predikstol, varifrån så mycket av den nyevangeliska väckelsen i Sverige utgått. Torsten är också den enskilde präst som varit min starkaste förebild som predikant, trots det faktum att vi hade olika teologiska spektra. Jag skrev om Torsten bland annat följande i mina minnesord om honom i DN[73]:

Under år då jag trevande sökte mig fram till min identitet som teolog och som präst fanns Torsten Josephsson där som en mäktig inspirationskälla. Hans förkunnelse pekade in emot centrum. Inga omvägar, det var rent och klart evangelium, från första till sista meningen. Hans kraftfulla predikningar i Betlehemskyrkan i Stockholm var ett levande

72 Eftersom Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen; EFS, är en inomkyrklig organisation, vars medlemmar alla även tillhör en församling i Svenska kyrkan, använder man inte ordet ”församling” om sina lokala organisationer utan kallar dem alltid ”missionsförening”. EFS är en del av den kristna väckelserörelsen – men den är ingen frikyrka!

73 Dagens Nyheter 17.6.2007

bröd som alltid gav välbehövlig näring i en tid då predikandets konst förfaller och tunnas ut alltmer.

Vår tid i Betlehemskyrkan och i dess missionsförening tog slut, när Torsten slutade där som pastor. Men vår nära vänskap fortsatte. Vi följde med honom och hans Marianne till Lysekil – min barndoms sommarstad – när Torsten installerades där som kyrkoherde. Vi besökte dem båda flera gånger i prästgården på bergssluttningen intill kyrkan. Sommaren 1993, ett halvår före min prästvigning, blev jag förordnad som tjänstebiträde[74] i Lysekils församling under Torstens och Mariannes semester. Vi var där när Torsten avtackades vid sin pensionering, och vi besökte dem båda när de som pensionärer flyttat till Gråbo i Västergötland.

Utan Torsten Josephsson hade jag inte varit den präst jag blev, även om jag teologiskt och andligt är rotad i en annan mylla. Torsten hörde hemma i pietismen, väckelsen och, på senare tid, den karismatiska väckelsen. Jag hör hemma i den klassiska kristna mystiken.

* * * * * *

När jag efter baskursens slut skulle börja läsa Nya Testamentets exegetik, skulle jag, ifall jag varit i samma predikament som de flesta av mina studiekamrater, varit tvungen att gå en propedeutisk kurs i grekiska, alltså på nybörjarnivå. Men eftersom jag hade både grekiska i mitt studentbetyg och ytterligare en termins studier i grekiska vid Lunds Universitet hösten 1966, hade jag här ett försprång. Likväl måste jag genom tentamen ge belägg för att jag hade de erforderliga förkunskaperna. Detta löstes så, att jag kom i kontakt med läraren i grekiska vid teologiska institutionen i Uppsala, Claes Selim. Han var teolog och prästvigd men hade också akademiska examina i klassisk grekiska, latin och klassisk fornkunskap.

Av honom fick jag per brev uppgiften att som tentamensförberedelse arbeta mig igenom Första Johannesbrevet i den grekiska grundtexten, analysera grammatiskt, lexikaliskt, syntaktiskt och så vidare. Till min hjälp skickade han mig en handledning bestående av Första Johannesbrevet på grekiska, i fotokopia och försett med Selims egna kommentarer och frågor. Tid och datum för den muntliga tentamen bestämdes, och den skulle ske i Selims bostad i Uppsala.

Tjugo år gamla kunskaper i nytestamentlig och klassisk grekiska skulle nu fräschas upp, och jag märkte snart att jag var mindre ringrostig än jag befarat. Kanske berodde detta på att jag under årens lopp inte släppt kontakten med grekiskan helt.

Så kom dagen då jag begav mig till Uppsala för tentamen. Litet på spänn var jag onekligen, men inte orolig i grunden. Historier om Claes Selims stränghet som examinator hade jag hört litet här och var. Mest spänd var jag på vad slags person han var. Jag hade litet tid på mig efter ankomsten till Uppsala och gick in i domkyrkan en stund, för egen andakt, för att samla mina tankar och för att slappna av.

Claes Selim, som var ogift, bodde i ett gammalt mycket charmigt trähus på Rundelsgränd i centrala Uppsala tillsammans med sin mor, i en till synes rätt stor lägenhet.

74 Icke-prästvigd som har rätt att predika och leda gudstjänster och andakter.

Jag ringde på, han tog emot mig och bjöd mig in i sitt arbetsrum, där jag fick ta plats mitt emot honom vid hans stora skrivbord. Visserligen hade jag med mig mitt grekiska Nya Testamente – det kallas bland teologer traditionellt för *Novum*, kort och gott – men jag tog inte fram det. Jag visste att man vid tentamina i Nya Testamentet blir tilldelad ett Novum som är garanterat fritt från privata anteckningar. Så skedde även här.

Selim bad mig översätta ett avsnitt ur första kapitlet, vilket avlöpte problemfritt. Han bad mig analysera några verbformer, och jag fick några ytterligare grammatik- och syntaxfrågor. Därpå ställde han den överraskande frågan:

– Utlägg det här!

Med andra ord: han bad mig om en kortpredikan över textavsnittet jag översatt och analyserat grammatiskt.

Efter en stund hade tentamen övergått i ett teologiskt samtal.

Vid det här laget var naturligtvis all spänning jag känt i början helt försvunnen. Dessutom är Johannes den av de fyra evangelisterna som jag älskar mest. Och Claes Selim visade sig vara en mycket sympatisk person, en kristen humanist av ädlaste virke. Jag tog avsked av honom, med betyget Väl Godkänt på fickan och även bärande på ett mycket angenämt minne.

Claes Selim lämnade senare Uppsala för att bli kyrkoherde på Gotland. Han bröt så småningom upp från Sverige och fick en kyrkoherdetjänst i den anglikanska kyrkan, närmare bestämt på ön Guernsey i de brittiska Channel Islands. Bara 63 år gammal avled han i cancer.

* * * * * *

Jag valde att ha två huvudämnen i min teologie kandidatexamen: Nya Testamentets exegetik och det ämne som kallas ”tros- och livsåskådningsvetenskap” – den klassiska benämningen på ämnet ifråga är *systematisk teologi*. Det innebar enligt den tidens betygssystem, att jag tog 40 poäng i vardera av de båda ämnena.

Slutexamen i exegetiken innehöll både en uppsats och en muntlig tentamen. Den sistnämnda behövde jag inte åka till Uppsala för utan kunde avlägga för Göran Agrell på Stockholms Teologiska Institut, som låg på Stora Essingen i Stockholm. För de sista kurserna och seminarierna i tros- och livsåskådningsvetenskap måste jag pendla till Uppsala. Jag valde mycket medvetet att gå en kurs för den blide, vänlige och oerhört lärde Ezra Gebremedhin, bördig från Adis Abeba. Honom kände jag sedan tidigare genom Torsten Josephsson. Kursen handlade om tre ”nyckelteologer” inom den västerländska teologin: Augustinus, Thomas ab Aquino och Martin Luther.

Slutetappen i tros- och livsåskådningsvetenskapen blev en uppsats som skulle ventileras och betygssättas vid ett seminarium i Uppsala. Examinator var Anders Jeffner, som var professor i ämnet.

När jag idag tänker tillbaka på denna uppsats, dess ämne, resonemang och teser, känner jag blygsel och skam. Huvudrubriken var ”Kontrovers och konsensus”, och ämnet var relationen mellan luthersk och reformert nattvardssyn – och om hur de båda nattvardsuppfattningarna skulle kunna förenas. Det var ett ämne jag inte skulle ha haft den avlägsnaste tanke på att välja idag. Ett ur alla synvinklar dödfött tema, så som jag numera ser på saken.

Det kom, med all rätt, många bitska och kritiska anmärkningar och frågor från seminariedeltagarna. Cristina Grenholm frågade: ”Är detta verkligen en framkomlig väg?” Idag skulle jag tveklöst ha svarat ”Nej!”

Men Jeffner uppskattade vad jag skrivit och tog mig eftertryckligt i försvar mot de hårdaste angreppen. Och betyget jag fick av honom var Väl Godkänt.

* * * * * *

Vid sidan av Josephssons lärde vi under mina studieår även känna ett annat prästpar, Elon och Payandé Ahlbäck. Payandé var iranska från Teheran och dotter till en av shahens livläkare. Som ung flicka hade hon ryckts med av den prodemokratiska rörelsen som vände sig mot shahens diktatur och började dela ut flygblad på Teherans gator, tillsammans med andra ungdomar. Föräldrarna fick bråttom, inte med att få henne på andra tankar, för det skulle, som de säkert insåg, inte ha lönat sig, utan med att låta henne uppleva en annan del av världen. De ordnade plats för henne på en evangelisk-luthersk flickskola i Bayern, och i Tyskland tillbringade hon sedan resten av sin studietid. I Tyskland konverterade hon också till kristendomen. På en konferens i Schweiz mötte hon den unge svenske prästen Elon Ahlbäck, från Svankälla i Hisings Backa i Göteborg. Tycke uppstod och det blev giftermål i Sverige, vilket då, i början av 1960-talet – en präst i Svenska kyrkan som gifter sig med en iranska och före detta muslim – föreföll så exotiskt, att det till och med blev tidningsrubriker.

Men då vi nu, i slutet av 1980-talet, lärde känna varandra, var Elon Ahlbäck kyrkoherde i Tyresö. För mig, och för oss alla tre, blev det en livsavgörande vänskap. Det var i slutet av min utbildningstid, och Elon engagerade mig i tätt återkommande perioder som tjänstebiträde i Tyresö församling. Jag predikade, ledde gudstjänster och andakter, gjorde allt som man inte uttryckligen behövde vara prästvigd för att göra. Det gav mig erfarenheter, kunskaper och praktik långt utöver vad undervisningen inom den så kallade ”pastorala ramen”[75] kunde ge. Därutöver gav det välbehövliga extra inkomster. Det innebar också att jag de sista tre åren läste i stort sett på halvfart.

* * * * * *

Det var januari 1993, och jag hade just fått beviset på min teologie kandidatexamen i min hand. Med mig hade jag också Stockholms stifts intyg på att jag var antagen som prästkandidat. Då började den sista etappen, ett års studier på Pastoralinstitutet i Uppsala, Svenska kyrkans ettåriga praktisk-teologiska utbildning. Dagliga resor med Uppsalapendeln till och från Uppsala.

75 Praktisk-pastorala kurser (i stiftets regi) som löpte parallellt med den teologiska utbildningen.

Jag skall villigt erkänna, att jag minns detta år med rätt blandade känslor. Stämningen av drivhusmiljö infann sig så gott som omedelbart. Kanske låg det i sakens natur att det måste vara så.

Den lärare, vars undervisning jag personligen fick störst behållning av, var Karl-Gunnar Ellverson, läraren i liturgik. Hans attityd till liturgin, till att leda gudstjänst, en klok syntes av tradition och förnyelse, tilltalade mig mycket. Han hade ett alternativ till inledningsord vid begravningsgudstjänst, skrivet av den nederländske katolske teologen Huub Oosterhuis. De inledningsorden har jag använt vid varenda begravning jag hållit. Och när jag läser dem kan jag inte undgå att tänka på att Karl Gunnar Ellversons eget liv skördades redan vid 65 års ålder, i en galopperande cancersjukdom. Bara tio dagar efter att han fått sin diagnos var han död.

Hela skaran av studenter delades in i så kallade studiegrupper, mindre enheter, vilka skulle träffas regelbundet under ledning av var sin lärare, som skulle följa med sin grupp under hela studieåret. Vår gruppledare var Margareta ”Maggie” Hemström, som var lärare i kateketik[76].

Läraren i homiletik[77]var den fridsamme, sävlige Bo Larsson, som i likhet med Maggie Hemström var sprungen ur den lågkyrkliga ångermanländska myllan, och han var disputerad inom sitt ämne. Jag känner mig evigt styrkt av hans kommentar till bruket – och, i vissa sammanhang, kravet – att predika utan koncept. Han gav mig den kommentaren vid ett enskilt möte, då vi satt och samtalade om en arbetsuppgift jag just löst – en redogörelse för min egen syn på predikan – och då jag yppat för honom min oro över att jag tvivlade på min förmåga att predika konceptlöst:

– Fortsätt du att skriva dina predikningar, lugnt och eftertänksamt, och väg varje ord på guldvåg! Det finns alltför många präster som predikar utan koncept och bara står och låter munnen gå!

Läraren i själavård, Magnus Lidbeck, förvånade mig mycket. Han hade alltid så väldigt bråttom, verkade så jäktad, sprang in i föreläsningssalen och sprang ut, talade så snabbt att det knappt gick att följa med i vad han sade. Han hade alltid med sig kilovis med kopiatorproducerade pm och sammanfattningar som han delade ut. Jag förstod längre fram i tiden, att en lärartjänst av det här slaget inte alls passade honom. Ett år efter min prästvigning mötte jag honom tillsammans med bara mina fem prästvigningskamrater, då vi träffade honom för handledning. Där var han i sitt fullkomligt rätta element. Här framstod han som det han i grunden var: en själavårdshandledare av hög professionalitet.

Och så var det rektorn Eskil Franck – som kom att överraska oss alla på ett sätt vi aldrig kunnat föreställa oss. Han kom från en strängt schartauansk-fundamentalistisk miljö i det bohuslänska Uddevalla. Gradvis lösgjorde han sig från det tyngande arvet medan han själv studerade teologi. Men till vad? Han lät prästviga sig, gick den akademiska vägen och blev docent i Nya Testamentets exegetik samt lärare och forskare i sitt ämne

76 Kristen pedagogik.
77 Predikokonst.

vid Uppsala Universitet, och därifrån gick han sedan över till att vara rektor vid Pastoralinstitutet.

Här på Pastoralinstitutet höll han emellanåt föreläsningar som för det mesta verkade förvirrande och osammanhängande. Jag ansträngde mig, men kunde aldrig få klarhet i vad han ville ha sagt.

Fullt begriplig var dock en uppmaning han gav oss vid en föreläsning – och den ter sig nästan ironisk i ljuset av vad som senare skulle ske:

– Era predikningar måste föregås av ett MYCKET NOGGRANT TEXTARBETE!

Och han upprepade:

– MYCKET NOGGRANT TEXTARBETE!

Inte lång tid efter att vi slutat på Pastoralinstitutet lämnade Eskil Franck rektorstjänsten där, för att bli rektor vid Lärarhögskolan i Stockholm.

Några år senare kom bombnedslaget: då Eskil Franck kastade alltsammans över bord – prästämbetet och den kristna tron, kristen tanke och kristen tradition, precis allt han som rektor för blivande präster hade varit satt till att vårda och förmedla. Istället lierade han sig med de ateistiska så kallade ”Humanisterna” och deras bokförlag ”Fri Tanke”, där han gav ut sin självbiografiska bok. Men han har förblivit medlem av Svenska kyrkan.

Nej, Eskil Franck har förblivit sträng schartauan och fundamentalist också efter sitt avfall från den kristna tron, fast med omvända förtecken. Om inte religionen i allmänhet och kristendomen i synnerhet är som de gamla schartauanprästerna sade – då är det bara att kasta alltihop i sjön. *Tertium non datur*.

Det har känts väldigt konstigt.

Ack, om han istället hade börjat läsa Mäster Eckhart, Heinrich Suso, Simone Weil, Thomas Merton…

TYRESÖ – OCH SEDAN

Den 9 januari 1994 prästvigdes jag tillsammans med fem andra prästkandidater i Storkyrkan, domkyrkan i Stockholms stift. En dryg vecka dessförinnan hade jag hållit min sista predikan och gudstjänst som tjänstebiträde, nyårsbönen i Tyresö kyrka.

Prästvigningar är alltid stora högtider, och domkyrkan var nu, som alltid vid dessa tillfällen, fylld till sista plats. Storkyrkans kör sjöng under ledning av Gustaf Sjökvist medan vi gick in i procession i våra vita albor.

Biskopen Henrik Svenungsson hade ganska kort tid före prästvigningen brutit höger handled och hade således handen i gipsförband. Det var onekligen litet speciellt och tankeväckande att vid handpåläggningen känna en tung, hård gipsklump vilande på sin hjässa. Kanske en påminnelse om att prästen inte alltid upplever sina dagar som hägnade och inneslutna av Guds välsignelse och försyn utan också känner nertyngdhet och ensamhet.

Men det var inte bara biskop Svenungsson som lade sin hand på mitt huvud. Det gjorde också Elon Ahlbäck, som var min assistent vid prästvigningen och iklädde mig de prästerliga insignierna: stola och mässhake. Direkt efter min prästvigning började mitt år som pastoratsadjunkt – det ses som en integrerad del av prästutbildningen – och det skedde i Tyresö församling. Därefter blev jag omgående anställd som komminister i Tyresö och förblev kvar där till min pensionering.

Mottagningen efter prästvigningen ägde rum i församlingssalen i Bollmoradalens församlingscentrum i Tyresö. Ett stort antal gäster – vänner och släktingar – var med; svärföräldrarna hade kommit från Finland, liksom svågern och svägerskan Leif-Johan och Siw.

* * * * * *

Mitt liv som församlingspräst började måndagen den 10 januari 1994, och det slutade palmsöndagen 2007. Det bestod, som prästerligt arbete gör, av gudstjänster, andakter, predikoförberedelser, dop, begravningar, vigslar, sorgesamtal, allt till dags dato räknat i hundratal; därtill själavårdssamtal, trossamtal eller undervisning inför dop eller konfirmation av vuxna, utfärdsbön hos avlidna, hembesök med nattvardsutdelning hos sjuka (så kallat ”sockenbud”), föredrag vid församlingsdagar och medarbetarsamlingar. Och så naturligtvis sammanträden och planeringsmöten…

Det blev också ett par kullar konfirmander, innan jag måste be att få ta konsekvensen av min insikt om hur bristfälligt rustad jag var för just denna arbetsuppgift. Jag förmådde aldrig fullgöra den på ett tillfredsställande sätt. I någon mån kunde jag kanske kompensera detta genom att ta på mig mer av de andra arbetsuppgifterna. I flera år ledde jag också en bibelstudiecirkel, där vi gick igenom flera av Nya Testamentets böcker kontinuerligt, kapitel för kapitel, vers för vers. Jag hade en grupp av mestadels äldre deltagare.

Mot slutet av min tid som anställd i församlingen åtog jag mig också att göra en inventering av församlingens kulturarv. Det gällde församlingens gamla bibliotek (som är påfallande innehållsrikt!) och det gällde kyrkoinventarierna; alltsammans med både beskrivningar och fotografier som jag själv tog.

Efter Elon Ahlbäcks pensionering följde några år av turbulens på kyrkoherdeposten, vilket var en bidragande orsak till att jag gick i pension vid den tidigare tidpunkten, som då ännu var 61 år. Men jag återkom flitigt som vikarie.

De första åren var jag placerad i Trollbäckens kyrka, i ett av de tre församlingsdistrikten. Runt millennieskiftet flyttade jag över till Tyresö kyrka och det distrikt som var knutet dit. Maj-Britt blev snart kyrkvärd i Tyresö kyrka, och vid större gudstjänster tjänstgjorde hon alltid tillsammans med Marja Palmer, också hon kyrkvärd. Marja, som varit gymnasielektor i engelska, och hennes man Björn Palmer, läkare och plastikkirurg, kom snart att höra till våra allra närmaste vänner, och det visade sig att vi hade flera gemensamma anknytningspunkter i det förgångna. Björns morbror var biskopen i Härnösand Torsten Bohlin, som 1941 prästvigde min Pappa Gösta. En av Marjas studentkamrater från Uppsala var Sven-Gustaf Edqvist, min gamle svensklärare – som var med vid såväl min prästvigning som min avskedsgudstjänst, då jag gick i pension!

Efter Elon Ahlbäcks pensionering var det två prästkolleger som kom att stå mig särskilt nära: Siv Källstigen och Paul Westerlund, som var distriktspräst knuten till Tyresö kyrka. Paul, som är bördig från Kristinestad i Österbotten i Finland, blev senare ansvarig präst vid Ersta kyrka på Söder, vilket ledde till att jag efter min pensionering ofta tjänstgjort där som vikarie.

Den liturgiska sången och kyrkomusiken har av lätt insedda skäl alltid legat mig varmt om hjärtat, och i Tyresö kyrka kom jag att få ett mycket nära och gott samarbete med kyrkomusikerna Hans-Börje Lindström, Magnus Sköld och Ann Adolfsson Eidefors.

Och kyrkoherdesekreteraren Maud Kahlbom var en fantastisk klippa – även när det stormade!

Jag gick som sagt i pension palmsöndagen 2007, men det innebar inte slutet för mitt arbete i Tyresö församling. Hela resten av 2007 var jag inbokad på tjänstgöringar i praktiskt taget lika stor utsträckning som om jag varit fast anställd. Jag har haft många tjänstgöringar och vikariat där genom åren, ibland även i korta perioder som vikarierande kyrkoherde.

Som nämnts, var kyrkoherdefrågan i kris i ett flertal år efter Elon Ahlbäcks avgång. Inte förrän den trygge Michael Öjermo tillträtt på posten lugnade det ner sig. Men honom lärde jag känna först när jag var vikarie, efter 2007. Vi hade många goda samtal på hans arbetsrum, och han kallade, efter amerikansk förebild, mig och andra vikarierande pensionärer för församlingens ”senior pastors”. När Michael senare blev kyrkoherde i Täby, började han regelbundet anlita mig som vikarie där. Det blev åtskilliga vikariat,

främst sommartid. Utöver Tyresö, Ersta och Täby fick jag sporadiska uppdrag även i några andra församlingar i stiftet.

2020 kom så covidpandemin med sin karantän, en fotoperation och en ryggoperation. Snart därefter kom också, efter många års smygande, accelererande symptom, diagnosen *polyneuropati*, en godartad men likväl handikappande neurologisk sjukdom i fötter och ben, i mitt fall även komplicerad av ländryggsproblem. Jag går med rollator, har ingen normal känsel i fötterna och därför dålig balans – kan inte stå utan stöd i mer än några få minuter. Fötterna är plågade av domningar och nervsmärta – en ändlös ström av elektriska stötar – vilket lindras, men högst marginellt, av en särskild medicin.

Mänskligt att döma höll jag min sista högmässa den 19 januari 2020, andra söndagen efter Trettondag. Det var i Ersta kyrka.

Jag vill tro att mitt liv som präst var menat, och att det varit till någon välsignelse.

EPILOG

Här har jag, till sist, bara ord av tacksamhet: till min hustru Maj-Britt och min dotter Cecilia, och till alla mina kära släktingar och vänner som funnits med i både glädje och sorg.

Jag har fått göra många underbara resor, tillsammans med Maj-Britt, ibland på tre man hand med oss båda och Cecilia, ibland tillsammans med Cecilia, ibland även helt på egen hand. De resorna skulle kunna ägnas en helt egen bok.

Vi båda, jag och Maj-Britt, har hållit oss inom Europas gränser, med undantag för en oförglömlig resa till British Columbia i Kanada, till mina släktingar Don och Lorna Nutini.

En enastående fest gick av stapeln i Axel och Augusta Notinis våning på David Bagares gata 10 i Stockholm den 9 maj 1996, för att fira att jag fyllde 50 år och Stig Notini 97 år. Maj-Britt hade gjort en helt formidabel insats för alla arrangemangen. Musik – både instrumental och vokal – framfördes av Cecilia och hennes vänner Jonna Inge och Helena Tronner, av Cecilia Zilliacus dåvarande stråkkvartett Tämmelkvartetten, av min sysslingdotter Anna Eklund-Tarantino och Lasse Zilliacus, av mig och min svåger Leif-Johan Höckert, då vi sjöng Isidor Dannströms duett ”Duellanterna”, samt av en *ad hoc* manskvartett bestående av mig, Maj-Britts kusin Torbjörn Elfving, svåger Leif-Johan och svärfar Bertel, som sjöng kända sånger ur den traditionella manskvartett-skatten. Tal hölls av Stig Notini, den ende av de närvarande gamla släktingar som hade barndomsminnen från den tid då Axel och Augusta ännu levde och bodde i våningen, samt av Birgit Grabe, som berättade senare minnen av Augusta.

Festen bildade startskottet för den Notiniska släktförening som vi bildade följande år. Jag var ordförande de första åren, sedan övertog Stig Notinis äldste son Urban ordförandeskapet.

Höjdpunkten under Urbans ordförandeskap blev då jag och några svenska Notini-ättlingar i september 2001 åkte till byn Camigliano, utanför Lucca i Toscana, Italien. Målet var gården *Corte Fratino*, som var vår anfaders barndomshem och som bebotts av hans

familj och släkt sedan åtminstone 1412. Där bodde de, och där bor de än, våra närmaste italienska släktingar, som vi fick tillfälle att träffa och lära känna.

En annan anledning till vår resa var att vår släktförening blivit tilldelad en utmärkelse, ”Lucchesi che si sono distinti all’estero” – ”Luccesare som utmärkt sig i utlandet”. En organisation med namnet ”Associazione Lucchesi nel Mondo”, ”Samfundet Luccesare i Världen”, där vår släktförening är associerad medlem, hade tilldelat föreningen utmärkelsen. Ceremonin ägde rum i Lucca,

Urban dog 2006 i en hjärntumör. Vi hade kommit att stå varandra nära; jag sörjde honom oerhört. Idag står föreningen under ordförandeskap av Lena Notini. Utöver Lucca-resan har föreningen gjort ett flertal andra resor och utflykter och ordnat åtskilliga evenemang med olika slags anknytning till släktens historia. Vi träffas regelbundet och har det väldigt trevligt, men har, i likhet med så många andra föreningar, bekymmer med återväxten och föreningens framtid.

Cecilia bedrev avancerade pianostudier under och efter gymnasietiden (på Stockholms Musikgymnasium) men gick över till universitetsstudier i historia, disputerade och började en karriär som idag fört henne till tjänsten som forskningssekreterare vid Riksantikvarieämbetet. Med en dotter, född 2012, och en svår skilsmässa bakom sig, lever hon idag tryggt och väl i ett nytt äktenskap och har tre ytterligare bonusdöttrar. Cecilia och hennes man Andreas bär efternamnet *Påhlsson-Notini*.

* * * * * *

Jag har bara skäl att känna tacksamhet, tacksamhet och åter tacksamhet.

* * * * * *

När jag går igenom mina gamla predikningar, märker jag, att den ”minimalistiska” – för att inte säga *reduktionistiska* – lutherdomen med sitt ”tron allena”, som så starkt uppfyllde mig sedan jag sökt mig till Svenska kyrkan, så småningom ger plats för något annat, eller rättare sagt, något mer – ett annat, vidare spektrum. Det finns kanske främst i griftetalen men även i andra predikningar. Och det sträcker sig långt bakåt i tiden, till mina tonår, eller egentligen ända tillbaka till den tid då jag frågade min Mamma ”om man kan be till sin själ”.

I min bokhylla stod i många år domprosten i St:t Paul’s Cathedral i London William Ralph Inge’s klassiker i två band, ”The Philosophy of Plotinus”. Efter min pensionering tog jag fram den och läste den ingående – men nu på surfplatta, eftersom jag då har mycket lättare att göra anteckningar och understrykningar. Inge visar hur Nya Testamentet, inte minst Johannes och Paulus, är genomsyrat av platonskt tänkande. Jag tog mig före att gå igenom flera av Paulus skrifter och färgmarkera de avsnitt som är uppenbart platonska – och det blev rätt många.

W.R. Inge har lett mig vidare till perennialismen, ”den eviga filosofin”, den som Augustinus beskriver som "den oskapade visdomen, densamma nu som den alltid varit och densamma i all evighet": att allt tillfälligt och förgängligt är en vag återspegling av en högre verklighet. Det finns också inom perennialismen idag eftertryckligt uttalat, att de

traditionella religionerna måste leva och försvaras i sin egen rätt, och ockultistiska sekter som teosofi, antroposofi, ”New Age” etcetera, lika kraftfullt avvisas. Men de traditionella religionerna konvergerar, de möts i sin gemensamma rörelse: i riktningen mot den gudomliga Enheten bortom mångfalden och tillfälligheterna.

Eller med sufimystikern Sayyed Hosein Nasrs ord: ”We are all climbing the same mountain.”

Eller den persiske poeten Rumi: “Guds språk är tystnaden, allt annat är dålig översättning.”

I en bloggtext, som föranleddes av min motvilja mot Michelangelos fresker i Sixtinska Kapellet, skrev jag bland annat följande:

I det kristna perspektivet tar Gud gestalt i Kristus. Men det i Kristus som gestaltar Gud är inte utseendet, utan de kärlekens gärningar som han utför och manar oss att utföra i hans efterföljd. Även kärleksgärningar kan bli ”symboler”, en blek avglans av en mycket större verklighet.

”Gud är större” – det är inte bara den muslimska trosbekännelsen utan en fullt kristen tanke, så som i 1 Johannesbrevet 3:20:

”(…) Gud är större än vårt hjärta och förstår allt.”

Och, om än annorlunda formulerat, i Romarbrevet 11:33:

”Vilket djup av rikedom, vishet och kunskap hos Gud! Aldrig kan någon utforska hans beslut eller spåra hans vägar.”

Alltid större – men för oss själva förminskad, eller kanske utraderad, när vi låter oss ledas av våra bilder, föreställningar och vrångbilder.

Mystiker har i alla tider vittnat om en väg som går bortom såväl bilder och föreställningar som ord. Där gränsen mellan hjärta och intellekt suddas ut och du i tystnad blir stilla inför det Ena, det Obetingade, det Odelade och Odelbara, bortom tidens och rummets begränsningar. En rörelse in mot allt Varas centrum.

En väg jag försöker gå, varje dag.

Lidingö, Juli 2024